

HELYTÖRTÉNET ÉS HELYI KÖZÖSSÉG

A HAMVAS BÉLA PEST MEGYEI KÖNYVTÁR
II. HELYTÖRTÉNETI KONFERENCIÁJÁNAK ELŐADÁSAIBÓL

PMK
HAMVAS BÉLA
PEST MEGYEI
KÖNYVTÁR

2025

A Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár 2024. május 22-én rendezett konferenciáján elhangzott előadásokból válogatva készült a tanulmánykötet.

hbpmk.hu/hhk2024

Szerkesztő:

Kovács Katalin

Műszaki szerkesztés:

Nagy Réka

Kiadó:

Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár
2000 Szentendre, Pátriárka u. 7.

Felelős kiadó:

Dr. Tóth Máté a Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény vezetője.

A borítón Pásztor Balázs fotója látható

ISBN 978-963-7521-96-6

HELYTÖRTÉNET ÉS HELYI KÖZÖSSÉG

A HAMVAS BÉLA PEST MEGYEI KÖNYVTÁR

II. HELYTÖRTÉNETI KONFERENCIÁJÁNAK ELŐADÁSAIBÓL

TARTALOM

Előszó (Tóth Máté)	7
CSÓKA GÉZA: Monorierdő településelődjének, a Pest vármegyei Újfalunak középkori birtokosai I. (1324–1386)	9
FÜLE GYÖRGYNÉ: Múltidézés a turizmus tükrében	25
GALAMBOSNÉ LOVASS ANNAMÁRIA: Falu a városban. A monori Pincefalu története	34
GÁL-GÖNCZI KRISZTINA: A IV. Cserkész Világjamboree – Gödöllő 1933	51
JÁVOR CSABA—MILBICH TAMÁS—TÓTH PIROSKA ANNA: A Vivianus projekt. Egy település történeti múltja, mint közösségformáló erő	70
KISS GÁBOR: A vecsési 48-asok nyomai a nagyvilágban	79
KOCZÓ JÓZSEF: Az Úr hajlékai az Ipoly menti Mikolán	94
MISS NÁNDOR: Ádám Jenő – Egy muzsikus a történelem viharában	115
MLECSENKOV LÁSZLÓ: Halásztelek bolgárkertész közösségének története	126
SZARVAS ANGÉLA: A Tápió-vidéki tanyák számának változása a 19. századtól napjainkig	141
SZILAJ ANIKÓ: Cegléd neves szüleittei: „Irány a Hold!” George Pal Hollywoodi filmrendező	163
TOPOR ISTVÁN: A Macourek család és Üllő	174
TÓTH MÁTÉ: Analóg és digitális	194
VARGA ZOLTÁN: 200 éve született Szeberényi Andor, „a mécsnek szende világa” – Párhuzamos életrajz	202

ELŐSZÓ

A Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár 2024-ben már második alkalommal hirdette meg a Helytörténet és helyi közösség című konferenciát (2024. május 22.), azzal a céllal, hogy fórumot teremtsen Pest megye helytörténészei számára az eredményeik megjelentetésére és az egymással való kapcsolatteremtésre.

A helytörténet végtelen terjedelmű. A helytörténetírásban nincs olyan kicsi dolog, ami ne lehetne kutatás tárgya. Egy utca, egy ház, vagy akár azon egy tábla, egy cégér, vagy egy faragvány mind olyan emlékek, amelyek a településünk közösségét alkotó személyekhez kötődnek, így kapcsolatot teremthetnek a múlttal, az egykor a mi falunkban, városunkban élt emberekkel. Ezért is lehet, hogy a helytörténetírásban annyira sokan részt vesznek önszorgalomból, kenyérkereső foglalkozásuk mellett, ugyanis mindig adódik új kutatási téma és mindig vannak új, a múlt megismerésére vágyó emberek.

A kötetben olvasható írások szerzői nagyon változatos területről érkeztek. A muzeológusok, levéltárosok és könyvtárosok a foglalkozásukból adódóan végeznek helytörténeti kutatásokat, mások az egyetemi vagy a doktori tanulmányaikhoz kapcsolódóan igyekeznek feltárni egy-egy, községükhöz, városukhoz kapcsolódó témát vagy annak egy szeletét, míg vannak, akik lokálpatrióta elköteleződésből, szenvedélyből foglalkoznak a településük történetével.

Azt valljuk, hogy a könyvtár az inspiráló találkozások tere. A könyvtár az a hely, ahol a könyvekkel, az írott és nem írott tartalmakkal, a könyvtárosokkal, a többi használóval, kutatóval való találkozások nyomán új gondolatok születnek. A konferencia elsődleges célja is az volt, hogy a legváltozatosabb motivációkkal rendelkező helytörténeti kutatóknak teremtsen találkozási lehetőséget, fórumot arra, hogy személyes ismeretségeket köthessenek, megosszák a tapasztalataikat egymással, hosszabb távon pedig együttműködések alakítsanak ki.

Ez a kötet egyszerre jelenti ezeknek a találkozásoknak a lenyomatát és lehetőséget arra, hogy a szöveges formában rögzített tartalmak nyomán újabb felfedezések szülessenek. Azt kívánom, hogy a kötet tanulmányainak az olvasása egy újabb inspiráló találkozás legyen, amely az olvasóban új gondolatokat ébreszt és a múlt felfedezésére, megismerésére inspirál.

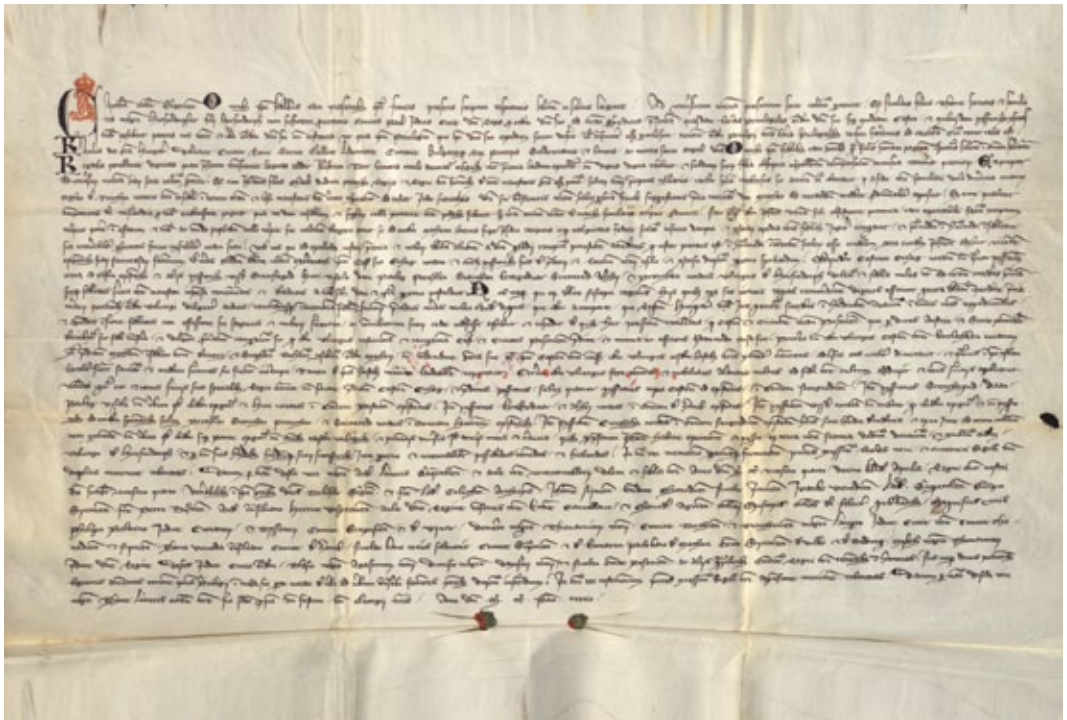
Tóth Máté
igazgató
Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár

CSÓKA GÉZA¹

MONORIERDŐ TELEPÜLÉSELŐDJÉNEK, A PEST VÁRMEGYEI ÚJFALUNAK KÖZÉPKORI BIRTOKOSAI I. (1324–1386)

BEVEZETÉS

Az idei év nagyon különleges volt a Pest vármegyei Monorierdő számára, ugyanis a település 2024-ben ünnepelte első okleveles említésének a 700. évfordulóját. Az oklevél 1324. március 23-án kelt, s ennek megünneplésére pontosan hétszáz évvel később, 2024. március 23-án előadás-sorozattal készült a Monorierdői Oláh István Népfőiskola (MOIN) és a Monorierdői Református Missziói Egyházközség (1. kép).

1. kép: Újfalu első okleveles említése (1324. március 23., átírata: 1343. április 21.).

Forrás: HU-MNL-OL DL 2232

¹ Csóka Géza történész-családfakutató (a Magyar Nemzeti Levéltár Pest Vármegyei Levéltárának segédlevéltárosa, és a Miskolci Egyetem BTK TTI történelem MA szakos végzős hallgatója). Publikációja: Csóka Géza: *Régi Újfalu – Monorierdő településelődjének emlékei a források bűvöletében*. Monorierdő, Szerzői kiadás, 2016.

Az ingyenes programsorozat keretein belül előadást tartott a MOIN két vezetője (Csóka Géza és Zlinszki Zsolt) és a népfőiskola egyik tagja (Nagy Lászlóné Vertényi Éva), valamint az egyházközösség vezetője (Lénárt Tibor). Az előadások után a megemlékezés résztvevői helytörténeti sétán járták be a települést, amelyen számos érdekes történeti információt hallhattak a településről. Kuriózumként megemlítjük, hogy a Kossuth Rádió jóvoltából a rendezvény utáni két napon a déli harangszó idején a monorierdői református templom harangjátékát hallgathatta az egész ország (2. és 3. kép).

Mivel a rendezvény – elsősorban az időkorlátok miatt – nem vállalkozhatott arra, hogy Monorierdő teljes történetét ismertesse, ezért a szentendrei Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár helytörténeti és helyi közösségi konferenciára szóló 2024. évi felhívása egyfajta mentsvárat jelentett, és immár második alkalommal tette lehetővé a Pest vármegyei települések történetének részletes, többszempontú bemutatását, melyből nem maradhatott ki Monorierdő, vagy ahogy a középkorban hívták: Újfalú középkori története sem.

A helytörténeti konferencián alkalom nyílt a település múltjának részletesebb áttekintésére (mióta létezik a település, kik lakták, ki(k) volt(ak) a földek első birtokosa(i) és milyen szerepet játszottak az országos eseményekben stb.), és ahogy a jelen tanulmány címéből is következtethető, a szerző a mostani összefoglaláson túl is folytatni szándékozik e téma kutatását.

A tavalyi, 2023-as helytörténeti konferencián Monorierdő templomos helyeit mutatta be, most pedig Újfalú első, középkori birtokos urairól lesz szó, akiknek életútja megannyi érdekességgel szolgálhat mind a kutatók, mind az általánosan érdeklődők számára. A továbbiakban az 1324-as oklevélbeli első említéstől kezdve 1386-ig kerülnek részletezésre Újfalú birtokosai. Az 1386-os év azért vált „korszakhatárrá”, mert az első (köz)birtokosok ekkor helyezték/adták át az uralkodónak, ebben az esetben Mária királynőnek (1371–1395) a települést. Valójában csak elcserélték a települést, vagyis Újfalut, de ezzel új fejezet kezdődött a település életében.

2. kép: Újfalú 700 programsorozat tervezett logója.

Tervezte: Nagy Attila, Samtow Design – www.samtow.hu

3. kép: Újfalú 700 programsorozat plakátja.

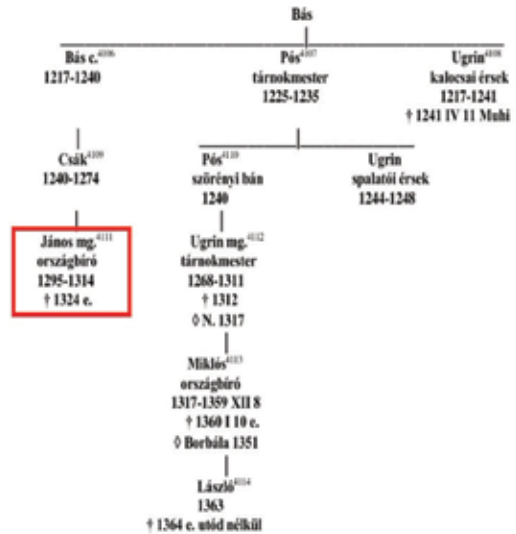
Forrás: MOIN (Tervezte: Nagy László és Nagy Lászlóné Vertényi Éva)

AZ ELSŐ BIRTOKOS: CSÁK FIA JÁNOS

Az Árpád-ház idejéből nem maradt fenn, illetve nincs tudomásunk olyan írásos emlékről, amely említené Újfalut. Az igaz, hogy léteznek régészeti leletek ebből a korból is, de ezekből mégsem lehet teljes mértékben megrajzolni Monorierdő Árpád-kori arculatát. Nem lehet tudni, hogy pontosan kik és hányan laktak akkor a települést, továbbá azt sem tudjuk, hogy miként éltek itt, és mivel foglalkozhattak. Az 1241–1242-es év fordulóján lezajlott mongol betörés némiképp árnyaltabb képet tárhat elénk. Feltételezhető, hogy több apró település létezett Monorierdő, Monor és Pilis mai közigazgatási határain belül, melyről az a tény is tanúskodik, hogy Újfalunak kezdték hívni a valószínűsíthetően a „tatárjárás” miatt/után elhagyott, elpusztult és majd csak később újra benépesülő falut. Bár se írásos emlék, se egyéb bizonyíték nem áll rendelkezésünkre, mégis nagy a valószínűsége, hogy a település az újjáépítés során kaphatta az „Új” előnevet.

A legelső írásos emléket a településről az 1324. március 23-án kelt oklevél jelenti (DL 2232), amelyben Újfalunak nevének említésekor az is kiderül, hogy a falut egy bizonyos Csák fia Jánostól – az ország északnyugati részének tartományurának, a híres Csák Máté távoli rokonától – vették el (vette el az uralkodó) többi birtokaival együtt. De ki is volt Csák fia János valójában?

Csák fia János életének korai szakaszáról alig tudunk valamit. Az bizonyos, hogy a Csák nemzetség Újlaki ágához tartozott. Bás comes fia Csák volt az édesapja² (4. kép). 1296. április 4-én már országbíróként szerepel egy oklevélben, 21 nappal később pedig Visk birtokának megerősítéséről kapott oklevelet, ami azért érdekes a számunkra, mert 1324-ben ezt a Visk birtokot is elveszik tőle.

4. kép: Csák fia János családfa ábrázolása.

Forrás: Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457 - Középkori magyar genealógia. (Magyar Középkori Adattár) CD-ROM. Budapest, Arcanum, 2001. Csák nembeli 8. Újlaki ága

Feljegyzésekből tudható, hogy 1297. július elsején egy „Johannes Zat” nevű személy megtámadta a pannonhalmi főapátságot, és hogy ez személy valószínűleg Csák fia János volt, legálábbis a szakirodalom hozzá társítja ezt az eseményt. Élete során Csák fia János többféle udvari

2 Karácsonyi 1900. 297., leszármazási táblák: 337–338. Kristó 1973, 118. Valamint Engel 1996, II/307.

tisztséget is betöltött, például volt lovászmester (1297), és volt Baranya vármegyei főispán is. III. András királyunk (1290–1301), vagyis az Árpád-ház „utolsó aranyágacska” adta még parancsba Csák fia Jánosnak, hogy a Győr nembeli Óvári Konrádot Kopács nevű Kemény főispán fivére, Bakó Miklós ellen védelmezze meg. A 13. század utolsó évében, pontosabban 1299. július 29-én még Hont megye főispáni tisztségét is betöltötte („Joannes filius comes Vntensis”).³ 1303-ban az aula tagjaként volt jelen, 1306-ban kijelölt (deputatus) királyi országbíróként szerepelt az iratokban, 1308-ban bárónak nevezték ki. Ezt bizonyítja, hogy még abban az évben, június 23-án Mária magyar királyné olyan oklevelet adott ki gyűrűs pecsétjével, amelyben ilyen titulussal fordul elő Csák neve. Ez az első olyan oklevél, amelyből kiderül, hogy Csák az országbírói tisztséget 1311. március 10-éig bizonyosan betöltötte, de az 1311. május 7-én, illetve július 6-án kelt oklevelekben már elmaradt a betöltött méltóságára vonatkozó utalás.

1307-ben a magyar trónért harcba szálló cseh Vencel királytól (1289–1306) elpártolva, I. Károly (1288–1342) szolgálatába állt, és a bajor származású Ottó királyhoz (1290–1312) hű Buda várát a közreműködésével sikerült „átjátszania” I. Károly király kezére. Ennél az eseménynél érdemes egy kicsit hosszabban elidőzni, már azért is, mert a történetről a 14. századi krónika-kompozíciók is tanúskodnak. Csák fia János mellett a budai rektor, Werner fia László játszott a cselben fontos szerepet, aki három évig volt cseh fogságban, ám június elsején megszökött és Buda elfoglalásának éjszakáján ők ketten – Werner fia László és Csák fia János – engedték be a katonákat a várba, a zsinagóga melletti kapun keresztül. Nem mondható vértelennek az esemény, ugyanis néhány helybéli lakos is áldozatul esett az akció során. Az egyik elhunyt Peturmann bíró volt, akit annyira váratlanul ért a támadás, hogy hiányos öltözékben (konkrétan meztelenül) próbált menekülni, de nem sikerült neki. A város esküdtjeit, Herman Márkot és Tóth Mártont (Martunhermann, Márton mester) felelősségre vonták, és egy-egy lóhoz kötözve vonszolták végig a városon. Az elrettentés igen brutálisra sikeredett, ugyanis a haláluk után még a csontjaikat is tűzbe vetették. Akik még ellenálltak (például a Budán szolgáló Lajos pap és társai) Tamás érsek tömlöcébe jutottak, és hitszegőknek, eretnekeknek és pápaellenesnek kiáltották ki őket. Ezzel a lépésével a fiatal I. Károly egyre közelebb került ahhoz, hogy végre a saját kezébe vegye a Magyar Királyság irányítását. Csák fia János a budavári szerepéért a királytól a későbbiekben országbírói kinevezést kapott (1311. március 10.–1314. július 12.). Ebből az időből tíz oklevelet ismerünk tőle, amit egytől-egyig Budán adott ki.

Nem sokkal az országbírói kinevezése után, 1312. június 15-én került sor a rozgonyi csatára, ahol I. Károly oldalán harcolt Tamás esztergomi érsekkel, Kopasz nádorral és a később bemutatásra kerülő Szécsényi Tamással együtt Csák Máté és Aba Amádé tartományurak ellen. A helyzet időközben valamiért megváltozott, és Csák fia János átpártolt a távoli rokon, Csák Máté oldalára, aki arra kérte, hogy szolgálta ki neki a királyt. A merénylet terve azonban idejekorán kitudódott,

³ Wertner 1899. 115–116.

nem valósult meg.⁴ Egy 1313. szeptember 29-én kelt oklevélben az országbírói tisztségétől már megfosztott Csák fia Jánost úgy említik, mint aki Csák Mátéhoz menekült. 1314. február 26-án és július 12-én még a nevével/aláírásával jelent meg oklevél Budán, azonban a székesfehérvári országgyűlésen már véglegesen leváltják a tisztségéből.⁵ 1315. szeptember 24-én, még, mint egykori országbíróról írnak róla. Halála 1325 előtt következhetett be: szegényen, vagyonfosztottan és szerencsétlenül (miserabiliter) hunyt el, ahogyan azt egy 1324. évi oklevél elénk tárja.

A HARSUNDORFIAK

Újfalú szempontjából a legelső és egyben legfontosabb okleveles említésben az is szerepel, hogy Csák fia Jánostól elveszik a birtokot, és egyúttal megjelölik, ki kapja meg helyette. Az utód nem volt más, mint Harsundorfi Wulfing. Az osztrák földről származó, feltehetően középirtokos család nevét többféle alakban ismerjük (Haschendorfi, Horsundorfi). Az egységesítés kedvéért a továbbiakban Harsundorfiként fognak szerepelni.⁶ Birtokaik Nagymarton környékén, a Vulka és a Lajta mentén helyeztek el, és itt található Ebenfurthtól 35 km-re a névadó település is, vagyis Haschendorf. Egy 1297. november 7-én kelt oklevél tanúsága szerint a Sopron vármegyei Hasfalva települést adományozták a családnak, akik előtte Göttlesbrunnban voltak birtokosok, ugyanis az irat soraiban olvasható megszólításban, mint „herr Wulfing von Guttesprunne” szerepel.⁷

Az 1324. évi oklevél szerint Harsundorfi Wulfing volt az, aki visszafoglalta I. Károly királynak Pozsony várát egy osztrák/stájer hercegtől. Nem sokkal később pedig bevette Korlátkő várát is, melynek később – érdemei elismeréseként – kapitány-helyettesévé vált. Az ostrom során egyébként 13 szerviense (katonája) életét vesztette, és ő maga is súlyos sérülést szenvedett el. Harsundorfi Wulfingot azért is kedvelhette a király, mert számos német származású katonát állított át a magyar király oldalára. Mindezekért cserébe örökös birtokként kapta meg az említett települések közül Újfalut és a tőle nem messze lévő, ma is létező helyet, Úrit. Wulfing jó kapcsolatban lehetett az uralkodóval, ugyanis bizonyos esetekben I. Károly a túlkapásait is jól tűrte, ahogyan ez 1317-ben Lajtapordány településen történelemből tudható, ugyanis Wulfing oly sokszor zavarta az ott élő határőröket és lakókat, hogy sokszor a falujukból is el kellett menekülniük. A közbeszédben őt Wulfing ispánnak, illetve olyan budai polgárnak nevezték, aki a király komája is egyben.”⁸

4 Bánlaky József 1929–1941. Online: <https://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0007/509.html>

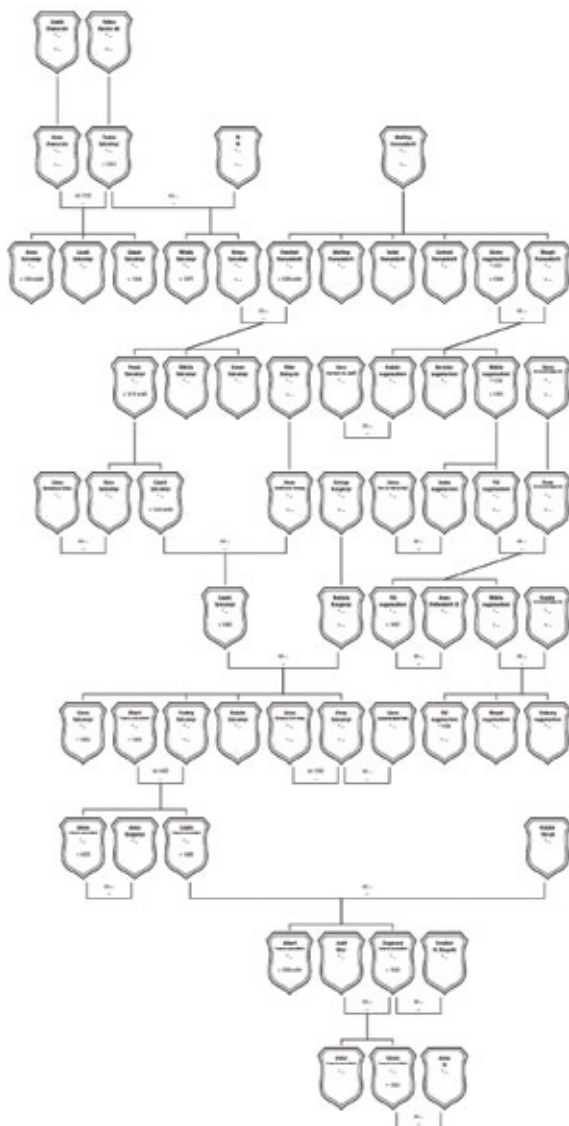
5 Engel 1988. 106., 134., valamint Kristó 1999. 51–52. Az utolsó kiadott oklevelével kapcsolatban lásd Kristó 2003. 314. Országbírói működéséről a legteljesebb tanulmányt Tóth Ildikó írásából ismerhetjük meg. Tóth 1999. 143–150., valamint Tóth 2007. 78–82.

6 A családról rengeteg információt Wertner Mór közléseiből ismerünk. Wertner 1895. 74–76., valamint Stessel 1895. 136–137. Hivatalviselésükről lásd Engel 1996. II/9–96.

7 Wertner 1915. 392.

8 Tringli 2001. 89.

Nem sokkal azután, hogy Újfalú a birtokába került, 1325. január 6-án egy oklevél arról tájékoztat, hogy nincs már az élők sorában. Tehát valamikor az előző év végén, vagy az 1325-ös év legelső napjaiban halálozhatott el. Wulfingnak több gyermeke – köztük három lánya (Margit, Gertrúd, Erzsébet) és két fia (Wulfing, Seyfried/Sedul) – megérte a felnőtt kort, és akikről bővebben a következő néhány bekezdésben olvashatunk. (5. kép)

5. kép: A Harsundorfi család leszármazása (a szerző saját munkája).

Forrás: Dr. Wertner Mór: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig II. (I-Z) Temesvár, 1892, 142. laphoz kiegészítés; Dr. Wertner Mór: Családtörténeti adalékok. A Haschendorfiak. In: Turul. A magyar heraldikai és genealógiai társaság közlönye XIII. Bp., 1895, 76.; Pór Antal: A Nagy-Martoniak. In: Turul. A magyar heraldikai és genealógiai társaság közlönye VII. Bp., 1889, 60.

Wolfig fiai közül Seyfriedről/Sedulról lehet tudni a legkevesebbet. Annyit bizonyosan tudni róla, hogy magtalanul, tehát utód nélkül halt meg, valószínűleg nőtlen is volt. Ő örökölte apja halála után a család „ősi fészket”, és az osztrák területen lévő birtokokat. Egy 1337. július 23-i, illetve augusztus elsejei oklevél megemlíti, hogy Sedul határjárást tett az Újfaluhoz közeli Úriban. 1348. március 28-án pedig az ausztriai göttlesbrunni birtokát az ottani egyháznak adományozta. Testvére, Margit a fraknoi (forchtensteini) várakban állíttatta ki ezt az adománylevelet, és ő maga, mint tanú szerepel benne. További információkat sajnos, nem tudunk róla, ahogyan Gertrúd testvéréről sem.

Wolfig másik fia, az ifjabb Wolfig nagy szerepet vállalt 1346-ban. Erről két oklevelünk is tanúskodik (DL 30644 és DL 3941). Az első oklevél 1346. május 7-én íródott, és arról szól, hogy zálogba adja birtokainak nagy részét Wolfig és Sedul (6. kép). Mindez túl sok információval nem szolgálna önmagában, de ha az 1347. évi oklevél tartalmát is elolvassuk, akkor rájövünk, hogy miért kellett zálogba adniuk a Harsundorfi birtokok nagy részét. Az ok pedig nem volt más, mint hogy Károly fia, I. Lajos Zára ellen indított hadjáratán részt tudjon venni. Bár sikerült a kellő mennyiségű pénzt összeszednie, hogy hadba induljon, de a hadjárat nem hozott sikert Lajosnak, olyannyira nem, hogy fel kellett adnia az ostromot. A királyhoz hű lovagot, Wolfigot azonban több forrás példaként említi, hogy a király velenceiek elleni hadjáratában súlyos anyagi áldozatokat vállalt (pénzzel, lóval, fegyverzetrel stb.), és ott volt Zára sikertelen ostromakor is, ahol hősiiesen harcolt („oroszlánokhoz méltó vakmerőséggel küzdött”), és a király szeme láttára halt hősi halált. Az ifjabbik Harsundorfi Wulfig halálát a történetíró Küküllei János is megírta I. Lajosról szóló gesztájában, mégpedig ekképpen: „Ott Tót Lőrinc fia Bertalan és a német Haschendorfer serény lovagokat a király oldalán csatában ölték meg”⁹ (7. kép)

6. kép: Újfalu vármjának említése (DL 30644, 1346. május 7.).
Forrás: <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/view/39579/>

9 Küküllei 2000. 17–18.

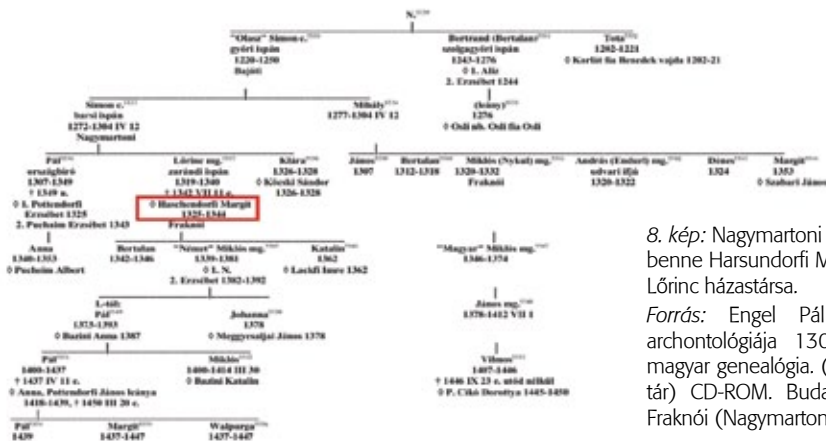

7. kép: Jacopo Tintoretto: Zára ostroma (1584).

Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Jacopo_Tintoretto_-_Conquest_of_Zara_-_WGA22631.jpg

tekinthető meg (8. kép). Visszatérve Margithoz, 1342-ben már özvegyként említik egy okiratban. 1344. május elsején Margit a fiaival és sógorával, Pállal megvásárolja a Sopron megyei susuki birtokot. Nevének utolsó előfordulása egy 1348. március 28-án kiállított iratban található.¹⁰

Harsundorfi Wolving következő gyermeke az a Margit nevezetű leány, aki később Nagymartoni Lőrinc felesége lett (1325. szeptember 9.). A Nagymartoni család is sok érdekességgel szolgál számunkra, többek között azért, mert a család eredetmítosza szerint Aragóniából származnak. A másik érdekesség ahhoz a Tota asszonyhoz fűződik, aki Nagymartoni Lőrinc ősének a testvére volt, és ő kapott 1221-ben egy olyan oklevelet II. András (1177–1235) magyar királytól, amely aranybullával volt megerősítve. Mivel az 1222. évi Aranybulla hét ismert példánya közül egy sem maradt az utókorra, ezért a pontos kinézetét (formáját, köriratát stb.) a Tota asszonynak adományozott oklevél arany függőpecsétjéről ismerhetjük meg igazán. Ezt az oklevelet a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára őrzi, másolata pedig mind a mai napig a budai vár Bécsi kapu téri kiállítótermében

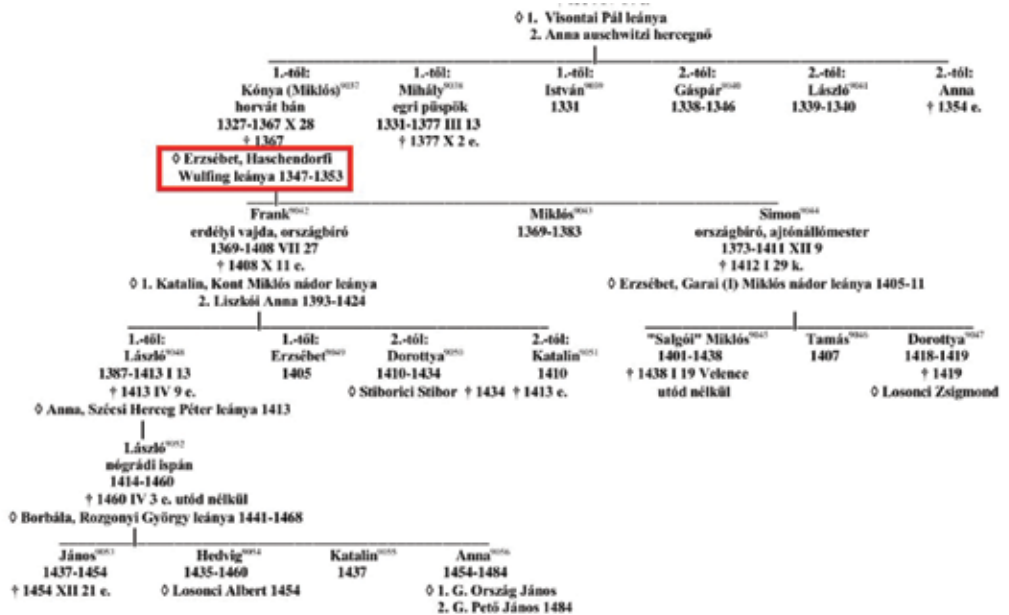

8. kép: Nagymartoni családfa ábrázolás, benne Harsundorfi Margit, mint Nagymartoni Lőrinc házastársa.

Forrás: Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457 – Középkori magyar genealógia. (Magyar Középkori Adattár) CD-ROM. Budapest, Arcanum, 2001. Fraknoi (Nagymartoni, Gróf) ág

10 Wertner 1895. 75–76.

Az utolsó Harsundorfi leszármazott, akivel eddig még nem foglalkoztunk, Erzsébet. Ő a kor egyik leghatalmasabb családjába, a Szécsényi családba házasodott be. Férje Szécsényi Tamás fia, Kónya Miklós, egykori főispán volt, és a család többi tagja is magas tisztségeket töltött be, mind állami, mind egyházi területen (9. kép). A család és Újfalú szempontjából is lényeges az 1347. évi október 16-án keletkezett oklevél, melyben a magyar történelemben „ritka eseményt, különleges jogi aktust” fedezhetünk fel. Ezt az oklevelet ugyanis többször átírták: először 1353-ban, majd 1365. április 18-án is, amikor I. Lajos király az új kettős pecsétjével erősítette meg az 1353-ban kiadott oklevelet, ugyanis az előző pecsétet az esztergomi érsek szolgálói ellopták, így az eltűnt pecséttel jóváhagyott oklevelek érvénytelenné váltak. Az 1424. június 9-i Budán kelt, s Garai Miklós által átírt oklevél szövege annyit tesz még hozzá, hogy Zsigmond királynak, később pedig Garai Miklós nádornak olyan pert kellett lefolytatnia, amelyben Szécsényi Frank fia László, Frank comes özvegye és leánya Stibor fia, Stiborius felesége, Dorottya voltak az érintettek. Az ügy az 1353. évi oklevél kiadása miatt pattant ki, és végül úgy sikerült megoldani, hogy a hivatkozott 1353. évi oklevelet Stibor a nádor előtt bemutatta, aki átíratta azt Szécsényi László számára.

9. kép: A Kacsics nembeli Szécsényi család családfa ábrázolása, benne Harsundorfi Erzsébet, mint Szécsényi Kónya Miklós házastársa.

Forrás: Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457 – Középkori magyar genealógia. (Magyar Középkori Adattár) CD-ROM. Budapest, Arcanum, 2001. Kacsics nem 4. tábla Szécsényi ág

Az oklevélből kiderül, hogy az uralkodó több településsel egyetemben a Pest vármegyei Újfalú possessiot Harsundorfi Erzsébetnek – Szécsényi Kónya feleségének – adományozza, testvére, Harsundorfi Wulfing katonai szolgálataiért/érdemeiért cserébe, aki a sikertelen zárai ostrom alatt hunyt el 1346 júliusában. Erzsébet királynő, a főpapok és a bárók tanácsára engedélyezte

(adományozta, ajándékozta), hogy Harsundorfi Erzsébet kapja meg Wulfing és a testvére összes falubirtokát és a tulajdonjogokat. Ezen területek birtokjogába az is beletartozott, hogy Harsundorfi Erzsébeté lett a területekről származó teljes haszon is. Erzsébet királynő adományozó oklevelét 1353-ban mutatta be Harsundorfi Erzsébet, arra kérve a királyt, vagyis I. Lajost, hogy erősítse meg számára Erzsébet királynő ajándékozó levelét (10. kép).

10. kép: Harsundorfi Erzsébet fiúsítása (DL 3941, 1347. október 16., átírata: 1424. június 9.).

Forrás: <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/view/126279/>

De mit is jelent jogi szempontból a fentebb ismertetett „ritka esemény”? Az ajándékozó kiléte a lényegi pont. Az oklevél sok mindent elárul Újfaluval kapcsolatban, és azt is megtudjuk, hogy férfi ágon kihal a Harsundorfi család, hiszen az ifjabbik Wulfingnak nem született utódja, így elhunytával nővére, Erzsébet kapta meg a család kezében lévő birtokokat. Ehhez azonban egy olyan eljáráshoz kellett folyamodni, ami a Magyar Királyság addigi történetében nem sokszor fordult elő, mindössze négy hasonló alkalomról lehet tudni ebből a korszakból. Az eljárás lényege a fiúsítás¹¹ volt. Azzal, hogy Harsundorfi Erzsébetet fiúsították, az nem feltétlenül csak ahhoz kapcsolódik, ahogyan a hősi halált halt testvéréről írnak. Tettei felsorolásával próbálják megindokolni, hogy miért is mennek szembe a korban elfogadott és bevett szokásjoggal. S az sem mellékes, hogy Erzsébet annak a Kacsics nembeli Szécsényi Tamás fia Kónya Miklós felesége, akiben I. (Nagy) Lajos király egyik leghűségesebb báróját tisztelhetjük.

Harsundorfi Erzsébet valamikor 1355. január 21-e előtt halálozhatott el, ugyanis a január 21-én keltezett oklevél szerint „Puchheimi Albert alsó-eggendorfi birtokát tartozandóságaival együtt Pergau

11 A fiúsítás (praefectio in verum heredem et legitimum successorem) intézményéről olvashatunk: Tringli 2001. 89. oldal, valamint Biró Zsófia: A fiúsítás jogintézménye 1526-ig, különös tekintettel az Anjou-kor belpolitikájára. (XXIII. OTDK) Online: https://epa.oszk.hu/02500/02567/00008/pdf/EPA02567_studia_iuvenum_8_013-045.pdf

A Harsundorfi Erzsébet-féle fiúsítás a 20–22. oldalon olvasható.

Ulriknak alzálogba adja Bécsben Miklós gróf, „dem Guniameisteri” és másik, már elhunyt neje, Erzsébet, az elhalt öreg Harsfalvi leányával kötött házasságából született fia helyett mindaddig, mígnem Miklós, «gunia» mester, a vestenburgi házra formált igényéről le nem mond, ekkor Alsó-Eggendorf ismét felszabadul e zálog alól.” Az idézett szövegben nyelvtörténeti érdekességet is felfedezhetünk, ugyanis a „Guniameister” kifejezés egyértelműen utal a Gúnya mester kifejezésre, ami nem más, mint Kónya (Miklós) mester nevét.

A KACSICS NEMBELI SZÉCSÉNYI CSALÁD

A középkori Magyar Királyság egyik legbefolyásosabb családjává vált a 14. században a Kacsics nembeli Szécsényi. Maga a család Falkos/Farkas révén kapta a nevét, ezért őt tekinthetjük a Szécsényiek névadójának, illetve „ősatyjának”. Az ő fia volt az a Szécsényi Tamás (1299–1354), akivel érdemes kicsit hosszabban foglalkoznunk. Szécsényi Tamás a Kacsics nemzetség nógrádi ágának leszármazottja volt. Gertrudis királyné (1185–1213) meggyilkolása óta nem viselt tisztséget a család. Az Árpád-ház férfi-ágon való kihalása (1301. január 14.) utáni zűrzavaros időkben Szécsényi Tamás volt az egyetlen, aki csatlakozott az Anjou-házi I. Károlyhoz, míg a család többi tagja megmaradt Csák Máté pártján. Ahogyan Újfalu első birtokosa, Csák fia János, úgy Szécsényi Tamás is részt vett az 1312. június 15-én lezajlott rozgonyi csatában. A csata után négy évvel megszerezte Visegrádot is Csák Mátétól. A király bizalmasaként megkérhette a király számára luxemburgi Beatrix kezét (1318), amit egy 1321. április 11-én kiadott oklevél is bizonyít. Szécsényi második felesége Piast Anna, osztracomi hercegnő volt, aki I. Károly király harmadik feleségének, Erzsébetnek a rokona volt. Szécsényi tisztségei közé tartozott, hogy Szepes vármegyében és Lublón várnagy volt, 1318 és 1321 között volt Arad (1330–1342), Bács és Szerém vármegye ispánja, a solymosi és hasznosi erődítmény várnagya, 1319-ben a kunok bírja, 1321 és 1342 között erdélyi vajda, s egyben Szolnok megye ispánja, 1320–1321-ben királynéi tárnokmester, 1324-ben Szeben, 1330-ban Csongrád, 1338–1342 között Trencsén vármegye ispánja is volt. Volt továbbá tárnokmesteri procurator (1339–1341), majd 1342–1347 között tárnokmester, egyúttal Borsod, Gömör, Szepes, Heves és Abaúj vármegye ispánja, 1347–48-ban galambóci várnagy, 1349–1354 között országbíró, 1350 és 1354 között, egészen a haláláig Túróc vármegye ispánja, 1347 és 1348-ban kevei, krassói ispán. Mindezek felül Nógrádban (1334–1343 között ispán), Hevesben (Gyöngyös, Bene, Halászi, Nagyút, Zsadány), Somogy (Merbe, Tapsony, Terekezd, Sitke, Szob, Bennek), Kishont és Gömör vármegyében (ehhez kapcsolódott Rimaszombat és annak tartozékai) valamint Erdélyben (Besztercétől délre tizenegy, Szászrégen környékén kilenc település ura volt) is igen nagy birtokai voltak. Budán házait¹² és szőlőit, 1335 és 1342 között Szandát tartják számon honorbirtokaként. A család nevét adó Szécsény településnek már a középkorban is két utcája és két szege vagy vége volt. A keleti fél Tamásé, a

¹² Budán, a mai Táncsics Mihály utca 13. régen Szent Miklós utca volt, s ott volt Szécsényi Tamás és fiának, Kónyának a háza. Csukovits 2019. 97.

nyugati Péteré lett. A későbbi oklevelekben ezek Kónya Szécsénye, illetve Farkas Szécsénye voltak. Így mindezeket látva, joggal mondható, hogy Szécsényi Tamás életútja egy igazi karriertörténet, és amit elért, az mind hatással volt utódai életére is. Leszármazottjai ugyanis, halála után még több mint száz éven át, ugyancsak fontos pozíciókat töltöttek be, és jelentős birtokokkal rendelkeztek.

Szécsényi Tamás 1354. szeptember 18-án hunyt el. Első házasságából származó fiai, Kónya Miklós és Mihály örökölték a vagyonát. Mihály (1333–1377) esztergomi kanonok, pozsonyi prépost, váci, majd egri püspök lett. Kónya Miklós (1327–1367) ispánként, majd dalmát bánként töltött be igen fontos hivatalt. Kónya Miklós tovább gyarapította családjá birtokait, amikor feleségül vette Harsundorfi Erzsébetet. A házassággal szerezte meg például Ecseg várát, és természetesen Újfalut is. Salgó vára a Kacsics nemzetség másik ágának, a Salgaiaknak a kihalásával került a kezére. Tisztségei voltak: királynéi asztalnokmester (1327–1340); sárosi, szepesi, nógrádi, gömöri (1346–1348) és pozsonyi ispán (1361); csejtei és füleki várnagy, illetve Patak és Szanda honor birtokosa.

Kónya Miklósnak három fia született (Miklós, Simon, Frank). Újfalú szempontjából a legidősebb fiú, Frank volt a legfontosabb. Frank (1372–1408) az okleveles adatok alapján a Hollókői nevet viselte (1388), ami jelzi, hogy egy ideig e települést, illetve annak várát választotta lakhelyül. Pályafutását 1373-ban a Carraráknak küldött segítő hadsereg vezéréként kezdte. Több ispáni (soproni, vasi, zalai, nógrádi, zólyomi, bihari) és várnagyi tisztséget betöltött, valamint a jászok bírja is volt. 1393-ban kincstartó és 1394–1395-ben erdélyi vajda. Végül (1397) 1399-től (1407) 1408-ig, vagyis a haláláig, országbíró volt. 1381-ben Durazzo Károly mellett harcolt, részt vett az 1396-os nikápolyi csatában, és a Lackfiak ellen volt. Mindezekért cserébe birtokadományt kapott Zsigmond királytól (1368–1437). Pálfordulása 1401-ben következik be, ugyanis mint vezér tűnik fel azok között, akik letartóztatják Zsigmondot, de mivel a Garai rokonsághoz is tartozott és a Siklósi Ligában is szerepelt, ezért később is megmaradhatott országbírónak. Felesége Kont Miklós leánya volt. Halálának időpontja máig nem tisztázott, de annyi bizonyos, hogy 1408. június 15. és augusztus 1. között halhatott meg.

Frank utódairól a következőket tudhatjuk: Szécsényi László (1387–1413) fia János 1454-ben halt meg, és ezzel a Kacsics nemzetség fiúága megszakadt. Két leány, Hedvig és Anna maradt utána. Szécsényi László 1459-ben főispánként még tevékenyen dolgozott, de egy évvel később 1460-ban elhalálozott, így pedig a Kacsics nemzetség Szécsényi ágának utolsó férfi tagja is a sírba szállt. A kihalt Szécsényi család „jogutódja” a Losonczy család lett, ám három generációval később ők is kihaltak.

Visszatérve Szécsényi Frankhoz, egy 1386. március 25-én (DL 102960, átírva 1405), Budán keletkezett oklevélből kiderül, hogy Frank elcseréli Újfalú és Úri birtokokat Mária királynő (1371–1395) Egyházasperezen birtokáért (Hont megye, Dragul vár tartozéka). Három nappal az eredeti oklevél kiadása után, vagyis 1386. március 28-án Mária királyné utasítja a sági konventet, hogy Szécsényi Frankot vezessék be Egyházasperezen birtokába, ami meg is történt április elején (11. kép).

11. kép: Újfalu elkerül a Harsundorfi/Szécsényi családtól (DL 102960, 1386. március 25.).

Forrás: <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/view/310953/>

Ezzel az Újfalu középkori birtokosairól szóló első korszakot sikerült áttekintenünk. Eljutottunk az első birtokostól (Csák fia János), a Harsundorfi családon át a Szécsényi családig. 1324-ben egy országbírótól vették el, s egy osztrák földről származó birtokos kapta meg Újfalut. A Harsundorfi család leánytagjai pedig olyan előnyös házasságokat kötöttek, amelyek révén a korszak egyik leghatalmasabb családjának a tulajdonába került a Pest vármegyei Monorierdő középkori elődje. Az első említés után 62 évvel pedig a nemes család(ok) Mária királynő kezébe helyezik át a települést.

Hogy mit tartogat még a következő hat évtized Újfalu életében, azt egy következő előadás, és e dolgozat folytatása fogja részletesebben bemutatni.

FÜGGELÉK

„I. Károly bizonyáglevelé arra, hogy többek között Alcsi és Kerekudvar falubirtokokat a hűséges szolgálataiért Horsundorfi Veluingnak adományozta (1324. március 23.)

Károly, az Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Lodoméria, Kunország és Bulgária királya, Salernitano fejedelme, valamint a Szent Angyal hegy ura a jelenlegi [levelet] majd olvasó jelenleg és a jövőben élő összes keresztény hívőnek üdvözlöt a mindenség megváltójában;

Mivel a királyi főméltóság [...] az arra érdemes alávetettjeit a hűséges szolgálataikért arányos rekompenzációval szokta viszonzni, ennél fogva ezen levél rendén akarjuk mindenkinek a tudomására adni, hogy miután Csák fia János korábban kegyelmet kapott az ország és a tehetősebb királyi méltóságai révén a felségünk kegyelméből, mint kitűnő tanácsosunk, végül az érthetetlen gőg mégis úgy elárasztotta a lelkét, hogy a familiárisi becsületet mellőzve együtt a Trencsényi Mátéval [cum Mattheo de Trinchynf], a notórius pártütőnkkel az elárulásunkkal a felségünk meggyilkolására, valamint a megtámadására összeesküdött a scariothaii Júdás hasonlóságára, Tudniillik a jötevő urának a nevezett Mátének - a besúgás csekély díjával megvásárolva - hűtlenül - javasolta a meggyilkoltatásunkat;

Ám íme a mindenható [Isten] gondviselése az érdekünkben egyértelműen segített, mivel nemcsak az árulók és a gőgösök fejét vetette a hatalmunk alá, de a lelkünket is kiragadta az áruló familiárisok hatalmából;

Mivel [pedig] ezután ugyanaz a [Csák fia] János ily mértékben szembe helyezkedve az isteni hatalommal jelentős károkat nem tudott foganatosítani és a világnak, valamint a nekünk kinyilvánított gonoszságát semmilyen módon nem tudta leplezni titokban ugyanahhoz a [trencsényi] Mátéhoz futott és az erősségbe befogadva, valamint vele [a trencsényi Mátéval] a gonoszságban egyesülve a híveinknek folyamatosan végtelen károkat okoztak;

Mindezek után az ilyesféle hűtlenségben tiszteletlenül megmaradva nyomorultan végezte az életét; Ezért mi [...] ugyanazt a Csák fia Jánost [...] az Ecseg nevű várától, valamint az összes falubirtoktól megfosztani rendeltük a főpapjaink és a báróink tanácsa és beleegyezése alapján;

A Horsundorfi [de Horsundorph] Veluingus, a nekünk kedves, valamint a hozzánk hű lovag pedig előttünk a felségünknek tett hűséges szolgálatait, valamint az anyagi áldozatait felemlítve, továbbá kinyilvánítva követelte, hogy adjuk és juttassuk neki örökjogon az Ecseg nevezetű várat a közelében lévő négy falubirtokkal, továbbá a Viski, Szentegyed, Űri, Újfalu, Dány, Parlag, Pereszlény, Sztracsin, Kerekudvar, Szemeréd, Alcsi és Perőcsény nevezetű falubirtokokat;

Mi tehát az ugyanazon Veluing kérésének a figyelmes meghallgatása után és emlékezetbe idézve a hűséges szolgálatait érdemeit [...] figyelembe véve, hogy a pozsonyi várunkat és városunkat - amelyet Ausztria és Stájerország hercege elfoglalt - a hűséges szolgálatával és a szorgalmas gondoskodásával visszaszereztük úgy, hogy ugyanez a Veluing a szóban forgó Pozsony vára és városa visszaszerzésének, valamint a visszafoglalásának mozgató [rugója], továbbá eredendő okozója volt;

Ezenkívül mivel az ugyanezen Veluing a Korlátkö nevezetű várunkat a szóban forgó hűtlen Csák Mátétól visszafoglalta, és amikor a Csák Máté unokatestvére a Cseh István a hadának a sokaságával az ottani táborunk ellen jött, ugyanezen a Veluing az ugyanazon ellenségeinkkel szembe fordulva azokat vitézül megverte és noha abban az összecsapásban halálosan megsebesült és tizenhárom szervienségét is meggyilkolták, az ellenség felett mégis dicséretes győzelmet aratott; Mindezen túl ugyanaz a Veluing előkelőbb és jelentősebb német katonákat térített a hűségünkre, valamint állított a szolgálatunkba; Tehát az oly sok és ennyi különleges szolgálataért elébe akarva menni királyi kedvezésből a szóban forgó Ecseg várat és tudniillik a vár közelében Nógrád vármegyében lévő négy falubirtokot;

Továbbá a Pest vármegyében lévő Szentgyeget, Dány, Parlag, Újfalú falubirtokokat az ugyanazokban szedni szokott adókkal, valamint az Úri nevezetű [falubirtokot]; Továbbá a Kerekudvar és Alcsi nevezetű Szolnok vármegyében lévő falubirtokokat; Továbbá a Visk nevezetű falubirtokot, az ott szedni szokott adókkal és az ahhoz tartozó Hont vármegyében lévő Pereszlény, Sztracsin, Perőcsény és Szemeréd nevezetű falubirtokokkal; Továbbá [?] [Curichaza] nevezetű Nógrád vármegyében lévő falubirtokot az örökös nélkül meghaló emberek jogán és ezen jogból kifolyóan az adományozásuk hatáskörébe tartozókat az ugyanazokban szedni szokott adóval a szóban forgó János által kimutatott határjeleken és határvonalakon belül található valamennyi hasznukkal és tartozékukkal a törvényes ítéletünk alapján adtuk, ajándékoztuk, valamint juttattuk örökjogon és visszavonhatatlan birtoklásra, megtartásra, hasonlóképpen használatra Horsundorfer Veluingnak, általa pedig az örököseinek, valamint az örökösei maradékainak;

Amely dolognak az örök emlékezetére és erejére a jelenlegi levelet az új és hiteles dupla pecsétünk rányomásával megerősítettük; Kiadatott a kiváló férfiú András mester, a pécsi egyház olvasókanonokja, az udvari alkancellárunk, a kedves hívünk kezei által az Úrnak az 1324-ik évében, az április első főnapját megelőző tizedik napon [március 23-án] az uralkodásunknak ugyancsak huszonnegyedik évében; [...]"¹³

BIBLIOGRÁFIA

LEVÉLTÁRI FORRÁS

HU-MNL-OL DL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár

KIADOTT FORRÁSOK

Nagy Imre – Tasnádi Nagy Gyula (szerk.): *Anjou-kori okmánytár*. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII. Budapest, A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1878–1920.

Küküllői János: *Lajos király krónikája* - Névtelen szerző: Geszta Lajos királyról. Szerk. Benda Gyula – Bertényi Iván – Pótot János (Millenniumi magyar történelem – Források). Budapest, Osiris, 2000.

¹³ Benedek 2007. 20–23. Latin eredetije megtalálható: Anjou 1881. 115–117.

 FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bánlaky József: *A magyar nemzet hadtörténelme*. Budapest, Athenaeum, 1929–1941. Online: <https://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0007/509.html>
- Benedek Gyula: *Oklevelek és iratok Szolnok város történetéből 1075–1685*. Documentatio Historica 10. Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeum Igazgatósága, 2007.
- Biró Zsófia: *A fiúszítés jogintézménye 1526-ig, különös tekintettel az Anjou-kor belpolitikájára*. (XXIII. OTDK) Online: https://epa.oszk.hu/02500/02567/00008/pdf/EPA02567_studia_iuvenum_8_013-045.pdf
- Csóka Géza: *Régi Újfalva – Monorierdő településselődjének emlékei a források bűvöletében*. Monorierdő, Szerzői kiadás, 2016.
- Csukovits Enikő: *Az Anjouk Magyarországon I-II*. Magyar Történelmi emlékek, értekezések. Budapest, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2012–2019.
- Engel Pál: *Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323)*. In: *Századok*. A Magyar Történelmi Társulat folyóirata (122. évfolyam), Budapest, 1988.
- Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II*. História Könyvtár, Kronológiák, Adattárak 5. Budapest, 1996.
- Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Középkori magyar genealógia*. (Magyar Középkori Adattár) CD-ROM. Budapest, Arcanum, 2001.
- Karácsonyi János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I*. Budapest, MTA, 1900.
- Kristó Gyula: *Csák Máté tartományúri hatalma*. Budapest, Akadémiai kiadó, 1973.
- Kristó Gyula: *I. Károly király főúri elitje (1301–1309)*. In: *Századok*. A Magyar Történelmi Társulat folyóirata (133. évfolyam), Budapest, 1999.
- Kristó Gyula: *I. Károly király harcai a tartományurak ellen (1310–1323)*. In: *Századok*. A Magyar Történelmi Társulat folyóirata (137. évfolyam), Budapest, 2003.
- Pór Antal: *A Nagy-Martoniak*. In: *Turul*. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság közlönye VII., Budapest, 1889.
- Stessel József: *A Haschendorfiak családtörténetéhez*. In: *Turul*. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság közlönye XIII., Budapest, 1895.
- Tóth Ildikó: *Károly Róbert első országbírója*. (Adalékok Csák János országbírói működéséhez) In: *Tanulmányok a középkori magyar történelemlről*. Az első Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 1999. július 2.) Szerk.: Homonnai Sarolta, Piti Ferenc, Tóth Ildikó. Szeged, 1999.
- Tóth Ildikó: *Károly Róbert első országbírói*. In: *Tiszatáj*, (LXI. évf., 12. sz.), Szeged, 2007.
- Tringli István: *Pest megye a késő középkorban*. In: *Pest megye monográfiája I*. Szerk.: Zsoldos Attila. Budapest, Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2001.
- Wertner Mór: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig II*. (I–Z) Temesvár, Csanád-Egyházmegyei Könyvsajtó, 1892.
- Wertner Mór: *Családtörténeti adalékok. A Haschendorfiak*. In: *Turul*. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság közlönye XIII., Budapest, 1895.
- Wertner Mór: *Nemzetiségi kutatások*. In: *Turul*. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság közlönye XVII., Budapest, 1899.
- Wertner Mór: *Névmagyarzatok*. In: *Magyar Nyelvőr* (44. évfolyam), Budapest, 1915.

 INTERNETES FORRÁSOK

A középkori Magyarország levéltári forrásai:

www.hungaricana.hu/hu/adatbazisok/a-kozepkori-magyarorszag-leveltari-forrasai

Tintoretto: Zára ostroma (1584) c. kép:

www.en.wikipedia.org/wiki/File:Jacopo_Tintoretto_-_Conquest_of_Zara_WGA22631.jp

MÚLTIDÉZÉS A TURIZMUS TÜKRÉBEN

Egész életemben turisztikai szakemberként, idegenvezetőként dolgoztam. Immár nyugdíjasként élek Cegléden, azonban szakmám gyakorlását nem hagytam abba. Nyugdíj mellett 2016 óta a ceglédi Tourinform irodában dolgozom, mely a Kossuth Művelődési Központhoz tartozik. Munkám során a városunkba látogató csoportoknak tartunk idegenvezetést munkatársammal – az addig itt nem ismert – ún. tematikus séták keretében. Természetes, hogy ehhez jobban meg kellett ismernem a város múltját. Ennek során könyvtárakban, a helyi múzeumban és levéltárakban kerestem és találtam helytörténetre vonatkozó adatokat, történeteket. Ezek mellett a Tourinform irodában végzett munkám folyamán kapcsolatba kerültem egykori jeles ceglédi személyiségek leszármazottaival is, akik révén ugyancsak értékes adalékokhoz jutottam. Mindezeket „beépítettük” a városismertető sétáinkba. A következőkben e kutatási folyamat néhány állomását idézem fel, mely során látszólag „véletleneknek” köszönhetően jutottam egyik információtól a másikig.

HEGEDŐS KÁROLY ÉPÍTÉSZ ÉS CEGLÉD

Első helytörténeti kutatásaim egyike a munkahelyem múltjához kapcsolódott. A Kossuth Művelődési Központ (az egykori Iparos Kultúrpalota jelenlegi lakója) 2023-ban az épület átadásának 95. évfordulója alkalmából ünnepséget rendezett. Ennek kapcsán Szilaj Anikó könyvtáros-helytörténésszel együtt összeállítottuk az épület és az intézmény rövid, kivonatos történetét. Mivel az épületet *Hegedős Károly* (Mezőberény, 1895 – Budapest, 1972.) tervezte, felkeltette a figyelmemet egy archív újsághír, mely arról tudósított, hogy 2015-ben emléktáblát avattak Budapesten e jeles építész emlékére. A Hegedős Károly mesterjegyét és kézlenyomatát megjelenítő emléktáblát egy általa tervezett, 1939-ben Budapesten épült, XII. kerület, Jakobinus tér 2-3. alatt található társasházon helyezték el az épület 75 éves fennállásának évfordulóján. A jelenlévő megemlékezők közül a Budapesti Műszaki Egyetem levéltára részéről Batałka Krisztina levéltárvezető beszélt részletesen az építész életéről, munkásságáról. Innen tudtam meg, hogy a tervező 6 ezer oldalas memoárt írt, „...melyben a XX. századi Magyarország első évtizedeinek történetét örökítette meg. A többkötetes műben Hegedős magánélete mellett beavatja olvasóját az építész szakma mindennapjaiba és több fontos közérdekű eseményt is bemutat.”²

¹ Dr. Füle Györgyné nyugalmazott turisztikai szakember, idegenvezető. Munkahelye a Kossuth Művelődési Központ Nonprofit Közhasznú Kft., Cegléd. Korábbi beosztása: Tourinform iroda vezetője.

² P. Szabó Dénes: *Az építész visszatér*. Online.

1. kép: Hegedős Károly mesterjegye, amit barátja, Búza Barna szobrászművész készített.
 Forrás: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltára (a továbbiakban: BMEL) XIV. 437. 1. doboz, Hegedős Károly iratai

Remélve, hogy a ceglédi Iparosok Kultúrpalotájára vonatkozó adatokra is bukkanhatok-e műben, felvettem a kapcsolatot a levéltárral, ahol e kéziratot őrzik. A digitalizált kéziratba beleolvasva örömmel láttam, hogy Hegedős 300 oldalas fejezetben örökítette meg életének Cegléden töltött időszakát, munkáiról és a ceglédi eseményekről tudósítva. Nagyon szerencsésnek éreztem magam. E kronologikus sorrendben íródott, fényképekkel és rajzokkal, tervrajzokkal gazdagon illusztrált írásmű rendkívül értékes kordokumentum, benne Cegléd város történelmének egy szeletével. Emellett feltárja egy mérnökember szakmai és emberi küzdelmeit is. Hihetetlen volt az 1920-as évekbe visszamenni – mintegy időutazásként – az akkor élt családokkal megismerkedni, és főleg Hegedős szemszögéből megtudni a részleteket az akkori mindennapokról.

Hegedős Károly eredetileg festő szeretett volna lenni, kiválóan rajzolt, ezt a terveit, memoárjának illusztráció is hűen tükrözik. Párizsból érkezett Ceglédre, és a rokonainál lakott. A kultúrpalota tervezésével Rónay János (1855–1940), az akkori ipartestületi elnök bízta meg. Így ír erről Hegedős az emlékirataiban:

„Rónay szívélyesen fogadott, s röviden megtárgyalta velem az építkezés ügyét. Jó impressziója volt rólam, látta nem vagyok szélhámos, komolyabb ember vagyok – mondta a hátam mögött utólag Haerter Ádámnak -, mint amilyennek gondolt a korom utána ítélve (30 éves lettem én akkor, 1925 márciusában). Megtörtént hát a nagy tárgyalás, az első elnökségi tárgyalás. Cegléden a Kossuth Lajos [sic!] téren, a Katolikus templom mögött volt az Ipartestület székháza. Gyalázatos állapotban lévő hosszú, két utcán átnyúló, alacsony, földszintes ház. Ennek a háznak valamelyik szobájában gyűltek össze az elnökségi tanács tagjai. Én Rónayhoz mentem be, onnan mentünk együtt az ülésre amint ezt Rónay nevezte. Nyolc-tíz iparos volt már ott együtt, idősebb, fiatalabb, vegyesen. Csak később ismertem meg őket név szerint, az első bemutatkozás felette ünnepélyes volt.”³

2. kép: Az 1927-ben átadott Iparosok kultúrháza színházterméről készült képes levelezőlap.
 Forrás: a ceglédi Kossuth Múzeum tulajdona, CKM-D 2016.7.609.1.

3 Hegedős Károly memoárjai: BMEL XIV. 437. 3. kötet, 613. o.

Hegedős leírásának részletgazdagságát szemlélteti, ahogy az alapkötletéről írt, ahol megjelent Horthy Miklós kormányzó is.

„Hogyan öltözködjem? Megvolt még a békebeli Klein bankár féle sötétszürke hymalája-szövetből készült zsakette-em. Ezt veszem fel. Még a cilinderem is előkerült valahonnan. Cilindert veszek fel. A kormányzó először az állomáson fogadja a polgármester üdvözlését, azután a városházára fog hajtani. Ott fog időzni vagy egy órát s csak azután jön az alapkötleteli ünnepélyre. Ezek szerint nekem a bevonulástól számítva jó egy órára lesz még elmenni az ünnepélyre, s marad időm arra, hogy a bevonulási menetet végignézhetem. Már jó előre ki volt számítva minden. A debreceni ötös-fogat (öt fekete ló, elől három, hátul kettő, fekete lakk nyitott hintóba fogva).”⁴

3. kép: Horthy Miklós kormányzó érkezik a kultúrház alapkötletére. Részlet Hegedős Károly kéziratából, 3. kötet, 613. o.

Hegedős Károly azonban nemcsak a kultúrpalota épületét tervezte Cegléden, hanem az Evangélikus Elemi Iskola épületét is, melyről ugyancsak tudósított az emlékiratában. Ez a momentum akkor vált érdekessé, amikor 2022-ben az akkor 220 éves Ceglédi Evangélikus Egyházközség történetéről – ugyancsak Szilaj Anikóval – szerkesztettünk egy kiadványt és rendeztünk egy kiállítást is. Ennek során átnéztük a Ceglédi Evangélikus Egyházközség dokumentumait. A kutatás és iratrendezés közben ráleltünk Hegedős eredeti, pauszpapírra rajzolt tervére, amely az evangélikusoknak tervezett iskolát ábrázolta. Ezen felül egy újságcikkből megtudtam, hogy az 1896-ban átadott evangélikus templomban látható gyönyörű kiváncsoltvas csillárnak is Hegedős Károly a tervezője.⁵

4. kép: Részlet Hegedős Károly kéziratából. BMEL XIV. 437. 3. kötet, 614. o.

4 Hegedős Károly memoárjai: BMEL XIV. 437. 3. kötet, 614. o.

5 Ceglédi Keresztény Újság, 9. évfolyam, 1928. február 12. 2. o.

5. kép: A ceglédi Evangélikus Elemi Iskola homlokzati rajza. Forrás: A Ceglédi Evangélikus Egyházközség irattára.

EGY KITERJEDT, CEGLÉDRŐL ELSZÁRMAZOTT CSALÁD

A következő történet három, egymással rokoni kapcsolatba került családról szól, melyek tagjai egykor fontos szerepet játszottak a város életében. A Gombos, a Zalai és az Alexy család neve többször is felbukkant helytörténettel kapcsolatos bűvárkodásaim során, mivel a város jeles személyiségei kerültek ki közülük.

A *Gombos család* története az 1830-as évekig nyúlik vissza, mikor Gombos (Knopf) Pál Ceglédre költözött, és vas- és fűszerkereskedést nyitott. Egészen az államosításig e család generációi formálták, segítették és meghatározták városunk életét. Volt köztük polgármester, kórházigazgató⁶, városi és egyházi elöljáró. Házasságkötés révén családi kapcsolatba kerültek a Zalai családdal, melynek tagjai gyógyszerészként voltak ismertek Cegléden.

Helytörténeti kutatásaim egyik hozadéka, hogy e nagylétszámú család már nem Cegléden élő leszármazottai 2024-ben már harmadjára találkoztak Cegléden, elsősorban azzal a céllal, hogy megismerjék családjuk gyökereit. Az első találkozóra azután került sor, hogy 2018-ban a család egy idős hölgy tagja betért a Tourinform irodába, és abban kérte a segítségemet, hogy megkapja a ceglédi Újvárosi temetőben álló Gombos kriptá kulcsát. Kérte ezt azért, mert az egyik Gombos leszármazott, *Fábry Pál*⁷ (Budapest, 1919– New Orleans, 2018) végakarata az volt, hogy hamvait itt

⁶ Hegedős Károly naplójában megemlékezett arról is, hogy megtervezte dr. Gombos Dénes kórházigazgató lakóházát is, mely kúria jellegű épület ma a Ceglédi Városi Televízió székháza.

⁷ A kalandos életű Fábry Pál leginkább arról ismert, hogy ő a magyar Pulitzer-emlékdíj megalapítója.

helyezzék örök nyugalomra. A család leszármazottai a temetést követően is visszatértek Ceglédre, mivel foglalkoztatta őket a múltjuk. Kapcsolatban maradtunk. Értékes családtörténeti dokumentumokba olvashattam bele jóvoltukból, melyeket digitalizálhattunk a városi könyvtár és a Kossuth Múzeum archívumába. Közös elhatározásunkból szerveződött meg az első nagy családtalálkozó Cegléden. A nyilvános családi összejövetelek megszervezésében Szilaj Anikó és jómagam is részt vettünk. Ezeken a Gombos család történetéhez kapcsolódó előadásokat hallgathatott meg bárki, akit érdekelt a helytörténet. Olyan dokumentumokat kutattunk fel és mutattunk be, olyan történeteket ismertek meg általunk, melyekről még a családtagoknak sem volt tudomásuk. Az egyik elveszett dokumentum úgy került elő, hogy egyik barátnőm birtokába jutott egy, a Gombos családdal kapcsolatos iratanyag, amely Budapesten egy papírgyűjtés alkalmával bukkant fel. A fotókkal teli kéziratot a család egyik tagja, „Baba” (Zalai Margit, 1928–2006) írta. Az irat a 60-as, 70-es években készülhetett a gyerekek számára. Ebből a kéziratból is család és a város történetére vonatkozó, eddig kevésbé ismert adalékokat ismerhettünk meg.

6. kép: Részlet Gombos „Baba” családtörténeti kéziratából. Forrás: a szerző tulajdona.

Nemcsak mi adtunk új információt a családnak, hanem kaptunk is tőlük. Többek között a Gombos család egyik tagjának, ifj. dr. Gombos Lajos egykori ceglédi polgármesternek kézzel írott, Cegléd városára vonatkozó arculati koncepcióját. Ezt a városi közgyűlésen mondta el 1907. március 12-én.⁸

⁸ Cegléd, 25. évfolyam, 1907. szeptember 9. 1. o.

A 2023-as találkozón pedig egy olyan süteménnyel tudtuk megkínálni az érdeklődőket, melynek féltve őrzött receptjét a Gombos-Zalai családba bekerült, Provence-ból elmenekült családtagok hoztak valamikor magukkal. A mandulatortát egy helybeli cukrászdában készítették el.

7. kép: A Gombos-Zalai-Alexy család tagjai 2024-ben Cegléden, az egykori lakóházuk udvarán (Dr. Zalai Gábor felvétele).
Forrás: Dr. Füle Györgyné – Szilaj Anikó: *Megszólt a százéves iskola csengője*.

A 2024. évi összejövetel apropóját e nagy család egy tagjának, *Alexy Lajos* (1858–1928) evangélikus tanító születésének 165. évfordulója adta. *Alexy Lajos* Gombos Idát, Gombos Pál lányát vette feleségül, így került e nevezetes ceglédi családba. A kiváló és népszerű pedagógust 1879-ben hívták meg tanítónak az evangélikus elemi iskolába, és egészen nyugdíjazásáig (1910) oktatta a ceglédi és környékbeli diákokat.

Ezen az összejövetelen kettő, a családdal kapcsolatos eredeti festményt is be tudtunk mutatni az érdeklődőknek. Az egyik a ceglédi Kossuth Múzeum gyűjteményében már régóta őrzött akvarell volt, melyet Réthy Lajos ceglédi festőművész festett egy fénykép után. A művész önmaga, valamint dr. Gombos Lajos, Zalai Ede gyógyszerész, Mészáros János, *Alexy Lajos* tanítók és Paulovics Károly polgári iskolai tanár asztaltársaságát jelenítette meg a Gombos ház kertjében álló gesztenyefa alatt.

A másik alkotás a múzeum gyűjteményébe 2024-ben bekerült olajfestmény volt, melynek tisztítása után derült fény az alkotó személyére, aki nem volt más, mint Gombos Ida, *Alexy Lajos* felesége.

RÓNAY JÁNOS ÉS NAPLÓJA

Harmadik történetem a már említett *Rónay János*hoz köthető. A helytörténettel kapcsolatos munkám tovább bővült: 2023-ban helytörténeti klub alakult a Ceglédi Kossuth Művelődési Központ falai között, melynek én lettem a klubvezetője. Olyan témákból állítottam össze a klub programjait, amelyek a várostörténet feledésbe merült fejezeteiről szóltak. Az egyes témák szakértői tartottak vetítésekkel egybekötött előadásokat.

A klub keretében megtartott egyik előadás témája Rónay János bádogosmester és családja volt. Rónay János édesapja 1844-ben alapította bádogosműhelyét Cegléden. Fia, ifj. Rónay János hét évig járta Európát, hogy kitanulja apja szakmáját. Országos hírnévre tett szert, nevéhez fűződik pl. a „ceglédi kanna” és egy szabadalmaztatott fűthető fürdőkád kifejlesztése. Több épületet építtetett a városközpontban, melyek még ma is állnak; többek között a városi mozi, a Kossuth Hotel, valamint az egykori lakóháza is. A család történetének értékes forrása Rónay kézzel írt naplója, melyet a család egyik leszármazottja elhozott az előadásra és a rendelkezésünkre bocsátott. A naplót a Kossuth Múzeum és a Ceglédi Városi Könyvtár számára digitalizálhattuk. A napló értékes kor- és családtörténeti forrás, benne néhány a város történetében fontos eseményre vonatkozó leírással. Például Rónay János így írt Ferenc József magyar király 1880-as ceglédi látogatásáról: „1880. Csütörtök /szeptember 29-én

„Reggel 9 óra tájt ért a Király, I. Ferencz József az állomástól a városba. Lóháton. Kísérete nem volt igen nagy: néhány tábormok sat. lovagolt utána; az éljenzés itt a városban épen nem volt nagy. Egy nagy díszkapú felirattal és két Pyramis virág füzérrel összekapcsolva voltak utjában felállítva s a vasuti utca fellobogózva. A Király egyenest a gyakorló térre ment s 12 óra után tért be lakására, gróf Kornisch József közalapítványi tiszthöz (Prefect), hol villásreggelizett s 5 óráig dolgozott. 6 órakor este a Kaszinó helyiségbe ment (a Gombos házba), hol 60 terítéssel volt díszebéd. Csak benn a konyhán 8-9 szakács volt, s néhány künn és egy rakás asszony; lehetett itt prédaságot látni.

Este a Díszkapu, s Pyramisok tele voltak aggatva Lampionokkal, s a kaputól egészen a vasutig, két oldalt 200 [nem olvasható] tartottak gyerek. Az ablakok is világítva voltak; csinos volt az egész, de a Lampionokat még mielőbb a Király az állomáshoz ment volna, kezdték lopkodni, s midőn künn volt, egyszerre mind letépték. A Király 9 órakor este ment udvari hintón az állomáshoz, s Pécsbe utazott. Itt 6 ezred honvédhuzár volt e célra összpontosítva.”⁹

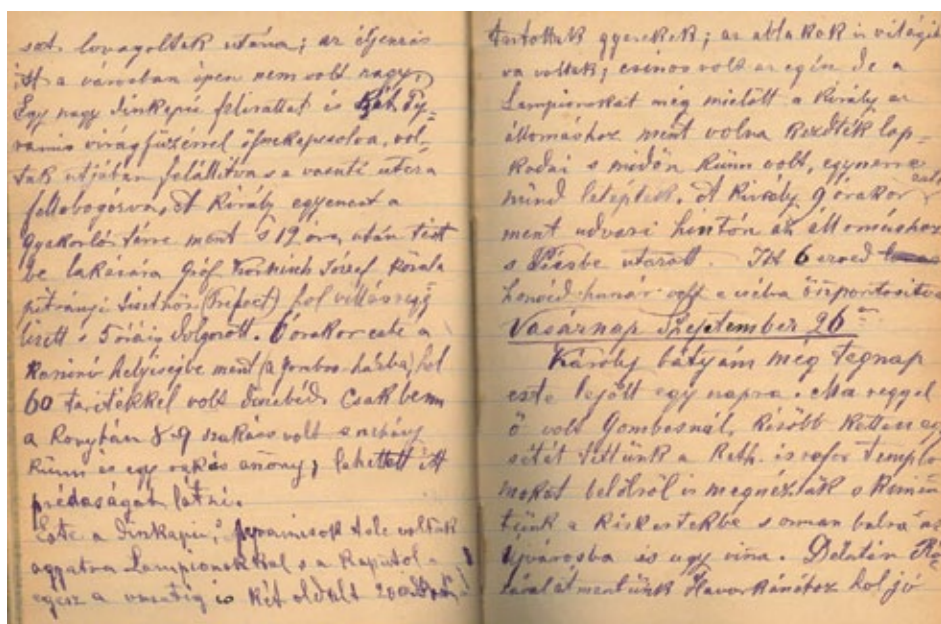
Rónay szemtanúként élte át az 1881 márciusában bekövetkezett árvizet, amikor is Cegléd patakja, a Gerje kiáradt, nem kevés riadalmat okozva a városban. A Budapest című napilap tudósítását írta át naplójába: „Péntek március 11-én

⁹ Rónay János naplója, 35-36. o.

Olyasmi történt, a mi még emberemlékezet óta itt nem volt. Árvíz hatolt a városba, csaknem a zsidó templomig. Ebédután félre verték a harangot. Itt egy cikk a Budapestből. »Táviratok Czegléd március 11 éji 11 óra (a Budapest eredeti távirata): Czegléd vízveszélyben! Albertin az összegyülemlett víz a gátat valószínűleg elszakította., a Czegléden megjelenő viz oly nagymérvű, hogy az ugynevezett „Déllő” részen a házak viz alatt állanak, az ott levő állóviz pedig zajgó tengerré nagyobbodott. A veszély dobszóval tétetett közhírré. – A vészharangok zúgnak, a nép tolong a „Déllőn”, ki kapával, a féktelenkedő elemeket korlátokba szorítani. A kapitány vezénylete alatt azon fáradság a nép, a zajgó áradatot a gőzmalom mellett elterülő laposba levezetni, mi ilyen körülmények között nagy megerőltetésbe kerül. A víz ezalatt mossa a „vörös ökor” tájékán lévő lakóházak és épületek falait, s mint személyesen meggyőződtem, az ottani malom és lakóház falai oly állapotban vannak, hogy bedőlésük néhány óra múlva okvetlen bekövetkezik.

A nép a zsidó templom melletti utcában – vezénylő hiányában – fejtelen munkákat végez, s az áradatnak a piac felé árkot ás, mások meg házaik elé gátakat raknak.

E pillanatban egy század huszár vezényeltetik a vész színhelyére s a polgármester is erélyes intézkedéseket tesz, az éjjeli munkákra lámpákat és fáklyákat szervez. A laposabb helyen fekvő utcákon a víz mindenüvé befurakodott s a nép a szokatlan tünemény láttára roppant izgatott!« Különben a veszély nem volt oly nagy s a víz nemsokára le lett vezetve.”¹⁰

8. kép: Részlet Rónay János naplójából, 35-36. oldal.

¹⁰ Rónay János naplója, 68-70. o.

E két kiragadott részletben szerepel néhány olyan épület, melyek ma már nem állnak, mint a nagy gőzmalom és a Vörös Ökör fogadó. Megtekinthetőek viszont azok a városképet ma is meghatározó épületek, melyek a 19–20. század fordulóján vagy a 20. század első felében épültek. A fentebb bemutatott történetek számomra felértek egy időutazással. Egy-egy puzzle-ként egészítik ki, színesítik a ceglédi épületek és a hozzájuk kapcsolódó emberek történetét. Az utazásnak pedig nincsen vége, mert azóta is újabb értékes dokumentumok és történetek kerültek elő.

ELSŐDLEGES FORRÁSOK

A Ceglédi Evangélikus Egyházközség Irattára: az Evangélikus Elemi Iskola építésének iratai

Ceglédi Keresztény Újság 1928-as évfolyama

Czegléd 1907-es évfolyama

Hegedős Károly memoárja, kézirat (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltára, BMEL XIV. 437. 3. kötet.)

Rónay János naplója. Kézirat (magántulajdon)

FELHASZNÁLT IRODALOM

Dr. Füle Györgyné – Szilaj Anikó: *Megszólalt a százéves iskola csengője*. Online: <https://www.evangelikus.hu/hireink/rovid-hirek/megszolalt-a-szazeves-iskola-csengoje-gombos-zalai-csaladtalalkozo-cegleden>
(Megtekintés ideje: 2024. július 23.)

P. Szabó Dénes: *Az építész visszatér*. Online: https://nepszava.hu/1044178_az-epitesz-visszater
(Megtekintés ideje: 2024. július 22.)

FALU A VÁROSBAN

A MONORI PINCEFALU TÖRTÉNETE

BEVEZETÉS

Minden településnek vannak meghatározó, jellegzetes épületei, egyedi hagyományai, sajátos kultúrája. Ezek nyilvánvalóan a helytörténet meghatározó elemei. Monor ezek mellett még egy olyan városrészrel is büszkélkedhet, melynek különleges a múltja, van jelene és lesz jövője is. A címmel kapcsolatban felvetődhet a kérdés, hogyan lehet egy városban falu is? A továbbiakban erre a kérdésre szeretnék választ adni. Szeretném bemutatni Monor várost és a hozzá tartozó Pincefalut a kezdetektől napjainkig.

MONOR ELHELYEZKEDÉSE AZ ORSZÁGBAN

1. kép: Monor megközelíthetősége.
Forrás: <https://www.platanresidence.hu/>

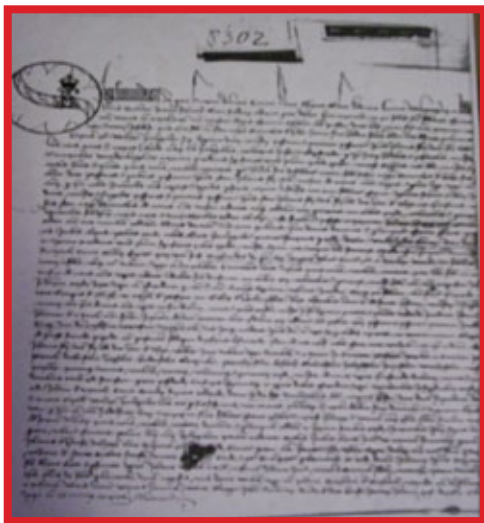
Monor Magyarország közepén, Pest vármegyében található. Budapesttől 25, az ország középpontjától, Pustavacstól 20 km-re helyezkedik el. A város mellett halad el a 4-es számú műút, az M4-es autópálya, és kettőszeleli a 100-as villamosított vasút Budapest–Cegléd–Szolnok vonala.

¹ A szerző a Monori Kossuth Lajos Általános Iskola tanára. Elkötelezetten kutatja a település hely- és művelődéstörténetét, melyet 2007-ben önálló kötetben is bemutatott (Galambosné Lovass Annamária: *Monor művelődéstörténete. A kezdetektől 2007-ig.* Budapest, Szerzői kiadás, 2007.)

MONOR TÖRTÉNETE

Monor a bronzkor óta lakott hely: éltek itt kelták, szarmaták, rómaiak, a honfoglalás idején pedig szláv törzsek lakták a területet. A népvándorlás korából 12 régészeti lelőhely maradt fenn. A honfoglalást követő négyszáz évben gyéren lakott volt ez a környék. Újfalu a 13. század végén jött létre a mai Monor-Monorierdő közötti részen. Szerencsére, a település nagyon sok régészeti anyagot hagyott hátra az utókor számára. Egy 1323-ból fennmaradt oklevél szerint Újfalu Csák Máté felvidéki tartományúr tulajdona volt. Később többször is – a tatár, majd a török pusztítás idején – elnéptelenedett.

Az első írásos feljegyzés a településről a 12. századból ismert. *III. Béla* magyar királynak (1172–1196) frank származású felesége volt, akinek kíséretében francia lovagok is jöttek az országba, és a király a települést *Aynard* lovagnak adományozta birtokul. A 15. században feltételezhetően a környék legjobban művelt birtokai közé tartozott. Pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre, mert a honfoglalás és *Zsigmond király* (1387–1437) uralkodása közötti időszakról szóló iratok és oklevelek nagy része megsemmisült. Az *Aynard* család kihalása után, *Zsigmond király Maróthy János* székely ispán birtokába iktatta.

2. kép: Oklevél, 1398. március 25.

Monor (Monar) nevének első hiteles írásbeli említésével egy 1398. március 25-én kelt oklevélben találkozunk, amelyből megismerhetjük Monor akkori hűbérurát, *Maróthy János* székely ispánt. Az oklevél tartalma szerint „A bácsi káptalan *Zsigmond király* február 20-án kelt parancsára *Maroth-i János* székely ispánt beiktatja *Atyai Zaar László* fia *Miklós* fia *János* többek között Sambok-i Monar-i Pest megyei, és Perbar-i Pilis megyei, és egyéb Valkó megyei birtokaiba.”²

1446-ban a birtok gazdát cserélt, és az egri káptalan tulajdona lett. Az egri káptalannak délvidéken volt birtoka, mely messze esett Egeről, de a bának sem volt könnyen megközelíthető a monori terület, ezért elcserélték egymással. Monor története így szorosan összefügg az egri vár és a káptalan történetével is. Az ország három részre szakadása után adót fizetett a töröknek, az egri káptalannak és az egri várnak, a vitézek fenntartására.

2. Bakács István: *Iratok Pest Megye történetéhez. Oklevélregeszták 1002–1437.* Pest megyemúltjából 5. Budapest, Pest Megyei Levéltár, 1982. 304.

A török hadjáratok és az évekig tartó pusztítás, zsigerelés Monort és környékét szinte teljesen elpusztította. A település másodszor is elnéptelenedett. A lakosság a magasabb, hegyi területekre menekült. A Strázsa-hegy ekkor kapta a nevét, mert állítólag innen kémlelték a portyázó törököket a helybéliek.

A Dózsa-féle 1514-es parasztfelkelésből is kivették a részüket a monoriak, ugyanis Mészáros Lőrinc ceglédi pap itt is toborzott jobbágyokat a keresztes seregbe. A Rákóczi-szabadságharc idején 22 monori lakos harcolt a fejedelem oldalán. A törökök után a császári seregek is pusztították a vidéket. Az újbóli betelepülés a szatmári békekötés (1711) után indult el. Mária Terézia 1767-es úrbéri rendelete a jobbágytelkek nagyságának szabályozásával, a monori telekviszonyokat is átláthatóvá tette. A település lassú fejlődésnek indult: az 1832–1836 közötti években elkezdődött a telkesítés (talajjavítás) is, és Monor a 19. század közepére mezővárosi rangra emelkedett. A monori jobbágyság 1848-ban szabadult fel.

A fejlődést jelentősen elősegítette az 1847. szeptember 1-jén Monorból először indított vonatút Cegléd felé, és fontos szerepe volt annak is, hogy 1848-tól évi 4 vásárt és heti 2 napon piacot tarthatott. A közlekedés fejlődése ösztönzően hatott a monori iparostársadalom kialakulására is.

Az 1848–1849-es szabadságharcból ugyancsak kivették részüket a monoriak. A harcokban száz monori lakos vett részt, akik között voltak hivatásos katonák és önkéntesek is. Többször vonultak át a településen a német és magyar hadcsapatok, és a városlakók megélhetése egyre nehezebbé vált. A császári sereg előre jutását a Tiszáig úgy sikerült megakadályozni, hogy a vasútállomáson felszedték a síneket. A református temetőben tíz szabadságharcos nyugszik.

Monor a század közepétől mint kis mezőváros, a század végén, mint nagyközség, 1870-től járási székhelyként szerepel. 1872-ben épült fel Monor első egyemeletes épülete, melyben a Monorkerületi Takarékpénztár működött. A 20. század elején épült a Nemzetőr iskola (1905), a Polgári iskola (1907), a Járásbíróság (1908), a Kossuth Lajos általános iskola, a Vigadó (1909), majd az Adóhivatal és a tűzoltó szertár (1912). Ezek az épületek határozták meg a városképet.

1850 után zsidó vallásúak települtek Monorra. A lakosságszám folyamatos növekedése miatt, 1905 után a vasúton túli területeket is felparcellázzák. Az Újtelep első házát az Erzsébet királyné utca 4. szám alatt építették fel (1907). Táblán örökítették meg a ház a falán az eseményt. A fővárosból is sokan költöztek a településre. 1909-ben a káptalani földeket felosztották és örökre megvásárolhatók lettek. 1911–1913 között megkezdődik a villanyvilágítás kiépítése, a kivitelezés a ceglédi *Siemens-Schuckert* nevű vállalathoz fűződik, 1913-ban indult meg a villanyszolgáltatás az utcákon 96 lámpatesttel.

Az I. világháborúban sok helybeli vesztette az életét. 1923-ban 252 embernek emelt emlékművet a város. Az emlékművön 169 név szerepel, a kimaradt 83 név csak később, a halotti anyakönyvekből derült ki. A trianoni békeszerződést követő elkeseredett hangulat a monoriakra is jellemző volt. 1935-ben mozgalom indult egy Trianon-emlékmű felállítására, melyet a Gerkertben helyeztek el.

1938-ban felépül az Egészségház a Kossuth Lajos utcában, ma itt található a Tüdőgondozó.

1944. július 8-a és 10-e között a zsidó családokat deportálták az Auschwitz–Birkenau munkatáborba. A II. világháború a várostól is sok katonai és polgári áldozatot követelt: 600–650 főre tehető a monori halálos áldozatok száma. Monor gyűjtőtábori helyként működött, ugyanis az itteni gettóba és az agyagbányába szállították a környékbeli zsidókat, ahonnan megközelítőleg 7500 embert deportáltak. 1993-ban emlékművet emeltek az elhurcoltaknak emlékére.

1944. november 12-én hagyták el a németek Monort, a helyüket a szovjet katonai jelenlét és erőszak vette át. 1945-folyamán 135 német nevű lakost hurcoltak a Szovjetunióba „malenkij robotra”. Az 1956-os forradalom Monoron is zavargásokhoz és a szovjet emlékmű ledöntéséhez vezetett. A megtorlás idején többen börtönbe kerültek, három férfit, Kóté Sörös Józsefet, Kovács Imrét és Tóth Józsefet kivégeztek.

A hatvanas évek legelején indultak a 3–4 emeletes épületekből álló lakótelepi építkezések a Kossuth Lajos-, Kiss Ernő-, Deák Ferenc utcában, majd a Pozsonyi lakótelepen. 1984-ben megkezdődött a földgázhálózat kiépítése. Ma már csaknem minden utcában van víz-, gáz-, és csatornahálózat.

1989. március 1-jén Monor városi rangra emelkedett. „Településünk életének jelentős eseménye, hogy a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1989. március 1-jei hatállyal Monort várossá nyilvánította. A városi rang elnyerése [...] egy tervszerű fejlesztő munka része, egy folyamat eredménye, de mégsem lehet több, mint kezdet.”³

1990-től sokat változott a település infrastruktúrája. 1994. augusztus 15-én adták át a város primer telefonközpontját a Monor Telefon Társaságot, és az első kapcsolat Florida-Monor, Monor-Florida között 1:28 perc alatt valósult meg. Kábeltévé és önkormányzati csatorna is működik (GEMINI TV). Helyi önkormányzati lapunk, a *Monori Strázsa*. A szilárd útburkolatok száma meghaladja a 80%-t. Monoron négy általános iskola és két középiskola működik. 2000-ben megalakult a *Monorért Baráti Kör* és megnyitották a Helytörténeti kiállítást. A kiállítás az őskortól 1945-ig mutatja be a település történetét.

3 *Pest Megyei Hírlap*. 1989. 03. 15. XXXI. évf. 63. sz.

STRÁZSA-HEGY

*„Szőlőhegy lábába kapaszkodik Monor.
A régi zombék, nádas-ölelt mélyedés.
Itt fenyegette törökvész-verte nyomor.
Évszázadokon át megpróbált életét.”⁴*

A Strázsa elnevezés a török időkből származik, mert a legenda szerint a község lakói erre a hegyre menekültek a törökök elől, és innen kémlték a portyázó hadakat. Egy másik megállapítás szerint 1401–1405 között a település akkori ura, Maróthy bán szlovák telepeseknek adott el a környéken jobbágytelkeket, ezért az általuk használt szőlészeti és borászati eszközök neve: vinó, vincellér, voda, vidró (vödör), horoló, csomoszló, tődöklő, szapuló, pint, sutyulás (préselés) stb. tőlük származik. Az ő közvetítésükkel kerültek a mostani Strázására a szaporításra alkalmas szőlővesszők különböző fajtái is, mint pl.: kadar, dinka, illetve a tótfekete. Középkorral foglalkozó hazai történészek megállapítása szerint viszont a Strázsa név szlovák nyelvű településeknél fordul elő, és szerintük a monori Strázsa-hegy neve – félig-meddig elmagyarosodva – Maróthy bán idejére vezethető vissza, amikor a bortárolásra ún. lebujsókát, illetve barlangokat alakítottak ki.”⁵

Monor a Kunsági Borvidékhez tartozik. Ez a terület további 8 körzetre osztható. A Monori alkörzet a Cegléd – Monor – Jászsági körzethez tartozik. 1780-ban a II. József császár által készített katonai térkép már nagy részletességgel jelzi a szőlők és erdők kiterjedését is. Galgóczy Károly 1877-ben kiadott Pest – Pilis – Solt – Kiskun megye monográfiájában 1/3 szőlőről és 2/3 szántóról ír. A szőlőhegyeknek akkor már neve is volt: Mádi-, Lapos-, Strázsa-, Malom- és Forráshegy. A határbéli szőlők összterületét 389 kat. holdban jelölte meg.

A szőlőültetvények az Északi-középhegység Gödöllői-dombság délnyugati részén, megközelítőleg 120–220 méter magasságban található. A talaj a terület legnagyobb részén kötött, agyagos. A Strázsa-hegy összterülete 180 hektár, amely erősen tagolt; szőlő, gyümölcsös, szántó, pincék és présházak található rajta. Az itt lévő szőlőfajták többsége tőkeművelésű, öregtőke (pl. Kadarka, Tótfekete, Mézes, Ezerjő stb.) Vannak azonban szép számban kordonos művelésű, modern fajtákkal telepített szőlőterületek is.

1753-ban római katolikus telepesek érkeztek Monorra, és építkezni kezdtek az egri káptalan költségén, így indokoltá vált egy tégláégető létrehozása. Itt gyártották a CA (Capitulum Agriense) monogramos téglákat. Ilyen jelzésű téglából épültek a földesúri házak és a monori pincék nagy része. A monori szőlőtermesztés az 1446-os évtől eredeztethető. Ebben az évben történt

4 Fekete János: *Monor szőlőhegy* című verse (Kézirat)

5 Fehér Kálmán: *A „Nevenincs”-tól a Strázsaig* (Kézirat)

ugyanis a korábban már említett birtokcsere Maróthy bán és az egri káptalan között. Tehát az egri borkultúra hatására kezdődtek meg a szőlőtelepítések. A török kiűzése után, a helyi lakosság egyre többet foglalkozott a szőlővel, az egri káptalan meg dézsmát szedett a termésből. A borkimérés joga is a káptalant illette, és saját kocsmát is üzemeltetett a főutcán. A vörös CA jelzésű téglából épült kocsmát az 1900-as évek elején lebontották. Amikor 1848-ban megszűntek az úrbéri viszonyok, az egyházak is érintettek lettek, mert megszűnt a dézsmaszedés. 1853-ban Ferenc József úrbéri pátense visszaállította a dézsmaszedést, de a megváltás lehetőségének megadását a földesúrra bízta. Az egri káptalan 1862-ben ajánlotta fel kellő anyagiak fejében az örökváltság lehetőségét.

3. kép: Az egri káptalan kocsmája az 1900-as években

4. kép: Szent Orbán szobor

Mint minden szőlőhegynek, a Strázsának is van védőszentje. „Orbán, népiesen Urbán (†230), családnevekben: Orbók, Orbó, Orba, Orkó, Oros. Középkori hagyomány szerint pápaként ő rendelte el, hogy a miseáldozat kelyhét és tányérkáját (patena) aranyból vagy ezüsből készítsék. Ezért kehellyel, később szőlőfürttel a kezében szokták ábrázolni. Részből ezért választották a szőlőművelők, kádárok, kocsmárosok patrónusuknak.”⁶ Az egyméteres Szent Orbán szobrot 1993 májusában avatták fel, *Tamás Károly* készítette diófából. A szobor is védi a hegyet és a szőlőt, de a hegybíró és a mezőőr is ellátja ezt a feladatot.

6 *Jeles Napok*: Neumann-ház/ Szent Orbán, Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium /részlet/ [online], http://jelesnapok.neumann-haz.hu/prod/unnep/szent_orban

PINCEFALU

1790-ben, amikor *Sartory József* földmérő az egri káptalan megbízásából mezőgazdasági térképet készített, 62 szőlőtulajdonos élt Monoron. A pincehelyek kijelölése 1843–1861 között történt.

5. kép: Lössfalba vájt pincegádor

Eleinte lössfalba vájt pincéket építettek. Az ajtó közvetlenül a szabadba nyílt, de sokan meghaltak szén-dioxid mérgezésben. *Nagyaváti János* 1791-es közleményében a pincék elé borházépítést javasolt, nemcsak a felszabaduló gázképződés, hanem a hőmérséklet-kiegyenlítődés miatt is.

1861-ben készült egy újabb katonai felmérés, de ezen a térképen, már nemcsak a szőlős területet jelölték, hanem a pincéket is. A térképet *Jávorka István* készítette, és összesen 243

darab pincehely látható. Nagyon sok pince még ma is téglázatlan, a régebbi kamrák nádtetővel, illetve faszindellyel készültek, a kamrák mögött a bakhátak sorokat alkotnak.

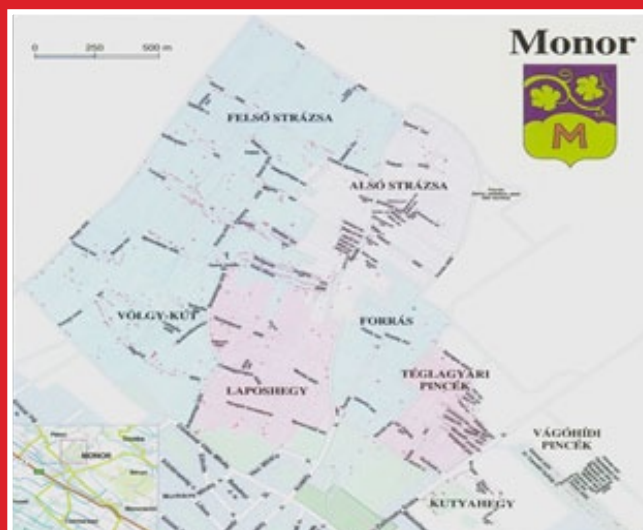
6. kép: Bakhátak szellőző nyílással

7. kép: Nádfedeles pince

Ma már a közel ezer (964) borospince szabályos pincefalut alkot, a sorok között egy autónyi földút vezet. Közép-Európa egyik legnagyobb pincefaluja. A pincék tulajdonképpen a bor érlelésére és tárolására szolgálnak, a mélyre ásott gádorokban télen, nyáron egyformán 10–12° van. Itt van ideje a bornak formi és letisztulni. Ezen a hőmérsékleten több évig is eltárolhatók a kiváló minőségű borok.

Pincefalu sorait járva sok érdekes dolgot lehet felfedezni. A pincefalak oldalán képek és vakolatlan téglák láthatók. A képek szüreti jeleneteket és mulatozást ábrázolnak. A téglák egy része, az egykori monori téglagyárban készültek.

8. kép: Pincefalu térképe

9-10. kép: Festmények a présház oldalán

11.-12. kép: Vakolatlan téglák

A borházak, pincéskamrák egyébként a szüreti és borászati kellékek tárolására is szolgálnak.

14. kép: Hordók a gádorban

16. kép: Pincesor autóúttal

18. kép: Borház II.

13. kép: Présház belülről

15. kép: Présház nélküli pince

17. kép: Borház I.

Ma már a pincék nem kizárólag a szürethez kötött funkciót látnak el. Sok összkomfortos borház is épült a pincefaluban. Az emberek szívesen töltik itt a hétvégéket, sőt néha heteket is. Csend, nyugalom és friss levegő várja a pihenni vágyókat.

TANÖSVÉNY

A Monor Környéki Strázsa Borrend 2009. május 23-án avatta fel az *Ezer Pince Szőlészeti és Borászati Tanösvényt*. A tanösvény két szakaszból áll, mindkét szakaszhoz 9–9 állomás tartozik. A *Szent Orbán ösvény* a hazai szőlészetet és borászatot ismerteti meg a látogatókkal. Hossza: 2 km. A bejárás időtartama: 1,5 óra.

A *Bacchus ösvény* a Strázsa-hegy természeti, épített és kultúrtörténeti értékeit mutatja be. Hossza: 2 km, a bejárás időtartama: 1 óra (+1 óra visszaút).⁷

A tanösvényt egész évben lehet látogatni, és autóval is megközelíthető mindkét szakasz kiindulópontja. A tanösvény felderítéséhez tartozik egy kvíztábla is, melyet a látogatók kitölthetnek. A kérdésekre a válasz az állomások tábláin található.

19. kép: Tanösvény térképe

20. kép: Útvonal jelzése

21. kép: Kvíztábla oltó gyerekek

22. kép: Állomástábla a Kilátóval

⁷ <https://monoripincefalu.eu/monori-pincefalu/ezer-pince-szoleszeti-es-boraszati-tanosveny>

MONOR KÖRNYÉKI STRÁZSA BORREND

A középkor óta alakulnak Európa-szerte az ún. borlovagrendek. Azzal a céllal jönnek létre, hogy ápolják az egyes borvidékek hagyományait és a borkultuszt.

A *Monor Környéki Strásza Borrend* alapításának célját a következőkben állapítja meg az Alapító okirat 5. pont a) fejezete: „A régi hagyományok újraélesztésével segíteni a Monor városban és környékén gazdálkodó szőlő- és bortermelő gazdákat, boraikat a hazai és külföldi szakmai összejöveteleken, piacokon megismertetni, azoknak hírnevet szerezni és azokat a borforgalmazókkal felkarolásával a fogyasztók egyre szélesebb körével elfogadtatni, a borfogyasztás kedvező élettani hatásával és a kulturált borfogyasztási szokásokkal fogyasztókat megismertetni. Borrend kellékei (6. pont): Zászló, Medál, Borcsap, Oklevél, Öltözet, Pecsét.”⁸

2000 februárjában a Monori József Attila Gimnázium és Szakközépiskolában 39 alapító tag létrehozta az ország 25. borlovagrendjét. Az avatási ceremóniára 2000. május 20-án került sor a Református Nagytemplomban. A Borrend helyi- és körzeti borversenyeket szervez, részt vesz a szüreti felvonuláson, valamint a Márton napi, Orbán napi vigadalomban és a Strásza-hegyi kerékpár versenyt is támogatja.

23. kép: Borlovagrend tagjai

BOROK

A Pincefalu idegenforgalmi nevezetesség is, az ide érkező, főleg fővárosi látogatókat borkóstolásra is invitálják a helyi szőlősgazdák. Az évenként megrendezett borversenyek pedig arra ösztönzik a gazdákat, hogy évről évre egyre jobb minőségű borokat állítsanak elő.

⁸ https://straszaborrend.hu/dynamic/2017_anyag/borrendszabaly_alapito_2016.pdf

Régen „gyüttment”-nek hívták a helyi lakosok azokat, akiknek nem volt szőlőjük és a vendégeiket nem tudták a saját borukkal megkínálni. Azonban ahhoz, hogy a szőlőből bor legyen, előbb le kellett szüretelni a megérett fürtöket. A szüretet általában a Szent Mihály napjától (szeptember 29.) október végéig tartó időszakban tartják. Régen a földesúr határozta meg a szüret megkezdésének időpontját. A szüret félig munka, félig ünnep. Régen a szőlőhegy „felszabadításának” is nevezték.

A monori környezeti adottságok lehetővé teszik a fehér-, illetve a vörösborszőlő-fajták termesztését. A fehér, a rosé és a vörösbor fajták száma meghaladja az 50-et.

Fehérbor: Családi borászatok és nagyobb borházak is készítik. Fajtái: Chardonnay, Pinot blanc, Karát, Rajnai rizling, Olaszrizling, Jubileum 75. Kiemelkedők: Cserszegi fűszeres, Ottonel muskotály, Irsai Olivér, Tramini.

Rosé: A vörösbor készítése kezdeti szakaszában különválasztanak kisebb-nagyobb mennyiségű rosébor alapanyagot. Nagyrészt Zweigelt és Kékfrankos fajtákból. Ez a bor a hagymahéj különböző színárnyalataiként készíthető.

Vörösbor: A monori pincészetekben vörösborszőlőből kétfajta bor készül. Az egyik a Zweigelt, mely rövid érlelésű, és már karácsonykor iható. A másik a Kékfrankos, mely hosszabb érlelésű, gazdag ízaromájú bor.

„*Monori vegyes*”: Ennek a bornak az alapját a Mézes, Zalagyöngye, valamint Kadarka fajták képezik. Változatos színárnyalatú, zamatos bor.

BORVERSENY

A Borrend április közepén meghívásos városi- és térségi borversenyt szokott rendezni a monori Művelődési házban.

Az első ilyen jellegű versenyt 1996-ban rendezték meg. Évről évre egyre jobb minőségű borok kerülnek a zsűri asztalára. Monor legjobb borai országos versenyeken is megállják a helyüket. A versenyre minden bortermelő jelentkezhetsz, de nevezni kizárólag saját készítésű borral lehet.

24. kép: Dolgozik a zsűri

A borokat három kategóriában (fehérbor, rosé és vörösbor) értékelik. Az első három helyezett, valamint a közönségszavazat első helyezettje serlegben részesül. Ilyenkor szokták kihirdetni az aktuális év *Monor Város bora* címet is.

A Monor Környéki Strázsa Borrend zászlósbor a Vörös Cuvée, mely a 70%-ban Kékfrankost és 30%-ban Zweigelt tartalmaz. A bor színe vöröses lila. (25.kép)

25. kép

26. kép: Viszik a szőlőfürtöt

27. kép: Tánc az utcán

28. kép: A Borrend a felvonuláson

SZÜRETI FELVONULÁS

A szüreti multság a munkához fűződik, hiszen az eredményes szüretet, zenés táncos ünneppel zárták le. „Az aratóbál és a szüreti bál a hozzá kapcsolódó szokásokkal együtt az 1901-es miniszteri felhívás után vált általánossá. Az első főleg az uradalmak táján terjedt el, míg az utóbbi olyan helyeken is kialakult, ahol szőlőművelés nem volt.”⁹

Monoron már az 1920-as években tartottak szüreti multságokat. Ekkor a menetben szerepelt a jegyző, a bíró és a bíróné, a tréfamester, pandúr, cigányok, csőszleányok és csőszlegények és a két világháború között még borkirály is.

A szőlőből koszorút készítettek és ezt vitték végig az utcákon. A rendezvényeket megszvtva, hol a Gazdakör, hol az Iparoskör rendezte. A menet a temető melletti kocsmától indult és az éppen aktuális székháznál ért véget. Elöl vitték a koszorút, majd magyaros ruhába öltözött lányok és fiúk következtek, meg a lovasok. Utánuk szekéren ment a jegyző, a bíró és a bíróné két pandúr kíséretében. A menethez tartozott még két cigányasszony, a kéményseprő, a kisbíró és a medve. A menetet még más járművek is kísérték (a zenészeket, meg a boroshordókat szállítók). A hordókból mérték ki a bort a felvonulás közben. Előre meghatározott helyeken megálltak és rigmusokban adták elő az éppen aktuális eseményeket, amelyek abban az évben történtek. A betyár megszöktette a bíró lányát a csikós pedig visszahozta. Ez is a műsor része volt..

A székház termét feldíszítették és a felvonulás után ott tartották a bált másnap reggelig.

A II. világháború után az 1950-es évek végéig tartottak ilyen szüreti felvonulásokat, melyek október végére vagy november elejére estek. 1991 óta újra éledt a hagyomány és évről évre egyre több érdeklődőt vonz ki az utcára.

⁹ Magyar Néprajz VI. Népzene, néptánc, népi játékok / A tánc hagyományozódása. Online. Budapest, 2004, <http://mek.oszk.hu/02100/02152/html/06/24>

A szüreti felvonulásokat az utóbbi években szeptember végén tartják. Állandó szereplői: a bíró, bíróné, meg a jegyző. A betyár most is megszőkteti a bíró lányát és a csikós hozza vissza. Szőlőkoszorú helyett hatalmas szőlőfürtöt visznek a legények. Most már nemcsak a Gazdakör szervezi, hanem több helyi egyesület és a Borrend is kiveszi részét. A felvonulást este bál zárja.

ORBÁN-NAPI VIGADALOM

Monoron a Borrend és a Gazdakör minden évben Orbán-napi ünnepséget is szervez a Strázsa-hegyen. A hagyomány szerint I. Szent Orbán pápa emléknapja ez. Évszázados megfigyelések szerint ez az utolsó fagyos tavaszi nap. Május 25-én, ha fagy van, akkor biztos, hogy nem lesz jó a szőlőtermés, ezért is választották a Strázsa őrzőjének.

A rendezvényen kerül sor az „Év Bora Monoron” cím, oklevél és serleg átadására, amit Monor város polgármestere ad át.

2005 óta ezen az ünnepen rendezik meg a Strázsa-hegyi Amatőr terepkerékpár-versenyt. A versenyt a monori Gazdakör, a Monor Környéki Strázsa Borrend, valamint Monor Város Önkormányzata szervezi. Erre a versenyre nemcsak monori lakosok nevezhetnek, hanem az ország bármely részéről várják a résztvevőket.

29. kép: Szent Orbán szobor

30. kép: Kezdődik a verseny

ÉRDEKESÉG

31–32. kép: A magyarok asztala

2005. március 12-én az Országgházban bemutatták a világ harmadik legnagyobb könyvét, mely „*A magyarok asztala*”-címet kapta. A könyv egy méter magas, 800 oldalas és 80 kg-os, a borítója diófából készült és 35 kg. Tartalmában gasztronómiai képet nyújt az egész ország területéről.

A könyvet Benke László és Gribek Lajos állította össze. A könyvben szerepel a Monor és környéke borvidék, valamint a Monor Környéki Strázsa Borrend története és tevékenysége is.

Az olimpiai bajnok cukrászok felsorolásánál látható Szabó Sándorné neve is, aki szintén monori lakos, és 2001-ben megkapta „*Pannonia Legjobb Konyhai Szakembere*” kitüntetését. A könyv Bodor János nagymester klasszikus ételreceptjét is tartalmazza: *Marhapörkölt babos tarhonyával*. A „nagy” könyvnek elkészült egy kisebb, bőrkötéses változata is, melyet Szili Katalin ünnepélyes keretek között adott át Bodor Jánosnak és a többi érintettnek.

A PINCEFALU JÖVŐJE

33. kép: Családi rendezvény a pincében

Az idegenforgalom megerősödését támogatta az is, hogy folyamatosan nyitva tartanak a pincék. A borturizmus ide csalogatja a városi embereket, de a helyiek is szívesen szervezik a faluba a családi rendezvényeiket, mert nyugodtan hangoskodhatnak, nem zavarnak senkit. A Borrend életben tartja a falut, évente több rendezvényt is szerveznek, koncerteket tartanak. A sportolásra és túrázásra is alkalmas hely ez. A Strázsa-hegy a maga 190 m magasságával a város fölé emelkedik és ide vonzza a kikapcsolódni vágyókat. A falu saját életet él a városon belül, igaz már nem csak azt a funkciót tölti be, mint amiért létrejött, de haladni kell a koral, persze a hagyományok tiszteletben tartásával.

34–35. kép: Nyitott pincék

ÖSSZEZÉS

Végig jártunk egy hosszú utat, több évszázadon át kísértük figyelemmel Pincefalu fejlődését, változását. Mindig azt a célt szolgálta és szolgálja ma is a falu, amire a társadalomnak és a helyi lakosságnak szüksége van. Sokan csak hobbiból vágtak bele, de sokan vannak, akik a megélhetésüket biztosítják a szőlőművelésre épülő vállalkozásukból. Egy a lényeg, hogy életben tartják Pincefalut, és ez biztosítja a jövőt is. A Borrend nagyon sokat tesz a hagyományok ápolásáért és fenntartásáért, ezzel is erősítve a helyiekben azt a tudatot, hogy valamikor Monor mezőváros volt és már akkor is a szőlészetből éltünk.

Egyik este azon tűnődtem, mit szólnának hozzánk azok az emberek, akik valamikor régen éltek itt. Kosztolányi Dezső: Hajnali részegség (1933) című versének részlete jutott eszembe:

*„Az égbolt,
egészen úgy, mint hajdanában rég volt,
mint az anyám paplanja, az a kék folt,
mint a vízfesték, mely irkámra szétfolyt,
s a csillagok
lélekző lelke csendesen ragyog
a langyos őszi
éjjelbe, mely a hideget előzi,
kimondhatatlan messze és odaát,
ők, akik nézték Hannibál hadát
s most néznek engem, aki ideestem
és állok egy ablakba, Budapesten.
Én nem tudom, mi történt velem akkor,
de úgy rémlett, egy szárny suhant felettem,
s felém hajolt az, amit eltemettem
rég, a gyerekkor.”*

A régiek – talán egy-két öreg prэшház kivételével – fel sem ismernék a mai Pincefalut, hiszen mára minden megváltozott. De azok a csillagok látták őket is, léteztek akkor is. Száz év múlva ránk is így fognak emlékezni, és valaki, aki majd tovább írja Pincefalu történetét, ugyanezt fogja gondolni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bakács István: *Iratok Pest Megye történetéhez*. Oklevélregeszták 1002–1437. Pest megye múltjából 5. Budapest, Pest Megyei Levéltár, 1982. 1982. 304. p.

Fekete János: *Monor szőlőhegy*. (Kézirat)

Fehér Kálmán: A „*Nevenincs*”-tól a *Strázsa*ig. (Kézirat)

Galambosné Lovass Annamária: *Monor művelődéstörténete. A kezdetektől 2007-ig*. Budapest, (Szerzői kiadás), 2007.

Jeles Napok: Neumann-ház/ Szent Orbán, Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium /részlet/* [online]. http://jelesnapok.neumann-haz.hu/prod/unnep/szent_orban

Magyar Néprajz VI. *Népzene, néptánc, népi játékok /A tánc hagyományozódása/* [online].

Budapest, 2004. <http://mek.oszk.hu/02100/02152/html/06/24>

Monori Pincefalu <https://monoripincefalu.eu/monori-pincefalu/ezer-pince-szoleszeti-es-boraszati-tanosveny>

Pest Megyei Hírlap: 1989. Március 15. XXXI. évf. 63. sz.

Strázsa Borrend https://strazsaborrend.hu/dynamic/2017_anyaga/borrendszabaly_alapito_2016.pdf

A IV. CSERKÉSZ VILÁGJAMBOREE – GÖDÖLLŐ 1933

BEVEZETŐ

Tanulmányomban az 1933-ban Gödöllőn megrendezett *IV. Cserkész Világjamboree-t*² szeretném bemutatni. Azért választottam ezt a témát, mert a jamboree, vagyis a fiatal cserkészek világtalálkozója több szempontból is hatalmas változásokat hozott egyrészt Gödöllő, másrészt a megye, harmadrészt az egész ország életében. Ez az esemény volt a magyarországi cserkészet történetének legnagyobb rendezvénye. Kutatásaimat nagyban segítette, hogy munkahelyemen, a Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központban (GVKIK) őrizzük az Országos Cserkész Könyvtár és Levéltár anyagát.

Tanulmányom hét részre tagolódik. Az első fejezet a cserkészet megszületését és a magyarországi cserkészet kialakulását taglalja. A második fejezetben a jamboree fogalmáról lesz szó, majd a harmadikban a világeseményt (világtalálkozót) előkészítő hatalmas szervező munkát mutatom be. A negyedik részben a sajtó- és propagandamunkát ismertetem. Az ötödikben és a hatodikban a tábor felépítéséről és a tábori élet mindennapjairól lesz szó. A tanulmány végén a jamboree jelentőségét foglalom össze, hangsúlyozva, hogy mekkora hatással volt ez az esemény az ország, a vármegye és Gödöllő város életére.

A CSERKÉSZET TÖRTÉNETE

ANGLIAI KEZDETEK

A cserkészet vagy cserkészmozgalom (angolul: Scouting, illetve Scout Movement) olyan önkéntes, politikamentes, ifjúságnevelő mozgalom, amely nyitott volt mindenki számára, származástól, nemtől, társadalmi és vagyoni helyzetétől függetlenül. Célját, alapelveit és nevelési módszereit alapítója, *Lord Robert Baden-Powell of Gilwell* (1857–1941) brit altábornagy határozta meg 1907-ben. E szerint: a cserkészet alapvető célja, hogy támogassa a fiatalokat testi, lelki, társadalmi és szellemi képességeik teljes körű fejlesztésében egyénként, felelős állampolgárként és a helyi, nemzeti és nemzetközi közösség tagjaként egyaránt.

¹ Gál-Gönczi Krisztina a Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ munkatársa.

² Jamboree – a magyar helyesírásban megengedett a dzsembori alak használata, de mi a továbbiakban is a korabeli dokumentumokban szereplő, régi írásmódot követjük. (*A szerk.*)

1. kép: Lord Robert Baden-Powell főcserkész, a cserkészet megalapítója (1857–1941)
 Forrás: Az Amerika Egyesült Államok Kongresszusi Könyvtárának Nyomdai és Fotográfiai Osztálya. Azonosító: ggbain.39190

2. kép: gróf Teleki Pál Magyarország főcserkésze (1879-1941)
 Forrás: Kőrösi Mária: Teleki Pál, az ember. In: Balázs Dénes szerk.: *Értekezések*. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 10. Érd, Magyar Földrajzi Múzeum, 1991. 10.

1907-ben Robert Baden-Powell megszervezte az első cserkész tábor az angliai Brownsea Islanden. Egyhetes nyári tábor volt 21 különböző társadalmi háttérű fiú számára, ahol Baden-Powell a gyakorlatban is kipróbálhatta nevelési programját. Ezt a táborat tekintik a cserkészmozgalom megalapításának. A cserkészlet alapelveit az 1908-ban megjelent *Scouting for Boys* (Cserkészlet fiúknak) című könyvében foglalta össze, amelyhez saját korábbi, katonai kiképzési szakkönyveiből, valamint más, hasonló nevelési kezdeményezésekből merített. A mozgalom a 20. század első felétől kezdve gyorsan népszerűvé vált a fiatal fiúk és a lányok körében, mindhárom felállított korosztályi kategóriában (farkaskölyök, cserkész, öregcserkész, azaz rover).

A cserkészlet a nem formális nevelési módszerekre, elsősorban a szabadban végzett tevékenységekre épített, többek között a táborozásra, az erdei és a vízi életre, túrákra és sportra. A cserkészlet széles körben ismert jellegzetessége a társadalmi egyenlőtlenségeket elfedni hivatott egyenruha a nyakkendővel és a cserkészkalappal, vagy más fejfedővel. Megkülönböztető jelvényei a cserkészliliom és a lóhere, valamint az egyenruhán viselhető egyéb jelvények.³

A MAGYARORSZÁGI CSERKÉSZLET RÖVID TÖRTÉNETE

Magyarországon 1909-ben szerveződtek az első cserkészcsapatok, a Magyar Cserkészszövetség (MCSSZ) 1912. december 28-án jött létre. A szövetséget a Tanácsköztársaság betiltotta, 1919 szeptemberében alakult újjá. Elindult a *Magyar Cserkész* című lap, megjelentek a vízcserkészek és a kiscserkészek, és ekkor alakult meg a Nemzetközi Iroda is, amelynek az MCSSZ alapító tagja volt. A magyar cserkészlet gyors fejlődését és magas színvonalát bizonyította, hogy 1933-ban Magyarország rendezhette meg a nagysikerű gödöllői világjamboreet. A jellemes,

3 Bokody József: *A magyar cserkészlet története 1910-től napjainkig*. In: G. Merva Mária (szerk.): *A magyar cserkészlet története 1910-től napjainkig - kiállítási katalógus*. Gödöllői Múzeumi Füzetek 11. Gödöllő, Gödöllői Városi Múzeum, 2009. 9.

egészséges, hasznos fiú-ideál megvalósítása mellett a magyar cserkészlet a nemzeti újjászületés zászlóvivője is volt a trianoni Magyarországon.

Az első világtalálkozón, az 1920-as *I. Cserkész Világjamboree*-n magyar fiatalok még nem tudtak részt venni, de 1924-ben, a második összejövetelen már jelen voltak, és a tábori versenyeken a brit és amerikai cserkészek után a magyarok bizonyultak a harmadik legjobb nemzeti csapatnak. 1926-ban tartották a Megyeri Nagytábort közel 9000 cserkész, köztük számos külföldi részvételével. 1929-ben a *III. Cserkész Világjamboree*-n a magyarok bizonyultak a legkiválóbb cserkészeknek. Így aztán Magyarország nyerte el az 1933-as jamboree rendezési jogát. A nagy találkozón a Gödöllői Királyi Kastély (Grassalkovich-kastély) területén nagyjából 26 ezer cserkész táborozott, és hatalmas létszámú érdeklődőt is vendégül láttak a szervezők; az ünnepségeken pedig megjelent az alapító Baden-Powell és Horthy Miklós, az ország kormányzója is. A hazai mozgalom feje, a magyar főcserkész, az ország későbbi miniszterelnöke, Teleki Pál lett.

A cserkészmozgalmat 1944-ben feloszlatták, majd 1948-ban a kommunisták az Út-törőszövetségbe olvasztották. A cserkészlet a rendszerváltásig szünetelt Magyarországon, bár a külföldi emigrációban tovább élt. 1989-ben indulhatott újra idehaza a cserkészmunka. A rendszerváltás után sorra alakultak újjá a cserkészcsapatok. Jelenleg Magyarországon az MCSSZ mellett néhány kisebb alszervezet is működik pl. a Magyar Cserkészlány Szövetség, valamint a Magyarországi Európai Cserkészek⁴.

A JAMBOREE

A jamboree [UK: ˌdʒæm.bəˈri:] a cserkészek nemzetközi találkozójának a megnevezése. A nevet Lord Baden-Powell (becenevén Bi-Pi) adta. A szó eredetéről úgy vélik, Bi-Pi a szuahéli nyelvből választotta, mert sok időt töltött azon tájékon. A szó jelentése: nagytalálkozó, összejövetel.⁵ Az első világtalálkozóra 1920-ban került sor Londonban az Olympia Stadionban,⁶ a legutóbbi találkozót pedig 2024-ben Peruban tartották.⁷

A cserkészek legrangosabb találkozója a világjamboree (World Scout Jamboree), amit az olimpiákhoz hasonlóan, négyévente rendeznek meg a 14–18 éves fiatalok számára. A fő szervező a Cserkészmozgalom Világszervezete (World Organization of the Scout Movement,

⁴ Tóth Krisztina: A cserkészlet története Magyarországon 1948-ig. Barankovics Alapítvány. Online: <https://barankovics.hu/a-cserkeszet-tortenete-magyarorszagon-1948-ig>.

⁵ Rákosi György: *Jamboree angolság*. Névmásblog.

⁶ Farkas Tamás: *A dzsemborik évszázada*. Online: cserkesz.hu.

⁷ *X Jamboree Nacional -Perú 2024*. "Treehouse - World Scouting Members Community".

WOSM). Mindig más ország kapja meg a rendezés jogát, és szinte az egész világ részt vesz rajta, hiszen a WOSM 172 országban van jelen. A szervezetet 1922-ban hívták életre, központja a malajziai Kuala Lumpurban van, hivatalos székhelye pedig Genfben. A szervezet fő célja, hogy hozzájáruljon a fiatalok neveléséhez a cserkészfogadalomra és a cserkésztvénnyre épülő elvrendszeren keresztül, mely által egy olyan jobb világ építéséért teszünk, amelyben az emberek egyéenként kiteljesedhetnek és építő szerepet tölthetnek be a társadalomban.⁸

A MAGYARORSZÁGI TÁBOR ELŐKÉSZÍTÉSE

A HELYSZÍN KIVÁLASZTÁSA

Az 1931-es badeni konferencián a következő találkozó megrendezésére jelentkező amerikai, cseh, holland, ausztrál és magyar jelentkezők közül hosszas vita után a magyarok mellett döntöttek. A jamboree szervezői a pályázat benyújtása előtt megtekintették a szóba jöhető magyarországi helyszíneket. A Balaton és vidéke a terepviszonyok és a fővárostól való távolság miatt esett ki, a Duna-szigetekről az esetleges áradások és a szúnyogok okán mondtak le, a Mátrát és a Bükköt a fürdési lehetőségek korlátozottsága miatt vetették el, és a vízi- és repülősbemutakozásoknak sem találtak megfelelő helyszínt. A legalkalmasabb terep Tata lett volna, de Budapesttől való távolsága miatt elvetették az ötletet, Budapestet mint helyszínt pedig eleve fel sem vették a listára. Végül a főváros közelében található, viszonylag jól megközelíthető Gödöllő lett a magyarországi jamboree helyszíne. Gödöllő mellett a fővároshoz való közelsége és könnyű megközelíthetősége (HÉV, busz, vonat, három autót) szolgált. A táborozás helyszínéül a gödöllői királyi parkot, az Erzsébet-ligetet és a korona-uradalmi erdőket és szántókat választották ki.⁹

Az előkészítő munkálatokat követően 1933. augusztus első két hetében (augusztus 2–15 között) itt táborozott 54 ország képviselőjében 26 000 cserkész. Már a szervezés kezdetekor, 1931 augusztusában kijelölték a tábor főparancsnokát *Teleki Pál* személyében. A tábor vezérkarában a parancsnokot segítette *Sík Sándor* piarista tanár, aki a magyar cserkészmozgalom egyik alapítója és pedagógiai elveinek kidolgozója volt, valamint vitéz kisbarnaki *Farkas Ferenc* katonatiszt, a Ludovika Akadémia későbbi parancsnoka.¹⁰

A SZERVEZÉS FOLYAMATA

A jamboree szervezése 1931-től két éven át tartott. A szervezők legsúlyosabb gondja az anyagiak hiánya volt, ugyanis a kormány csak a tábor költségeinek egynegyedét tudta vállalni, a fennmaradó összeget a szervezőknek kellett előteremteniük. Az előkészítés során azt a döntést

⁸ *A Global Educational Youth Movement*. World Organization of the Scout Movement. 2023.

⁹ Országos Cserkész Könyvtár- és Levéltár Gödöllő. V. *Az 1933-as jamboree iratai*. Gödöllő, mint táborozási terület P 1359/1933/40/210.

¹⁰ Kosztolányi Tímea: *IV. cserkész világbamboree Gödöllőn*. Online: Újkor.hu.

hozták, hogy a különböző adományok mellett, a jamboree költségeihez minden magyar cserkészfiú járuljon hozzá, bármilyen szerény összeggel. Teleki Pál táborparancsnok a munkák kezdetekor azt is kinyilvánította, hogy nem tudnak minden hazai cserkész számára részvételi lehetőséget biztosítani a világtalálkozón. A tervezést-szervezést nehezítette az is, hogy a külföldi résztvevők létszáma bizonytalan volt, és a gazdasági világválság miatt állandóan változott.¹¹

A szervezés sokirányú munkálataira 15 munkacsoport állítottak fel, melyek a következők voltak: Gazdasági csoport, Külügyi csoport, Műszaki csoport, Sajtó csoport, Tábori újság, Fényképész csoport, Szórakozási csoport, Kirándulási csoport, Vízi csoport, Budapest csoport, Magyar cserkészfeladatok, Szállításvezető, Híradásvezető, Vezető orvos és Vezető lelkész.¹²

1932-ben szakképzéseket és tanfolyamokat indítottak több mint ezer olyan cserkésznek, akik majd a tábor ideje alatt teljesítenek szolgálatot. Nyelvtanfolyamokat tartottak angol, francia, lengyel, olasz, német nyelvből és országszerete több helyszínen indult rendőr, lovasrendőr, mentő és tűzoltó kiképzés, valamint gyorsíró és gépírótanfolyamok, hangoshíradó és távbeszélő kurzusok is kezdődtek. A tolmács csoport tagjait és az idegenvezetőket külön képezték ki. A gazdasági-, szállítási-, sajtó- és kirándulási csoport felkészítése is folyamatosan zajlott. A tábori fényképészek és sajtósok is tanfolyamon vettek részt. A szervezők előzetes táborozásokat is szerveztek az év folyamán.¹³

A nagyszabású rendezvényből nemcsak a község, hanem Pest-Pilis-Solt vármegye is profitált – hosszú távon. Ugyanis hiába volt ideális helyszín Gödöllő, abban az időben egy korszerűsítésre váró kis község volt: a világtalálkozóra számos településfejlesztési problémát kellett még megoldaniuk: az ivóvíz-szolgáltatás biztosítását, a villanyvilágítás széles körű kiépítését, a vasútvonalak korszerűsítését, a tábor helyszínének kialakítását, a terep rendezését, az úthálózat fejlesztését és a forgalom szabályozásának megtervezését a tábor ideje alatt.

A tábor helyszínének tereprendezése hatalmas munka volt. Először is fel kellett mérni a tábor területét, majd elvégezni az erdőritkításokat és átvágásokat. Az Aréna tér szintezése után az autópark számára is elvégezték a földmunkát. 1933-ra elkészült a jamboree műút és a jamboree körút. A munkák végeztével elkészítették a tábori térképet. Összességében 28 helyen korszerűsítették az úthálózatot és öt új hidat építettek (ebből egy sincsen már meg).¹⁴

3. kép: A jamboree tábor előkészítése

Forrás: Magyar Cserkész. Budapest-Gödöllő 1933... különkiadás 1933/1. sz. 14.

11 Ablonczy Balázs: *Teleki Pál és a cserkészlet*. In: Tabajdi Gábor – Szigeti László (szerk.): *Magyar cserkészlet (1910–1948)*. Budapest, Magyar Cserkészszövetség 2020. 90–91.

12 Várdai Levente: „Az egész ország jamboree”. A IV. a cserkész világtábor Magyarországon. Online: Újkor.hu.

13 Országos Cserkész Könyvtár- és Levéltár. V. Az 1933-as jamboree iratai A jamboree társadalmi előkészítése. A IV. Világjamboree előkészítése. Beszámoló. P 1359/1933/40/209.

A tábor tereprendezése után a legfontosabb teendő az ivóvíz-ellátás megoldása volt. A víz minőségének javítása és mennyiségének növelése érdekében kilenc artézi kutat fúrtak, 250 m³ víztartályt építettek meg és 14 km csőhálózatot fektettek le. A villanyvilágítást is ki kellett építeni a településen és a tábor területén is. A budapesti- és bánhidai erőművek hálózatából a Helyiérdekű Vasút kábelein juttatták el Gödöllőre a villamosáramot, a villanszerelési munkálatokat teljes egészében a cserkészek végezték. A HÉV és a MÁV-vonalakat is korszerűsíteni kellett: a tábor ideje alatt 80 tonna élelmiszer kiszállításáról, tárolásáról és kiosztásáról kellett gondoskodni, ezen felül a résztvevő országok egyedi, speciális étkezési igényeit is teljesíteni kellett. Például az indiaiak több rizst kértek, de marha vagy disznóhúst nem, a skandináv küldöttek viszont több zsírt és tejterméket igényeltek.

A tábor ideje alatt a be- és kimenő forgalom, a vendégek fogadása, útbaigazítása is nagy feladatot jelentett a szervezőknek, és mindezt úgy kellett megtervezni, hogy a táborozó cserkészeket ne zavarják. Felállították a táborparancsokságot, az altáborokat, valamint a különleges, kisegítő táborokat (segédtábor, kisiútelep, repülőtábor, tábori rendőrség stb.).¹⁵

SAJTÓ ÉS PROPAGANDA

A világtalálkozó iránt nemcsak felkelteni kellett a résztvevők és a lakosság érdeklődését, hanem folyamatosan életben is kellett tartani. Az érdeklődőket a *Magyar Cserkész* hasábjain, a *Veze-tők Lapja* újság körleveleiben, és természetesen a napilapok útján tájékoztatták. A jamboree-bizottság tagjai népszerűsítő utakra mentek (Bulgária, Amerika, Luxemburg, Kanada, Görög- Törökország, Egyiptom) hogy külföldön is felhívják a figyelmet a világtalálkozóra. Bár a jamboree helyszíne főleg Gödöllőre és Budapestre koncentrált, de hogy a magyar vidék bemutatása se maradjon ki, ezért augusztus első két hetében 16 vidéki helyszínre tervezték utaztatni a külföldi delegációkat. Ilyen kirándulási helyszínek voltak Balatonföldvár, Balatonfüred, Debrecen, Eger, Esztergom, Győr, Kecskemét, Miskolc, Pannonhalma, Pécs, Salgótarján, Sopron, Szeged, Tata, Veszprém és Visegrád. A kirándulások a magyar cserkészek számára is elérhetőek voltak.^{16 17}

Az eseményekről, a programokról és a helyszínekről sajtóanyagokat, szóróanyagokat adtak ki több nyelven: a *Jamboree Zsebszótárt* angol, német, francia és eszperantó nyelven jelentették meg, mely a cserkészéletben leggyakrabban előforduló szavakat tartalmazta. A *Jamboree Zsebkönyvet* a táborba érkezéskor minden cserkész megkapta, amelyből és a tábori étellel kapcsolatos legfontosabb tudnivalókról tájékozódhattak. A *Magyar Cserkész* a tábor hivatalos

14 *ua.*

15 Radványi Kálmán Dr. (szerk.): *Jamboree Budapest-Gödöllő 1933*. Budapest, A IV. Világjamboree táborparancsnokság, 1933. 10–16.

16 Országos Cserkész Könyvtár- és Levéltár. V. Az 1933-as jamboree iratai A jamboree társadalmi előkészítése. A IV. Világjamboree előkészítése. Beszámoló. P 1359/1933/40/209.

17 Országos Cserkész Könyvtár- és Levéltár. V. Az 1933-as jamboree iratai A jamboree társadalmi előkészítése. A IV. Világjamboree előkészítése. P 1359/1933/40/210

újságja volt, naponta jelent meg, többnyelvű szöveggel és bőséges képanyaggal. A *Magyarság* című lap különkiadást jelentetett meg *Igric* címmel. Ezekon kívül térképeket, gödöllői-, budapesti kalauzt adtak ki, és még egy bélyegsorozatot is megjelentettek. A táborparancsnokság gondozásában adták ki *Vitéz Faragó Ede: A magyar cserkész a jamboree-n* című kiadványt.

4. kép: A jamboree-val kapcsolatos szórólapok
 Forrás: Országos Cserkész Könyvtár- és Levéltár. V. Az 1933-as jamboree iratai. Tájékoztató füzetek. P1359/1933/40/222.

A jamboree után emlékalbumok is készültek. A *Jamboree-Emlékalbumot* a táborparancsnokság adta ki, amely a tábor első hetének eseményeiről számolt be képekben és rövid szöveggel. A *Jamboree-Gödöllő és a Budapest-Hungaria 1933* című album *Márton Lajos* öregcserkész, grafikus munkái voltak. *Windhaber Alajos Jamboree különlegességek* címmel adott ki könyvet, amelyben a világtalálkozón tapasztalt érdekességeket eleveníti fel olvasmányos formában.¹⁸

5. kép: Tájékoztató kiadványok, emlékalbumok a IV. világbamboree-ról.
 Forrás: Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ

¹⁸ Országos Cserkész Könyvtár- és Levéltár. V. Az 1933-as jamboree iratai. Tájékoztató füzetek. P 1359/1933/40/222

Kiemelten szerepelt a gödöllői székhelyű Magyar Méztermelők Országos Szövetkezete, ugyanis a világtáborba nagy tételben szállított mézzel jó propagandát és hírnevet szereztek maguknak. A program szerint augusztus 5-én ünnepi felvonulást szerveztek, hogy a gödöllői járás lakossága is üdvözölhesse a területére érkező külföldi cserkészeket és delegátusokat. Az eseményen *Horthy Miklós* kormányzó és a világ főcserkésze, Baden-Powell is részt vettek. A találkozóról a neves külföldi napilapok (Times, Daily Mail, Daily Express) is tudósítást közöltek.¹⁹

A TÁBOR FELÉPÍTÉSE

A TÁBOR

Az összesen 800 holdnyi területet elfoglaló táborban 5363 db sátort állítottak fel. A cserkészeket és az eseményre látogatókat naponta 80 tonna élelmiszerrel és 922 ezer liter vízzel látták el. A cserkészek mozgósításának gyakorlására ekkor rendelték el első ízben Magyarországon az országos cserkésziadót, a budapesti rádión leadott központi jellel.²⁰

6. kép: A jamboree-tábor térképe 1933

Forrás: Országos Cserkész Könyvtár- és Levéltár Gödöllő. V. Az 1933-as iratai. Jamboree Táborparancsnokság. Térképek. P 1359//1933/41/244.

¹⁹ Gaálné Barcs Eszter: *A gödöllői cserkész világtábor legújabb forrásai*. In: ArchívNet.2015/5.

²⁰ Lacsny Márton Bálint: *A hazafias nevelés magyarországi eszközrendszere és lehetőségei különös tekintettel a magyar cserkészetre*. PhD értekezés. Budapest, Nemzeti Köszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola 2022. 204–205.

Az emblemikus találkozót 1933. augusztus 2-á és augusztus 15-e között tartották meg, melyen összesen 15 ezer cserkész és 3 ezer öregcserkész mellett 54 országból további 8 ezer vendég táborozott. Ez volt az első olyan nemzetközi találkozó, ahol repülőcserkészek is megjelentek. A találkozón 14 éves kortól lehetett részt venni, de követelmény volt a II. osztályú próba teljesítése.

A tábor jelvénye a magyar mitológiából ismeretes csodaszarvas volt, amelyet az országos cserkész zászló csodaszarvas-ábrázolása ihletett. A tábornak volt táborparancsnoksága, tíz altábor, segédtáborai, repülőtere, sportpályái, rendőrsége, tűzoltósága, mentő-szolgálat, sajtószolgálat, művészi és fényképész csoportja, színháza, mozija, üzletvárosa, posta-, telefon-, táviró- és hangos híradószolgálat, becsületbírósa, tolmács csapata, és istentiszteleteket is tartottak.²¹

RÉSZVÉTELI DÍJAK

A magyar cserkészek részvételi díja a kirándulások nélkül 2 pengő volt, a külföldi cserkészeké 15 napra 60 arany pengő, ami a teljes ellátást és két kirándulást fedezett. A részvételi díj még a következőket tartalmazta: élelmi nyersanyag, tűzifa, táborüzifa, szalma az ágyakhoz, bemutatásokhoz szabad belépés, tábori jelvény, tábori zsebkönyv, heti két fürdés strandon útiköltség nélkül, csapatonként zászlórúd, ingyen mozi- és színházjegy, közvilágítás, víz, latrina és moslékosdézsza. Kedvezményes jegyet vehettek a különleges táborok résztvevői: segédtábor, kisfiú-telep, öreg-, vízi-, repülő- és siketnéma táborok cserkészei.²²

BELÉPŐJEGYEK

A sikeres propaganda-hatására a jamboree nagyon sok hazai látogatót is vonzott. Több ezren utaztak Gödöllőre a világesemény két hete alatt. A sajtó képviselőinek és a családtagoknak kedvezményes jegyeket kínáltak, külön jegyük volt a táboron belül a cserkészeknek is. További variációk: felnőtt-jegy, cserkészszüelő-jegy, ifjúsági-jegy, Gödöllői-jegy, cserkész-jegy (nem táborozóknak), csoportban érkező tanulók és kísérők jegye, állandó bérlet, kerékpár és csomagmegőrzési-jegy, mozi-jegy, színház-jegy, sporttéri tribünjegyek.²³

7. kép: Jegyminták 1933.

Forrás: Országos Cserkész Könyvtár- és Levéltár Gödöllő. V. Az 1933-as jamboree iratai. Pénzügyi- és jegyosztály. Jegyminták. P 1359/1933/42/278.

ÜZLETVÁROS

A táboron belül kialakított üzletvárosnak az volt a célja, hogy a magyar termékeket és a magyar kultúrát megismertessék a külföldi

²¹ Az 1933. évi jamboree előzetes tájékoztatója. „Jamboree-próba” anyag. Budapest, az 1933. évi jamboree Táborparancsnokság. 1933. 4–16.

²² Az 1933. évi jamboree előzetes tájékoztatója. „Jamboree-próba” anyag. Budapest, az 1933. évi jamboree Táborparancsnokság. 1933. 15–17.

²³ Országos Cserkész Könyvtár- és Levéltár Gödöllő. V. Az 1933-as jamboree iratai. Pénzügyi- és jegyosztály. Jegyminták. P 1359/1933/42/278.

vendégekkel. Ebbe beleértendő volt a magyar zene, a magyar irodalom, a képző- és népművészet (például a kalotaszegi, matyó, székely kultúra, a szegedi papucs, a szép fafaragások és a tárgyi kultúra számos más terméke), és természetesen a magyar konyha. A táborvárosban közel 300 árusító helyet állítottak fel (volt ott vendéglő, cukrászda, tejcsarnok, cserkészbolt, drogéria, fényképész, patika, levelezőlap árus, borbély, népművészeti termékeket áruló üzlet, nemzetközi konyhák, valamint kiállítások).

A cserkészek csereberéltek is egymás között, és vásárolni is tudtak. A Cserkészbolt helye is az üzletvárosban volt. Az üzletvárosban nemzetközi cserkészkiallítást is szerveztek: minden nemzetnek volt saját kiállítási pavilonja, ahol a csapatok cserkészlőteget, cserkész felszerelési tárgyakat, fényképeket, sátoztípus modelleket, jelvényeket állítottak ki, illetve egyedi nemzeti sajátosságokat is bemutattak. A magyar cserkészeknél a felsoroltakon kívül csapattörténetek, különféle statisztikai adatok is szerepeltek, de természetesen praktikus használati tárgyak, bélyegek, újságok és csónak-modellek is bemutatásra kerültek.²⁴

8. kép: Az üzletváros látképe 1933.
Forrás: Radványi Kálmán Dr. (szerk.): *Jamboree Budapest-Gödöllő 1933*. Budapest, A IV. Világjamboree táborparancsnokság. 1933. 81.

TÁBORI ÉLET

MEGNYITÓ ÜNNEPSÉG

A gödöllői világtalálkozó leglátványosabb műsora az augusztus 2-án megtartott felvonulási ünnepség volt, ahol a felsorakozott cserkészcsapatok előtt Horthy Miklós kormányzó és Baden-Powell főcserkész lovagolt el. Az ünnepség istentisztelettel kezdődött. A tábor különböző pontjain megtartott misékhez minden nemzet a saját vallási szimbólumait és oltárait használta. A világtalálkozó a hit jegyében telt, aminek szimbóluma az Aréna téren felállított óriási kereszt volt, ez alatt vonultak fel a nemzetek. A kereszt mellett ott voltak még a tábori harangok, amelyek az istentisztelet úrfelmutatásánál szólaltak meg.

²⁴ Az 1933. évi jamboree előzetes tájékoztatója. „Jamboree-próba” anyag. Budapest, az 1933. évi jamboree Táborparancsnokság. 1933. 24–25.

A megnyitó 11 órakor kezdődött, majd zászlófelvonással folytatódott Baden-Powell sátra előtt. A díszmenetet Teleki Pál vezette, és a menet élén vitték a Magyar Cserkészszövetség zászlóját. A magyar és a cserkészszövetség zászlója mellett Bi-Pi tiszteletére az angol lóbogót is felvonták. Teleki Pál rövid beszéde után az altáborok zászlófelvonása következett. A felállított három tribün közül a középsőn ültek a főméltóságok: Horthy Miklós kormányzó a családjával, Lord Baden-Powell, Gusztáv Adolf svéd királyi herceg a feleségével, továbbá Gömbös Gyula, Hóman Bálint, Kállay Miklós, Lázár Andor, Imrédy Béla, Eszterházy Pál herceg, Huszár Aladár, Józán Miklós unitárius püspök, Shovy Lajos székesfehérvári püspök, Raffay Sándor.

A zászlófelvonások után következett a nemzetek felvonulása az Aréna téren. A cserkészek ünnepi öltözetben, nemzeti jelvényeikkel felszerelve, a cserkész-zenekarok ritmusos zenéjére vonultak el a dísztribün előtt. Délután 4-ig tartott a csapatok felvonulása, azután Teleki Pál jelentést tett Horthy Miklósnak, majd pedig a kormányzó és a világ főcserkészeinek beszédjei következtek. A kormányzó angol és magyar nyelvű köszöntője után kétszáz fehér galambot bocsátottak szabadon, az égen pedig vitorlás és motoros cserkészpilóták köröztek.²⁵

TÁBORHELYEK, TÁBORKAPUK

A találkozó legfőbb célja a különböző nemzetek, népek, összekovácsolása volt: megismerni és elfogadni a másik nemzet kultúráját. A barátságos versenyek, sportviadalok során országokon és földrészekén átívelő örök barátságok kötődtek. A cserkészlet ugyan nemzetközi mozgalom, de a nemzetközi táborozások alkalmával, mindenki magával hozza az otthonát, a nemzeti szokásait, a néphagyományait, vagyis országának jellegzetességeit. A táborhelyek meglátogatáskor a környezetből egyből kiderült, mely nemzetet képviselik, anélkül, hogy egy szó is elhangzott volna.

9. kép: Megnyitó ünnepség a IV. Világjamboree-n.
Forrás: Radványi Kálmán Dr. (szerk.): *Jamboree Budapest-Gödöllő 1933*. Budapest, A IV. Világjamboree táborparancsnokság. 1933. 27

10. kép: Megnyitó ünnepség a IV. Világjamboree-n.
Forrás: Radványi Kálmán Dr. (szerk.): *Jamboree Budapest-Gödöllő 1933*. Budapest, A IV. Világjamboree táborparancsnokság. 1933. 30

25 Radványi Kálmán Dr. (szerk.): *Jamboree Budapest-Gödöllő 1933*. Budapest, A IV. Világjamboree táborparancsnokság. 1933. 19–31.

11. kép: Táborkapuk

Forrás: *Jamboree Magyar Cserkész*
1933 Budapest-Gödöllő. különkiadás.
1933/2. sz.. 20.

12. kép: Festett sátrak.

Forrás: Windhaber Alajos et al.
(szerk.): *Jamboree különlegességek*.
Budapest, (k.n.) 1934. 86.

Táborkapuk jelezték a csapatoknál az altáborok bejáratát. A program szerint a kapukat is fel kellett díszíteni, amelyből érdekes megoldások születtek. A résztvevők saját népi motívumaikat, nemzeti jellegzetességeiket részesítették előnyben. A szíriaiak például egy olyan szőnyeget tettek a táborkapujukra, amin Szíria térképe volt látható. A táborkapukat egyes országok már odahaza összerakták, mások pedig a helyszínen lévő anyagokból alkották meg. A táborkapuknak több típusát is fedezhettük fel a táborhelyen; népművészeti-, városi, vidéki-, történelmi-, parodizáló-kapu. Például felépítettek székelykaput, voltak kopjafával, virágos ágakkal díszített kapuk, Eiffel-tornyot formált a franciáké, a lengyelek vitorláshajót, a hollandok facipőket hoztak magukkal, a ceyloniak meg alligátor és emberfejet ábrázoló totemfát alkottak. A közszolgálati feladatokat vállaló táborhelyek a foglalkozásukat jelezték meg (rendőr, mentős, híradós stb.).

Minden nemzet maga építette fel a saját táborhelyét. A táborhelyeket is kötelező volt feldíszíteni, ezzel is hangsúlyozva az egyes országok sajátosságait, nemzeti szokásait (pl. a finnek szaunát építettek, téli sporteszközöket hoztak, a skótok dudát hoztak magukkal és zenéltek rajta, a ceyloniak párdúc-bőrt árultak, a japánok lampionokat szereltek fel). A magyar csapatok felvonultatták az országunkra oly jellemző ismerető jegyeket (hortobágyi csárda, mézeskalács, szegedi ház, Kossuth-bankó, Gábor Áron ágyúja). A használt tárgyakon kívül a népszokások megismerése is a táborhelyekhez kötődött, amikor a résztvevők bepillanthattak egy-egy nép életébe. A sátorfestés is az önkifejezés, a népművészet olyan fajtája volt, amivel nagyon szívesen éltek a cserkészek. ²⁶

SZÓRAKOZÁS

Az országok bemutatkozásaira az Aréna területén került sor, és négy napot vett igénybe (augusztus 6-án, 8-án, 11-én és 13-án). Minden nemzet egyedi műsor keretében mutatta be történelmét,

²⁶ Windhaber Alajos et al. (szerk.): *Jamboree különlegességek*. Budapest, (k. n.) 1934. 75–78., 103–106.

népviselését, néphagyományait, valamint cserkész- és nemzetközi játékokat. Ügyességük és felkészültségük illusztrálására is jó alkalom nyílt ilyenkor (például sátorverő-verseny, cserkészbot-használat, segélynyújtás, bumerángozás, nyilazás, nemzeti tánc stb.). Egy-egy bemutató napon 300–400 cserkész szerepelt. A baráti találkozásokra napi szinten került sor ének, tánc, zene, játékbemutató, cserkészügyesség kategóriában.

A tábori színház a Sport téren kapott helyet, ahol a tér kétezer fő befogadására volt alkalmas. Délutánonként két előadást tartottak; ilyenkor a csapatok rövid színdarabokat, tréfás jeleneteket, dalokat, táncjelenteket adtak elő. Csoportban és egyénileg is lehetett szerepelni, a lényeg a nemzeti sajátosságok bemutatása volt. Az előadások fele magyar nyelvű volt. A színházhoz tartozott egy 35 fős tánckar és egy 15 fős cigányzenekar. Feladatuk a magyar táncok megismertetése és betanítása mellett a többi ország néptáncainak megismertetése volt. A táncokkal az esti tábortüznél szórakoztatták a tábortáborozókat. 15 alkalommal 145 előadást tartottak.

A tábori moziba ugyanúgy napi két előadásra lehetett menni, mint a színháznál. A repertoárban a nemzetek kultúrájáról készült ismeretterjesztő filmek (például a Hortobágy, a schönbrunni állatkert, az Alpok világa stb.) mellett magyar- és nemzetközi cserkészfilmek, burleszkek és Hungária stúdió filmjei voltak láthatók. A moziban vetítettek még magyar, román, osztrák, angol, svájci és egyiptomi cserkészfilmeket is. Összesen 84 filmet mutattak be, köztük 7 osztrák, 4 angol, 2 svéd, 4 lengyel, 1 svájci, 5 román, 2 norvég és 1 belga filmet.

Az esti tábortüzek voltak a cserkészbarátságok és ismerkedések népszerű helyszínei. Az ismerkedéseket segítette, hogy minden este más csapat feladata volt a tábortűz programjának megszervezése. Közismert magyar és külföldi dalok, cserkészindulók, zenekari előadások, tréfás dalok hangzottak el, vicces, és tréfás történeteket meséltek vagy játszottak el. Mások néptáncokat mutattak be.

A világtalálkozónak nem a versengés és az egymás elleni küzdelem volt célja, hanem hogy barátságos, nemzetközi összefogásban a fiatal fiúk jobban megismerjék magukat, és hogy más nemzetek kultúrájának, szokásainak megismerésével jobb, elfogadóbb emberként térjenek haza. Mindemellert sportversenyeket, akadályversenyeket is rendeztek, akit ez érdekelt, szabadon részt vehetett ezeken is.

13. kép: Zászlós felvonulások

Forrás: *Jamboree Magyar Cserkész*
1933 Budapest-Gödöllő. különkiadás.
1933/ 3. sz.

14. kép: Mindennapok a jamboree-n.

Forrás: Windhaber Alajos et al. (szerk.): Jamboree különlegességek. Budapest, (k. n.) 1934. 93., 113., 118.

A cserkészek a szabadidejükben használatba vehették az egyes altáborok területein kialakított játéktereket, ahol együtt sportolhattak, vetélkedhettek a külföldi vendégekkel. A játékokban a cserkészek bemutatták hazájuk nemzeti játékaikat²⁷, kedvenc sportjait.²⁸

A vízcserkész tábor tagjai a Csepel-szigeten, a soroksári belső kikötőnél táboroztak. A táborhelyet vonattal, helyi vasúttal, autóbusszal, autóval, hajóval és repülővel lehetett megközelíteni, a bemutatók a Dunán zajlottak. A vízcserkészek augusztus 7-én különvonattal Újpestre utaztak, ahol délután 3-kor lámpás felvonulással vette kezdetét a bemutatkozásuk.

Az újpesti vízitelepről 120 csónakkal és 250 fővel indultak útnak. A felvonulásban a magyar csapatok mellett lengyel, holland, svéd, osztrák, cseh és amerikai csapatok vettek részt. Áteveztek az egész városon, egészen a pestszenterzsébeti vízitelepig. Augusztus 9-én és 10-én a vízi élet összes szenzációs, rendkívüli ügyességet és nagy lélekjelenlétet kívánó mutatványait lehetett megtekinteni. Például: kötélhúzás helyett horgonyhúzás, víziszörnyeken való lovaglás, szárazföldi evezés. Augusztus 11-én uszályhajókon tértek vissza az újpesti öbölbe és onnét különvonaton vissza Gödöllőre.³⁰

27 Az 1933. évi jamboree előzetes tájékoztatója. „Jamboree-próba” anyag. Budapest, az 1933. évi jamboree Táborparancsokság. 1933. 35–37.

28 Janson Vilmos, csoportvezető helyettes: Bemutatók, színház, mozi, kiállítás. Temesy Győző (szerk.): In: *A csodaszarvas jamboree-je 40 előadó 40 tanulmány a IV. gödöllői világtáborról*. Budapest, 7. sz. Verbőczy cserkészcsapat 1934. 168–170.

29 A vízesek programja. *Jamboree Magyar Cserkész 1933 Budapest-Gödöllő*. különkiadás. 1933./6. sz. 15.

30 Megkezdődött a vízijamboree. *Jamboree Magyar Cserkész 1933 Budapest-Gödöllő*. különkiadás. Budapest, Magyar Cserkészszövetség 1933/8. sz. 2.

15-16. kép: Víz- és repülőbemutatók
 Forrás: Radványi Kálmán Dr. (szerk.): *Jamboree Budapest-Gödöllő 1933*. Budapest, A IV. Világjamboree táborparancsnokság. 1933. 129., 130–131., 135–136.

A repülők altábor a főtábortól 3 km-re kapott helyet. Hozzájuk taligaút és lóvasút vezetett. Motoros repülő, vitorlázó repülő és modellező csoportból állt az altábor, a táborvezető *Rotter Lajos*, a magyar és a nemzetközi vitorlázórepülés kimagasló egyénisége volt. Az 1933-as jamboree volt az első, ahol repülőtábor épült és a repülő cserkészek is részt vehettek.

A Magyar Cserkészszövetség 1933 tavaszán adott megbízást egy olyan vitorlázógép megtervezésére, amely Magyarországot képviselhette a gödöllői cserkész világtalálkozón. Erre az eseményre tervezte és építette meg Rotter Lajos „Karakán” nevű teljesítménygépét, melynek berepülésére augusztus 4-én került sor. Ezt követően Rotter 1 óra 2 percet repült a géppel, majd augusztus 6-án, a kedvező időt kihasználva, Gödöllőről a 68 kilométerre lévő Kápolnára repült. Két nap múlva új országos rekordot állított fel a Gödöllő és Szolnok közötti, 84,8 kilométeres távolsági, illetve 1840 méteres magassági repülésével. Később a géppel elvégezték hazánkban az első felhő- és műrepüléseket, mivel gyakorlatilag ez volt Magyarországon az első, műszerekkel felszerelt vitorlázógép.³¹

31 Radványi Kálmán Dr. (szerk.): *Jamboree Budapest-Gödöllő 1933*. Budapest, A IV. Világjamboree táborparancsnokság. 1933. 100–104.

JAMBOREE KÜLÖNLEGESSÉGEK

Bár a gödöllői világtalálkozó önmagában is különleges esemény volt, de érdemes még megemlíteni két olyan eseményt, amelyek kiemelik a többi világtalálkozó közül. Az egyik különleges esemény egy házasságkötéshez kötődik, a másik pedig egy különleges állathoz.

17. kép: A szír cserkészek tevéje
Forrás: Jamboree Magyar Cserkész 1933 Budapest-Gödöllő. különkiadás. 1933/7. sz. 16.

A TEVE

A világtábor egyik fő slágere a szír cserkészek tevéje volt, melynek állandóan nagy létszámú, csodáló közönsége volt. A legtöbb cserkész és vendég ugyanis életében nem látott még tevét. Megsimogatták, megetették, fényképezgettek vele, és agyonkényeztették.³² Aztán jött a hír augusztus 9-én, hogy a teve beteg lett. Szegényke nem bírta az őt körülvevő nagy népszerűséget és belebetegedett. Pedig még a magyar koszt is ízlett neki. A táborparancsnokság arra kérte a tábor lakóit és vendégeit, hogy kevésbé szeretgessék a tevét, hogy a tábor végén gyógyultán térhessen haza.³³

HÁZASSÁGKÖTÉS

18. kép: Házasságkötés a jamboree-n
Forrás: Radványi Kálmán Dr. (szerk.): Jamboree Budapest-Gödöllő 1933. Budapest, A IV. Világjamboree táborparancsnokság. 1933. 119.

A világtalálkozón egy rendkívüli és romantikus ceremóniára is sor került. Augusztus 14-én Allan Cambell Mc. Kay, az indiai cserkészek skót származású vezetője Gödöllőn házasságot kötött Mary Hutchinsonnal. A fiatalok a cserkészet révén ismerték meg egymást, és az eljegyzésük után döntöttek el, hogy az 1933-as jamboreen fognak összeházasodni. A vőlegény az indiai delegációval érkezett a ceremóniára, a mennyasszony pedig repülővel Mátyásföldre. A parancsnoki sátrat feldíszítették és az angol, a magyar és az indiai díszőrség fogadta a házasulandókat. A házasságkötés után az ifjú pár nászútra indult.³⁴

32 A Teve. *Jamboree Magyar Cserkész 1933 Budapest-Gödöllő*. különkiadás. 1933/7. sz. 11.

33 Gyengélkedik a Jamboree-tábor szenzációja: a teve! *Jamboree Magyar Cserkész 1933 Budapest-Gödöllő*. különkiadás. 1933/8. sz. 20.

34 Házasságkötés a jamboree-n. Forrás: Windhaber Alajos et al. (szerk.): *Jamboree különlegességek*. Budapest, (k.n.) 1934. 106–107.

ÖSSZEGZÉS

A világtalálkozó megrendezése óriási vállalkozás volt, amely nemcsak a magyarországi cserkészlet jövőjére, hanem az egész ország, szűkebb körben pedig egy kis település, Gödöllő életére is hosszú távú hatással volt. A vállalkozást kezdettől fogva sok tényező nehezítette, melyek kétséggé tették a rendezés sikerét: a világgazdasági válság idején eleve szűkös volt az állami hozzájárulás, gondot jelentett a szervezéssel járó extra anyagi költségek (településfejlesztési, szervezési, közlekedés-felújítási költségek) előteremtése, továbbá a hatalmas szervező munka is sok önfeláldozást igényelt mind a cserkészek, mind a családjuk részéről.

Végül 54 nemzet cserkészei táboroztak két hétig és kötöttek örök barátságokat egymással Gödöllőn. Baden-Powell a búcsúbeszédében elmondta, hogy szerinte miért volt olyan sikeres a rendezvény. Elismerően említette, hogy a két évig tartó szervezés alatt tökéletes munkát végzett a szervezőség és a magyar cserkészársadalom. Úgy látta, hogy megvalósult a jamboree fő célja, a különböző nemzetek közötti kölcsönös megértés és elfogadás megteremtése. A hazai látogatóközönség és a magyar cserkészek a hagyományos magyaros vendégszeretettel fordultak a vendégek felé. Elismerően szólt a háttérben dolgozó „öregcserkészek” munkájáról is. A négy nyelvű *Magyar Cserkész* című tájékoztató különkiadása volt a tábori újság. Baden-Powell főcserkész megdicsérte a szerkesztők, az újságírók és a rikkancsok munkáját is. Úgy vélte, hogy az újságokban közölt tájékoztatás jelentősen elősegítette a nemzetközi barátkozást. A magyar és a lengyel repülő cserkészek bemutatkozásait és új rekordjaikat is nagyra becsülte. Beszéde végén megköszönte a hazai látogató vendégek barátságos hozzáállását a rendezvényhez és a táborozó cserkészekhez.

Teleki Pál táborparancsnok arról beszélt, hogy a jamboree megrendezését két szempont motiválta. Az egyik, a cserkész-táborozás megvalósítása, a másik pedig Magyarország reklámozása, és az országimázs építése. Magyarország megmutathatta, hogy a képes megrendezni egy ekkora horderejű eseményt. A találkozó a húszezer fölötti résztvevő mellett majdnem ugyanannyi látogatót is vonzott. Fontos volt, hogy Magyarország újra bekerült a nemzetközi köztudatba, nem háborút veszített országgként, hanem mint újjászületett, békét remélő és akaró nép, amely megéri és elfogadja más népek kultúráját, és nem a múltba tekint, hanem a jövőt építi.³⁵

Magyarország mellett a jamboree megrendezéséből a vármegye és Gödöllő városa is profitált. Azzal, hogy a rendezvény helyszínéül Gödöllőt választották, hatalmas fejlődés indult el az egykori királyi nyaralóhelyen: a világtalálkozóra kiépített villanyhálózat, az új artézi kutak, a víztartályok, a lefektetett 18 km hosszú csővezeték, a gyalogosoknak szánt 5 katonai híd, a repülőtér, a kibővített sportpálya mind a település tulajdonába került. A MÁV és HÉV vonalakat felújították

35 Radványi Kálmán Dr. (szerk.): *Jamboree Budapest-Gödöllő 1933*. Budapest, A IV. Világjamboree táborparancsnokság. 1933. 140–147.

és a kapcsoló-berendezéseket kicserélték. A peronokat és az állomásokat tatarozták. A Gödöllőre vezető két főutat rendbe hozták. Elkészült az ún. jamboree-körút, amely megkerüli a községet és összeköti a főutat a MÁV-és HÉV állomásokkal, így megkönnyítve a közlekedést.

Összességében tehát gazdasági fellendülést jelentett az augusztusi két hét, és az azt megelőző munkás hónapok. A jamboree ideje alatt a fuvarosok, a lakás- és szobakiadók bevétele is jelentősen nőtt. Forgalmnövekedést mutattak ki a helyi kereskedéseknél. Gödöllő és környéke gazdái zöldséget és gyümölcsöt szállítottak a táborba a Járási Mezőgazdasági Bizottság koordinálásával. A cserkésztalálkozó helyszínének tereprendezésében, villanyszerelésében, az üzletváros megépítésében a cserkészek mellett a gödöllői lakosok is részt vettek. Minden épkezláb szakember folyamatosan a sátortábor építésén dolgozott, ezáltal csökkent a munkanélküliség is a vármegyében. Mindezek előrelendítették Gödöllő és a Pest-Pilis-Solt vármegye fejlődését.³⁶

FELHASZNÁLT IRODALOM

Az 1933. évi jamboree előzetes tájékoztatója. „Jamboree-próba” anyag. Budapest, az 1933. évi jamboree Táborparancsok. 1933. 4–17., 24–25., 35–37.

A Global Educational Youth Movement. World Organization of the Scout Movement. 2023. Online: <https://www.scout.org/who-we-are/world-organization-scout-movement/about> (Megtekintés: 2024. 07. 20.)

A Teve. Jamboree Magyar Cserkész 1933. Budapest-Gödöllő. különkiadás. 1933/3. sz. 11.

A vizesek programja. Jamboree Magyar Cserkész 1933. Budapest-Gödöllő. különkiadás. 1933/6. sz. 15.

Bokody József: *A magyar cserkészet története 1910-től napjainkig*. In: G. Merva Mária (szerk.): *A magyar cserkészet története 1910-től napjainkig – kiállítási katalógus*. Gödöllői Múzeumi Füzetek 11. Gödöllő, Gödöllői Városi Múzeum, 2009. 9.

Farkas Tamás: *A dzsemborik évszázada*. cserkesz.hu. 2007. 09. 27. Online: <https://web.archive.org/web/20070927224843/http://www.cserkesz.hu/mcssz/tortenelem/dzsemb100.html> (Megtekintés: 2024. 07. 25.)

Gaálné Barcs Eszter: *A gödöllői cserkész világtábor legújabb forrásai*. In: ArchivNet.2015/5. Online: https://www.archivnet.hu/hetkoznapok/a_godolloi_cserkesz_vilagtabor_ujabb_forrasai.html (Megtekintés: 2024. 07. 25.)

Gyengélkedik a Jamboree-tábor szennázója: a teve! Jamboree Magyar Cserkész 1933 Budapest-Gödöllő. különkiadás. 1933/8. sz. 20.

Janson Vilmos, csoportvezető helyettes: *Bemutatók, színház, mozi, kiállítás*. Temesy Győző (szerk.): In: *A csodaszarvas jamboreeja 40 előadó 40 tanulmány a IV. gödöllői világtáborról*. Budapest, 7. sz. Verbőczy cserkészcsapat 1934. 168–170.

Kosztolányi Tímea: *IV. cserkész világboree Gödöllőn*. Ujkor.hu. 2019. 06. 21. Online: <https://ujkor.hu/content/iv-cserkesz-vilagboree-godollon> (Megtekintés: 2024. 07. 25.)

Lacsny Márton Bálint: *A hazafias nevelés magyarországi eszközrendszere és lehetőségei különös tekintettel a magyar cserkésztetre*. PhD értekezés. Budapest, Nemzeti Közszerződési Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, 2022. 204–205.

Magyar Nemzeti Levéltár Pest-Megyei Levéltár *IV. 408–u. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának iratai. Alispáni évnegyedes jelentések gyűjteménye 1912–1944*. 36544/1933. (5. d.)

Megkezdődött a vízjamboree. *Jamboree Magyar Cserkész 1933 Budapest-Gödöllő*. különkiadás. 1933/ 8. sz. 2.

Országos Cserkész Könyvtár- és Levéltár V. Az 1933-as jamboree iratai. A jamboree társadalmi előkészítése. Beszámoló. P 1359/1933/40/209.

36 Magyar Nemzeti Levéltár Pest-Megyei Levéltár *IV. 408–u. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának iratai. Alispáni évnegyedes jelentések gyűjteménye 1912–1944*. 36544/1933. (5. d.)

- Országos Cserkész Könyvtár- és Levéltár V. *Az 1933-as jamboree iratai. A jamboree társadalmi előkészítése. A IV. Világjamboree előkészítése.* P 1359/1933/40/210.
- Országos Cserkész Könyvtár- és Levéltár V. *Az 1933-as jamboree iratai. Tájékoztató füzetek,* P 1359/1933/40/222.
- Országos Cserkész Könyvtár- és Levéltár V. *Az 1933-as jamboree iratai. Pénzügyi- és jegyosztály. Jegyminták.* P 1359/1933/42/278.
- Országos Cserkész Könyvtár- és Levéltár V. *Az 1933-as jamboree iratai. A jamboree társadalmi előkészítése. Gödöllő, mint táborozási terület.* P 1359/1933/40/210.
- Radványi Kálmán (szerk.): *Jamboree Budapest-Gödöllő 1933.* Budapest, A IV. Világjamboree táborparancsnokság. 1933. 10–16., 19–31., 100–104., 140–147.
- Rákosi György: *Jamboree angolság.* Névblogger. 2017.10.22. Online: <https://nevmasblog.wordpress.com/2017/10/22/jamboree/> (Megtekintés: 2024. 07. 20.)
- Tóth Krisztina: *A cserkészlet története Magyarországon 1948-ig.* Barankovics Alapítvány. 2020.11.01. <https://barankovics.hu/a-cserkeszet-tortenete-magyarorszagon-1948-ig/> (Megtekintés: 2024. 07. 20.)
- X Jamboree Nacional -Perú 2024.* „Treehouse – World Scouting Members Community”. 2023.05.30. Online: <https://treehouse.scout.org/JamboreePeru2024> (Megtekintés: 2024. 07. 20.)
- Várdai Levente: „Az egész ország jamboree”. A IV. a cserkész világtábor Magyarországon. Újkor.hu. 2023.08.15. Online: <https://ujkor.hu/content/az-egesz-oroszag-jamboree-a-iv-cserkesz-vilagtabor-magyarorszagon> (Megtekintés: 2024. 07. 25.)
- Windhaber Alajos et al. (szerk.): *Jamboree különlegességek.* Budapest, k. n. 1934. 75–78., 103–107.

A VIVIANUS PROJEKT²

EGY TELEPÜLÉS TÖRTÉNETI MÚLTJA, MINT KÖZÖSSÉGFORMÁLÓ ERŐ

A gyorsan növekvő agglomerációs települések – és különösen azok kulturális intézményei – gyakran szembesülnek azzal a problémával, miként lehet a tősgyökeres, vagy már hosszú évtizedek óta a településen élő helyiek mellett a Budapestről frissen kiköltözőket (azaz a betelepülőket) is bevonni a kulturális életbe, hogyan lehet a hirtelen nagy számban megjelenő új lakosok településhez való kapcsolódását minél hatékonyabban segíteni. A Budapest környéki települések jó része, így *Solymár* is komoly nemzetiségi múlttal és hagyományokkal rendelkezik, és ami még tovább árnyalja a helyzetet, hogy a hagyományörzők jellegükénél fogva alapvetően zárt közösséget alkotnak. A ma már kisebbségben lévő solymári svábok példás hagyományőrzése, bár komoly vonzerővel bír, mégsem könnyíti meg az új lakosok helyi identitásának kialakulását, a településhez való kötődésük megerősítését.

A Dr. Jablonkay István Helytörténeti Gyűjtemény ezt felismerve fogalmazta meg 2022-ben, alapításának 50. évfordulóján született küldetésnyilatkozatában: „Hivatásként vallott törekvésünk, hogy a gyűjtemény a helyi közösségi emlékezet legfontosabb és legkiemelkedőbb közösségi helyszínévé váljon, segítsük a «solymárivá» válást, s a már meglévő helyi identitást minden lakosban erősítsük.”

A megfelelő „alapanyag” a törekvés megvalósításához szerencsére rendelkezésre áll. Buda közelében ugyanis nincs még egy olyan nagy történelmi múlttal rendelkező település, mint Solymár – vallotta már a 20. század elején *Valkó Arisztid*, a település múltjának egyik legjelentősebb kutatója, akinek nevéhez a solymári vár helyének megtalálása és első ásatása is fűződik.

Solymár valóban komoly történeti – bronz-, római- és középkori – múlttal rendelkezik, az ehhez kapcsolódó tárgyi emlékek és régészeti leletek egy részét a helytörténeti gyűjtemény őrzi és mutatja be. (1. kép)

1 Jávor Csaba közművelődési szakember, a Reichel József Művelődési Ház és Könyvtár intézményvezetője; Milbich Tamás művészeti menedzser, a Dr. Jablonkay István Helytörténeti Gyűjtemény munkatársa; dr. Tóth Piroška Anna néprajzkutató, a Dr. Jablonkay István Helytörténeti Gyűjtemény intézményvezetője.

2 A Vivianus projekt komplex helytörténeti kezdeményezés, melynek célja, hogy a település távolabbi múltja megkaphassa az őt megillető helyet, vagyis a 21. századi település emlékezőskultúrájának szerves részévé válhasson.

A település történeti múltjához kortól, nemtől, nemzetiségtől és a településre költözés idejétől függetlenül bárki tud kapcsolódni. De rögtön felmerül a kérdés: hogyan tehető a történelmi múlt valóban átélhetővé, hogyan lesz a letűnt századok távoli derengése, az iskolából ismerős kötelező tananyag helyett valóságos kapcsolódási pont az itt élők számára?

1. kép: A helytörténeti gyűjtemény történeti pincetárlata
Forrás: Helytörténeti Gyűjtemény, 2023.

A Solymáron talált régészeti leletek egyik kiemelkedő darabja egy sírkő, melyet a helyiek gyakran csak Vivianus-kőként emlegetnek. Ezt a feliratos sírkövet 1970-ben a Weingartenhohe nevű dűlőben, a Rozália téglagyár agyagbányájától nyugatra, *Taller János* traktoros fordította ki ekéjével szántás közben, körülbelül egy kilométerre attól a területtől, ahol néhány évvel később a Nemzeti Múzeum régészei több mint 160 sírből álló 1–2. századi római kori temetőt tártak fel. Ezt az értékes sírkövet ma a Nemzeti Múzeum őrzi, ám 3D grafikai eljárásokkal készült változata természetesen a gyűjteményben is megtekinthető.

2. kép: Vivianus sírkövének fotogrammetrikus rekonstrukciója
Forrás: Milbich Tamás, 2018.

A 160 cm magas, 75 cm széles síremlék mészkőből készült. Felső részén, mélyített mezőben egy házaspár képe látható. A nő turbánnal, fátyollal, torquessel (nyakdísszel), a vállán két szárnyas-fibulával az akkoriban itt élő eraviszkusz őslakosokat, azaz a kelta viseletet, a férfi tunikában és trombita-fibulával pedig a Pannóniába érkező hódítókat, a rómaiságot képviseli. A középső mezőben áldozati, háromlábú asztalka/üst (tripus) és áldozati étel (mensa) látható, mellette szolgálók (balról camillus, jobbról camilla) állnak. A léckerettel elválasztott alsó képmezőben jobbra haladó négykerekű, egylovas kocsit láthatunk, ami épp egy dombra hajt fel (tumulus). Ebben a jelenetben a kelta halotti kultusz egyik fontos elemét, a túlvilági utazást ismerhetjük fel. Az alsó részen található felirat vége sajnos hiányos, azt azonban megtudhatjuk belőle, hogy a sírkő egy 3 éves kislánynak, Vivianusnak készült. A feliraton olvashatjuk még a 12 éves Secunda nevét, aki minden bizonnyal Vivianus nővére volt, de egy Namaico nevű rokon, és az édesapa, Atrasi, vagy Atradius neve is megjelenik a sírfeliratban.

Pest megyében, elsősorban Szentendre környékén találtak több, ehhez hasonló sírkövet, bár az, hogy mind a kocsijelenet, mind az áldozati jelenet szerepel rajta, már ritkábban fordul elő. Solymár és a helytörténet számára azonban azért különösen jelentős és egyedi ez a lelet, mert megőrizte az itt lakók nevét. Mondhatjuk tehát, hogy Vivianus és családja az első név szerint is ismert család, akik Solymár területén éltek. Egy kisgyermekhez, egy család történetéhez, konkrét, nevesített „solymáriakhoz” pedig máris könnyebb a kapcsolódás, máris személyesebbé, átélhetőbbé válik a település római kori múltja. Ezért is választottuk a projekt névadójának a csaknem 2000 évvel ezelőtt élt kislányt, Vivianust.

A VIVIANUS PROJEKT

A Vivianus projekt egy többszintű közösségteremtő, közösségépítő terv, melyben azt a célt tűztük ki magunk elé, hogy a solymári helytörténet korszerű, könnyen átélhető bemutatásával, illetve a helyismeret és a helyszeretet népszerűsítésével lehetőséget teremtsünk a helyi kötődés kialakítására, megerősítésére, és hogy új színt vigyünk a település emlékezés kultúrájába. A projekt egyes elemei már elindultak, illetve megvalósultak, más részei viszont egyelőre még a tervezés fázisában tartanak. A lehetőségek tárháza azonban szinte végtelen, számos mód kínálkozik arra, hogy a településen élőket megszólítsuk, Solymárhoz való kapcsolódásukat elősegítsük.

A projekt egyik fontos pillére maga a Dr. Jablonkay István Helytörténeti Gyűjtemény, pontosabban az ott zajló tudományos és múzeumi munka. 2022-ben, a gyűjtemény fennállásának 50 éves évfordulója alkalmából kínálkozott a lehetőség, hogy az ott található régészeti anyagokat végre korszerű, a kor kihívásainak jobban megfelelő formában mutassuk be a nagyközönségnek. Így született meg a Solymár történelmi múltját bemutató új kiállítás, melyben a tárgyi leletanyagot nagyméretű tablók, látványrajzok és rekonstrukciók segítségével igyekeztük értelemezhetőbbé,

élvezhetőbbé tenni (3. kép). Emellett az átélhetőség segítésére kézbe adható tárgyakkal is kiegészítettük a múzeumi anyagot. A középkori várra, illetve a település római kori múltjára fókuszáló múzeumpedagógiai programokkal pedig kifejezetten a gyermekeket és a helyi oktatási intézményeket szólítjuk meg. Ezek kidolgozása során arra koncentráltunk, hogy a hangsúly a legfontosabb információk átadása mellett az élményen és a kreativitáson legyen. Ezért is tartjuk – amennyiben az időjárás engedi – a középkori foglalkozást gyakran kihelyezett helyszínen, azaz a várban.

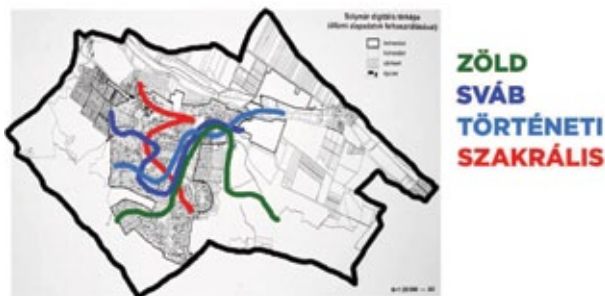

3. kép: 1-3. századi látványrajzok
Forrás: Milbich Tamás, 2022.

A kiállítás megújítása és a múzeumpedagógiai foglalkozások mellett a Helytörténeti Gyűjtemény útjára indított egy új sorozatot is *Solymár* és a *Nagyvilág* címmel (4. kép). Ebben a sorozatban fotókkal illusztrált, tudományos igényességgel, de könnyedebb stílusban szerkesztett színes kiadványok, illetve helytörténeti témájú, szakértők megszólaltatásával készülő, de sok hangulati elemmel, virtuális rekonstrukcióval, dolgozó, a legmodernebb 3D grafikai eljárásokat is felhasználó filmek készülnek. A sorozat füzeteiben, továbbá a filmekben a helytörténeti témákat, anyagokat nemcsak történelmi kontextusba helyezjük, hanem a Kárpát-medence és a nagyvilág kulturális térképén is bemutatjuk. Ezzel is nyitunk a különféle irányokból érkező érdeklődők felé, lehetőséget adva a Solymáron élőknek a településhez való minél több kapcsolódási pont megtalálására.

4. kép: Solymár és a Nagyvilág sorozat
Forrás: Helytörténeti Gyűjtemény, 2023.

5/a kép: A Tanösvény projekt tematizált útvonala
Forrás: Helytörténeti Gyűjtemény, 2023.

ugyanakkor nem rendelkezik olyan tanösvénnyel, amely mindezeket közvetlenül bebarangolhatóvá, tervezhető módon felfedezhetővé teszi az egyszeri érdeklődő számára. Ennek pótlására irányul a *Tanösvény projekt*, amely a település gazdag kultúrtáját több, tematikailag egymástól független, mégis összekapcsolható tanösvény létrehozásával szeretné élményszerűbbé tenni mind a turisták, mind az itt élők számára (5/a kép).

A helyi értékek átfogó bemutatása négy különböző tematikájú tanösvény segítségével lenne a legcélszerűbb: egy történeti, egy szakrális, egy nemzetiségi (sváb) és egy zöld, azaz természeti tanösvénnyel. A felsoroltak mindegyike egyedi szempontok alapján kerül kidolgozásra, közös pontjaik pedig lehetőséget adnak a különböző szemléletek találkozására, ezen keresztül megtöbbszöröződik a helyi értékek átadhatóságának hatékonysága. A szakrális tanösvény elsősorban a település vallási emlékhelyeinek vonzerejére támaszkodik, a sváb ösvény

5/b kép: A történeti tanösvény.
Forrás: Helytörténeti Gyűjtemény, 2023.

A következő pillér a település tágan értelmezett kulturális és természeti öröksége, melynek minél szélesebb közönségnek való bemutatására egy tanösvény-hálózat kiépítése lenne a legjobb megoldás.

Solymár 18 km²-es területe változatos kultúrtájjal képviseli a Budapest környéki agglomerációt. Vonzereje az élő hagyományaiban, épített értékeiben, több ezer éves történelmi emlékeiben keresendő, ám az utóbbi időben a különösen fontosá váló természeti adottságaiban is erősen reprezentálni kezdte magát. Az infrastrukturálisan jónak mondható megközelíthetősége költség- és időhatékony célponttá teszi a turisták, vagy a kirándulni vágyó városi emberek számára. Gazdag kulturális öröksége és kedveltsége mellett

a falu korábbi karakterének jellegzetességeire hagyatkozva, a zöld útvonal pedig a ma igen népszerű természeti adottságokra fókuszálva kerül megfogalmazásra.

Ezek közül most a minket leginkább foglalkoztató, *történeti tanösvényről* ejtenénk néhány szót. A történeti tanösvény Solymár történeti korszakait mutatná be (neolitikum, rézkor, bronzkor, ókor, római kor, népvándorlás kora, középkor, újkor). Probléma, hogy az említett korszakokhoz főként iparterületek vagy élményszinten kevésbé kielégítő helyszínek, illetve más útvonalak által már kimerített emlékhelyek kapcsolódnak. Bár rendelkezünk középkori várral, Ördöglyuk-barlanggal, vagy az úgynevezett Törökkút-forrással, úgy tűnik, a történetiségre vonatkozó régészeti helyszíneink ilyen értelemben hiányosak, illetve kevésbé bemutatathatók.

A hiány pótlására progresszív gondolatként merült fel, hogy amennyiben nincs, úgy építsünk emlékhelyet az említett korszakoknak. Az első ilyen hiánypótló emlékhelynek a solymári római kort képviselő autentikus helyszínt, a Györgyhegyet szemeltük ki. Autentikus, miután innen nem messze 1905-ben *Mahler Ede* fedezte fel a késő római temető néhány sírját. Terveink szerint az itt lévő parkosított területre teljesen hitelesen tudna kapcsolódni egy solymári római emlékmű is. Kézenfekvő volt, hogy *Vivianus*, vagyis az előbbieken említett kisfiú emléke legyen ez a memento (6. kép).

6. kép: A tervezett köztéri szobor látványrajza.
Forrás: Helytörténeti Gyűjtemény, 2022.

A *Vivianus*-emlékmű látványterve elkészült, a sírsztélé fontos jellemzőinek felhasználásával: kelta nő, római férfi, középen kisgyermek. A posztamens két római boltív találkozására. Felirata régi perzsa vagy római mondás: „Voltunk, mint ti, lesztok, mint mi.” Az emlékmű reményeink szerint így nem csupán egy tanösvény egyik stációja, hanem egy agglomerációs település helyi értékeihez, történelméhez, a helyi identitásához való csatlakozás fontos jelképe is lesz egyben.

A Vivianus projekt harmadik pillére az élmény és az aktív részvétel, azaz a település történeti múltjához kapcsolódó, azt felelevenítő különféle programok, események szervezése. A Ludi Solmarenses egy minden év júniusában megrendezett, közösségformáló történelmi családi rendezvény, amelyen bepillantást nyújtunk az ókori rómaiak és limes menti barbárok mindennapjaiba. A rendezvény célja, hogy a sváb és magyar hagyományok mellett a kelta-római kort is élővé tegye, kortárs módon építse be a helyi emlékezéskultúrába. Így a solymári sváb hagyományokhoz kapcsolódni nem tudó, most már túlnyomó többségben lévő betelepülőknek kapcsolódási lehetőséget nyújt a település történelméhez. A rendezvény egy eddig kevésbé ismert ajtót nyit tehát meg a falu történetében, jelesül Vivianus korát, a 2. századot. A Ludi Solmarenses helyszíne, a solymári vár alatti terület is jelentőséggel bír, sőt, autentikusnak mondható, mivel innen nem messze tárták fel az 1970-es években a már említett, 160 sírt tartalmazó római kori temetőt (7. kép). A közreműködők a korszakhoz köthető leghitelesebb, hazai történelmi életmód-rekonstrukciós csoportok. Az eddigi rendezvényeken részt vettek: a Collegium Gladiatorium, a Colonia Rostallo, a Jaurinum, a Lanciarii Sabarienses, a Legio Leonum Valentiniani, a Pannonia Sarmatica, a Rapax Pannonica, a Salina Compania és a Güglerek tagjai. Táboruk és felszerelésük a kísérleti régészeti és régészeti eredmények felhasználásával elkészített egyedi kézműves munkák. A vendégek így megismerkedhetnek a Pannonia provinciabeli élettel, a barbár és a római katonák fegyverzetével, viseletével, valamint a korabeli vallási szertartásokkal is. A bemutatók mellett korhű kézműves technikákkal, játék-rekonstrukciókkal, hiteles eszköz- és viselet-rekonstrukciókkal is találkozhatnak a látogatók. A program lebonyolításában a hagyományörző, életmód-rekonstrukciós csapatok mellett helyi civil szervezetek, csoportok, és számos helyi önkéntes is részt vesz, így a bevonódás különféle szintjein adunk lehetőséget a solymáriaknak a rendezvényhez való kapcsolódáshoz.

7. kép: Ludi Solmarenses– Ókori solymári játékok
Forrás: Helytörténeti Gyűjtemény, 2023.

Az első Ludi Solmarenses egyik tanulsága az volt, hogy hosszú távú terveinkhez, és a rendezvény rendszeres megszervezéséhez szükségünk van egy helyi csapatra is. A legerősebb érdeklődők-ből verbuválódott a Vivianus Baráti Kör.

A Vivianus Baráti Kör olyan történelmi klub, amelynek a Helytörténeti Gyűjtemény régészeti kiállítása és a solymári vár ad helyet. A klub célja, hogy a résztvevőknek élményt nyújtson a falu ókori és középkori történelmével kapcsolatban, felelevenítse Solymár régmúltját, kapcsolódási pontokat adjon a település ókori és középkori történetéhez. Két kiemelt korszakunk a 2. század (Vivianus kora) és a 14. század (a solymári vár építésének kora). A klub havonta egyszer tart összejövetelt. A foglalkozásokat – melyeknek nem titkoltan közösségteremtő, közösségépítő célja is van – rövid előadás vezet be, amit kézműves és egyéb tevékenységek követnek. (8. kép) A klub rendezvényein készítettünk már szövött szalagot, patkó-fibulát, ékszereket, köpenykapcsot, pénzes szütyőt, nyílveaszót, játszottunk ókori és középkori játékokkal, főztünk Apicius szakácskönyvéből, íjászoktunk, és megismerkedtünk a korabeli higiénáival és színpadokkal, amiket elő is állítottunk. Meghívott előadók szakemberek: régészek, történészek, kézműves mesterek. A klubfoglalkozások szervezői, olykor az előadók is az adott korszaknak megfelelő viseletben jelennek meg. A felhasznált anyagok korhűek, a szerszámok és eszközök nagyrészt hiteles rekonstrukciók. Reményeink szerint a klub rendszeres látogatóiból egy helyi történelmi életmódrekonstrukciós közösséget tudunk szervezni, akik aktívan részt vesznek majd a Ludi Solmarenses és egy másik, terveink szerint rendszeressé váló program, a solymári várban megrendezésre kerülő Élő Középkor szervezésében, lebonyolításában.

Solymár nagyközség kulturális életében a nemzeti és nemzetiségi hagyományok ápolása, megélése adja az identitás alapjait. Településünk emlékezőkultúrája ma is a példásan őrzött sváb és magyar örökségből meríti erejét, azonban bőven vannak tartalékai, eddig még kiaknázatlan területei. A község legrégebbi értékeinek jelenbe való integrálása ugyanis olyan új, identitásképző és közösségformáló erőt képvisel, amelyhez a Solymáron élők a településre való költözés idejétől és nemzetiségi hovatartozástól függetlenül tudnak kapcsolódni. A több lábbon álló Vivianus projekt ezen kulturális tartalékok segítségével igyekszik a létszámában jelentősen felduzzadt helyi lakosságot megszólítani, helyi identitásuk kialakítását és megőrzését segíteni.

VIVIANUS
BARÁTI KÖR
SOLYMÁRI TÖRTÉNELMI
KLUB

8-9. kép: Foglalkozások és a Vivianus Baráti kör eseményei.
Forrás: Helytörténeti Gyűjtemény, 2023.

AJÁNLOTT IRODALOM

Dinnyés István [et al.]: *Pest megye régészeti topográfiája. A budai és szentendrei járás.* Magyarország Régészeti Topográfiája 7. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1986.

Hermann Orsolya Zsanett (szerk.): *A solymári középkori vár múltja és jelene.* Helytörténeti Alapítvány. Solymár, 2013.

Milbich Tamás: *A hely szelleme.* A hely szelleme Solymáron. Solymár, Szerzői kiadás. 2018.

Seres István: *Adalékok és emlékiratok Solymár Nagyközség történetéhez.* Helytörténeti Alapítvány. Solymár, 2002.

Seres István: *Solymár története és néprajza.* Helytörténeti Alapítvány. Solymár, 1993.

A VECSÉSI 48-ASOK NYOMAI A NAGYVILÁGBAN

„Jelszavaink valának: haza és haladás!”
(Kölcsey Ferenc)

1848 a magyarok számára több mint egy évszám: szimbólum. A hazaszeretetnek és a humánus világnak a szimbóluma. A budapesti agglomerációhoz tartozó Vecsés településhez kapcsolódó „vecsési 48-asok” felidézésekor érdemes megnéznünk, hogy a következőkben bemutatott hősök az 1848–49-es szabadságharcban betöltött szerepükön túl, mi mindent hagytak ránk. Úgy gondolom, hogy ez a rövid áttekintés is bizonyíthatja, hogy egész életükön át 48-asok maradtak, a 48-as szellem hatotta át későbbi munkásságukat is.

ANDRÁSSY ALADÁR (1827–1903), A MENTŐGRÓF

Andrássy Aladár a közismert, „nagy” politikus, miniszter Andrássy Gyula (1823–1890) testvéröccse. A szabadságharc idején honvéd századosként szolgált, majd Bem József segédtisztjeként részt vett az 1848–1849-es erdélyi harcokban. A szabadságharc bukása után, 1865-ig emigrációban élt, hazatérése után elsősorban mezőgazdasági és pénzügyi kérdésekkel foglalkozott. Vecsés halomegyházi részének földbirtokosa volt 1875 és 1903 között.

1. kép: A fiatal Andrássy Aladár
Forrás: Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49.* Budapest, 1983.

Az 1870-es években kiépítette vecsési gazdaságát, mellyel egyúttal a vecsési Andrássy-telep névadója lett. Lakhelye, a hajdani Andrássy-kastély ma Bálint Ágnes Emlékházként működik. A népszerű írónő, Bálint Ágnes (1922–2008) 1947-ben költözött a kastélyba, és itt írta közkedvelt ifjúsági történeteit.

Andrássy Aladár azzal írta be nevét a magyar történelem arany lapjaira, hogy egy fiatal orvossal, Kresz Gézával (1845–1890) együtt létrehozta a mai országos mentőszolgálat elődjét, az ún. Budapesti Önkéntes Mentő Egyesületet – ezért kapta a *mentőgróf* becenevet. 1887-ben Andrássy lett a Budapesti Önkéntes Mentő Egyesület első elnöke és legfőbb patrónusa, mely tisztelet

¹ Kiss Gábor a Vecsési Andrássy Gyula Általános Iskola magyar-történelem szakos tanára, a Vecsési Honismereti Kör elnöke. A tanulmányt saját könyve (Kiss Gábor: *A vecsési 48-asok.* Róder Imre Városi Könyvtár, Vecsés, 2024.) alapján állította össze.

haláláig betöltötte. Talán ebben a munkájában köszön vissza leginkább az 1848-as év nagy álma, egy emberségesebb világ megteremtésének vágya. A mai pesti bazilika elől indultak az első magyar mentőkocsik, majd a bazilika előtti kis őrállomásból Andrassy vezetése alatt kifejlődött egy máig működő szervezet. Andrassy nemcsak támogatókat szerzett a működéshez, hanem az első két mentőkocsit ő maga adta a szervezetnek. Mindkét kocsit lovak húzták: ez a kezdetben ló vontatású mentőzés képezte az alapját a mai Országos Mentőszolgálatnak. Ezután gombamód szaporodtak a helyi mentőállomások. Budapest után Kolozsvárott, Temesváron, Székesfehérváron, Szabadkán és Nagyváradon is a fővárosi mintára és Andrassy segítségével jöttek létre a helyi mentős szervezetek.²

De más is őrzi a gróf emlékét. Andrassy Aladár zuglói vadászházában – állítólag – többször vendégül látta Erzsébet (1837–1898) magyar királynét. Ennek emlékét őrzi a XIV. kerület egyik fő útjának elnevezése, az Erzsébet királyné útja.³

A Kárpát Egyesület egyik vezetőjeként oroszlánrésze volt abban, hogy az Aggteleki-cseppkőbarlang megnyitotta kapuit a turisták előtt.⁴ Az Általános Hitelbank vezetőjeként közvetlenül szerepe volt a fiumei kőolaj-finomító fejlesztésében, a magyar cukoripar 1849 utáni megteremtésében, a magyar vasúthálózat kiépítésében és a Ganz gyár bővítésében.⁵ A vasúttal kapcsolatban északi és déli irányban utazva gondolhatunk a mentőgrófra, ugyanis két vasútvonal létrehozása és elnökségi, irányító munkája is köthető a személyéhez: az egyik vonal Galícia felé, a másik Pécsre ment. Érdekességként említjük még, hogy 2022-ben a pécsi vonalról, Sárbogárdról került elő egy pecsétnyomó a következő felirattal: „Andrassy Aladár vecsési uradalma”.⁶

Budapesten járva, az Andrassy út 59. alatt álló ház előtt szintén gondolhatunk Andrassy Aladárra, ugyanis ez az épület volt a fővárosi lakóhelye.⁷

Andrassy Aladár neve 2020-ra a feledés homályába merült Vecsésen. Akit egyáltalán érdekelt a történelem, az úgy hitte, hogy a miniszter Andrassy Gyula volt a telep névadója. Magam évek óta írom és hirdetem szóban és írásban, hogy minden forrás Andrassy Aladárt említi a terület birtokosaként, fejlesztőjeként. Úgy gondolom, hogy ez az információ ma már kezd beépülni a helyi közösség tudatába.

2 Strihó Gyula: *A Budapesti Önkéntes Mentő-Egyesület története 1887–1897*. Budapest, 1897. 29.

3 Fodor Béla: Sisi és a város. *Népszabadság*, 1999. szeptember 25. 38.

4 N.N.: Közintézetek és egyletek. *Vasárnapi Újság*, 1891. július 12. 461.

5 Kóvér György: Bankárok és bürokraták. *Aetas*, 2005/1–2. 95.

6 Vörös L. (szerk.): *Magyar vasúti évkönyv V*. Budapest, 1883. 58. és 452.; Kiss Gábor: Az Andrassy-pecsétnyomó. *Vecsési Tájékoztató*, 2022. szeptember.

7 Békés Attila: Visszatér a régi pompa az Andrassy útra. *Népszabadság*, 2000. szeptember 12. 27.

ARNDORFER ALAJOS (1818–1908), A 48-AS PAP

Arndorfer Alajos 1848 nyarán nemzetőr volt. Az isaszegi csata után ő adja meg a végtisztességet a halottaknak. Vecsési plébános 1851 és 1902 között.

A frissen megalakult, Vecséstől elszakadt Kispeszt első elemi iskoláját és a katolikus hitélet beindítását köszönheti neki. Bár a templom felépítéséért sikertelenül harcolt, de azt elérte, hogy Kispestre érkezzen a település első plébánosa, Ribényi Antal, aki a későbbiekben felépíttette a ma is jelképnek számító kispesti Nagyboldogasszony templomot.⁸

Vecsés történelmébe plébánosként és iskolaszervezőként is beírta magát. Róder Imrét, a „falu tanítóját”, a vecsési társadalmi élet motorját ő vette fel Vecsésre kántortanítónak. 1893-ban, amikor Róder már 42 éve vezette a vecsési híveket, így írt róla a *Váci Közlöny*: „1851-ben Vecsés plébánosa lett, és azóta itt él hívei által szeretve, becsülve, velük eggyé forva, úgy, hogy lehetlenség volna őt Vecsésről elhozni.”⁹

Arndorfert 81 éves korában az a megtiszteltetés érte, hogy beszédet mondhatott 1848-ról és a 48-as hősekről. 1899-ben a gödöllői temetőben szobrot emeltek a harcok során a gödöllői rögtönzött kórházakban meghalt isaszegi hősök sírja fölé. Az emlékszobor felszentelésére és a megemlékező beszéd elmondására is Arndorfert kérték fel, aki az isaszegi csata után másfél hétig naponta 30–40 súlyosan sebesült honvédeknek adta fel az utolsó kenetet, segített megkönnyíteni a halált. „A galambösz aggastyán, gyönyörű, visszaemlékezésekben gazdag beszédet mondott, mert neki jutott ötven év előtt az a szomorú kötelesség, hogy a haldokló hősöknek feladja az utolsó kenetet s ő is temette el őket Gödöllőn” – írta a korabeli újság az eseményről.¹⁰

1902-ben, fél évszázadnyi vecsési szolgálat után visszavonult. 1908-ban halt meg.¹¹ Emléke napjainkra sajnálatosan elhalványodott. Amikor a vecsési temető irodájában megkérdeztem, hol van eltemetve, semmilyen listán nem szerepelt, a nevét sem hallották soha. Pedig Arndorfer Alajos azok közé az őseink közé tartozik, akik 1848–1849-ben a hazáért és az egyes emberek szabadságáért egyaránt kiálltak, nevének ott a helye Vecsés halhatatlanjai között.

2. kép: A gödöllői honvédszobor
Forrás: N.N.: A gödöllői honvédszobor leleplezése. *Képes Folyóirat*, 1899. 81.

8 Szabó Csaba (szerk.): *Dokumentumok Kispeszt történetéhez 1873–1950*. Budapest, 1999. 29–31.

9 N.N.: Arndorfer Alajos. *Váci Közlöny*, 1893. július 16. 1.

10 N.N.: A gödöllői honvédemlék leleplezése. *Alkotmány*, 1899. június 13. 6.

11 Chobot Ferenc: *A Váci Egyházmegye történeti névtára 2. A papság életrajzai*. Vác, 1917. 680.

JUNGMANN DÁVID (1825–1896), A HONVÉDORVOS

Jungmann Dávid katonarvosként gyógyított Knézich Károly seregében honvéd hadnagyi rangban, majd Vecsés első katonarvosaként szolgált 1855 és 1895 között. A vecsési egészségügyi ellátás megteremtője lett. Rövid ideig Maglód, Üllő és Vecsés orvosi feladatait egyszerre látta el. Nevét mára elfelejtették. A helyi monográfiák (1938, 1986, 2001) csupán egy mondatot szólnak rá, de azt is tévesen, a nevét Bélaként említve.

Jungmann 1848. október 26-án önként jelentkezett a honvédseregbe. Kérvénye szövege szerint a „hazáját szeretné szolgálni.” A 34. ezred alorvosa lett.¹²A világosi vereség után néhány évvel Vecsésre költözött. A Ferenc utcában élt édesanyjával és feleségével Kohn Katalinnal.¹³ 1855-ben és 56-ban megszülettek lányai, Laura és Ida.¹⁴

A hagyományos betegségek orvoslása mellett sikerrel vett részt az 1867-es, majd az 1872–73-as vecsési kolerajárvány megfékezésében. Mivel a kolerajárvány kilencszer támadta meg az 1800-as években Vecsést, ezért a század második felében égetően szükség volt a szakszerű védekezésre. Nálunk ezt Jungmann Dávid oldotta meg, és neki köszönhetően az 1873-as járvány után újabb kolerafertőzés nem fordult elő a községben. „Megérdemelnek néhány szót a járvány alatt tevékenykedő orvosok is. Egy 1873. november 7-én, a képviselőház számára készült jelentésben olvashatjuk, hogy a hatósági magán- és járványorvosok a legtöbb helyen önfeláldozó tevékenységet tanúsítottak a betegek gyógykezelése során. [...] Káta Gábor miniszteri biztos 1873. október 9-én a belügyminiszter számára írt jelentésében megdicsérte a működési területén szolgálatot teljesítő orvosok önfeláldozó munkáját és szorgalmát.” Ezután a kiemelt orvosok névsorában ott szerepel Jungmann Dávid neve is.¹⁵

De nem csak a kolera támadt járványként: 1869-ben és 1878-ban a kanyarójárvány ellen, 1886-ban és 1887-ben a hólyagos himlő ellen, 1886-ban a skarlát és köthártyalob ellen kellett védekezni.¹⁶ Mint orvos, a vecsési előljárárság tagjaként is tevékenykedett. Egy 1872-es szabályrendelet alapján még békebíróként is működött.¹⁷ Emellett mint az iskolaszék egyik vezetője, részt vett az iskolások év végi vizsgáin is.¹⁸

Élete végén újra adózhatott 1848 szellemének. 1894-ben, 70 éves korában tagja lett annak a Vecsési Olvasókörnek, amely Kossuth első köztéri szobrára gyűjtött adományokat, és tudjuk, hogy

12 Zétény Győző: *A magyar szabadságharc honvédorvosai*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1948. 143.

13 MILEV. 1835–1872, Monor, vegyes anyakönyvek. 43., és 1774–1850, Monor és ffiliai. 42.

14 Online: www.familysearch.org

15 Somogyi László: Adatok az 1872–1873. évi kolerajárvány Pest megyei eseményeihez. *Tanulmányok Pest megye múltjából V.* Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára 2014. 209–235.

16 Hírek. *Orvosi Hetilap*, 1869. július 25. 60.; *A Hon*, 1878. április 11. 2.; *Pesti Hírlap*, 1886. december 19. 8.

17 Lakatos Ernő (szerk.): *Vecsés története*. Vecsés, 1986. 109.

18 Hírek. *Budapesti Hírlap*, 1886. június 21. 5.

a vecsésiek közül ő járult hozzá a legnagyobb adománnyal.¹⁹ 1896-ban halt meg, testét a helyi zsidó temetőben temették el.²⁰ Lányai ekkor már Budapesten éltek, és a család életének egy új korszaka kezdődött.

1915-ben Jungmann Dávid egyik unokája, dr. Kalledey Lajos szintén honvéderos lett, ő az első világháború csataterén megsebesült, megrokkant katonáinkat kezelte.²¹ Három másik unokája szintén harcolt az I. világháborúban. Azonban a következő világháborúban az unokák már kitaszítottak voltak zsidó származásuk miatt. Lányunokáját, Kalledey Margitot, akit még a doktor úr anno a kezében tarthatott, 1944 nyarán gyilkolták meg férjével és lányával (dédunoka!) együtt az Auschwitz-Birkenau megsemmisítő táborban.²² Szomorú esemény, hogy a holokauszt alatt a helyi lakosok egy csoportja ellopta a vecsési zsidó temető sírköveinek háromnegyedét.²³ Akkor tűnt el a település első orvosának, a szabadságharcos, hazafi honvéderosunknak a sírköve is.

Személyét, tevékenységét Vecsésen elfelejtették. Az 1938-ban megjelent első település-monográfia a nevét tévesen Jungmann Bélának írta. Helyesen ugyan, a település első orvosának nevezték, de működését is tévesen, 1877-től számították.²⁴ Ennyi. Hogy szabadságharcos volt, járványokat fékezett meg és tevékenyen részt vett a közéletben, azt nem említették.

Két unokája a II. világháború kitörése előtt Buenos Airesbe menekült. Első orvosunk leszármazottjai így ma Argentínában élnek. Szépunokája, Felipe Grüneisen, katolikus, nagy focidrukker, és nagyon is érdeklődik a szépapa tettei felől. 2023 januárjában született meg a kislánya, aki így Jungmann doktor legfiatalabb leszármazottja. 2023 júniusában Valeria Kalledey, Felipe édesanyja és Jungmann doktor ükunokája ellátogatott hozzánk Vecsésre. Elmondta, hogy édesapja, aki Magyarországról az antiszemitizmus elől menekült el, nem tanította meg magyarul beszélni, és a zsidó származást is titokban tartotta. A katolikus család számára 2020-ban derült ki, hogy a Kalledey ágon zsidó felmenőkkel bírnak. A család egy része előtt ma is tabutéma ez, mert a szigorú katolikus neveltetés miatt nehezen tudnák mindezt megemészteni. Valeria Kalledey és fia, Felipe viszont egyre jobban érdeklődnek a magyar és zsidó múltjuk iránt. Ezért is adtam emlékebe Valeriának

3. kép: Ajándékok Valeriának Jungmann doktor ükunokájának
Forrás: Vecsési kézművesek alkotásai 2023 nyaráról. A szerző felvétele.

19 N.N.: Kossuth szobrára. *Budapesti Hírlap*, 1894. április 22. 5.

20 Online: <http://www.oroklet.hu/?tm=2&t=0077>

21 *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára*. Személyes Ügyek, 1916. Budapest, Pallas. 1746.

22 Kalledey Margit (1890–1944), dr. Vándor Mihály (1885–1944), Vándor Ida (1913–1944); Forrás: <https://yng.yadvashem.org/>

23 Öreg vecsési munkatársam teljes természetességgel mesélte el, hogy az ő édesapja is ment sírkőért, amit aztán beépített a háborúban megrongálódott házába.

24 Bilkei Gorzó János: *Vecsés nagyközség története*. Vecsés Nagyközség Elöljárósága, Monor, 1938. 69.

egy kokárdát, amelynek ő nagyon-nagyon örült. Kokárdát, ami a demokratikus, szabad, emberi Magyarország jelképe. 48-as orvosunk neve pedig, remélem, most már örökre fennmarad!

JURENÁK FRIGYES (1819–?), AZ ÉLETMENTŐ

Jurenák Frigyes Ferihegy bérlője volt 1845 és 1854 között. Ferihegyi birtokára Pest 1849-es bombázásakor menekülteket fogadott be. A szabadságharc leverése után itt bújította Lónyay Menyhértet, a későbbi miniszterelnököt.

4. kép: A ferihegyi Jurenák-kastély a 20. század elején.
Forrás: N.N.: A puszta-ferihegyi park. Kertészeti Lapok, 1906. január. 16–18.

Ferihegy 1945-ig Vecsés része volt. Ma itt működik Magyarország nemzetközi repülőtere, a Liszt Ferenc Repülőtér. Az 1820-as évektől kezdve egy gazdaság állt itt, melyet Mayerffy Ferenc („Feri”), „az első pesti polgár” hozott létre. 1845-ben, Mayerffy Ferenc halálakor Jurenák Frigyes Weisz Bernát Ferenc nevű társával együtt (róla még szintén megemlékezem) bérbe vette ezt a Vecséshez tartozó ferihegyi gazdaságot. Valószínű, hogy 1854-ig gazdálkodott Vecsésen.²⁵ 1848-ban Feszli Frigyesel,

²⁵ Somogyi Lajos: *Vecsési életrajzi lexikon és eseménynaptár 1786–1995*. Vecsés, DZL Kiadó, 1995. 55.

a romantika egyik legnagyobb építészével, felépíttette a ferihegyi kastélyt.²⁶ Az 1850-es években még adományozott a vecsési római katolikus templom orgonájára, illetve számontartották, hogy jelentős ménese van Ferihegyen.²⁷

Közvetve neki köszönhetjük Pestszentlőrincet, ugyanis Lónyay Menyhért (1822–1884) Ferihegyen bújtatásával jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a gróf később a közeli Szentlőrinc-pusztán vásárolt nyaralót, melyhez vasúti megállót építtetett, megteremtve egy jövődő hatalmas pesti kerület magját. A világosi fegyverletétel után a felelősségre vonástól tartva, sokan menekültek a császári hatalom elől. Köztük volt a fiatal Lónyay Menyhért is, aki a szabadságharc idején Szemere Bertalan kormányában volt pénzügyi államtitkár.²⁸ Menekülése közben Vecsés-Ferihegyre jutott, ahol Jurenák bújatta: Lónyait gazdasági írnokaként (természetesen álneven) alkalmazta a pusztán. A történet további része úgy ismert, hogy Jurenák egy nap nagy vadászatot rendezett, amelyre egy befolyásos császári ezredest is meghívott. A vadászat végén az írnoka (Lónyai) színlelve arra kérte Jurenákot, hogy vigye be Pestre, de ő úgy tett, mintha elutasítaná a kérést. Az ezredest ezt hallva, felajánlotta, hogy majd ő beviszi. A vakmerő terv bevált. Lónyay Menyhért így került Pestre, ahonnan aztán tovább tudott menekülni.²⁹ Lónyai néhány emigrációban töltött év után 1850-ben tért vissza Magyarországra.

Az 1867-es kiegyezés után Lónyay miniszterelnök, majd közös birodalmi pénzügyminiszter lett, később pedig az Akadémia elnökeként tevékenykedett. Ebben a minőségében sok jeles esemény kapcsolódik személyéhez. Neki köszönhetjük Széchenyi István kéziratos hagyatékának sajtó alá rendezését is. Az elsők között volt, akik felismerték Charles Darwin evolúciós elméletének fontosságát. Elnöksége alatt lett az Akadémia tagja Eötvös Loránd, és ekkor vezette be Magyarország a méterrendszert. Ferihegy-pusztát sem felejtette el: 1872-ben birtokot vásárolt a Ferihegyhez közeli Pusztaszentlőrincen. Itt befolyását latba vetve, ő lett a helyi vasútállomás létrehozója, és ezzel a modern Pestszentlőrinc egyik alapítója.³⁰ Nevét ma a Lónyay-telep őrzi Pestszentlőrincen. Ki tudja, mi lett volna, ha Jurenák nem olyan bátor és önfeláldozó 1849 szomorú őszén?

PODMANICZKY JÁNOS (1786–1883), A HÓBORTOS BÁRÓ

Podmaniczky János a pesti nemzetőrség szervezője, és a honvédsereg támogatója. Ferihegy földbirtokosa 1876 és 1883 között. 1848-ban főnemesek is csatlakoztak a szabadság ügyéhez, köztük a Podmaniczky család több tagja is.

26 Komárik Dénes: Feszl Frigyes és megbízói. *Budapesti Negyed*, 1995/9. 20. – Feszl Frigyes egyik leghíresebb munkája a pesti Vigadó.

27 Demeter Zoltán: *Historia Domus Vecsesiensis*. Vecsés, DZL Kiadó, 1999. 27.; Adatok s javaslatok... *Gazdasági Lapok*, 1851. augusztus 10. 741.

28 Hírek. *Márczius Tizenötödike*, 1849. május 14. 84. - Lehet, hogy innen, a pénzügyek területéről ismerte Weisz Bernát Ferencet?

29 Szabó Sándor: Egy áldott lélekről. *Fővárosi Lapok*, 1885. december 6. 2012.

30 Fodor Béla: Pestszentlőrinc, város a hajdani legelőkön. *Népszabadság*, 2000. július 8. 38.

A mi hősrünk 1876-ban már 90 éves volt, amikor megvásárolta Vecsésen a ferihegyi birtokrészét. Sőt, nemcsak megvásárolta, hanem igazgatta is még hét éven át, egészen a haláláig. Pedig már akkor sem volt fiatal, amikor 1848-ban 62 évesen a haza és haladás ügye mellé állt, kockáztatva ezzel főúri életvitelét.

Közvetve a Magyar Tudományos Akadémiát; a rákoskeresztúri Régiakadémiatelepet és az Akadémiaújtelepet, a vácrátóti arborétumot, továbbá a vecsési evangélikus templomot örököltük tőle. Nevét őrzi ma is a Nyugati pályaudvar melletti Podmaniczky utca.

Birtokát lánya, Vigyázó Sándorné Podmaniczky Zsuzsanna örökölte. Maga Podmaniczky sem tudta, hogy ezzel a lépésével a vecsési evangélikus gyülekezet stabil jövőjét alapozza meg. Unokája, Vigyázó Ferenc, aki szintén birtokolta Vecsés-Ferihegyet, vagyona egy részéből létrehozta a vecsési evangélikus templomalapot.³¹

5. kép: Az 1944-ben elpusztított vecsési evangélikus templom egy korabeli képeslapon
Forrás: RIVK. Róder Imre Városi Könyvtár, Vecsés. Helytörténeti gyűjtemény

Az első világháborús vereség és a trianoni békediktátum után Podmaniczky Zsuzsanna és Vigyázó Sándor Ferihegygel együtt minden vagyonát az Akadémiára hagyta. A végrendeletet megerősítette unokája, Vigyázó Ferenc is a végrendeletével 1923-ban. Így Vecsés-Ferihegy három birtokosa, Podmaniczky Zsuzsanna, Vigyázó Sándor és fiuk, Ferenc lettek a Magyar Tudományos Akadémia második alapítói.³² Érdekesesség Vecsésnek, hogy a Podmaniczky-unoka, Vigyázó Ferenc a vecsési szegényekre is hagyott a vagyonából.³³

2012 óta Podmaniczky János emlékét őrzi Rákoskeresztúron, Budapest XVII. kerületében a helyi evangélikus óvoda és az evangélikus iskola elnevezése. Kevesen tudják, de a Nyugati pályaudvarnál húzódó Podmaniczky utca nem Podmaniczky Frigyesről (1827–1907), a legendás polgármesterről van elnevezve, hanem a nagybátyjáról, Jánosról. Az itt fekvő földek ugyanis János báró kezén voltak, melyeket a Monarchia korában ingyen átadott az épülő Budapestnek.³⁴ Utódai minden intézkedésének alapja a Podmaniczky nagypapa által gyűjtött vagyon volt.

31 A vecsési evangélikus missziós egyház aranykönyve. Vecsés, 1923. Kézirat. 1.

32 Vargha Zoltán: *Báró Podmaniczky János életrajza*. Budapest, MTA, 1933. 156.; Gergely Pál: A Magyar Tudományos Akadémiára hagyott Vigyázó-vagyon sorsa. *Századok*, 1972/6. 1447.

33 Vargha Zoltán: *Gróf Vigyázó Sándorné Báró Podmaniczky Zsuzsanna életrajza*. Budapest, MTA, 1931. 167.

34 Sal Endre: Akit Krúdy Budapest vőlegényének nevezett: Podmaniczky Frigyes élete. Forrás: <https://mandiner.hu/belfold/2020/12/akit-krudy-budapest-volegenyenek-nevezett-podmaniczky-frigyes-elete>

SZONTAGH SÁMUEL (1810–1889), KOSSUTH TITKÁRA

Szontagh Sámuel Kossuth munkatársa volt a hadvezetésnél, majd az emigrációban is. Honvéd őrnagy. FERIHEGY földbirtokosa 1864 és 1876 között. 1849 júniusában Szontaghot Kossuth kormányzói hivatalához emelték, és a katonai osztály titkárává nevezték ki. Innentől 13 éven át nem hagyta el Kossuth Lajost, és 1862-ig Kossuth legszűkebb környezetéhez, legfőbb bizalmasaihoz tartozott.³⁵ A szabadságharc bukása után elkísérte a száműzetésbe is. Külföldön különböző vállalkozásokba kezdett. Londonban előbb szíjgyártással próbálkozott, majd Brüsszelben belefogott a borkereskedésbe.

1851. szeptember 26-án 36 akasztófát állítottak fel a pesti Újépületnél, ahova jelképesen 36 külföldre menekült szabadságharcost akasztottak fel. Szontagh Sámuel is a jelképesen megaláztatottak között volt, olyan nevek mellé kerülve, mint Kossuth Lajos, Andrassy Gyula, Guyon Richárd, Szemere Bertalan, Táncsics Mihály. Bűne a Kossuth mellett betöltött szerepe volt.³⁶

Az 1862-es amnesztia után hazatért, és különböző vállalkozásokba fogott. Még ebben az évben sikerült előkészítenie egy fontos északi irányú vasútvonal születését: a Kassát a sziléziai Oderberggel összekötő felvidéki vasútvonal ugyanis Szontagh „gyermeke” volt. Kilenc év alatt épült meg, átadásával könnyen megközelíthetővé váltak a Magas-Tátra települései, és jelentős lett a gazdasági kapcsolatok szerepe, haszna is.³⁷ Ma ez a vonal Szlovákia egyik fő közlekedési ütőere.³⁸

A kiegyezés utáni ipari fejlesztésekben az első gőzcséplőgépet Szontagh támogatásával tudta két törökbecsei vállalkozó, Fehér Miklós és Fehér Sándor Angliában tanulmányozni, és onnan Magyarországra hozni ezeket a modern szerkezeteket.³⁹

Kassa – Oderberg.											
	10.43	2.10	8.45	9.40	6.30	8.10	1.50				
Budapest											
Miskolc	2.27	6.43	2.24	3.27	10.18	1.00	5.40				
Torna		5.44		4.20	10.30	2.00	5.44				
Allomások											
Kassa	4.10	4.44	10.50	5.15	6.00	7.50	12.00	12.17	12.30	4.00	4.10
Ahas	4.20	5.14	11.15	5.27	6.30	8.14	12.41	12.50	12.58	4.20	4.36
Eperjes		5.50	11.55		7.11	9.10			1.18		5.08
Orto					6.25				3.00		8.00
Bartfa											
Margitfalu	5.00	6.04		6.18		9.15	12.50	1.27		5.00	8.04
Gölniczbánya				7.00		9.50	3.10	3.10		6.45	8.50
Szepesolaszi	5.27	6.44		6.34		9.55	1.20	2.07		5.48	8.50
Szepesvár	5.53			8.50		10.50	3.00	3.00		8.15	
Iglo	6.35	7.20		7.55		10.31	1.47	2.40		9.20	8.56
Licse	7.20			8.30			2.00	4.30			10.20
Poprad – Feika		8.25		8.15		11.28	2.35	3.47		7.15	9.34
Csorba				9.08		12.13	3.18	4.50		8.14	10.25
Liptó-Szt. Miklós				10.12		1.00	4.00	5.57		9.14	10.30
Rózshegy				11.04		1.30	4.35	6.44		9.47	11.10
Tutka				12.15		2.28	5.32	7.37		10.47	12.00
Zsolna				1.50		3.04	5.55	8.20		11.30	12.20
Pezsény				2.30		3.35				5.45	7.20
Bacs				3.30		4.35				6.45	8.20
Oderberg				4.30		5.35				7.45	9.20
Berlin				5.30		6.35				8.45	10.20

6. kép: Vasúti menetrend 1908 nyaráról
Forrás: Cs. kir. szab. Kassa-Oderbergi vasút nyári menetrendje. Felsőmagyarország, 1908. június 3. 6.

35 Albert Gábor: *Szemere Bertalan leveleskönyve, 1849–1865*. Budapest, Balassi Kiadó, 1999. 93.

36 Gracza György: *Az 1848-49-iki magyar szabadságharc története*. Budapest, Lamper Kiadó, 1898. 1322.

37 Marik Ernő: A magyar Kassa-Oderbergi vasút élete és halála. *Pesti Hírlap*, 1928. április 4. 17.

38 Marik Ernő: A magyar Kassa-Oderbergi Vasút élete és halála. *Pesti Hírlap*, 1928. április 4. 17.

39 Kertész Dániel: A Kossuth küldte tüzesgép. *Képes Újság*, 1973. június 23. 10.

WEISZ BERNÁT FERENC (1800–1888), AZ ARANYEMBER

Weisz Bernát Ferenc Ferihegy földbirtokosa volt 1845 és 1858 között. A Pénzügyminisztériumban Kossuth embere. A „Kossuth-bankók” egyik atyja. Óriási szerepet játszott a kiegyezés alatt Budapest világvárossá válásában és Magyarország fejlődésében. Élete Széchenyi Istvánéhoz fogható.

7. kép: Weisz Bernát Ferenc
Forrás: N.N.: Weisz Bernát Ferenc. *Vasárnapi Újság*, 1880. augusztus 8. 533.

A sor végén egy olyan emberre emlékezünk, akinek élete monográfiáért kiált. 1848-ban a magyar nemzeti valuta és a nemzeti bank kialakításában szerzett vitathatatlan érdemeket. A pénzügyminisztériumban Kossuth egyik főembereként a Kossuth-bankók létrehozójaként tevékenykedett. Ezen kívül még számtalan vállalkozás, kezdeményezés fűződött a nevéhez. Vecsés-Ferihegy földbirtokosaként még a Kőbányai előtt országos hírűvé tette a Ferihegyi sört. Egy sokoldalú humanista, egy filantróp, egy igazi aranyember volt.

A reformkori Pest életében Weisz Bernát Ferenc meghatározó szerepet töltött be. Első pesti üzlete a híres „Vastuskónál” állt a Váci utcában.⁴⁰ Barátságba és munkatársi kapcsolatba került Batthyány Lajossal, akivel létrehozták az első magyar biztosító társaságot.⁴¹ Tagja lett a Nemzeti Casinónak, ahol barátságot kötött többek között Deák Ferencsel, Kossuth Lajossal, Mayerffy Ferencsel és Széchenyi Istvánnal.⁴² Mikor a magyar Kereskedelmi Társaság igazgatója sikkasztott, és megszökött az országból, Kossuth és ő mentették meg a társaságot.⁴³ Kossuth fő embere lett a Védegyletben, ő alapította az első magyar áruraktárt. Raktárában a Védegylet céljainak megfelelően kizárólag hazai iparcikkeket tároltak.⁴⁴ Ekkor már nem a „Vastuskó”, hanem a Nagyhíd u. 678. szám alatt volt a székhelye.⁴⁵ A Nagyhíd utcában fog aztán Weisz élete végéig élni. Itt, a Nagyhíd utcában adta át bérháza harmadik emeleti termet és szobáit a születendő magyar festészeti akadémiának.⁴⁶ Ebből a házból indult útnak Lotz Károly és Zichy Mihály, és állítólag itt készült Petőfiről a legendás „fotó”, a dagerrotípiá.⁴⁷ A magyar festészet felkarolása mellett a magyar zene is szívügye volt. Ő volt az Erkel Ferenc vezette Magyar Hangászegyesület egyik

40 „A Váci utca és a Kishíd utca sarkán lévő ház fűszerkereskedő bérlőinek cégére volt a ház földszinti sarkában képzett bemélyedésben álló »vastuskó«... a városról városra vándorló mesterlegények egy fatuskóba vertek egy-egy szöveget, lemezkét, míg ezek a fatörzs felületét teljesen beborítva, »vastuskóvá« váltak”. Forrás: <https://egykor.hu/budapest-v-kerulet/vastuskos-haz-pesten/1488#> 2020. július 1.; Hirdetés. *Pesti Hírlap*, 1842. március 13. 184.

41 Hermann Róbert és Molnár András: Batthyány Lajos gróf kiadatlan levelei és egyesületi felhívásai, nyilatkozatai, 1824–1847. *Levéltári Közlemények*, 2007/1. 143–172.

42 Tóth Árpád: *Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban*. Budapest, L'Harmattan, 2005.

43 N.N.: Óvás. *Hetilap*, 1846. október 23. 1414.

44 Gelléri Mór: *A magyar ipar úttörői. Élet- és jellemrajzok*. Budapest, Dobrowsky, 1887. 248–249.

45 Ma a Deák Ferenc utca 21. a Belvárosban.

46 Felszólítás... *Hetilap*, 1846. december 11. 1635–1636.

47 Forrás: <https://intezet.nori.gov.hu/nemzeti-sirkert/budapest/fiumei-uti-temeto/marastoni-jakab-maraston-giacomo-maraston-giacopo/>

alapítója és pénztárosa.⁴⁸ A közlekedést is pártolta, adakozott a Duna-Tisza csatornára és a déli, Vukovár-Fiume vasútra.⁴⁹ Az ipar, a művészetek és a kereskedelem fellendítése mellett egész életében szíven viselte az emberbarát intézményeket. Ott volt az első bölcsődék és óvodák alapítói között.⁵⁰ Sokat dolgozott, sürgött-forgott; életéről olvasva az az ember érzése, hogy egy második Széchenyivel találkozik.

1845-ben, Mayerffy Ferenc halálakor Jurenák Friggyessel kivették bérletbe a Vecséshez tartozó Ferihegy-pusztát. Itt Weisz Bernát egy gőz sörfőzőházat építtetett, amelynek messze földről csodájára jártak. A Ferihegyi sör márkanév lett, nemcsak a fővárosban, de az ország távoli tájain is.⁵¹

Így érte el hőszünk 1848. március 15-e, a forradalom napja. A március, áprilisi tárgyalások után V. Ferdinánd király kinevezte az első felelős magyar kormányt. A pénzügyminiszter Kossuth Lajos lett, aki hatalmas munkabírású embereket keresett. Nem véletlen, hogy elsőik között hívta Weisz Bernátot, védegyeleti társát a minisztériumba, és a Főszámvevőségi Osztály igazgatójává nevezte ki, így Weisz Kossuth legbelsőbb pénzügyi tanácsadói közé került.⁵² Tulajdonképpen őt tekinthetjük a mai Állami Számvevőszék első elnökének. Csapatával feladatuk kapták a magyar pénz létrehozását, melyet sikerrel teljesítettek. A következő levelet Kossuth írta Weisznek a pénz létrehozása körüli napokban: *„Ma egészségem igen rosszul van. Mindazáltal, ha Havas úr múlhatlanul kíván velem értekezni, 6 órakor este szolgálatára állok. Délig aligha feküdnöm nem kell. Kérem kegyedet, hívassa magához Landerert, s ne sajnáljon vele értekezni a Trésor jegyek csinos nyomtatása iránt! Középen a textust magyarul, jobbról balról franciául s németül. 50, 100 és 10 Ft-osokat kívánnék nyomtatni, hátán a kamatláb számvetését. Egyelőre 50 000 tízest, 10 000 százast és 20 000 ötvenest. Csinosnak kellene – magyar merített papirosra – mennyiért s mikorra készítené el. Ha olcsón nem csinálja, az Universitas nyomdájában készíttetem vagy lithographiroztatom. Az írott mintát visszavárom. Ajánlom magamat! Május 13. Kossuth”⁵³*

Hogy Weisz Bernátot mennyire becsülte Kossuth, azt az is mutatja, hogy ebben az időben többször is a Nagyhid utcai Weisz-ház volt a szállása.⁵⁴ Az első magyar nyelvű pénz, az ún. Kossuth-bankó megszületése óriási siker volt. Mikor 1848 őszén a Batthyány-kormány lemondott, és Kossuth lett az ország vezetője, Weisz Bernát új feladatot kapott, finanszírozni kellett a magyar honvédsereget. Ezt is sikerrel oldotta meg a munkatársaival együtt. Közben vagyonából támogatta a születendő honvédsereget.⁵⁵

48 Hangász. *Honművész*, 1841. május 6. 288.

49 N.N.: Duna-tisza csatorna. *Budapesti Híradó*, 1845. március 14. 1.; Felszólítás. *Hetilap*, 1846. december 29. 1717.

50 Hírek. *Pesti Hírlap*, 1847. március 7. 157.

51 N.N.: Fővárosi élet. *Pesti Napló*, 1852. április 1. 2.

52 Hírek. *Marczius Tizenötödike*, 1848. május 2. 1.

53 Sinkovics István (szerk.): *Kossuth Lajos összes munkái XII*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966. 137.

54 Sinkovics, 1966. 74.

55 Hírek. *Közlöny*, 1848. december 1. 822.

1849 májusában megszületett Weisz Bernát unokája, azokban a hetekben, mikor Görgei felszabadította Budát és Pestet. 1849. április 24. után már csak a budai várban maradtak császári katonák. Május 4-étől Hentzi osztrák tábornok elkezdte Pest bombázását, a budai várból lövette a polgári, civil Pestet.⁵⁶ A bombázások miatt Weisz lánya a ferihegyi kastélyba menekült, ahol életet adott a kis Johanna Borbálának. A kicsit május 17-én keresztelte meg Munganaszt Endre, vecsési plébános.⁵⁷ Az édesapa, Weisz veje, az a Geibel Károly volt, aki megteremtette a magyar könyvkiadást. Ő jobban is tette, hogy Ferihegyre húzódott vissza, mert a császári hatalom már keresette bátor, cenzúra ellenes kiállása miatt. A fiatal házaspár a kastélyban vészelte át 1849 őszét, a bukás heteit, utána viszont Szászországba menekült. Ott, Lipcsében jelentette meg Geibel az első több kötetes magyar történelem monográfiát, Magyarország története címmel Szalay László tollából. Később rengeteget tett a német irodalomért. A németek, mint az egyik legnagyobb könyvkiadó dinasztiát tartják számon a családot ma is.⁵⁸

Weisz Bernát Ferenc nem a pusztába beszélt, hanem cselekedett. A munka sosem állt meg.

Kidolgozta a magyar tűzkárbiztosítás rendszerét, erről könyvet is írt.⁵⁹ 1861-ben, az első szabad választáson bekerült Pest legfőbb vezetői közé, a közgyűlés tagja lett haláláig. A főváros sok mindent köszönhet neki: a független magyar kereskedelmet, a közraktárak és az állatkert alapítását, a Kereskedelmi Bankot, a Pester Lloyd társaságot. Az egységes Budapest vízvezeték- és gázhálózáttal való ellátását.⁶⁰

Az ő javaslatára lett Pest egyik fő útja Andrassy út. A Belvárost a Városligettel összekötő utat a kiegyezéskor még Sugár útnak hívták. Akkoriban a Hősök tere sem létezett, előbb egy artézi kút, majd egy fölé épített gyönyörű Gloriette uralta a teret. Weisz Bernát 1877-ben elérte, hogy a Sugár út Andrassy Gyula nevét vegye fel. Pár évig Andrassy sugárútnak hívták, majd Weisz újabb javaslatára Andrassy út lett a neve.⁶¹

De nem csak ezt. Ekkoriban Weisz Bernát gondolatai egyre inkább egy humánusabb világ megteremtése körül jártak. Ez motiválta, mikor megalapította az Erzsébet leányárvaházat és ingyenes Duna-fürdőt hozott létre a szegényeknek. Mikor a csavargó és árva gyerekeknek a bentlakásos iskolát, a Klotild szeretetházat megteremtette. Továbbra is támogatta a bölcsődéket, óvodákat és iskolákat.⁶²

56 Egy szemtanú leírása Pest bombázásáról. *Ujság*, 1926. december 25. 129-130.

57 Forrás: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-F66L-1?cc=1743180>

58 Halálózások. *Vasárnapi Újság*, 1884. október 19. 678.

59 Weisz Bernát Ferenc: *Az ingatlan állami tűzkártérítés eszméjének keletkezése és fejlődése Magyarországon*. Budapest, Ráth M. K., 1888.

60 Kenyeres 1967.; Szinnyi József: *Magyar írók élete és munkái XIV*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1914. 1477-1478.;

61 Budapest főváros közgyűlési jegyzőkönyvei 1877. 20.

Forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/BPSZKJ_1877/?pg=19&layout=s ;

62 Uo.

A művészetek továbbra is közel álltak hozzá. Rendszeres látogatója és támogatója volt a Nemzeti Színháznak. Elsők között állt a szegény magyar írók mellé, és lett mecénásuk. Jókaival együtt alapítói és éveken át zászlóvivői lettek a Magyar Írók Segélyegyletének.⁶³

1848-at sosem felejtette el. 1861-ben első előfizetője lett a Honvédek könyvének, és óriási összeget adott a honvédsegélyezőnek.⁶⁴ Az „*Unió Erdéllyel*” gondolata 1867-ben a kiegyezéssel megvalósult. De Erdélyt segíteni is kellett. Weisz B. F. támogatta a Székely Okmánytár kiadását és az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyletet.⁶⁵ Szülőhelyén, Lugoson díjat ajánlott fel a magyar nyelvből kitűnő román diákok részére.⁶⁶

Mikor már sikeres, gazdag ember lett belőle, úgy döntött, hogy tudását átadja a fiatalabb nemzedéknek. Felvázolta az iskolai takarékbélyegek és takarékpénztárak rendszerét. Óriási vihart kavart a javaslata, de Weisz erősködött, hogy csak így lehet megtanítani a pénzzel gazdálkodni a gyerekeket. Az ötlete végig megosztotta az embereket, de a Népművelők Budapesti Egyesülete e miatt mégis tiszteletbeli taggá választotta.⁶⁷

Halálát meghűlés okozta. 1888-ban Németországba utazott lányaihoz és unokája esküvőjére. A hosszú út és a lagzi után még Vilmos császár temetésére is továbbutazott Berlinbe. Ez utóbbin megfázott, és hazaérvén súlyos betegen ágynak dőlt. Utolsó cselekedeteként még tollat és papírt kért, hogy Budapest közvilágításának ügyében intézkedjék. Ezután végső álomba szenderült. Halála előtti akarata az volt, hogy a sírjára ne kerüljön semmilyen koszorú, a koszorúk árát adják a gyászolók a Klotild szeretetháznak. Temetésén óriási tömeg búcsúztatta.⁶⁸

„Az öreg úr nem volt soha valami nagy politikai conceptusú alak; de egyike a legkitűnőbb polgároknak, amilyen sok kellene, lankadatlan buzgalmű munkásságával sok érdemet szerzett, emlékét sok nemes tett fogja őrizni. Mint polgár, mint családapa s mint ember, egyaránt a jóság, szorgalom s nemes irányú tevékenység mintaképe volt. Még látta Pestet, mint primitív várost, s nagy része volt a főváros gyors emelkedésében. Budapesten mindenki ismerte a mosolygó arcú öreg urat, ki csupa ifjú tűz és lelkesedés volt, mihelyt valamely nemes eszme küzdelme, a közügynek valamely újabb kérdése került szóba.”⁶⁹

63 T. Szabó Levente: Az irodalmi hivatásosodás és az írói szolidaritás új formái a 19. század közepén. A Magyar Írói Segélyegylet esete. *Irodalomtörténet*, 2008/1. 347–377.

64 N.N.: Tárház. *Vasárnapi Újság*, 1861. április 7. 8.

65 N.N.: Hírharang. *Magyar Polgár*, 1870. január 16. 34.

66 A „Budapesti írók és művészek társaságának” lugosi látogatása 1882-ben. *Krassó-Szörényi Lapok*, 1933. december 24. 8.

67 N.N.: A kis diák pénze. *Pesti Napló*, 1937. december 21. 6.

68 Halálozások. *Vasárnapi Újság* 254. ; Böngérfi János: Weisz B. F. meghalt. *Magyar Pedagógiai Szemle*, 149.

69 Weisz B. Ferenc. *Fővárosi Lapok*, 1884. április 1. 676.

UTÓSZÓ

Ez a felsorolás nem teljes, de így is bizonyítja, hogy hőseink életútja következetes volt, nemcsak arra a másfél évre emelték fel a haza és haladás eszméjét. Őrizzük meg emléküket, és kövessük példájukat, hogy elmondhassuk azt, amit Csokonai Vitéz Mihály, lánglelkű költőnk már a 18. században megfogalmazott: „Ember és polgár leszek.”

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Albert Gábor: *Szemere Bertalan leveleskönyve, 1849–1865*. Budapest, Balassi Kiadó, 1999.
- A vecsési evangélikus missziós egyház aranykönyve. Vecsés, 1923. [Kézirat.]
- Békés Attila: Visszatér a régi pompa az Andrássy útra. *Népszabadság*, 2000. szeptember 12.
- Bilkei Gorzó János: *Vecsés nagyközség története*. Monor, Vecsés Nagyközség Elöljárósága, 1938.
- Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49*. Budapest, Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, 1983.
- Chobot Ferenc: *A Váczi Egyházmegye történeti névtára 2. A papság életadatai*. Vác, Pestvidéki Nyomda, 1917.
- Demeter Zoltán: *Historia Domus Vecsesiensis*. Vecsés, DZL Kiadó, 1999.
- Fodor Béla: Pestszentlőrinc, város a hajdani legelőkön. *Népszabadság*, 2000. július 8.
- Fodor Béla: Sisi és a város. *Népszabadság*, 1999. szeptember 25.
- Gelléri Mór: *A magyar ipar úttörői. Élet- és jellemrajzok*. Budapest, Dobrowsky és Franke kiadása, 1887.
- Gracza György: *Az 1848-49-iki magyar szabadságharc története*. Budapest, Lamper Róbert kiadása, 1898.
- Hermann Róbert és Molnár András: Batthyány Lajos gróf kiadatlan levelei és egyesületi felhívásai, nyilatkozatai, 1824–1847. *Levéltári Közlemények*, 2007/1.
- Kertész Dániel: A Kossuth küldte tüzesgép. *Képes Újság*, 1973. június 23.
- Kiss Gábor: *A vecsési 48-asok*. Vecsés, 2024.
- Komárik Dénes: Feszli Frigyes és megbízói. *Budapesti Negyed*, 1995. 9.
- Kövér György: Bankárok és bürokraták. *Aetas*, 2005. 1–2.
- Lakatos Ernő (szerk.): *Vecsés története*. Vecsés, Nagyközségi Tanács, 1986.
- Marik Ernő: A magyar Kassa-Oderbergi vasút élete és halála. *Pesti Hírlap*, 1928. április 4.
- N.N.: A „Budapesti írók és művészek társaságának” lugosi látogatása 1882-ben. *Krassó-Szörényi Lapok*, 1933. december 24.
- N.N.: A gödöllői honvédelem leleplezése. *Alkotmány*, 1899. június 13.
- N.N.: Arndorfer Alajos. *Váczi Közlöny*, 1893. július 16.
- N.N.: Felszólítás [...] *Hetilap*, 1846. december 11.
- N.N.: Hangászat. *Honművész*, 1841. május 6.
- N.N.: Kossuth szobrára. *Budapesti Hírlap*, 1894. április 22.
- N.N.: Közintézetek és egyletek. *Vasárnapi Újság*, 1891. július 12.
- N.N.: Óvás. *Hetilap*, 1846. október 23.
- N.N.: Weisz Bernát Ferencz. *Vasárnapi Újság*, 1880. augusztus 8.
- Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára*. Személyes Ügyek, 1916.
- Sal Endre: Akit Krúdy Budapest völegényének nevezett: Podmaniczky Frigyes élete. Forrás: <https://mandiner.hu/belfold/2020/12/akit-krudy-budapest-volegenyenek-nevezett-podmaniczky-frigyes-elete>
- Sinkovics István (szerk.): *Kossuth Lajos összes munkái XII*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.

- Somogyi Lajos: *Vecsési életrajzi lexikon és eseménynaptár 1786–1995*. Vecsés, 1995.
- Somogyi László: *Tanulmányok Pest megye múltjából V*. Budapest, MNL Pest Megyei Levéltára, 2014.
- Strihó Gyula: *A Budapesti Önkéntes Mentő-Egyesület története 1887–1897*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt. 1897.
- Szabó Csaba (szerk.): *Dokumentumok Kispeszt történetéhez 1873–1950*. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 1999.
- Szabó Sándor: Egy áldott lélekről. *Fővárosi Lapok*, 1885. december 6.
- Tóth Árpád: *Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban*. Budapest, L'Harmattan, 2005.
- Vargha Zoltán: *Báró Podmaniczky János életrajza*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 1933.
- Vargha Zoltán: *Gróf Vigyázó Sándorné Báró Podmaniczky Zsuzsánna életrajza*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 1931.
- Vörös L. (szerk.): *Magyar vasúti évkönyv V*. Budapest, Szerzői kiadás, 1883.
- Weisz Bernát Ferenc: *Az ingatlan állami tűzkártérítés eszméjének keletkezése és fejlődése Magyarországon*. Budapest, Ráth Mór, 1888.
- Zétény Győző: *A magyar szabadságharc honvéddorvosai*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1948.

WEBOLDALAK

egykor.hu	(Régi épületek oldala)
familysearch.org	(Családfakutató oldal)
intezet.nori.gov.hu	(Nemzeti Örökség Intézete)
oroklet.hu	(Magyar zsidó temetők adatbázisa)
yadwashem.org	(A Yad Vashem adatbázisa)

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- MILEV. Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, Budapest. *Monor, vegyes anyakönyvek, 1835-1872 és Monor és filiái, 1774-1850*
- RIVK. Róder Imre Városi Könyvtár, Vecsés. *Helytörténeti gyűjtemény*

AZ ÚR HAJLÉKAI AZ IPOLY MENTI MIKOLÁN

A TELEPÜLÉSRŐL

A szép fekvésű község Pest vármegye északi részén, a Börzsöny hegység nyugati lankáin, az Ipoly folyó mentén, a magyar–szlovák határ mellett fekszik. Távolsága Budapesttől mintegy 90 km.

Lakónépessége a 2022. évi népszámláláskor 1446 fő, túlnyomórészt katolikus (56,9%), kisebb részben református (9,5%) és evangélikus (1,5%) vallású lakossal.² A második világháborúig – mint járási székhely – számottevő zsidó lakossággal is rendelkezett.

1. kép: Az Ipoly menti Mikola és környéke a 18. század végén.

Forrás: Magyarország (1782–1785). Első Katonai Felmérés.

Forrás: <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary/>

Első írásos említését 1300-ból *villa Mikula* néven a szomszédos Ipolyon túli Bél határjárásában, Hont vármegyéhez tartozóan találjuk. A településnév oklevelekben 1526 előtt több változatban maradt fenn, *Vámosmikola* alakban 1463-tól fordul elő. Az összetett szóból álló földrajzi név előtagja a település vámos voltára utal, míg az utótag *mikola* a Miklós név szláv megfelelője. Az eredetmonda szerint Miklós nevű vámszedőről kapta nevét. A szájhagyomány másik változata a közeli Salgóvár hírhedt urával, Salgói Miklóssal hozza összefüggésbe, aki katonáival e helyen állíttatta meg a kereskedőket, és vámolta meg jogtalanul azok áruit.

1 Dr. Koczó József nyugdíjas pedagógus, filozófia–történelem–magyar szakos tanár, helytörténész. Utolsó munkahelye Vámosmikola tagiskolája, tagintézmény-vezető.

Fontosabb publikációi: *Alma mater – Dokumentumok és emlékek a vámosmikolai, perőcsényi és téssai iskolák történetéből*. Vámosmikola, a Vámosmikolai Általános Tagiskola helytörténeti szakkörének kiadványa, 2008. 336 p. Honti Füzetek 8.; *Börzsöny anyánk, Ipoly apánk – A határvidék környezeti, gazdálkodási és életmódtörténete*. Vámosmikola, Polski Fiat 125p Klub, 2013. 420 p.; *Őrzők, vigyázatok a strázsán* – Helytörténet, tájértékek és honismereti nevelés az Ipoly mentéről. Vác, Szerzői kiadás, 2016. 200 p. Honti Füzetek 10.; *A helvét hitvallás Palócföldön – Fejezetek a Drégelypalánki Református Egyházmegye történetéből 1617–1952*. Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye, 2017. 490 p.; *„Jobb keseregve, mintsem hittem szegve ez világot élnem...” Emlékeink az Esztergomi főegyházmegye Honti főesperességének múltjából 1156–1993*. Vámosmikola, Szerzői kiadás, 2023. 444 p.

2 [A települések legfontosabb adatai – Népszámlálás 2022 – Vámosmikola \(ksh.hu\)](https://www.ksh.hu)

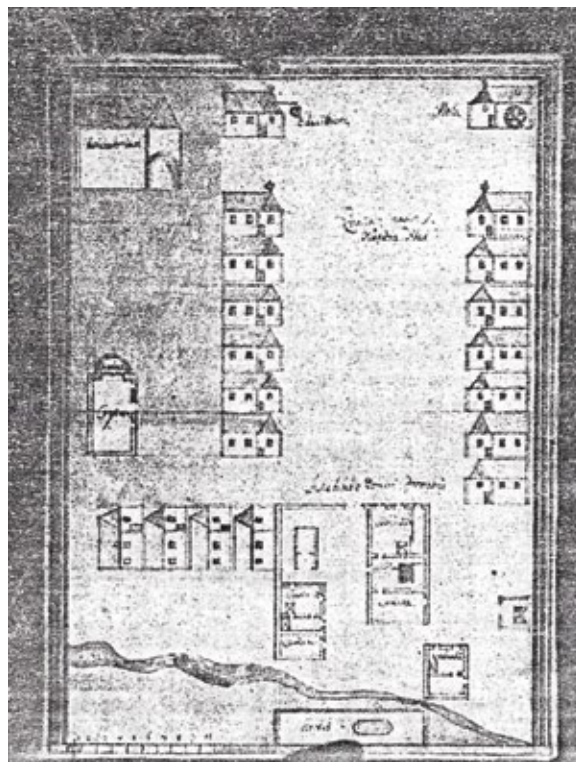
Mindenesetre, a kereskedelmi utak csomópontjában elhelyezkedő község vámos, vagyis vámszedő hely: 1358-ban Novák mestert mint *Mykla* falu birtokosát, és vámszedőjét említi oklevél. A középkorban ugyancsak kiváltságot jelentő vásártartási jogáról 1419-ből értesülünk. Részben a mai falu határában kereshetjük a középkorban elpusztult Orzsány, Kürt, Novák és Pusztafalu települések nyomait. Az Alsó-Ipoly mente több településétől eltérően nem egyházi, hanem királyi, majd magánföldesúri birtok volt. A 15. század elején a Hont vármegyei Salgóvárhoz tartozott Orzsánnal és Perőcsénnyel együtt. A török hódoltság után a galántai herceg Esterházy, majd a 19. század második felétől a baráthi Huszár család a birtokosa.³

KÖZÉPKORI TEMPLOMUNK

„Miklós pap Szent Lőrinc védelme alatt álló Mikolán fél márka tizedjövedelemmel bír, és 3 garas pápai tizedet fizet” – olvashatjuk az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékben a Honti főesperesség plébániáiról feljegyzett összeírásban⁴.

Vámosmikola középkori templomát 400 évvel később Szent Erzsébet patrónájával is említik a feljegyzések. Árpád-házi Szent Erzsébet ünnepét 1670-ben vették fel a római naptárba, november 19-ére, mely napon ereklyéit áthelyezték. Nem kizárt, hogy a török hódoltság alatt vagy megszűnte után – ami az Ipoly völgyében 1685-re tehető – Mikola templomát újjá kellett építeni, és a felszenteléskor nyerte el Árpád-házi Szent Erzsébet titulusát.

A középkori építésű Isten házának községbeli elhelyezkedését egy 1750 körüli településrajz alapján tudjuk behatárolni. A torony nélküli, román stílusban épült templomocska a mai Szent János tér közelében állt, mintegy 12,5 méter hosszú és 6,4 méter széles lehetett. Déli oldalon nyíló kapujának mind-

2. kép: 1750 körüli településrajz Mikoláról a régi templommal.

Forrás: Pest megye műemlékei 1958. II. 384.

³ Koczó József: *Vámszedő- és vásároshely Szent Lőrinc védelme alatt*. In: *Örzök, vigyázatok a strázsán – Helytörténet, tájértékek és ho ismereti nevelés az Ipoly mentéről*. Vác, Szerzői kiadás, 2016. 5–10. Honti Füzetek 10.

⁴ *Vatikáni okmánytár. Rationes collectorum pontificorum in Hungaria. Pápai tized-szedők számadásai. 1281–1375*. Budapest, 1887. Mon. Vat. Hun. I/1. 189.; és Ortway Tivadar [szerk.]: *Magyarország egyházi földreírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzék alapján feltüntetve. I-II*. Budapest, 1891–1892. I/32. Geographia ecclesiastica Hungariae.

két oldalán egy-egy ablak. Ugyancsak két ablak volt az alaprajz szerint a szentélyében is. Az épületet körülvette a cinterem, meg a temetőkert, melyben egy haranggal felszerelt harangláb állt. Építési stílusa alapján úgy vélhetjük, hogy a pápai tized felvételekor is ez lehetett a falu temploma.

Az Úr hajlékát 1680 és 1745 között a reformátusok használták, majd vissza kellett adniuk a katolikusoknak. A római egyház megerősödését szolgálta a török uralom következtében megcsappant lakosságú Vámosmikolára 1735-ben német anyanyelvű lakosok telepítése.⁵

Az Isten házána korabeli leírását egyházlátogatási jegyzőkönyvben találjuk: „1732. május 23-án volt a vámosmikolai egyházban az egyházlátogatás. A templomot a katolikusok régen építették, anyaga: kő. Szent Erzsébet királynő tiszteletére szentelték, amint ez köztudomású. Szentélye boltozott, a templomtest padlásmennyezetű. Szószéke fából készült, asztala kerek. Körös-körül karzatokkal, szokásos elrendezésben. Harangtornya fából van, benne egy haranggal. Két db ónból készült kanna, kehely tányérral, amely ónból való. 8 db terítő. [...] A prédikátor Deső/Dési István, helvét hitvallású, 54 éves. 21. év óta van szolgálatban, ezen a helyen pedig már 8 éve.”⁶

A török uralom megszűntével a község birtokosa is változott: a 17. század végén Vámosmikola – a lévai vár többi közeli falvával együtt – a herceg Esterházy-család tulajdonába került. A település értékes műemlék és műemléki jellegű épületei, szobrai és egyéb műalkotásai a magyar barokk fénykorából, a 18. századból maradtak fenn.

MAI PLÉBÁNIATEMPLOMUNK

A régi templom a növekvő számú katolikus hívő részére kicsinek bizonyult, ezért már 1745-ben a hercegtől a falu lakosai a régi templom bővítését kérik. A vámosmikolaiak a következő kérelemmel fordultak Esterházy herceghez (1745):

„A megvilágosított, magasanszületett, a Szent Római Birodalom Hercegének, Esterházy Pál Antal de Galántának, Foschtenstein őrgrófjának, császári és királyi Katolikus Tanácsosának, a Soproni vármegye legfelsőbb nemesség kamarásának, örökölt és valóságos főispánjának, a mi nagyságos Hercegünknek és Urunknak, Urunknak...

Vámos Mikola közösségétől kézzel való továbbításra

A Szent Római birodalom legfelvilágosodottabb legkegyelmesebb Herceg Urának

Uram, Uram...

Alattvalói alárendeltségünkben menekülünk a legkegyelmesebb Magas hercegségedhez szükségünk által

⁵ Koczó, 2016. 7.

⁶ Plt. *Visitatione Canonicae 1559–1852*. Liber 19. Hont és Liptó megyék, 42–44. Fordította Róka Lajos ny. ref. lelkész. Közli Koczó József: *A helvét hitvallás Palócföldön. Fejezetek a Drégelypalánki Református Egyházmegye történetéből 1617–1952*. Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye, 2017. 347–348.

kényszerítve, mert már több mint 40 éve templom és pap nélkül vagyunk vámosmikolai fáradozásainkban, és mivel templomba csak a mezőkön keresztül tudunk eljutni.

Most azonban, mivel Istennek hála legkegyelmesebb Magashercegséged által megkaptuk a templomot, arra kérjük kegyelmességedet, hogy lásson el bennünket egy lelkipásztorral is, mivel azonban nagyon szegények és vagyontalanok vagyunk, alázatosan arra kérjük legkegyelmesebb Hercegségedet, hogy legyen segítségünkre a lelkipásztor fizetését illetően, továbbá mivel a templom kicsi és szűk, arra kérjük Őkegyelmességedet, hogy építse nagyobbra a templomot. Hogy őkegyelmessége szegény templomunkra fordított költségeit a mindentudó Isten megjutalmazza, szorgalmasan fogjuk őt kérni, hogy Hercegségedet ajándékozza meg sok évvel, és szerencsés jólétben őrizze meg sokáig. . .

Amennyiben Őkegyelmessége a nagy kegyelem megvilágítása folytán a fentieket nekünk szegény alattvalóknak megteszi, fáradságos életünk ellenére mindennapi és éjszakai imáinkban és Szentmise áldozatban azért fogunk könyörögni Istenhez és az ő szerető Édesanyjához, hogy Isten hosszú életet kölcsönözzön és tartsa meg friss testi egészségben legkegyelmesebb Hercegségedet.

Őkegyelmes Hercegséged kegyes döntését várva a mi nagyságos és magasságos Urunk, Urunk
Mi, Vámos Mikola falu szegény alattvalói”⁷

A herceghez intézett levéllel egyidejűleg a helység előjárói plébános idehelyezése végett a honti főesperest is megkeresték.

Esterházy Pál Antal herceg bőkezűségéből az Úrnak új hajléka épült, amit az 1754. évi egyházlátogatás már megemlíti. Az Isten házáról részletes leírás olvasható az 1779. évi, gróf Batthyány József hercegprímás által végzett egyházmegyei látogatásról felvett jegyzőkönyvben:

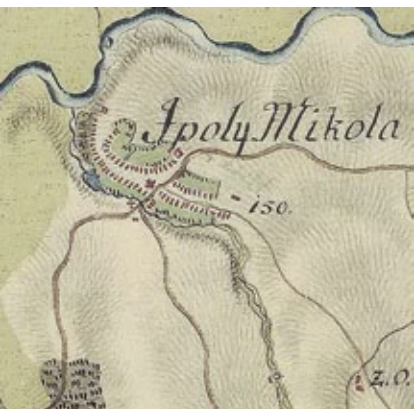
Batthyány-féle egyházmegyei látogatás Börzsöny leányegyházában, Vámosmikola birtokon, 1779:

„Vámos Mikola

Az első: Az egyházhoz tartozó Vámos Mikola leányegyház folyó mentén fekszik, minden különösebb nehézség nélkül megközelíthető. A templom körül nincs temető terület, sík földön épült Felséges Herceg Esterházy Pál Antal kegyúri jóvoltából.

Második: Ez a templom kőből épült, zindellyel van fedve, négyszögű kövek borítják, előlnézetből szilárd kiképzésű a torony, a templom szentélye mintegy három öltre tehető hosszanti irányban, magassága pedig körülbelül 4 öltre tehető. A tulajdonképpeni épülettest el van választva lépcsővel, ami a szentélyt kiemeli, és elválasztja a rács. A templom hajója 9 öl (hosszú) és 5 öl széles, magassága pedig 6 ölnyi. A tető javításra szorul, úgyszintén a toronyra szerelt óra is elromlott. A templom végében egy karzat van. A torony magassága a föld felszínétől számítva 15 öl, szélessége pedig 4 öl. 7 ablaka van. Biztonságos, kulccsal záródó ajtaja van. Van egy kellően megerősített sekrestyéje, amely boltozott és eléggé világos. A templom az anyaegyház és a hozzácsatolt leányegyházak céljaira van használatba. A templomnak van sírboltja is, ám a tiltó rendelkezés ideje óta abba senkit nem temetnek. Mivelhogy a templom védőszentje Mária Magdolna, akinek ünnepe július 22-én van, így annak tiszteletére épült, és akkor szokás tartani neki szentelt ünnepet is. Ebben a templomban minden 3. vasárnap szokás misézni, amit önálló lelkész végez. Ezen a templomon kívül a falu alsóbb részein vannak még maradványok az előző templomból, ezek körül egykor temető is volt. Harmadik: A templomban található egy ugyancsak fából készített szószék, amelynek feljárója a sekrestyéből nyílik, két jól megmunkált gyóntatószék, három oltár. Egy nagyobb méretű a többinél, amelynek oltárlapja

⁷ MN OL Esterházy cs. lt. P 108. Rep. 80. Fasc. 0. N°190 et N/a. OL Filmtár 17538-as doboz. A német nyelvű szöveget fordította Nagy László, marianista szerzetes, Ausztria

3. kép: A falu közepén az új templom.

Forrás: Magyarország (1782–1785). Első Katonai Felmérés.

Forrás: <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary/>

oltárterítővel fedett, és ott elhelyezhető a kehely és a tányér. A nagyobb oltár kellékeit, vagyis amely a Fájdalmas Anya tiszteletére van szentelve, Révay Pál rozsnói püspök szentelte fel, a Nepomuki Szent János tiszteletére felszentelt oltárt pedig Nagy István. A főoltáron van elhelyezve hat, fából készült aranyozott gyertyatartó, míg a többi oltáron négy. Oda szokás elhelyezni a kereszteléshez szükséges eszközöket, egyébként a keresztvizet a sekrestyében megfelelő helyen szokás tartani. A sekrestye száraz és világos, a bútorzata miatt eléggé zsúfolt, de tisztán van tartva.”⁸

Műemléki leírása szerint egyhajós, homlokzati tornyos, keletelt barokk templom befedett kriptával, négy haranggal.⁹ Mindhárom oltára a templom felépítésének idejéből származik. A főoltár Szent Mária Magdolna tiszteletére épült. A főoltárkép is XVIII. századi alkotás, Mária Magdolnát ábrázolja, Friedrich Bernard munkája.¹⁰ A tabernákulum ajtaján értékes, aranyozott domborműves fafaragás az emmauszi tanítványokkal.

4. kép: Mária Magdolna-templom a 20. század elején

Forrás: Korabeli képeslap

A templom belső terében a diadalív közepén a herceg Esterházy család címere. Mellette a felirat római számértékű betűiből az 1752. év olvasható ki: HANC ESTERHÁZY PRINCEPS TIBI **MAGDALA** FIGIT (Ford.: Én, Esterházy herceg, ezt [a templomot], Magdolna, neked építtettem).¹¹ A berendezésből említésre méltó a fehérré festett szószék, felette a Jó Pásztor nagyméretű, fából készült szobra, a 18. századból származó vörösmárvány keresztelőkút, a kovácsoltvas csengőkonzol és a kórus alatt lévő Lourdes-i barlang.

A helyi hagyomány szerint a kriptában Esterházy Erzsébet nyugszik. A sírbolt 2000-ben történt felnyitása ezt a hiedelmet se nem igazolta, se nem cáfolta. Az építéséhez felhasznált téglákat – ugyancsak ez idő tájt épült udvarházzal és a nagy magtárral együtt – a községből Börzsönybe vezető út mentén lévő uradalmi tégláégetőben készítették.

A Batthyány-féle vizitáció feljegyzése 1779-ben a középkori templomnak már csak maradványairól, romjairól tesz említést.

⁸ MN OL Esterházy cs. lt. P 108. Rep. 80. Fasc. 0. N° 198. OL Filmtár 17538-as doboz. Fordította Róka Lajos, ref. lelkész, Balassagyarmat.

⁹ [Római katolikus templom, Vámosmikola \(muemlekem.hu\)](http://muemlekem.hu)

¹⁰ Uo. és Pest megye műemlékei 1958. II. 385–387.

¹¹ Fordította Szlávik Gábor, az ELTE Tanárképző Főiskolai Karának adjunktusa.

Sem írás, sem hagyomány nem szól arról, hogy az enyészetnek kitett régi Isten házát felajánlották volna a reformátusoknak. Igaz, arról sem, hogy a kálvinisták ezt kérték volna. Vámosmikola katolikus egyháza 1787-ig Nagyörzsöny filiája, majd helyi káplánokat kapott. 1796 elején Egyházy Ádám került Vámosmikolára káplánnak.¹² Lelkipásztori tevékenységének első évtizedeiben épült a mostani plébánia: „1797. április 3-án a nép összehívásával főméltóságú Esterházy Miklós herceg arról gondoskodott, hogy új plébánia épület emeltessek a nép által gyártott nyers téglákból”. 1810-ben plébániai jogú egyházközséggé vált.¹³ Egyházy Ádám 1843. november 25-én bekövetkezett haláláig parókusként vezette az egyházat. Későbbi utóda, Lakner István plébános jegyezte fel: „Egyházy Ádám plébánosnak maradandó érdeme az, hogy Vámosmikola német hitközséget magyarrá tette.”¹⁴

5. kép: A diadalív az Esterházy-címerrel
Forrás: a szerző felvétele

Áldásos tevékenységét helyi temetőben található síremlékén a hálás hívek így örökítették meg:

*Itt fekszik a pásztor
a bárányok között,
akiket 48 éven át legeltett,
igével és példával táplálékot adva.
Egyházy Ádám
meghalt Vámosmikolán
79. éves korában,
az üdvösségnek 1843. évében
november 25-én¹⁵*

6. kép: Egyházy Ádám plébános síremléke
Forrás: a szerző felvétele

12 Némethy, Ludovicus: *Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque annum MDCCCXCIV.* (Az esztergomi főegyházmegye plébániai és plébánosai a legrégibb időktől 1894-ig.) Esztergom, 1894. 307. és *A vámosmikolai róm. kat. egyházközség élete.* Kézirat. Római Katolikus Plébániahivatal irattára, Vámosmikola

13 *A vámosmikolai róm. kat. egyházközség élete.*

14 Lásd: Némethy, 1894. és *A vámosmikolai róm. kat. egyházközség élete.*

15 Fordította Molnár Frigyes tanár úr, Vác, Madách Gimnázium.

A templom történetének szomorú eseménye az 1895. évi tűzvész, melynek során a zsindeletető elégett, a toronyban is súlyos kár keletkezett: a tűz hevéől a harangok megolvadtak és lezuhantak. A templom külső renoválására csak jó néhány év elteltével – baráthi Huszár Tibor kegyúr jóvoltából és a hívek adakozásából – került sor, később 1958-ban, majd belső felújítására 1976–78 között. 1957-ben a silány állapotban lévő ülőalkalmatosságokat az esztergomi főszékesegyház-tól kapott padokra cserélték. Az 1970-es években történt belső felújításkor az 1944-es, helyi lakosokat ábrázoló freskókat „letakarták”, átfestették.¹⁶ 1996-ban Sandner Zoltán okleveles építészmérnök terve alapján került sor az épület legutóbbi renoválására, az elmúlt években megkezdődött a templomhajó felújítása, 2023-ban megtörtént a külső falak újraszínezése.

A község 19. századbeli híres szülőtte dr. Cselka Nándor (1834–1897) címzetes püspök, Budapest székesfőváros érseki helytartója, a budapesti papnevelő intézet rektora, egyházi író. Áldozatos munkásságáról a hálás utókor 1997-ben a templom falán elhelyezett domborműves márványtáblával emlékezett meg. Pasztorális és karitatív tevékenysége, emlékének ápolása a település és Pest Megye Értéktárába került.

7. kép: Dr. Cselka Nándor püspök emléktáblája
Forrás: a szerző felvétele

8. kép: Nepomuki Szent János szobra
Forrás: a szerző felvétele

¹⁶ A vámosmikolai róm. kat. egyházközség élete.

1958. szeptembertől négy és fél esztendeig a mikolai plébánia volt kényszer-tartózkodási helye dr. Endrey Mihály püspöknek, az Esztergomi főegyházmegye vezetőjének, későbbi váci püspöknek. Itt töltött éveire a plébánia homlokzati falára 1995-ben elhelyezett emléktábla hívja fel a figyelmet.

Szagrális kis emlékeink közül csak azokra térek ki, melyeket az Úr hajlékainak közelében emeltek. A Szent János téren, a Börzsöny-patak magaslatán található Nepomuki Szent János színesre festett homokkő szobra. Magas, barokk formájú talapzaton, életnagyságú alakban, a szokásos tartásban ábrázolja a szentet az 1782-ből származó szobor. A szobor közelében állt a falu középkori temploma, állítása-sakor még használhatták a régi temetőt is.

9. kép: A templom előtti kőkereszt
Forrás: a szerző felvétele

A templom homlokzata előtti kőkereszt szintén 1782-ben készült. A korpusz – a régi öregek ajkán terjedő hiedelem szerint – gyermeket adó csodás erővel bírt. Az Ipoly túloldaláról éjszakánként a folyón átúszva jöttek az ipolypásztói magyar és tót asszonyok. Gyertyát gyűjtöttek, s gyümölcsöt helyeztek a kereszt alá. A kívánságok valóra váltak, szép egészséges gyermekeket szültek az anyák az Ipoly mentén. Egyik éjjel aztán különös dolog történt. Pereszlényi Amálkáért gyűjtöttek gyertyát, amikor a földből morajlás hallatszott. Az asszonyok ezt az ördög mesterkedésének hitték, s magukra keresztet hányva elmenekültek, s nem is jöttek többé...¹⁷

REFORMÁTUS EKLÉZSIÁBÓL FILIA

A 16–17. században a megpróbáltatásokkal járó, török ellenes küzdelmekkel terhes évtizedekben a Börzsöny vidékén is elterjedtek a hitújítás, a lutheri és kálvini reformáció tanai, gyülekezetek alakultak, egyházközségek szerveződtek. Mikola hitújítására vonatkozó feljegyzést a 17. század második feléből találunk. A községben Kálvin tanai eresztettek gyökeret. Némethy Lajos az Esztergomi főegyházmegye plébániáiról és plébánosairól kiadott kézikönyvében említi, hogy a Thököly-felkelés idején, 1680-ban kapott Vámosmikola kálvinista prédikátort, aki 1717-ben vált meg a községtől.¹⁸ Név szerint két lelkész személye ismeretes. Tarnóczi István – 1712 és 1714. évi említéssel – és Dési István, aki 1724–1740 között szolgált Mikolán.

¹⁷ Szécsi Magda: A vámosmikolai kőkereszt. *Népszabadság*, 2000. márc. 30.

¹⁸ Némethy 1894. 307. o. lábjegyzet

Miként már említettük, több mint hat évtizedig a falu temploma a reformátusok használatában állt. A 17/18. század fordulóján az Alsó-Ipoly-völgyben is küzdelem indult a templomok birtoклásáért. „1700-ban Balassa Ádám, esztergomi kanonok, aradi prépost járt-kelt a megyében, és zárogatta rendre a protestánsok újra megnyitott templomait. A pásztoi, mikolai és perőcsényi templomokat lepecsételtette, a mikolai prédikátort elhajtatta.”¹⁹ Hőke Lajos, Hont vármegye egykori levéltárnoka állításához Reiszig Ede hozzáfűzi: „A Rákóczi-szabadságharc után felvett tanúvallomások szerint mind a három egyházból a vizitáció alkalmával űzték el a református lelkészt.”²⁰

A Rákóczi–szabadságharc alatt tartott 1705. évi szécsényi országgyűlés döntése viszont a *mikulyai* reformátusok kezén hagyta a templomot. Ebből arra következtethetünk, hogy a település lakóinak többsége akkor református vallású volt.

A kurucfelkelés után ismét a katolikus egyház élvezte az államhatalom támogatását, de Mikola és a szomszédos Pásztó, valamint Perőcsény református vallásgyakorlata megmaradt a Rákóczi-szabadságharcot követő nehéz időkben is. Az esztergomi érsek szerint *Ipolypásztó, Perőcsény és Vámosmikola revolúcióra vezethetik csak vissza szabad vallásgyakorlatukat.*²¹

1735-ben Vámosmikola a telepítésre kiszemelt községek közé került: katolikus németeket hoztak a községbe Turóc és Nyitra megye helységeiből. Ennek következtében a falu lakosai között a katolikusok kerültek többségbe: 1732-ben református 110, katolikus 125; 1754-ben ref. 94, kat. 537.²² Hőke Lajos közlése szerint: „1735-ben a kálvinistákból áttértett magyarok közé Vámos-Mikulára katolikus németeket telepítettek, ezeket az öreg Újvári²³ 50 éves papsága alatt mind megmagyarosította.”²⁴

Sallay György pásztoi lelképásztor feljegyezte, hogy 1740-ben kiűzték Mikoláról Dési István prédikátort, aki visszament Pásztóra. 1745-ben a régi templomot is vissza kellett adniuk a katolikusoknak.

Az 1960-as években idős emberek körében végzett gyűjtőmunkájában Szatmáry István egykori kántortanító megörökítette az e korra vonatkozó helyi visszaemlékezéseket. Két évszázad eltelte után ezeket jegyezte le: „Idős reformátusok szájhagyománya szerint (Szabó Lajos asztalos) még Esterházy idejében a katolizálás hevében a reformátusokat a községből kizavarták, és a szomszéd református községben kaptak menedéket, Ipolypásztón. Ekkor vitték magukkal az

19 Hőke Lajos: Régiségek Hontvármegye vallásügyi történetéhez a XVI., XVII. és XVIII. századokban. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*. XXVI., évfolyam (1883). 1067. és 1069. Kutatásom eredménye szerint a kanonok, prépost keresztneve Pál. Testvére, Ádám Kékkő várának kapitánya volt!

20 Borovszky Samu [szerk.]: *Hont vármegye és Selmezbánya sz. kir. város*. Budapest, (é. n.) 366.

21 Lásd Esze Tamás: A drégelypalánki egyházmegye történetének vitás kérdései. In: *Egyháztörténet*, 1944. 247.

22 Koczó József: Vámosmikola és Perőcsény vallásfelekezetei a XVIII. században. Vámosmikola, Szerzői kiadás, 1999. 29. Honti Füzetek 2.

23 Egyházy Ádám plébánost említi ekként – K. J.

24 Hőke Lajos: Adatok Hontvármegye egyházi archeológiájához. In: *Magyar Sion*, 1866. 844.

ónból készült áldoztató kelyhet, az áldoztató boros kancsót, az áldoztató kenyértálcát, valamint az úrasztalát. A visszajövetelükkor az áldoztató kancsót és az áldoztató kelyhet visszakapták. Az úrasztala kőből volt, és visszajövetelükkor ez a kőasztallap ott maradt Ipolypásztón, és a református templom ajtajánál a padlózatba van beépítve.[...] A katolizálás eredményeként feltehető, hogy megszűnt önálló református parochia lenni, és Ipolypásztó filiája lett. 1918-ig ide is jártak a reformátusok istentiszteletre, és innét járt a lelkész végezni a temetéseket is."²⁵

Az úrvacsoraosztáshoz használt klenódiumok (kegytágyak) sorsáról nagytiszteletű Balogh Mihálynak, Ipolypásztó prédikátorának 1775 körüli feljegyzése nyomán Zalabai Zsigmond *Mindenekről számat adok* című könyvében szintén olvashatunk: „Vámos Mikolai becsületes Református emberektől kezünkhöz vettünk az Úr Asztalához tartozó két tzin kannát, egy tzin poharat, egy fejer sávos abroszt, öt vagy hat aprólékos keszkenőtskét, olly conditioval, hogy ha valaha szükségek léssen reá, tartozunk Keresztyéni Szeretettel vissza adni.”²⁶

10. kép: Pest Megye Értéktárában a címeres ón úrvacsorai bortartó kanna és kehely
Forrás: a szerző felvétele

Megfogyatkozott létszámban maradtak helyben is reformátusok, de Mikola a pásztói református eklézsia filiájává vált. Helyzetükről, hitéletükről szűkösen szólnak a források, feljegyzések. Közel fél évszázados homály fedi a gyülekezet életét. Sorsuk alakulásáról képet alkothatunk a drégelypalánki református egyházmegye 1812. Bőjt első havának 7. napján Szokolyán tartott gyűléséhez benyújtott kérelmük alapján: „Felolvastatott a Vámos Mikolai Filialisták esedező levelek, mellyben könyörögnek, hogy mivel ők megkevesedtek, s ött református Gazdánál több helységekben nincsen, azok között is csak kettő vagyon, aki marhával, szekérrel szolgálhat, azért az Ipoly Pásztói T. Prédikátor eránt töllük ki nem telhető szolgálat alól felszabadíttassanak. Végeztett, hogy csak a töllük ki telhető és eddig volt szolgálat kívántatik meg töllök.”²⁷

„URAM, TÉGED TARTOTTUNK HAJLÉKUNKNAK!”²⁸

Vámosmikola reformátusai harmadfél évszázadon át templom nélkül gyakorolták hitvallásukat. Az 1908. évi egyházmegyei közgyűlésen fogalmazódott meg, hogy sürgető lenne új iskola és templom építése a vámosmikolai leányegyházban. Ebből csak az imaházként is szolgáló iskola

25 Szatmáry István: *Vámosmikola 1945 előtt*. Vámosmikola – Szob, 1966. Pml. Ki. 16. 15.

26 Zalabai Zsigmond: *Mindenekről számat adok*. Bratislava, Madách Könyvkiadó, 1984. 161.

27 *A drégelypalánki református egyházmegye jegyzőkönyvei*. Prothocollum 1797–1812. Perőcsény ref. egyházközség iratai

28 90. zsolttár

megépítése valósult meg Kovács Sebestény Kálmán lelkész jóvoltából, aki a leányegyházat – a trianoni diktátum következtében határon kívülre került – Ipolypásztórol 1925-ig gondozta. Templom építésére azonban még majd’ hét évtizedet kellett várni.

11. kép: A református imaház és iskola épülete 1959-ben.
Forrás: gyülekezeti archív felvétel

12. kép: Az oratórium harangtornyja.
Forrás: gyülekezeti archív felvétel

Vámosmikola gyülekezete 1938-ig Perőcsény filiája, 1938 és 1945 között ismét Ipolypásztóhoz, majd 1945-től folyamatosan a perőcsényi református egyházhoz tartozik. Kezdetben leányegyház, 1970 óta pedig önálló presbitériummal rendelkező tagja a Perőcsény–Vámosmikola Református Társegyháznak. A második világháborút követő évtizedekben egészen a '80-as évek elejéig törzsközösségét a Csehszlovákiából kitelepített vagy menekült családok és azok leszármazottjai alkották. A gyülekezetnek ez a része előregedés, kihalás következtében már csekély számú. Él viszont a községben több olyan református család, akik az 1970/80-as években Perőcsényből telepedtek itt le, és még aránylag fiatalok. Az utóbbi évtizedekben ők váltak a gyülekezeti élet aktív résztvevőivé és meghatározóivá.

Az új oratórium építésének a gondolata 1972-ben vetődött fel, de az eklézsia kérését sem a Konvent, sem az Állami Egyházügyi Hivatal²⁹ nem méltányolta. Az elutasítás indoklása szerint a meglévő imaház jó állapotban van, a református lakosság létszáma pedig nem indokolja újnak a megépítését.

1978-ban Koczó Pál lelkész és a gyülekezet a meglévő épület felújítását határozta el. Az egyháztagság teherbírásának felmérése után 1980-ban terv és 500 000 Ft-os költségvetés készült.

29 Konvent: a Magyarországi Református Egyház Zsinata hozta létre az Egyetemes Konventet (1964-től Zsinati Iroda), a református egyház legfőbb kormányzó testületét, mely képviseli a református egyházat az állam és más testületek felé; a zsinatok közötti időben felelős a zsinati törvények végrehajtásáért és a felmerülő ügyek intézéséért.

Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH): a magyar állam és a vallásfelekezetek közti egyezmények valóra váltására, valamint az állam vallásokkal kapcsolatos igazgatási teendőinek ellátására felállított szerv. Közvetlenül a Minisztertanács felügyelete alá tartozott, élén az elnök állt (1951. máj. 15.–1989. júl. 1.).

A gyülekezet 60 000 Ft-os megtakarítása, az egyháztagok 181 000 Ft összegű megajánlása és önkéntes munka vállalása képezte az építkezés 1982. évi megkezdésének alapját.

13. kép: A régi épület bontása
Forrás: ifj. Koczó Pál családi archívuma

14. kép: és a készülő templom az 1980-as években
Forrás: ifj. Koczó Pál családi archívuma

A munkálatok a régi épület utcai részének elbontásával és az alapozási munkákkal indultak, ebben a gyülekezet tagjai – Perőcsényből is – részt vettek. 1983-ban elkészült az épület hátsó része, az iroda és a mellékhelyiségek, majd az építkezés üteme kissé lassult, de tovább folytatódott 1984–85-ben is.

Magyarországon járt hollandiai vendégek kerültek kapcsolatba a gyülekezettel, és Henk Byma, valamint Hermie Poker énekarvezetők a groningeni és beesterswági gyülekezetekben gyűjtést szerveztek. A perőcsényi származású Czírja János holland református lelkész Rijnburgból adománnyal segítette az építkezést. A hollandiai testvérgyülekezetek támogatása mintegy 203 000 Ft-ot tett ki.

1986-ban a letkési Bávik György kőművesmester megépítette a tornyot, majd tovább folytatódtak a munkák, és 1988 elejére már állt a szép épület, amely inkább templom, mint imaház külsővel bírt.

1988-ban Koczó Pál eltávozott az eklézsiából, utóda Ordasi János lett. A lelkészváltás miatt az építkezés lelassult, de 1990-ben készen áll az Úr hajléka Mikolán. Az építkezés egész ideje alatt hűséggel helytállt az áldozatos munkavállalásban Gyenes Lajos gondnok és Fenyővári Géza presbiter. Hazafi István perőcsényi gondnok a toronyba történő elhelyezését és felszerelést végezte el önkéntesen. Így épült fel és készült el a hívek áldozatából és a holland testvérek segítségével Vámosmikolán a rendszerváltás esztendejében az új református

15. kép: Vámosmikola református temploma

Forrás: a szerző felvétele

templom, mely a szocialista érában egyedülálló az Alsó-Ipoly mentén. 245 év után lett újra méltó helye a gyülekezet istentiszteletének. Az épület a presbitérium határozata szerint nem imaház, hanem *Vámosmikola református templom* nevet viseli.

Az Úr hajlékának ünnepélyes felszentelése 1990. augusztus 12-én dr. Tóth Károly dunamelléki református püspök szolgálatával történt. Ezen az öröndetes alkalmon jelen voltak a hollandiai reformátusok képviselői is, akik adományaikkal hozzájárultak ahhoz, hogy ez a szép új templom Isten dicsőségére felépüljön.³⁰ 2016-ban Vámosmikola Értéktár Bizottsága nemzeti értéként felvette a települési értéktárba.

A gyülekezet közösségét két harang hívogatja az istentiszteleti összejövetelekre. A kisebbik harang 1910-ból származik, Sopronban öntötték, súlya 25 kg. A nagyobbik harangot dr. Hős Géza lelkipásztorsága idején 1959-ben vásárolta a gyülekezet, súlya 106 kg, s Szamosközi István dunamelléki püspök szentelte fel.

Az úrvacsoraosztáshoz használt kegytárgyak közül igen régi, a gyülekezet létrejöttének korából származik az Ipolypásztót is megjárt címeres ónkanna és ónkehely. 1938-ból való egy ezüst úrvacsorai kehely és egy ezüst kenyérosztó tálca. A szegények ezüstjéből készült klenódiumok 2016-tól nemzeti értéként Vámosmikola települési és Pest Megye Értéktárába kerültek. A gyülekezet fennállásának ugyancsak régebbi idejéből származik a közelmúltban restaurált úrasztala, melyet dr. Kádár Kálmán (1849–1934) volt egyházmegyei főgondnok emlékére özvegye készíttetett.

A református gyülekezet temetőjét a község szélén, a katolikus temető mellett alakították ki. A sírkertben nyugszik dr. Fodor Vilmos (1874–1943), a Drégelypalánki Református Egyházmegye egykori főgondnoka, aki 20 évig segítette az espereseket a Börzsöny-vidéki gyülekezetek gondozásában. Az elmúlt évtizedekben már nem igen volt jellemző a vallásfelekezetek szerinti külön temetkezés.

³⁰ Ordasi János: *A Vámosmikolai Református Gyülekezet rövid története*. Kézirat, 2000. 6 p. Perőcsény–Vámosmikola Református Társegyházközség irattára.

2000. április 2-án Vámosmikola Római Katolikus Egyházközsége és Perőcsény–Vámosmikola Református Társ-e gyháza a keresztény–keresztény megbékélés jegyében, ökumenikus istentisztelet keretében jubileumi keresztet avatott és szentelt fel Vámosmikola sírkertjében. Az ökumenikus összejövetelek, istentiszteletek, imahetek az elmúlt évtizedekben rendszeressé, gyakorivá váltak reformátusok, evangélikusok, katolikusok és más keresztény gyülekezetek részvételével.

A Magyarországi Református Egyház Budapesti Albert Schweitzer Református Idősek Otthona az ezredforduló első éveiben egy családi házat vásárolt községünkben, majd bővítéssel, korszerűsítéssel pihenőházzá alakította.

16. kép: Ökumenikus jubileumi kereszt 2000
Forrás: a szerző felvétele

ZSINAGÓGA³¹

Településünk adottságai a 19. század közepétől kedvező feltételeket teremtettek a zsidóság megtelepüléséhez. Mint járási székhelyre, a század második felében idetelepült az adóhivatal, pénzügyőrség, a járásbíróház, a telekkönyv, ügyvédi irodák, végül a főszolgabírói hivatal. Az összeírások a 19. század közepétől tüntetnek fel zsidó vallásúakat Mikolán: 1848-ban a 887 lakos közül 7, az 1850. évi országos összeíráskor 921 lélekből 13 volt zsidó vallású. Az 1880. évi népszámlálástól az alábbiak szerint alakult Vámosmikola népessége, ezen belül a zsidó lakosság száma:³²

1880		1900		1910		1920		1930		1941	
lakosság összesen	zsidó lakos	lakosság összesen	zsidó lakos	lakosság összesen	zsidó lakos	lakosság összesen	zsidó lakos	lakosság összesen	zsidó lakos	lakosság összesen	zsidó lakos
1332	86	1700	147	1863	171	2043	133	2162	133	1947	104

1. táblázat: Vámosmikola népességének és zsidó lakosságának alakulása 1880–1941.

31 A zsidó vallással, hagyománnyal kapcsolatos fogalmak magyarázata – zsinagóga: zsidó templom, imaház; – rabbi: „tanító, mester”; a zsidó vallás papja; – sakter, metsző: az étkezésre kerülő állatokat az izraelita rítus szerint levágó személy; – samesz: templomszolga; – jesiva: a Tóra tanulmányozásának intézménye (magasabb iskola); – orthodox hitközség: a rabbinikus judaizmust, a zsidó vallás előírásait, törvényeit szigorúan tiszteletben tartó közösség; – kehilla: zsidó gyülekezet; – bima: a tóraolvasás céljára szolgáló lépcsős emelvény a zsinagógóban; – Tóra-tekerics, -szekrény: Mózes 5 könyve pergamentekercsen, ill. ennek tárolója a zsinagógóban; – cházán: előimádkozó, kántor; – talesz: vállra terített imalepel; – aron hakodesh: Tóra-bárka, a zsinagóga díszkamrája, mely a Tóra-tekerics elhelyezésére szolgál; – chéder: zsidó iskola, a jesiva előkészítője; – alef-bét: abc; – chumás: Mózes 5 könyve nyomtatott formában; – patron: pártfogó, védnök; – bár micvá: a „parancsolat fia”, a zsidó vallás szerint nagykorúságot elért fiú; – soá: csapás, veszedelem; ma a holokauszt színönimájaként használatos; – héber: a Bibliában Izrael népének egyik neve; a zsidó nép nyelve az ókorban; zsidó – örökkévalóság háza: a zsidó temetők egyik elnevezése.

32 Koczó József: *Vámosmikola zsidóságának száz esztendeje*. Vámosmikola, Vámosmikolai Általános Tagiskola helytörténeti szakköre, 2007. 20–21. *Honti Füzetek* 5. Forrás: az 1881., 1900., 1910., 1920., 1930. és 1941. évi népszámlálás adatai.

A vámosmikolai izraelita hitközség korai működéséről nincsenek megbízható adataink, mivel az ipolysági rabbihivatal iratai és a helyi anyagok is eltűntek, megsemmisültek. Az emberi emlékezet által megőrzött, a 20. század közepén idős emberektől gyűjtött adatok helyi forrása Szatmáry István községi krónikája. A település zsidó lakosságáról és annak hitéletéről az alábbiakat olvashatjuk munkájában: „A zsidóság jelenléte a faluban falunk kereskedelmi életével függ össze és annak függvénye is. A mostani időtől másfél évszázadra vezethető vissza a zsidóság megjelenése falunkban. Ilyen hosszú idő alatt sok zsidó család telepedett le a falunkban. De nem csak a családok voltak nagyobb számmal, a családtagok is sokan voltak. Így érthető, hogy a zsidóság gondoskodott magának templomról. Az első zsidó templom a mai Rák István házában volt, ami akkor természetesen zsidó tulajdona volt. Ennek tulajdonosa Menci néni, özvegy zsidó asszony volt. Bérbe adta szobáit a zsidó hitközségnek vallási célokra. Vannak olyan szájhagyomány-émlékek is, melyek azt állítják, hogy az első zsidó templom nem a Rák hentesféle házban volt, hanem a Koma-házban, ahol most a K. T. Sz. van a cipőrészlegével. 1894 és 1899 között a zsidó hitközség a Menci néni egy másik telkének a patakparti végére építette fel a végleges zsidó templomot. Ennek a teleknek az utcai végén van a mozi. A zsidóság elhurcolásáig ez a templom volt a zsidók vallási összejövetelének a helye. 1947-ben a budapesti Központi Zsidó Hitközség a templomot lebontatta, épületanyagát eladta, majd eladta a telket is a rajta levő sakterházal együtt, és a bejött pénzből a Kakas-dombon lévő zsidó temetőt bekerítettette és rendbe hozatta.”³³

Az Ipolyság és környéke mártírjainak emlékére Izraelben megjelent mű ekként mutatja be a vámosmikolai hitközséget:

„Lakosság száma 1941-ben: 1974

Zsidó lakosok száma 1930-ban: 133

Zsidó lakosok száma 1945-ben: 11

A második világháborúig nincsenek adatok a zsidó település kezdetéről Vámosmikolán.

A hitközséghez tartozott: Ipolypásztó, Ipolybél, Szakállos.

Volt egy temploma, amit 1901-ben építettek (előtte imaház volt), temetkezési vállalata, nőegylete. Volt rabbi, metsző, tanító és samesz. 1934-től a vészkorszakig Deutsch Menachem rabbi egy jesivát is tartott fenn.”³⁴

Az 1944. évi összeírás szerint a vámosmikolai orthodox anyahitközség lélekszáma 282 fő, adózók száma 84 fő.³⁵

³³ Szatmáry, 1966. 16.

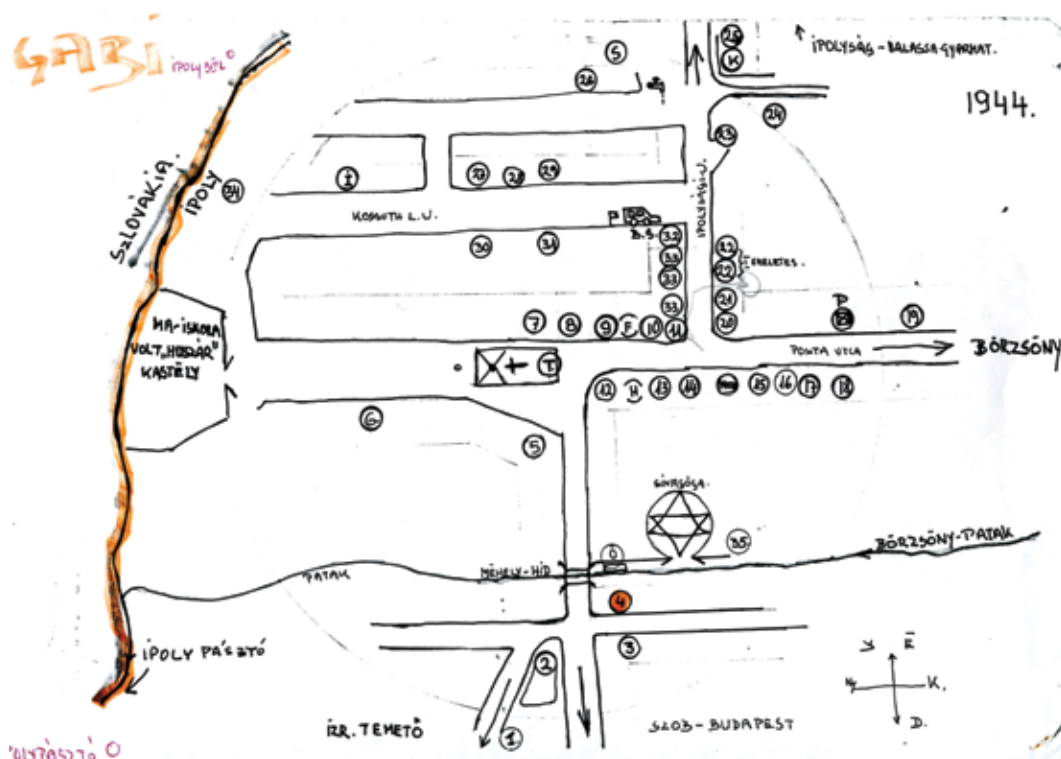
³⁴ „ÖRÖKMÉCSSES”- ŠAHY-Ipolyság és környéke Mártírjainak emlékére. Szöveggondozás: Asher S. – Gartenzaum Gy. Nahariya, 1994. 20.

³⁵ *Vámosmikola anyahitközség. Bars-Hont vármegye.* In: Magyarország zsidó hitközségei 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. I. rész: Adattár. 749. [Magyarországi Zsidó Hitközségek 1944. április | Könyvtár | Hungaricana](#)

A hitközség elnöke: Groszmann Lajos kereskedő (1930-as évek)³⁶, Szabados Miksa áramszolgáltató (1944)³⁷.

Rabbi: Jungreis Sámuel (1901-től 1934-ig), Deutsch Manó (1934-től 1944-ig)³⁸.

Az ezredforduló tájékán helytörténeti szakkörös tanítványaim segítségével próbálkoztam fényképet felkutatni a vámosmikolai zsinagógáról. Sikertelenül. Groszman Gábortól a kétezres évek elején kaptam egy magyarázattal ellátott vázlatos térképet, mely az 1944. évi állapotoknak megfelelően feltünteti a zsidók által használt ingatlanokat, így a zsinagógát is.

17. kép: Vámosmikola zsinagógája egykori helye.

Forrás: Groszman Gábor térképész vázlata

A vámosmikolai zsinagóga külleméről, belső elrendezéséről, használatáról és az izraelita hitközség múlt század harmincas évekbeli hitéletéről legkézenfekvőbb, ha a szemtanút, Ruhig Györgyöt szólaltatjuk meg: „A mikolai hitközség a kisebb-nagyobb városokban élő magyarországi zsidóság

³⁶ Ladányi Miksa (szerk.): *Nógrád és Hont vármegye*. Budapest, 1934. 459. Magyar Városok és Vármegyék Monográfiája.

³⁷ *Magyarországi zsidó hitközségek* 1944. 749.

³⁸ Mindkét rabbink mártírhalált halt Auschwitzban.

tipikus képét mutatta. Egy mikrokozmosz volt, melyben a zsidóságnak majdnem minden rétegét meg lehetett találni a szegénytől a gazdagig, az iparostól a kereskedőig, az újságárustól az ügyvédig. Annak dacára, hogy a harmincas évektől már nem volt nagy létszámú a helyi zsidó lakosság, a családok száma a környékkel együtt meghaladta a negyvenet. A családok zöme tősgyökeres mikolai: itt születtek, az iskolát a helyi elemiben végezték. Az én koromban már nem volt lehetőség a /zsidó/ iskolát fenntartani (1930–), így generációm zsidó gyerekei a református elemiben végeztek. Minden »honszeretet, hazafiság, katonaszolgálat« dacára csak másodosztályú állampolgárok voltunk, egyszerűen mondvá: zsidók. Viszont ez a szó fűzte össze és tartotta össze a kehilát, és vezette a szomorú végzetig.

A tradicionális zsidó élet a templomban, a templom körül és a családok életének keretein belül bonyolódott le. A templom emeletes, szép, nagy létszámú hívő befogadására alkalmas épület volt. Belül oszlopos, közepén a „bima”, a keleti falnál néhány lépcsős feljáráttal a Tóra-szekrény kivarrt függönnyel díszítve; oldalán a cházán (kántor), a másik oldalán a pap és a megtiszteltek ülés helye arccal a közönség felé. Az emeleten lévő női karzatra külön bejárat vezetett. A nagy, díszes ablakok sok fényt engedtek be a terembe, megvilágítva a márványutánzatra festett falakat. Az ülésorok a le-felcsukható ülésekkel és a talesz- és imakönyvfőökkel, a padok szélén gyertyatartókkal –, melyek fénye beleolvadt a csillárok fényébe – adták az ünnepi és misztikus hangulatot, ízt és szagot az istentiszteletekhez. Több kisebb-nagyobb Tóra-tekerics ezüsttel hímzett ruhában, koronával és mutatóujjal díszítve állt az aron hakodesben. Mindezek képezték kehilánk büszkeségét.

A templom bejáratánál volt a »chéder« és egyúttal kistemplom, ahol a gyerekek tanulták az alef-bét betűit, az imákat, a chumást. Az imádkozások idejére télen fűtöttek. E »kistemplom« falán, egy márványtáblán a két patron, a zsinagóga építésére legtöbbet adományozó – Feigel Groszman és Naftali Rosenbaum – neve szerepelt. A templomot tágas udvar övezte, melyben bőven elfértek a nagy ünnepekre távolról jött rokonok, vendégek, barátok is. Elég nagy volt az újhold megáldására összegyűlt imádkozóknak vagy a tanulásról és imádkozásról meglógó fiatalság társalgására, de főleg a gyermekhadserg különféle játékaire, mint a fogócska, bújócska, versenyfutás. Az udvar kapuja a patakra nyílt, így a gyerekeknek meleg időben a vízben hancúrozni, télen a jégen csúszkálni lehetett. [...]

Ezeregy kép, ezeregy emlék: születés, temetés, esküvő, bar micva, hitközségi tisztségviselői választások és még számtalan mozzanat, ami bevésődött valamennyiünk emlékébe. Mindez egy röpké pillanat alatt eltűnt életünk színpadáról Vámosmikolán. Szép nagy templomunkat lóistállóvá változtatták, és utána lerombolták az oroszok. Mindezek előtt a hívőket, a szereplőket elhurcolták a magyar–német hóhérok. Öregeket, fiatalokat, gyerekeket, asszonyokat, férfiakat: senkit nem kímélve, sőt a helybeli lakosok egy részének örömére. Utóbbiak abban reménykedtek, hogy megszabadulnak a zsidóktól, és még meg is kapják lemaradt holmijaikat. Sajnos,

kívánságuk teljesült is, hiszen az elhurcoltak 95%-a ott maradt a különböző haláltáborokban. Néhányan visszatértek ugyan a háború után, vártak kis időt abban a reményben, hogy családtagjaikból valaki talán visszajön, vagy próbálták megmaradt vagyonukat visszaszerezni. Utána elhagyták Mikolát, ahol azóta sem lakik többé zsidó származású lakos egy kivétellel, akinek édesanyja keresztény, édesapja zsidó származású volt. [...]

A soá történetét jól ismerjük. Nekünk, megmaradottaknak kötelességünk átadni utódainknak lpolyság és környéke zsidóságának történetét, hogy emlékezzenek, és őrizzék meg generációkon át az elpusztultak emlékét. Legyen nevük áldott.”³⁹

18. kép: Az egykori zsinagóga udvarának kapuja kőfallal, 2007

Forrás: a szerző felvétele

19. kép: Ruhig György és Mari asszony az egykori vágoda bejáratánál

Forrás: a szerző felvétele

20. kép: A kertben állt Mikola zsinagógája....

Forrás: a szerző felvétele

21. kép: A zsinagóga hálaadó márványtáblája

Forrás: a szerző felvétele

³⁹ Ruhig György szíves engedelmével: *Vámosmikola és környéke*. In: Örökmécses, 1994. 34–37.

AMI MÉG MEGMARADT...

A héber feliratot tartalmazó kőről 2002 májusának végén Szabó Lászlótól, a község akkori plébánosától értesültem. Nem sokkal később megtekintettem a Kapás Sándor és neje, ZsókaTeréz Vámosmikola, Petőfi utca 19. szám alatti lakásának kertjében levő márványtáblát.

A 80×60×9 cm-es vörös márványtábla eredetéről a vámosmikolai születésű háziasszony tudott felvilágosítással szolgálni. Elmondása szerint, mintegy 30 éve vették meg az eredetileg szoba-konyhás házacskaikat. Szomszédjuk, Bertók Béláné *úri cigány* volt. Lujzi néni /B. B.-né/ és három testvére vásárolta meg valamikor az egykori zsinagóga telkét és a rajta álló sakterlakást. Ők abban laktak, de a Petőfi utcai házat is fenntartották. Ez utóbbit később egy másik cigány családnak, Kardos Tiboréknak adták el. Tőlük aztán adatközlőim vették meg az ugyancsak szoba-konyhás lakást, melynek a fal aljáról nyíló bejárati ajtaja előtt volt egy rózsaszínű kőlap. Amikor az épületet lebontották, kiderült, hogy a lefelé fordított lapján ismeretlen nyelvű szöveg található. Néhány ismerősük feltevése szerint, a kő a lebontott vámosmikolai zsinagógából származik, és imaszöveget tartalmaz. Kislánykorában ő maga is járt az akkor még álló épületben – 3–4 éves lehetett, úgy 1945–46 körül –, és emlékezete szerint, ilyen kőlapot látott ott a falon. Vajsz Lajos, idősebb mikolai lakos úgy tudta – ők a zsinagóga szomszédságában laktak –, hogy négy kőlap volt a falakon, a négy világtáj szerint elhelyezve. 2002. augusztus 7-én Tel Avivból hazalátogatott Ruhig György úr. A héber szöveget ekként fordította magyarra:

*A mi vámosmikolai közösségünk köszönettel és
elismeréssel tartozik a szívélyes adakozóknak
– nevük és emlékük örök életre legyen áldott:*

FEIGEL GROSMAN

NAFTALI ROSENBAUM

MORDECHAI SCHWARCZ

*és feleségük – és annak, aki a telket ajándékozta,
továbbá azoknak, akik a templom építését végezték,
irányították*

1901

A vámosmikolai zsinagóga *alapköve* 2002. október 3-án – a gyülekezet háza felépítésének majd' 100. évfordulóján – méltó helyére, a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár gyűjteményébe került.

Lehet, hogy mindössze egy márványtábla maradt fenn a település egykor virágzó izraelita hitközségének imaházából? A Börzsöny-patak közelében (Dózsa utca 4.) még fellelhető az egykori sakter háza, amely valamikor a zsinagóga udvarán állt. És őrzi a falu zsidóságának emlékét Vámosmikola határában az *örökkévalóság háza*...

Köszönetemet fejezem ki Hartung Ferenc plébános úrnak, Ordasi János lelkipásztornak, Ruhig Györgynek (Vámosmikola, 1925–Tel Aviv, 2014) és Groszman Gábornak (Vámosmikola, 1930–), hogy a '90-es évek elejétől fogva a fenti téma kutatására ösztönöztek, gyűjtőmunkámat segítették, támogatták.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Borovszky Samu (szerk.): *Hont vármegye és Selmeczbánya sz. kir. város.* Budapest, (é. n.) [1906]. Magyarország vármegyéi és városai.
- Dercsényi Dezső [szerk.]: *Pest megye műemlékei I–II.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958. Magyarország Műemléki Topográfiaja 5. A drégelypalánki református egyházmegye jegyzőkönyvei. Prothocollum 1797–1812. Perőcsény ref. egyházközség iratai.
- Esze Tamás: *A drégelypalánki egyházmegye történetének vitás kérdései.* In: Egyháztörténet, 1944. 234–259.
- Hóke Lajos: *Adatok Hontvármegye egyházi archeológiájához.* In: Magyar Sion, 1866. (IV. évfolyam) 822–845.
- Hóke Lajos: *Régiségek Hontvármegye vallásügyi történetéhez a XVI., XVII. és XVIII. századokban. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap,* XXVI. évf. 1883. 32. sz. 1031–1034.; 33. sz. 1064–1069. és 34. sz. 1089–1095.
- Koczó József: *Vámosmikola és Perőcsény vallásfelekezetei a XVIII. században.* Vámosmikola, Szerzői kiadás, 1999. Oktatási segédanyag. Honti Füzetek 2.
- Koczó József: *Vámosmikola zsidóságának száz esztendeje.* Vámosmikola, Vámosmikolai Általános Tagiskola helytörténeti szakköre, 2007. Honti Füzetek 5.
- Koczó József: *Vámszedő- és vásárhely Szent Lőrinc védelme alatt.* In: Őrzők, vigyázatok a strázsán – Helytörténet, tájértékek és honismereti nevelés az Ipoly mentéről. Vác, Szerzői kiadás, 2016. 5–10. Honti Füzetek 10.
- Koczó József: *A helvét hitvallás Palócföldön – Fejezetek a Drégelypalánki Református Egyházmegye történetéből 1617–1952.* Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye, 2017.
- Ladányi Miksa, Dr. [szerk.]: *Nógrád és Hont vármegye.* Budapest, 1934. 459. Magyar városok és vármegyék monográfiája Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Esterházy családi levéltár, P 108. Rep. 80. Fasc. 0.
- Magyarország (1782–1785) Első Katonai Felmérése.* Forrás: <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary/> Műemlék: Forrás: [Római katolikus templom, Vámosmikola \(muemlekem.hu\)](http://muemlekem.hu)
- Némethy, Ludovicus: *Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque annum MDCCCXCIV. (Az esztergomi főegyházmegye plébániái és plébánosai a legrégebbi időktől 1894-ig.)* Esztergom, 1894.
- Népszámlálás, 2022: [A települések legfontosabb adatai – Népszámlálás 2022 – Vámosmikola \(ksh.hu\)](http://www.ksh.hu)
- Ordasi János: *A Vámosmikolai Református Gyülekezet rövid története.* Kézirat, 2000. 6 p. Perőcsény–Vámosmikola Református Társegyházközség irattára.

„ÖRÖKMÉCSES” – ŠAHY-Ipolyság és környéke Mártírjainak emlékére. Szöveggondozás: Asher S. – Gartenzaum Gy. Nahariya, 1994.

Prímási Levéltár, Esztergom. *Visitatione Canonicae 1559–1852*. Liber 19. Hont és Liptó megyék.

Szatmáry István: *Vámosmikola 1945 előtt. Vámosmikolai lakodalmas*. Kézirat. Vámosmikola – Szob 1966. PmL. Ki. 16.

Szécsi Magda: A vámosmikolai kőkereszt. *Népszabadság*, 2000. márc. 30.

Vámosmikola anyahitközség. Bars-Hont vármegye. In: Magyarországi zsidó hitközségek 1944. április.

A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. I. rész: Adattár. 749–750. [Magyarországi Zsidó Hitközségek 1944. április | Könyvtár | Hungaricana](#)

A vámosmikolai róm. kat. egyházközség élete. Kézirat. Római Katolikus Plébániahivatal, Vámosmikola.

Vatikáni okmánytár. Rationes collectorum pontificorum in Hungaria. Pápai tizedszedők számadásai.

1281–1375. Budapest, 1887. Mon. Vat. Hun. I/1. 189. és Ortway Tivadar [szerk.]: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzék alapján feltüntetve. I-II. *Budapest*,

1891-1892. I/32. *Geographia ecclesiastica Hungariae*.

Zalabai Zsigmond: *Mindenekről számot adok*. Bratislava, Madách Könyvkiadó, 1984.

MISS NÁNDOR¹

ÁDÁM JENŐ – EGY MUZSIKUS A TÖRTÉNELEM VIHARÁBAN

*„Én ültettem a cédrusfát,
Más köti hozzá a lovát,
Ne kösd hozzá a lovadat,
Elveszem kantárszjadat”*

Gy.: Ádám Jenő, *Felsőzsíd (Zala), 1927.*

Ádám Jenő elültetett egy cédrusfát – ez volt a szolmizáció módszertana. Más kötötte hozzá a lovát, hiszen Kodály-módszerként ismerte meg a világ. Kapott elismeréseket: Kossuth-díjas volt, dalgyűjteményeit, például a *Dal Mestereit* máig használják a zeneiskolák, 19 oktatási intézmény viseli a nevét. Mégis mellőzött volt – politikailag nem sorolt be senki mögé. Megtépte az első világháború, a nyilas uralom, a második világháború, a szocializmus.

Egész életében fontos volt számára szülőfaluja. Mindent a településre hagyott, cserébe halála után több mint 40 évvel szülőfaluja, Szigetszentmiklós mindent megtesz, hogy a 20. század mellőzött muzsikusát méltó helyre emelje. (1. kép)

Ádám Jenő 1896-ban született Szigetszentmiklóson.² Édesapja rendőr volt, szolgálati megbízatása miatt a család röviddel az ő születése után Budapestre költözött, így Ádám Jenő csak igen kevés időt töltött szülőfalujában. Ezek a rövid itt tartózkodások – elsősorban a nyári

1. kép: Szigetszentmiklós, Árpád utca a századforduló idején.

Forrás: Ádám Lajos, Ádám Jenő bátyja fényképe.

SZHG_Y_AJ_F_15.1.

¹ Miss Nándor történész-muzeológus, a szigetszentmiklói Helytörténeti Gyűjtemény és Ádám Jenő Emlékház vezetője.

² Élete alkonyán, tudva, hogy óriási hatású életművet hagy hátra, Ádám Jenő igyekezett elszámolni munkásságával. Részben előre megírt, részben szabad szöveggel improvizált élettörténetét összesen 16 darab kazettán rögzítette 1979-ben. A kazettákat a Helytörténeti Gyűjteményben őrizzük, és 2019 óta sikerült mindet digitalizálni. A kazetták részletes tartalma, illetve néhány jellemző részlet elérhető a miklosmuzeum.hu/aj oldalán, továbbá a kézirat is megtekinthető ugyanezen az oldalán a dokumentumtár menüpontban.

2. kép: Ádám Jenő orosz vándorszínész társai, Szakolszky Semjam (tenor), Bajanov Alekszandr (baryt).
Forrás: SZHG_Y_ÁJ_F_3.42.

szünetben – mégis igen mély nyomot hagytak benne: magába szívta a falusi levegőt, családtagjain keresztül megismerte a falusi életmódot, az itteni munkákat, és a zenét, melyen keresztül a falu lakói kifejezték érzéseiket. Hiányos szolfézs-tudással gyerekként szigetszentmiklósi parasztszónok énekét jegyezte le.³

Iskoláit Budán végezte, tanítóképzőbe járt, ahol némettanárnak tanult. Utolsó éves volt, amikor 1916 januárjában katonának sorozták, iskolai végzettsége miatt tizedesi rangban. Rövid frontszolgálat után Erdélyben orosz hadifogságba került, és nyomorúságos körülmények között Szibériába, Razdolnojéba vitték. (2. kép) Tiszti foglytáborba került, ahol rend, tisztaság volt, a foglyokat nem dolgoztatták, és a nagyrészt bécsi és pesti értelmiségiekből álló foglyok között pezsgő közösségi élet bontakozott ki.⁴ Ebben a közegben számtalan érdekes emberrel találkozott, akik közül többekkel szerencsés módon a háború után is tudta tartani a kapcsolatot.

1918-ban romlottak a körülmények, megbetegedett, és az orosz hatóságok fogolycseré keretében útnak indították hazafelé. Csakhogy közben kitört az orosz polgárháború, és vonata valahol a mai Kazahsztán területén megrekedt, és hadifogolytársaival egy rendkívül elhanyagolt állapotú táborba zárták. Nyomorúságos körülményei közül

kalandos úton megszökvé Ádám Jenő egy helyi moziba került zongoristának.⁵ Tatárszk városában négy orosz színésszel került össze, akikkel együtt várta ki a vörösök bevonulását. Utána a helyi színházépületet rendbe hozták, majd rendszeresen előadásokat tartottak – Ádám Jenő írta a zenét a darabokhoz.⁶ (3. kép)

3 *Hogy is volt?* – Ádám Jenő életrajzi visszaemlékezése 16 kazettán. (A továbbiakban: *Hogy is volt?*) 1. kazetta, B oldal.

4 Ádám Jenő: *Életem meséje*. Szerk. Boros Attila. Szigetszentmiklós, Kézirat, 1990. (A továbbiakban: *Életem meséje*) 34.

1990 novemberétől Boros Attila szerkesztésében összesen 37 részben került bemutatásra Ádám Jenő élete a Kossuth Rádióban. A műsor a korábban leírt életrajzi visszaemlékezés alapján készült, ehhez a kazetták szövege csaknem teljes terjedelmében begépelésre került, melyet kinyomtatva Gyűjteményünk őriz. A 248 oldalas dokumentum szövegében tartalmazza a jelen írásban szereplő tények jelentős részét, így az olvasó a következőkben inkább erre a modern kézíratra talál hivatkozásokat.

5 *Életem meséje*. 44.

6 I. m. 51–52.

3. kép: A razdolnojei hadifogoly zenekar. Ádám Jenő az ülő sorban bal szélén hegedűvel.
 Forrás: SZHGY_ÁJ_F_3.41.

A fiatal művész itt döbbsent rá arra, hogy a zene gyógyír a lelki bajokra. Háborús időszakban, amikor az ember létbizonytalanságban él, a zene megnyugvást jelent – Ádám Jenő pedig felismerte, hogy a zene tanításával segíthet a környezetében levő embereknek. Tatárszokban zeneiskolát is nyitott – ennek még nem sikerült hivatalosan megtalálni a nyomát, de saját beszámolója szerint az iskola a távozása után is sokáig működött.

1919-ben végre elindult haza. Közel egy évig tartó hányattatás után érkezett Magyarországra, ahol szembesülnie kellett a trianoni békeszerződés szörnyű következményeivel – az első, amit Budapesten meglátott, a határon túlról menekült, a Keleti pályaudvaron marhavagonokban tengődő magyarok tömege volt.⁷

Itt határozta el, hogy életét a zene tanításának fogja szentelni. Beiratkozott a Zeneakadémiára, ahol Kodály volt a felvételiztető tanára, majd idézőjeles osztályfőnöke – legalábbis ő maga így emlegette mesterét. Kodály Zoltánnal nagyon mély mester-tanítvány viszony, majd életre szóló barátság alakult ki.⁸ (4. kép)

⁷ I. m. 58.

⁸ Ádám Jenő és Kodály Zoltán kapcsolatáról bővebben: Székely Miklós: *Ádám és Kodály*. Magánkiadás, 2008.

Ádám Jenőről egykori tanítványa, Bartalus Ilona zenepedagógus, a Duna Televízió főszerkesztője úgy fogalmazott, hogy polifónia, egy hatszólamú élet volt Ádám Jenőé. Karnagy, tanár, zeneszerző, egyházzenesész, tankönyvíró és népművelő volt ő. Mindegyik területen tudott maradandót alkotni, és munkáját szakmai alázattal, szerényen végezte.⁹

4. kép: Évfolyamával egy rózsadombi kiránduláson 1925-ben. Balról jobbra: Szelényi István, Szigeti Mihály, Kertész Gyula, Bárdos Lajos, Kodály Zoltán, Kerényi György, Seiber Mátyás, Ádám Jenő, Deutsch (Doráti) Antal.
Forrás: SZHGY_ÁJ_F_3.38.

5. kép: A Budai Dalárda balkáni turnéján 1940-ben Belgrádban, Sztankovics Kornél szerb zeneszerző sírjánál. Vezényel Ádám Jenő.
Forrás: SZHGY_ÁJ_F_17.6.

Karnagyként, karmesterként az 1920-as években ért el kiemelkedő sikereket. A korszakban rendkívül népszerűek voltak a barokk óratóriumok, melyek közül például Händel Saulját vezényelte Ádám Jenő a Zeneakadémia koncerttermében több alkalommal is, teltházzal. Karnagya volt emellett a Budai Dalárdának, ami Magyarország egyik legnagyobb férfikórusa volt. A Kórust európai turnékörtúra vitte, Szerbiában kitüntetést is kaptak. (5. kép)

A karnagyi tevékenység mégis egyfajta kiegészítés volt csupán számára. A két világháború közötti időszakban a zeneszerzés állt

⁹ *Ádám Jenő – portréműsor.* Rendező, szerkesztő, műsorvezető: Bartalus Ilona. Duna Televízió, 1996. <https://www.youtube.com/watch?v=jeOLVxpZD4> – utolsó megtekintés dátuma: 2024. július 29.

a szívéhez legközelebb, műveivel a magyar népzene, a magyar falu lelkiségét szerette volna a széles közönség elé tárni. Népdalgyűjtésbe kezdett, elsősorban Zalában járta nyaranta a vidéket, és összesen mintegy száz népdal köthető az ő nevéhez széles népdalkincsünkben.¹⁰

A népdalok zeneiségét felhasználva *Az én falum* címmel egy egészestés daljátékot alkotott, melyet a 30-as években Németországban megfilmesítettek. A daljátékot nagy sikerrel mutatták be a Zeneakadémián. Felvétel sajnos nem maradt fenn belőle, kéziratát az OSZK Zeneműtára őrzi. (6. kép) Népdalfeldolgozásainak egy csokra hanglemezen is megjelent *Két szál pünkösdrózsa* címmel. Ádám Jenő munkáira jellemző, hogy rendkívüli igényességgel minden művéhez kontextust alkot, rendszerbe helyezi, így munkáinak minden eleme valamilyen módon összekapcsolódik. A *Két szál pünkösdrózsa* négy népdalcsoorból álló szvit, melyben az egyes népdalok egy falusi szerelem történetévé állnak össze.¹¹

6. kép: A Magyar Karácsony című daljáték előadásának színpadképe. Debrecen, 1930.
Forrás: SZHGY_ÁJ_F_16.7.

Karnagyí és zeneszerzői tevékenységét népiskolai tanítói munkája mellett végezte. A Zeneakadémián óraadó tanár volt, amiért csupán jelképes fizetést kapott. Vágya az volt, hogy a Zeneakadémia

¹⁰ Bartók Béla: *Magyar népdalok. Egyetemes Gyűjtemény digitális közreadás.* Szerk. Pávai István, Richter Pál. MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2017. <https://systems.zti.hu/br/hu/search?col=19> – utolsó megtekintés dátuma: 2024. július 25. Továbbá a helyszínen készült kéziratok megtekinthetők: <https://miklosimuzeum.hu/dokumentumtar/> – utolsó megtekintés dátuma: 2024. július 25.

¹¹ Ádám Jenő: *Két szál pünkösdrózsa.* Qualiton LP 10.028, 1960.

alkalmazásában álló tanár legyen, ami végül 1930-ban teljesült. A tudása, eredményei megvoltak hozzá, a siker mégis nagyon nehezen jött el – ennek leginkább politikai okai voltak. Visszaemlékezéseiben így nyilatkozott erről az időszakról:

7. kép: A Százados úti polgári fiúiskola tanáráként
1924-25-ben.
Forrás: SZHGY_ÁJ_F_3.43.

„Mivel az akkori kultuszminiszter, Hóman Bálint hírem szerint baloldalinak tartott, sőt ahogy később megtudtam, Horthy kormányzót is így informálták az ismeretlen irigyeim, évről évre elmaradt az akadémiai kinevezésem. Hiába voltam én koncertező dirigens és zeneszerző, nem neveztek ki. Hiába dícsérték – még a nagyzenekari művet, a Dominka Szvitet is hiába adta elő a Filharmóniai társaság Dohnányi Ernő vezényletével, a nagy sikerre való tekintettel két egymást követő szezonban – nyolc éven át maradtam elemi iskolai tanító és főiskolai tanár egy személyben. A protekciót mindig aljasnak éreztem, mélyen szégyelltem, vele sohasem éltem, talán fölösleges büszkeségből, de undorodtam tőle, még a gondolatát is elvettem.”¹² (7. kép)

Életének pedagógiai szólama a 30-as években kezdett kibontakozni, amikor elkezdte az a kérdés foglalkoztatni, hogy miként lehetne az iskolán kívül is népszerűsíteni a magyar zenét. Kodályhoz hasonlóan fontosnak tartotta a fiatalság képzését, de úgy érezte, hogy e tevékenység beéréséhez hosszú idő kell, viszont a jelenlegi, háborútól vészterhes időben is szükséges a tanítás. Így fogalmazódott meg benne, hogy a felnőtt közönséget is meg kell szólítani. A korban divatos igénytelen nóta ellensúlyozását is fontosnak tartotta, ugyanakkor a növekvő német befolyás miatt a „germán szellem egyre jobban befurakodott a társadalomba” – mindez Ádám Jenőt cselekvésre szólította, így fogalmazódott meg benne egy rádióműsor elindításának az ötlete.

Kodály Zoltán elvetette az ötletet, és a Magyar Rádió sem volt nyitott, ám Ádám Jenő annyira kitartóan próbálkozott, hogy végül 1941-ben sikerült elindítania műsorát „Magyar élet, magyar lélek” címmel.¹³ A műsor teljesen egyedi volt a maga korában. Felvétel sajnos nem maradt fenn, hiszen az összes adás élőben zajlott, de Ádám Jenő kéziratait máig őrizzük. A műsor úgy épült fel, hogy a mester először elénekelt az adásra kiszemelt népdalt, majd a szövegét elemezte – költői értékét, a népélet-néplélek összefüggést. Majd ismét elénekelt, ezúttal zenekari kísérettel. Az élő adásban vonósnégyes, cimbalom, fuvola, klarinét szólalt meg rendszeresen – a rádió előtt ülő hallgató pedig együtt énekelhette Ádám Jenővel és a zenekarral a népdalt, s a mintegy félórás

¹² *Életem meséje*. 69.

¹³ l. m. 97–99.

adás végére meg is tanulta azt.¹⁴ Aztán politikai okokból lektorálták, cenzúrázták műsorát, végül 1944 júniusában a nyilasok betiltották.¹⁵

8. kép: A Szó-Mi füzetek 7. részének borítója. Az Ádám Jenő Emlékház példánya, leltári szám nélkül.

A rádióműsor csupán egy kis szelete volt pedagógusi tevékenységének. Kodály Zoltán kérésére, és az ő ötlete alapján Ádám Jenő 1942-ben kidolgozta egy újfajta énektanítási módszer pedagógiai kézikönyvét, ez lett a magyarországi zenetanítás alapműve, a *„Módszeres énektanítás a relatív szolmizáció alapján”* című munka.¹⁶ A szakkönyv mellé gyerekeknek szóló füzet sorozatot is szerkesztett *„Szó-Mi”* címmel, melyben különböző korosztályok részére szedett csokorba népdalokat.¹⁷ (8. kép)

E füzetek képezték az alapját az 1948-ban készült *Énekeskönyv* című tankönyvsorozatnak, melyet Ádám Jenő az újonnan bevezetett általános iskolák ének-zene tantárgya részére írt. Tankönyveit aprólékos műgonddal készítette el, még az illusztrációkat is maga rajzolta. A színvonalas tankönyvsorozat a relatív szolmizáció, vagyis a mozgó dó

módszerének alkalmazásával szinte játszva tanítja meg a gyerekeknek a magyar népdalt – a ma is használt tankönyvek is merítenek az ő könyveiből.¹⁸

Ádám Jenő életének pedagógiai szólama azonban több alkalommal is tragikus fordulatot vett.

Mivel tankönyvsorozata református zsoltárokat, templomtornyokat és a magyar néplelket tükröző vidám énekeket tartalmazott, nem felelt meg a kiépülő diktatúra elvárásainak. A cenzorok azt követelték Ádám Jenőtől, hogy változtassa meg tankönyve tartalmát – ő erre nem volt hajlandó, így a már kinyomtatott, szétosztásra váró tankönyvsorozatot bezúzták, majd egy szerkesztőbizottság a kéziratot teljesen átalakította. A népdalok egy részét átköltötték, az egyházi énekeket mozgalmi dalokra cserélték, és a rajzokat is átalakították, majd Ádám Jenő nevének teljes mellőzésével

14 A műsorok kézírata Gyűjteményünkben kutatható, de leltári jelzettel még nem rendelkezik.

15 *Életem meséje*. 100.

16 Ádám Jenő: *Módszeres énektanítás*. Budapest, Országos Közoktatási Tanács, 1944.

17 *Szó-Mi. I-VIII.* Szerk.: Ádám Jenő, Kodály Zoltán. Budapest, Magyar Kórus, 1948.

18 Deákné Kecskés Mónika: Ádám Jenő Énekeskönyvei mai szemmel. In: *Életmű hat szólamban. Ádám Jenő emlékére*. Szerk.: Tamás Margit. Nagykovács, Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Kar, 2022. Online kiadás. 63–65. o. - https://pk.kre.hu/images/kutatas/2023/Adam_Jeno.pdf - utolsó megtekintés dátuma: 2024. július 29.

nyomtatták ki ismét.¹⁹ Csupán néhány példány maradt fenn az eredetiből ismerősöknél, illetve Ádám Jenő birtokában maradtak a kéziratok.

Módszertani kézikönyvét Kodály Zoltán elvitte egy New York-i konferenciára, ahol igen nagy sikert aratott. Az 1944-es magyar kiadáson Ádám Jenő és Kodály Zoltán szerepelnek szerzőként. Kodály a módszer megtalálója, így a kötet ötletgazdája volt, de az érdemi munkát Ádám Jenő végezte, és mestere iránti tiszteletből tette a borítóra a nevét. Az amerikai kiadó jobban csengőnek találta Kodály nevét, így az angol nyelvű kiadáson már az ő neve szerepelt elől.²⁰ Az Egyesült Államokban azóta is Kodály method néven ismerik, Lois Choksy „The Kodaly Method” című könyve 2019-ben harmadszorra is kiadásra került.²¹

9. kép: Ádám Jenő a vancouveri magyar kórusnak tart előadást 1969-ben.
Forrás: 1924-25-ben. SZHGY_ÁJ_F_3.43.

rengeteget utazott, vagy ahogy ő mondta, bujdosott – felkeresett számos magyar közösséget a világban, elsősorban Kanadában, az USA-ban, Dél-Amerikában. Mindenhol előadásokat tartott, tanított, de volt, ahol hónapokat töltött, mert a külföldön élő magyarok mindenhol szeretettel, barátsággal fogadták.²⁴ (9. kép)

E tragikus fordulatok ellenére Ádám Jenő folytatta pedagógiai munkáját, az 1950-es évektől ő lett a Zeneakadémia zenepedagógiai tanszékének vezetője, és így ő képezte Magyarország énektanárainak jó részét. Azonban valaki feljelentette, és megvádolták, hogy „tanszéke a klerikális reakció fészke”, így 1959-ben nyugdíjazták azzal a felkiáltással, hogy alkalmatlan az ifjúság nevelésére.²²

Miután ilyen módon félreállították, a népművelői szerep maradt neki. A világháború utáni években újraindította rádióműsorát, az 1960-as évektől pedig a televízió képernyőjén folytatta tanítói munkáját, népdalokat, zeneelméletet, zenetörténetet tanított a nézőknek és a hallgatóknak.²³ Nyugdíjazása után

19 Kamenik Klaudia: *Az Ádám-Kodály Énekeskönyv sorozat metamorfózisai*. In: *Egyházművészet és zenepedagógia I.* Szerk.: Galambos Ádám Balázs. Nagykőrös, Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Kar, 2023. Online kiadás. 92–106. https://pk.kre.hu/images/kutatas/2024/egyhazi_muveszet_es_zenepedagogia_1.pdf - utolsó megtekintés dátuma: 2024. július 29.

20 *Életem meséje*. 211.

21 Choksy, Lois: *The Kodály Method I.: Comprehensive Music Education (3rd Edition)*. London, Pearson, 2019.

22 *Életem meséje*. 154.

23 I. m. 158.

24 *A Hogy is volt?* kazettasorozatban a 11–16. kazetta szinte kizárólag a külföldi utakról szól. A hagyatékban található jegyzetek némelyikén Ádám Jenő összegzi az útjait, de igazán teljes összefoglaló ebben a témában még nem született.

Idős korában tüdőbetegsége kötötte ágyhoz, a 70-es évektől fogva már nem tudott külföldi utakat vállalni. Ekkoriban barátkozott össze a szigetszentmiklósi Helytörténeti Gyűjtemény vezetőjével, Vöő Imrével, s nem kis részben ennek a barátságnak köszönhető, hogy teljes szellemi és tárgyi hagyatékát Szigetszentmiklósról hagyta.²⁵ 1979-ben, még az idős mester életében megnyílt a neki dedikált Emlékház.

Ingóságai, kéziratai és művei itt, illetve a Helytörténeti Gyűjteményben található Szigetszentmiklóson. Úgy rendelkezett, hogy Szigetszentmiklóson temessék el, és sírja a falu felé nézzen, hogy örök nyugalomban is lássa, hogyan gazdálkodik hagyatékával szülőfaluja. (10. kép)

A hagyatékában levő jelentősebb összegből jött létre a 80-as évek végén az Ádám Jenő Alapítvány, ami azóta is működik, és támogatja a zenélni vágyó fiatalokat Szigetszentmiklóson. Az alapítvány kuratóriumi elnöke, Székely Miklós zenetörténész, karnagy hozzájárított a hagyaték tudományos igényű feldolgozásához. A munka eredményeként két kötet, és 1996-ban Ádám Jenő születésének századik évfordulóján nagyszabású koncert és konferencia valósult meg, illetve megjelent Ádám Jenő eredeti Énekes Könyvének reprint kiadása. A kutatás, Ádám Jenő nevének felemelése aztán évekre megakadt Székely Miklós váratlan halálával.

A 90-es években létrejött az Ádám Jenő Zeneiskola, mely újabb és újabb épületeket nőtt ki a városban, végül 2014-ben egy újépítésű, jól felszerelt épületbe költözött. Az iskolában jelenleg is nagyon aktív zenei élet folyik, és élénken ápolják névadójuk emlékét, egyebek mellett minden év tavaszán művészeti hetet és emlékkoncertet tartanak Ádám Jenő halálának évfordulóján.

A szigetszentmiklósi Helytörténeti Gyűjteményben a Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Karával együttműködve 2022 óta egy kutatási projekt keretében igyekszünk Ádám Jenő

10. kép: Az Emlékház avatásán 1979-ben.
Bal oldalon Vöő Imre helytörténész.
Forrás: SZHGY_ÁJ_F_46.10.

²⁵ Ádám Jenő végrendeletét Gyűjteményünk őrzi. Rövidített formában nyomtatásban is megjelent a végrendelet: Kunos István: *Ádám Jenőről, Szigetszentmiklós nagy szülőföldről*. Dunakanyar, 1983/3. sz. 48.

életművét feltárni. A projekt eredményeként eddig két tanulmánykötet jelent meg (melyek jelen tanulmány lábjegyzeteiben is megtalálhatók), továbbá három konferenciát is tartottunk, a legutóbbit éppen Szigetszentmiklóson. A projektnek köszönhetően a Helytörténeti Gyűjtemény honlapján egyre bővülő adatbázisban ismerhetik meg az érdeklődők és a témában kutatók Ádám Jenő életművét: a honlapon a digitális leltárkönyv (MúzeumDigitár²⁶) mellett elérhetők az Ádám Jenő élettörténetét bemutató kazetták részletei, továbbá mintegy száz zeneművének kézírata, kézírattöredéke. A 2024-ben befejeződött projektnek biztosan lesz folytatása, melynek során Ádám Jenő ismeretterjesztő előadásainak és általános iskolai Énekeskönyv-sorozatának kézíratai kerülnek digitalizálásra.

Célunk Ádám Jenő személyének, szakmai eredményeinek megismertetése, ezzel nevének méltó helyre emelése a magyar muzikusok világszínvonalú panteonjában.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Ádám Jenő – *portréműsor*. Rendező, szerkesztő, műsorvezető: Bartalus Ilona. Duna Televízió, 1996. <https://www.youtube.com/watch?v=jeOLIVxpZD4> – utolsó megtekintés dátuma: 2024. július 29.

Ádám Jenő: *Életem meséje*. Szerk. Boros Attila. Szigetszentmiklós, Kézirat, 1990.

Ádám Jenő: *Két szál pünkösdrózsa*. Vinyl, Qualiton LP 10.028, 1960.

Bartók Béla: *Magyar népdalok. Egyetemes Gyűjtemény digitális közreadás*. Szerk. Pávai István, Richter Pál. MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2017. - <https://systems.zti.hu/br/hu> - utolsó megtekintés dátuma: 2024. július 30.

Deákné Kecskés Mónika: *Ádám Jenő Énekeskönyvei mai szemmel*. In: *Életmű hat szólamban. Ádám Jenő emlékére*. Szerk.: Tamás Margit. Nagykőrös, Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Kar, 2022. Online kiadás. - https://pk.kre.hu/images/kutatas/2023/Adam_Jeno.pdf - utolsó megtekintés dátuma: 2024. július 29.

Hogy is volt? – Ádám Jenő életrajzi visszaemlékezése 16 kazettán.

Kamenik Klaudia: *Az Ádám-Kodály Énekeskönyv sorozat metamorfózisai*. In: *Egyházművészet és zenepedagógia I*. Szerk.: Galambos Ádám Balázs. Nagykőrös, Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Kar, 2023. Online kiadás. https://pk.kre.hu/images/kutatas/2024/egyhazi_muveszet_es_zenepedagogia_1.pdf - utolsó megtekintés dátuma: 2024. július 29.

Kunos István: Ádám Jenőről, Szigetszentmiklós nagy szülöttjéről. *Dunakanyar*, 1983/3. sz. 48.

²⁶ <https://pe.hu.museum-digital.org/institution/101> - utolsó megtekintés dátuma: 2024. július 30.

AJÁNLOTT IRODALOM

Ádám Jenő: *Módszeres énektanítás*. Budapest, Országos Köznevelési Tanács, 1944.

Choksy, Lois: *The Kodály Method I.: Comprehensive Music Education (3rd Edition)*. London, Pearson, 2019.

Székely Miklós: *Ádám és Kodály*. Magánkiadás, 2008.

Székely Miklós: *Ádám Jenő élete és munkássága*. Budapest, Püski, 2000.

Szó-Mi. I-VIII. Szerk.: Ádám Jenő, Kodály Zoltán. Budapest, Magyar Kórus, 19

HALÁSZTELEK BOLGÁRKERTÉSZ KÖZÖSSÉGÉNEK TÖRTÉNETE

Csepel-sziget Magyarország nagy Duna-szigete. Ide tartozó településeink napjainkban: a budapesti XXI. kerület, Halásztelek, Szigetszentmiklós, Szigethalom, Tököl, Szigetcsép, Szigetújfalu, Szigetszentmárton, Ráckeve, Lórév, Szigetbecse, Makád, Tass-Szentgyörgypusztja. A sziget túlnyomó része a 19. század utolsó harmadára kiheverte az előző századok történelmi fordulatai okozta veszteségeket, és lassan kezdett benépesülni. A Tököl községhez tartozó északi területek sokáig lakatlannak számítottak, legfeljebb legelőként hasznosították ezeket a földeket. Az 1690-es népszámlálás adatai szerint ebben az időben csak Ráckeve, Becse, Szentmiklós, Tököl és Makád számított lakott településnek. A török pusztítás után az erősen megfogyatkozott helyi lakosság mellé rácok és svábok, a 20. század elején pedig bolgárok telepedtek.

A ma városként jegyzett település, *Halásztelek* az 1860-as évektől a rendszeresen publikált összeírásokban, mint Tököl község lakott külterülete jelent meg. Lakosságszáma a következők szerint alakult: 1870-ben 67, 1880-ban 56, 1890-ben 68, 1900-ban pedig 95 fő. Jelenlegi teljes népessége 2024-es adatok szerint 12 ezer fő fölött van.

Malonyai Tamás tököli földbirtokostól, a Hermina-major tulajdonosától 1929-ben vásárolta meg a területet Semény Jenő. Semény, hogy a Malonyayval szemben fennálló kötelezettségének eleget tehessen, a Magyar Földhitelintézettől vett fel több részletben mintegy 1 millió pengő hitelt. Fedezetül a Tököli Kertészeti Rt. részvényeit adták. Miután az Országos Földbirtokrendezési Bizottság engedélyt adott a két birtok felparcellázására, a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége megengedte, hogy a parcellázandó birtokok ára a saját pénztára helyett – az előírt közérdekű ellenőrzés mellett – a Földhitelintézet pénztárába folyják be, ahol ezeket az összegeket Semény Jenő és neje, valamint apósa, Hartstein Kálmán adósságának törlesztésére fordítják.

A parcellázás során Seményék szerződést kötöttek 13 szigetszentmiklói gazdával, akiknek megígérték, hogy amint a telkek vételárát kiegyenlítik, tehermentesen a nevükre írják. Kikötötték azt is a szerződésekben, hogy az érintett 13 parasztgazda részletekben fizetheti a földek vételárát. A szigetszentmiklói gazdák nagy örömmel vásároltak a Tököli Kertészeti Rt. említett területeiből, hiszen közismert volt, hogy a Malonyay család tulajdonában lévő birtokon ezt megelőzően

1 Mlecsenkov László történész, családfakutató. Legutóbbi műve: A halászteleki Malonyay-kastély története. Halásztelek 2020.

bolgárkertészek gazdálkodtak, akik jelentősen feljavították a földek minőségét. A szigetszentmiklósi gazdák gyakorlatilag mindenüket (házaikat és korábbi földjeiket is) pénzzé tették, csakhogy megfelelően törleszthessék az újonnan szerzett Hermina-majori szántóik árát.² A Hermina-majori földekből fejlődött ki a későbbiekben Halásztelek.

Ebben az időben húsz bolgár család bérelt itt földterületet, és a földeken megtermelt áruikat a főváros piacain értékesítették.³ Később közülük többen megvették az általuk bérelt földet, és magas szintre emelték az öntözéses zöldségtermesztést. Kirobbanónak nevezhető sikereik egyik kulcsa a Magyarországon azt megelőzően teljesen ismeretlen, joggal unikálisnak nevezhető intenzív öntözéses kertkultúra volt, amellyel nem kis fejfájást okoztak az ott élő német és magyar kertészeknek.

Hargitainé Szimeonova Rajna az alábbi tényezőkből látta elsősorban sikereik okát:⁴

- kiváló talaj és vízáradtságokkal rendelkező területeket vettek bérbe és rendelkeztek a szükséges tőkével;
- rugalmasan tudtak igazodni a piac igényeihez;
- nem volt konkurencia;
- jó szervezőképesség és kiváló szakértelem birtokában voltak;
- a helyi hatóságok nem akadályozták a tevékenységüket;
- bérelt földön dolgoztak;
- a munkát négy-öt főből álló csapatok végezték;
- a megtermelt profitot összegyűjtötték és az anyaországba vitték, segítve ezzel az ottani rokonokat is;
- erős volt köreikben a szolidaritás, a nagyobb munkálatok idején összeálltak és kölcsönösen segítették egymást;
- a zöldségek széles választékát termelték: vöröshagyma, paprika, paradicsom, bab, uborka, karalábé stb.;
- komplex üzemegységként működnek: a termeléstől az értékesítésig mindent maguk végeztek.

Jelentőségüket mi sem mutatja jobban, mint hogy meghatározó szerepet játszottak a magyarországi primőr zöldségtermesztés megteremtésében. Terményeik megfizethető ára miatt a szegényebb néprétegek körében is el tudott terjedni a zöldségfogyasztás. Arról nem is beszélve, hogy a korabeli Hermina-telep egyik legjelentősebb foglalkoztatójává léptek elő a csepeli Weiss Manfréd Acél-és Fémművek mellett.⁵

² Mlecsenkov László: *A halászteleki Malonyay-kastély története*. Halásztelek, 2020.

³ *Halászteleki bolgárok*. In: Herminateleptől Halásztelekig. Válogatott helytörténeti írások. Írta és szerkesztette: Holakovszky László. Halásztelek Önkormányzata. Halásztelek, 2015. 86–88.

⁴ Hargitainé Szimeonova Rajna: *Bolgárkertészek működése és kertkultúrája*. Bolgár Országos Önkormányzat. Budapest, 2004. 13.

⁵ A magyarországi bolgárokról részletesebben olvashatnak itt: *Napút*. Irodalom, művészet, környezet. Tih bjal Dunav. XIII. évfolyam 9. szám. 2011. november.

A növényápolásban hazánkban ismeretlen eljárásokat alkalmaztak, amelyek azt eredményezték, hogy a korábban megszokottakhoz képest szebb és nagyobb zöldségeket tudtak termelni. Mindezek a változások jelentősen átalakították a magyar zöldségpiacot. Új, teljesen ismeretlen zöldségfélékkel is gazdagították étkezési kultúránkat: például az étkezési paprika mellett közepes méretű, alma formájú paradicsomokat is termeltek, meghonosították a padlizsánt, a póréhagymát, a bámiát (okrát), feketebabot, spárgatököt (étkezési tök) és még jó néhány itthon korábban ismeretlen terméket.⁶

A honi gasztronómiában teljesen ismeretlen volt a nyers zöldségek fogyasztása, addig szinte kizárólag főtt, párolt, sült formában ették. Ezt a változást is a bolgárkertészeknek köszönhetjük. A befogadó magyar állam vezetése felismerte az újszerű gazdálkodásban rejlő lehetőségeket és az 1920-as években maga is igyekezett ilyen rendszerű kertészeteket alapítani, működtetni. A próbálkozások azonban nem jártak sikerrel, mivel hiányzott belőlük a bolgárkertészek több évszázados szaktudása és tapasztalata. A bolgárkertészek sikerének egyik záloga ugyanis a csapatmunkában, az összefogás erejében rejlett, amelynek több generációra visszamenő tradíciója volt a bolgárok körében.

Történetileg nézve, az ötszáz esztendőös oszmán török iga (1396–1878) alól felszabadult Bulgáriából a kivándorlás nagyjából a 19–20. század fordulóján kezdődött. Elsősorban gazdasági, egzisztenciális motivációjú migrációról beszélhetünk, melynek egyik csúcspontja 1914-ben volt. Az észak-kelet bulgáriai Tirnovo⁷ megyéből – az itt található Draganovo, Ljaszovec, Polikraiste, Dolna Orjahovec stb. településekről származik a Magyarországra települő bolgárok jelentős hányada. Statisztikailag akkor 16 789 hivatalosan regisztrált felnőtt hagyta el az ország területét, hogy tudását, szakértelmét, szorgalmát más országban kamatoztassa. Draganovo község 6500 lakosából 2500 egy és negyvenöt év között gyermek és férfi vándorolt el. Az első világháború előestéjén 5204 bolgár élt az Osztrák – Magyar Monarchia területén.⁸ A felsorolt települések közül Polikraiste kiemelt jelentőségét mi sem mutatja jobban, mint hogy a 20. század elején 24 000 külföldön dolgozó bolgárkertész közül 2400 ebből a faluból származott⁹.

A bolgár kertművelésre a hosszú ideig tartó török jelenlét rányomta a bélyegét: ennek bizonyítéka számos olyan kertészeti szakkifejezés, amelyet a mai napig használnak Bulgáriában, és a

6 Hargitainé Szimeonova Rajna: *Bolgárkertészek működése és kertkultúrája*. Bolgár Országos Önkormányzat. Budapest, 2004. 23.

7 Veliko Tarnovo (bolgárul: Велико Търново) város Bulgáriában, a róla elnevezett megye székhelye. Régi magyar neve Tövisvár. A város két ízben is betöltötte Bulgária fővárosának szerepét, előbb 1185–1393 között, majd 1878–1879 között is. Történelmi szerepéből és festői, ódon látványából adódóan napjainkig Bulgária egyik, turisták által leginkább látogatott városa, emellett Észak-Bulgária adminisztratív, gazdasági és kulturális központjának is számít. Nagyszerű város, 70 000 lakossal, panorámával és tekerő Jantra folyóval.

8 Diana Glasznova: *Bolgárkertész-migráció Európában és a világban*. In: A diaszpórában élő bolgárok gazdasági migrációja, intézményei és szervezeti élete. Bolgár Országos Önkormányzat – Bolgár Kutatóintézet. Budapest 2018. 90.

9 Diana Glasznova: *Bolgárkertész-migráció Európában és a nagyvilágban*. In: A diaszpórában élő bolgárok gazdasági migrációja intézményei és szervezeti élete. Tudományos konferencia a Magyarországi Bolgárok Egyesületének 100 éves jubileuma alkalmából. Bolgár Országos Önkormányzat – Bolgár Kutatóintézet. Budapest, 2018. 90.

halászelkiek is átvették: jaszta = melegágy; motika = félköríves, nagyméretű kapa; sadilo = ültetőfa; kaval = öntözőbarázda stb.

Az oszmán uralom alatt létrejött kertészeti központok közül az egyik legnevezetesebb a Balkán-hegységtől északra található egykori fejedelmi koronázóváros, mai nevén Veliko Tarnovo körül alakult ki. A kertészkedés bolgárok körében történő gyors elterjedésének egyik oka a speciális birtokviszonyokkal magyarázható, ugyanis szinte teljes mértékben hiányzott ebből a struktúrából a nagybirtok jelenléte. Mi sem mutatja ezt jobban, mint, hogy a földbortokok nagyságát nem hektárban vagy holdban, hanem a hektár tizedrészében, dekárban határozták meg: 1 dekár 0, 18 kataszteri holddal egyezett meg.

Ilyen birtokviszonyok mellett a 19. század végéig nem jöhettek létre nagy gazdaságok, ami ahhoz is vezetett, hogy jelentős munkaerő-felesleg alakult ki, amit nem tudott felszívni az akkor még fejletlen ipar. Az industrializáció alacsony foka miatt a városiasodás is gyerekcipőben járt. Mindez a helyi mezőgazdasági termények helyi piacon történő értékesítését is gátolta. Nagyobb városok hiányában nem alakulhatott ki a szükséges felvevőpiac sem. A meginduló kertész-kivándorlás olyan országok felé irányult, ahol a városiasodással párhuzamosan még nem alakult ki hatékony kertészeti ellátó ágazat.¹⁰

A Magyar Királyság egyike volt ezeknek az országoknak. Több interjúalanyom egybehangzóan állította, hogy felmenőik három tényező együttállását keresték letelepedésükhöz: legyen sík, egyenletes terület, vízfolyás a termeléshez és az öntözéshez, illetve gyárkémények a közelben a megfelelő nagyságú felvevőpiac miatt.¹¹ Az akkori Hermina-telepen mindez a rendelkezésükre állt. Nem is beszélve a Duna közelsége miatt a parton nagy mennyiségben található fűzfákról, amelyek a zöldségek szállításához elengedhetetlen kosarak elkészítése miatt voltak fontosak.

A bolgárkertészek sikerét mi sem mutatja jobban, mint, hogy a piacot korábban uraló magyar és német kertészek érdekvédelmi szervezete, az Országos Magyar Kertészeti Egyesület 1923-ban a bolgár konkurencia felszámolását követelte a magyar kormányzattól. Ezen felülkerekedett az az elismerés, amely utóbbiakat övezte fejlett munkamoráljuk, takarékos gazdálkodásuk és a folyamatos, olcsó zöldségellátás biztosítása miatt.¹²

A Duna-parton a Wahrmann család által létesített beton szivattyúházból egy téglából kirakott csatornán keresztül vezetett a víz a Kisgyár utcán át a kertek felé, egészen a gát megépítéséig. Értelemszerűen akkor felszámolták ezt a csatornát, a téglákat pedig helyi építkezésekhez használták fel.¹³

10 Fodor Miklós Zoltán: *Élet a bulgárföldön (a zagyvapálfalvai bulgárkertészek*. In: Neograd 2012. A Dornay Béla Múzeum Évkönyve, XXXVI. Salgótarján 2013. 200.

11 Interjú Kusev Angellel, Kusev Nikolával és Popov Trifonnal – 2020. december.

12 Az utolsó bolgárkertészek. Ők hozták be a póréhagymát, a padlizsánt, a spárgatököt. In: *Magyar Nemzet*, 2005. április 15. 30–31.

13 Bakó Gábor: *Halásztelek*. Halásztelek Város Önkormányzata. Halásztelek, 2010. 25.

Az 1940-es években a fűrt, helyi kutakból robbanómotoros szivattyúk segítségével biztosították az öntözéshez elengedhetetlenül szükséges vizet. Nagypám kertjében, a házuk mögött is volt egy 3–4 méter mély, 5 méter átmérőjű betonozott tölcser, amelyben pöfögött egy ilyen motor, a szomszédos Popov családnak is szolgáltatva az éltető vizet. A kezdeti időkben ezen kívül Popgeorgiev Kiril (Kíró bácsi) gazdaságában és a Kisgyárral szemben lévő „Bolgárkerék” emlékműnél is működött hasonló. Szép lassan azonban valamennyi család kiépítette a maga vízellátásához elengedhetetlen saját kútját.

A földterület termőképességét intenzív trágyázással biztosították. Ehhez a „muníciót” a Haller téri piac közelében található, mára már nagyrészt lebontott Közvágóhíd és más lovas laktanyák szolgáltattak. A Budapestre menő, áruval roskadásig megrakott szekerek, a visszaúton trágyával tele hajtottak hasznot a kertészeknek

A Magyarországon ideiglenesen letelepedett kertészek gazdasági tevékenységének jellegében és életvitelében mindeközben fokozatos változások következtek be. A gazdák immár nem csupán egy, hanem több évre szóló földbérleti szerződést kötöttek, sőt: egyre többen földet, házat, lakást vásároltak, ami a végleges letelepedés szándékát jelezte. Igen sokan még novemberben a Dimiter-napi zárszámadást követően hazatértek, leginkább házassági céllal, azonban az idő előrehaladtával mind kevésbé volt általános.¹⁴

Bolgár állampolgárságukat mindvégig megőrizték. Vegyes bolgár-magyar házasságkötések szép számmal előfordultak egy idő után, azonban a korabeli magyar jogszabályi környezet nem tolerálta a kettős állampolgárságot. Az 1950-es években hatályos törvény értelmében a korábban magyar állampolgárságú házastársak elvesztették azt, és automatikusan bolgár állampolgárok lettek. Csakúgy, mint a születendő gyermekek.¹⁵ Az I. világháború vérzivataros esztendői a központi hatalmak oldalán beavatkozó Bulgáriát is érzékenyen érintették, ám az 1930-as években, kiváltképp a Bolgár Kertész Szövetség (Bolgár Agrár Egyesület) jóvoltából újból több ezerre növekedett a magyarországi bolgárok lélekszáma. A világháborút követő nemzetközi politikai atmoszférában, érthető okok miatt teljesen megszűnt a Szovjetunióba irányuló kirajzás. A Jugoszláviában és Romániában bevezetett bevándorlást korlátozó intézkedések hatására csupán három befogadó ország jöhetett számításba: Magyarország, Csehszlovákia és Ausztria. Nem egy magyarországi bolgár családnak van napjainkban is rokonsága e két országban.

Meg kell említenünk Babarcsi István nevét, aki jelentős földterülettel rendelkezett az akkori Halásztelken. Meglátva a bolgárkertészetben rejlő üzleti lehetőséget szakmai partnert keresett, és meg is találta Kusev Pavelov Pavel személyében. Előbbi biztosította a megfelelő földterületet,

¹⁴ Juricskainé Szabeva Aszja: *A magyarországi bolgárkertészek szokásai a XVIII-XX. században*. In: Bolgárok Magyarországon. Tanulmányok. Szerk. Papadopolosz. Petkova Adriana. Akadémiai Kiadó, Budapest 2002. 121–170.

¹⁵ Lili Peneva-Vincze: Hagyományörzés és beilleszkedés a Magyarországon élő bolgárkertészek körében. In: *Etnographia*, 92. évf. 1981. 452.

utóbbi pedig a siker tulajdonképpeni zálogát jelentő szaktudást. Egészen addig működött ez az együttműködés, amíg a bolgár fél meg nem erősödött annyira, hogy megalapíthassa saját kertészetét a mai Ilona utcában.

Az így folyamatosan talpra álló és terjeszkedő halásztelki bolgárkertészek munkájuk anyagi hasznát megosztották bulgáriai rokonaikkal, folyamatosan támogatták őket anyagilag és munkalehetőség biztosításával is. Az anyaországban maradtakkal való kapcsolattartás egyik láttelepe a Külügyminisztérium (KÜM) I. számú Politikai Főosztálya által „a Magyar Népköztársaságban dolgozó bolgárkertészek átutalásai” tárgyában 1954. február 8-án lebonyolított tárcaközi egyeztetésről készített feljegyzés. Ugyanis az 1948. július 1-jén megkötött Magyar-Bolgár Árucsereforgalmi és Fizetési Megállapodás értelmében a Magyarországon élő bolgárok számára lehetőség nyílt hozzátartozóik támogatására, az alábbi jogcím alapján: „A Bulgáriában élő magyar állampolgárok és a Magyarországon élő bolgár állampolgárok megtakarításai – a tökejellegű átutalások kivételével – átutalhatók.”¹⁶

Az 1956. évi 15. számú törvényerejű rendelet szellemében az egész magyarországi agrárium szerkezetét radikálisan megváltoztató szövetkezeti típusú átalakítás a termeléstől az értékesítésig terjedő önálló gazdálkodási egységet alkotó bolgárkertészeteket is igen érzékenyen érintette. A szovjet blokk államaiban – így Bulgáriában is – a nem teljesen szuverén módon meginduló „téteszesítés” kezdeményezői között nem csupán a magyar államigazgatás felsővezetése, hanem a Bolgár Népköztársaság budapesti diplomáciai képviselőjének munkatársai is felfedezhetők.

1958. november 10-én Dzurdzik főosztályvezető Börcsök konzul társaságában ismételten fogadta Pavlov titkár, aki beszámolt arról, hogy „[...] *Csepelen megalakult a termelőszövetkezet.*” Emellett átnyújtott egy jegyzéket is, mely azon személyek listáját tartalmazta, akiknek „[...] *eltávolítását a Magyar Népköztársaság területéről*” ez úton is kezdeményezte a nagykövetség akkori vezetése, nyilván a bulgáriai állami- és pártvezetés akaratát tolmácsolandó. Az eszmecserén megvitatásra került a kért intézkedés során alkalmazott eljárás módja is, amely során Pavlov titkár a kiutasítás helyett „enyhébb eljárás alkalmazása” mellett foglalt állást. A tárgyalást félbeszakította egy telefonbeszélgetés, amely alatt Sztójcsev nagykövet instrukciókkal látta el beosztottját, melyből kiderült: „[...] *Szófőből utasítást kaptak, hogy kérjék nevezettek letartóztatását és azonnali kitoloncolását Magyarországról.*”¹⁷

A korszakra oly jellemző koncepciós eljárások alapja a valóságnak többé, de inkább kevésbé megfelelő „vád” megfogalmazása volt. Ez alól a magyarországi bolgárkertészetek felszámolására, termelőszövetkezetekbe kényszerítésére irányuló törekvés sem jelenthetett kivételt. Ennek

¹⁶ MOL XIX-J-1-j-Bulgária-V-40-0012181-1954. 9. doboz. 1. oldal. A Magyar Népköztársaságban dolgozó bolgár kertészek átutalásai (Budapest, 1954. február 10.).

¹⁷ MOL XIX-J-1-j-Bulgária-V-36-81-1945-1964. 9. doboz. Pavlov bolgár nagykövetségi II. o. titkár látogatása (Budapest, 1958. november 10.)

jegyében az üggyel megbízott bolgár nagykövetségi titkár 1958. november 11-én találkozót kért Börcsök konzultól, akinek „[...] előadta, hogy egyes magyar szervezetek a nagy bolgár kertészek lepéznélnek és különböző ügyleteket tárgyalnak le ezen keresztül. Példának említette meg a zöldség felvásárló vállalatot, ahol elsőrendű minőségként veszik át a legsilányabb termelvényeket is, míg a kiscgazdától a kiváló minőségű termelvényeket is csak harmadrendű áruként veszik át. Példának említette még, hogy az elmúlt évben hasonló módon intézték el a trágya-vásárlást is.”¹⁸ Ezen kívül a diplomata állítása szerint „[...] a termelőszövetkezet alakításával kapcsolatban ismét nagyobb összeget adtak különböző személyeknek azzal a céllal, hogy gátolják meg a szövetkezet működését.”¹⁹

Ugyancsak ezen a napon kelt feljegyzés szerint Pavlov II. osztályú titkár Dzurdzik főosztályvezetőnél is látogatást tett, akinek: a bolgárkertészek letartóztatásával kapcsolatban átnyújtott jegyzékre vonatkozólag „[...] elmondotta, hogy Sztojcssev nagykövetük több magyar vezető személyiséggel beszélt az ügyben, akik elvileg egyetértettek a jegyzékben szereplő személyek kitoloncolásával. Megemlítette, hogy valamennyien rovott múltú egyének, akik már egy-két esetben börtönbüntetésre voltak ítélve, így például a legutóbbi aranyüzérkedéssel kapcsolatban is.”²⁰

Itt, ennél a pontnál úgy gondolom, érdemes egy kicsit megállnunk, és amennyire a kollektív emlékezet lehetővé teszi, elemezni e vádak valóság tartalmát. Halásztelki bolgárokkal, bolgár származású személyekkel készített interjúk segítségével kirajzoló történetek központi alakja egy titokzatos, Budapestről érkező személy volt, aki egyenként, személyesen kereste fel, nyilván nem csupán a Halásztelken élő bolgárkertészeket, és akiknek négy szemközt elmondta, hogy az akkoriban legnagyobb címletű magyar bankjegy, a száz forintos a közeljövőben elveszti értékét, ezért vásároljanak tőle ún. „Lajos aranyat”, ezáltal biztosítva vagyonuk értékállóságát.²¹

Budapest Főváros Levéltárában bukkantam rá arra a 161 oldalas ítéletre, amelyet a főváros bírósága bocsátott ki 1954. július 6-án. Az „arany üzérkedési üggyel” foglalkozó tárgyalásorozat június 17-én kezdődött és 111 vádlottja volt. Az ügy elsőrendű vádlottja Harnos Lipót budapesti villanyszerelő volt, akinek eredeti családneve Hartstein volt. Ez a családnév, mint tulajdonos felbukkant korábban Halásztelek történetében. Harnos Lipót volt tehát a kollektív emlékezetben megőrzött stróman, vagy agent provocateur a történetben. Körbejárta a fővárosi és Budapest környéki bolgárkertészeteket azt az információt elterjesztve közöttük, hogy a forint be fog dőlni, el fog értéktelenedni.

18 MOL XIX-J-1-j-Bulgária-V-36-81-1945-1964. 9. doboz. Pavlov bolgár nagykövetségi titkár látogatása (Budapest, 1958. november 11.).

19 MOL XIX-J-1-j-Bulgária-V-36-81-1945-1964. 9. doboz. Pavlov bolgár nagykövetségi titkár látogatása (Budapest, 1958. november 11.).

20 Uo.

21 Interjú Mlecsenkov Trifonov Angellal és Mlecsenkov Trifonov Lászlóval. Halásztelek, 2004. július 15.

A második világháború után a Magyarország gazdaságát megrázó hiperinfláció, a pengő gyors devalválódása, majd teljes értéktelenedése élénken élt még az emlékezetükben, ezért többen éltek a rejtélyes idegen ajánlatával. Rövid idő elteltével az Államvédelmi Hatóság emberei jelentek meg az érintett kertészeknél, és mivel a hatályos magyar jogszabályok szerint aranyat kizárólag az állam birtokolhatott, büntetőeljárást indítottak a kompromittálódott személyekkel szemben. Mindezt ragadványnevek formájában, folklorisztikus elemként a bolgárkertészek közössége is megőrizte. Így kaphatta egyikük a „zsidó Marci” gúnynevet.²²

Az ügynek voltak magyar vádlottjai is, de túlnyomó többségében bolgárkertészeket érintett hátrányosan. Összesen nyolc halászteleki bolgárkertész családot érintett. A retorzió az esetek többségében a vásárolt aranyneemű elkobzásán túl felfüggesztettre mérsékelt börtönbüntetés és pénzbüntetés volt.²³

A bolgár állam képviseletében eljáró bolgár diplomata újjólal megerősítette azon álláspontját, miszerint „[...] ezen személyek likvidálása, illetve félreállítása nemcsak a bolgár nagykövetség érdeke, hanem a magyar szervek is profitálni tudnak abból, ha ezen személyeket eltávolítják a Magyar Népköztársaság területéről.”²⁴

A fentiekben némiképp felvázolt folyamat eredményeképpen a magyarországi gazdasági változások, ezen belül is a makro folyamatokból ki nem szakítható, de a dolgozat szempontjából releváns bolgár gazdaságok kisajátítása, illetve cserefeldek felajánlása, a mesterséges, de annál dinamikusabb industrializáció és az ezzel együtt járó városiasodás szétrobbantotta a tradicionális, ősi életkereteket.

Sokan nem találták meg helyüket ebben a gyökerestül átformált, számukra oly idegen, a génjeikben és a mentalitásukban hordozott felfogással totálisan ellentétes világban, és a lehető legtragikusabb döntést meghozva, elmenekültek ebből a számukra elviselhetetlen helyzetből. Ahogyan azt egy felsőzsolcai (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) idős bolgárkertész asszony ennél sokkal tömörebben és találóbban megfogalmazta: „Apám a téeszésítés után meghalt, annyira fájt neki, hogy oda lett a keservesen megszerzett földecske.”²⁵

Annak dacára, hogy a Pest-környéki bolgárok is létrehoztak három termelőszövetkezetet, a későbbi évek gazdasági, és az ebből eredő politikai megfontolások fokozatosan nehezítették, majd teljesen lehetetlenné tették az etnikai alapú szerveződést. Több vidéki bolgár gazda részben a kényszertől hajtva, részben gazdasági érdektől vezérelve a pesti agglomerációba helyezte át

22 Interjú Kusev Nikolával. Halásztelek, 2005. március 15.

23 HU BFL XXV4 – Fővárosi Bíróság iratai (B.V. 1830/1954-49).

24 Uo.

25 Léway Györgyi: Felsőzsolcai bolgárok. In: *Népszabadság*, 2004. szeptember 1.

tevékenységének bázisát. A kertészkedést azonban mind többen feladták, vagy feladni kényyszerültek. Amennyiben folytatták is őseik mesterségét, már korábban sem olyan volumenben, mint elődeik. Legtöbbjük beolvadt a magyar munkaszervezetbe, vagy az iparban vállalt munkát, amit háztáji termeléssel egészített ki.²⁶

Berkovits Györgynek a *„Magyarország felfedezése”* című sorozatban *Világváros határában* címmel 1976-ban megjelent szociográfiája igen plasztikusan vázolta fel a halásztelki „téesszítés” bolgár vonatkozásait is. A következőképpen fogalmazott: „A bolgárkertészek természetesen nem léptek be és nem is alakítottak közös gazdaságot, munkamódszerük, életmódjuk az egyéni vállalkozásra alapozódott.” 1951-ben a szomszédos lakihegyi „Erdei Ferenc” termelőszövetkezeti csoport (Tszcs), és a halásztelki gazdák által alapított „Alkotmány” Tszcs fuzionált, s egyesülésükkel létrejött a „Szabad Május” Termelőszövetkezet. Mindezzel a helyi döntések köre és jelentősége még tovább szűkült.²⁷

1961-ben Halásztelek teljes mértékben „[...] szövetkezeti község lett”, mert ekkor a bolgárkertészek megalakították az „Egyetértés” Tszcs-t. Az más kérdés, hogy a Tszcs-ben a bolgárkertészek egyesültek, akik – mint kiderült – csak fedőnévként használták maszekoskodásukhoz – mindegyiküknek volt például kis teherkocsija, amivel az árut piacra szállították. Az „Egyetértés” Tszcs relatív önállóságát azonban csak 1975. január elsejéig tarthatta meg, amikor is a „Szabad Május” Termelőszövetkezettel összeolvadva jött létre az „Alkotmány” Mezőgazdasági Termelőszövetkezet.

Csepel-szigeten az ötvenes évektől alakuló bolgár nemzetiségi termelőszövetkezetekbe – annak ellenére, hogy bennük az etnikai homogenitás és a gazdasági autonómia sértetlen maradt – a tehetősebb gazdák nem kívántak belépni. A tragikusan megtört életutak mellett a foglalkozásváltás, mint életstratégia is megjelent. A legállhatatosabbak kisebb bérelt földterületen a régi árasztásos technológiával, vagy annak módosított változatával fáradhatatlanul folytatták kertészeti tevékenységüket. A tradicionális foglalkozási forma fokozatos visszaszorulása, visszaszorítása a nemzetiségi öntudat erőzójának gyorsulását eredményezte.

A hazai bolgárkertészek túlélési ösztönét és nélkülözhetetlenségét ugyanakkor nagyon erőteljesen megmutatta az is, hogy sokan képesek voltak alkalmazkodni a rájuk oktrojált körülményekhez és az újabb keretekhez. A kollektivizálást követő években zavar keletkezett a főváros zöldségellátásában, ami nem is csoda, hiszen már 1945-ben is Budapest zöldségellátásának a 30%-át biztosították a hivatalos statisztikák szerint.

²⁶ Doncsev, Toso: *Bevándorló kertészekből – bolgár kisebbség*. In: Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából 1., szerk. Eperjessy Ernő, Budapest, 1996, 25.

²⁷ Berkovits György: *Világváros határában*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1976. 105.

Kiutat jelenthetett több kertészet számára az ún. felvásárlási telep, vagy más néven a „nosztró telep”. Ez az intézmény Halásztelken, a jelenlegi Egészségház helyén volt található a II. Rákóczi út mentén a Kisgyár és az Óvoda utca között. A meghatározott mennyiségre leszerződött kertészek itt adhatták le terményeiket, melyeket aztán kamionokon a belföldi vagy a KGST piacokra szállítottak. Ez lett az értékesítés egyik formája.

A későbbiek folyamán, illetve e mellett megmaradtak megszűnésükig a korábbi fő értékesítési csatornájuk: a fővárosi piacok. A Haller téri árusítási lehetőség felszámolását követően a csepeli és az összes jelentős fővárosi piacon jelen voltak zöldségeikkel.

Az egyesülési folyamat végkifejleteként életre hívott „Duna” MGTSZ-hez 1978-ban a tőköli „Vörös Csillag” mellett a Budapest XX. kerületi „Magyar – Bolgár” MGTSZ is csatlakozott, ezáltal Magyarország egyik legnagyobb mezőgazdasági nagyüzeme jött létre így.²⁸

A második világháború után Magyarországon kibontakozó politikai, gazdasági és társadalmi változások elkerülhetetlenül együtt jártak nemzetiségi következményekkel is. Mint minden létszférában, így a magyarországi bolgár közösség civil életében is a korábbiakban nem tapasztalt mértékű átrendeződés ment végbe, befolyásolva annak emberi és anyagi hátterét.

A vidéki bolgár centrumok Pécsen és Miskolcon a tévesztés következtében elvesztették gazdasági alapjukat és megszűntek. Ezt megelőzően saját pópával, kápolnával és iskolával is rendelkeztek, amelyet a helyi bolgárkertész közösség tagjai finanszíroztak és tartottak életben. A budapesti intézetek és szervezetek megmaradtak ugyan, de finanszírozásukat átvette a magyar és a bolgár állam. Ilyen volt a magyarországi bolgárok egyesülete, az általános iskola és gimnázium, illetve a Vágóhid utcában található művelődési ház és templom is.

A halásztelki bolgárok jelentős része látogatta ezeket az intézményeket és részt vett a programokon, a különböző eseményeken, szent liturgiákon, és igénybe vették az oktatási intézmények nyújtotta lehetőségeket.

Konklúzióként elmondható, hogy nagyszerűen alkalmazkodtak a felülről kezdeményezett strukturális változásokhoz. Megtalálták a módját annak, hogy a megváltozott feltételek közepette is folytathassák ősök mesterségét. Előbb-utóbb a párt és az állami vezetők is konstatálták a Budapesten tapasztalható ellátási anomáliákat, ami őket is arra ösztönözte, hogy ismét visszaállítsák a bolgárkertészek korábban csorbított önállóságát. Azok, akik átvészelték a legnehezebb éveket, a Kádár-rendszer évtizedeiben is szinte zavartalanul dolgozhattak kertjeikben.

²⁸ *Halásztelek tegnap, ma, holnap.* Főszerk. Bunde Todorov Ivánné, szerk. Farkas Ottó, Halásztelek, 1980. 19.

Halásztelken a település terjeszkedése nehezítette munkájukat. A helyi tanács újabb és újabb területeket vont belterületbe és parcellázott fel családi házak számára. Városunk napjainkban is dinamikus terjeszkedése folyamatosan szorította ki a jelenlegi belterületből a kerteket.

A rendszerváltás évei ismét krízis hoztak a magyarországi bolgárkertészek számára, ami alól a halásztelkiek sem voltak természetesen kivételek. Drasztikusan visszaesett a kereslet, csökkentek a jövedelmek, nőtt a munkanélküliség. Ugyanakkor az anyagköltségek és a kisegítő munkakerő fizetése folyamatosan növekedtek. Nehézséget jelentett a korábbi zárt piaci szerkezet után a mediterrán országok olcsó konkurenciája. Már az 1960-as években több bolgárkertész áttért a zöldségről a virágra. A fentiekben vázolt tendenciák őket is sújtották. Ebben a szektorban a holland virágtermelők dömpingje szorította ki őket fokozatosan a piacról. Mindez oda vezetett, hogy egyre többen hagytak fel a mezőgazdasági tevékenységgel és fogtak teljesen más vállalkozásba, más lehetőségeket keresve. Például a szintén polikratei származású Kucarov család üzemeltette évtizedeken át Halásztelek egyik virágboltját, amelyben a saját természetű növényeket értékesítették. A bolt vezetője, Kucerova Gergana – akinek neve alapján a település lakói „Gerí”-ként emlegették a boltot – a közelmúltban váltott profilt.

A folyamatos csökkenés következtében alig négy-öt működő bolgárkertészet maradt talpon napjainkra. Ennek egyik fő oka az volt, hogy a bolgárkertészek harmadik, de volt, hogy már a második generációja is az élet más területén szeretett volna érvényesülni. A szülők részéről is megjelent az a törekvés, hogy gyermekeik lehetőleg diplomát szerezzenek, értelmiségi, jogi, közgazdasági pályára menjenek.

Feltétlenül meg kell említeni azt is, hogy Halásztelek lakóinak egészsége felett Vaszileva Kucerova Dimitrova Szezsana házi orvos örködött, akinek férje a 2018-ban tragikusan hirtelen elhunyt Vaszilev Koszev Vaszkó volt, aki fogorvosként működött városunkban. A névazonosság nem véletlen: a doktor úr felesége és Kucerova Gergana férje testvérek voltak.

Mivel Halásztelek a Budapest körül ölelő agglomerációs gyűrű szerves része volt a kezdetek óta, ezért az 1994. december 11-én megalakított kisebbségi önkormányzaton túl nem alakultak nemzetiségi civil szervezetek, illetve egyéb kulturális intézmények. Egyet kivéve: a bolgár nyelvet diákok számára oktató vasárnapi iskolát a Hunyadi Mátyás Általános Iskolában.

A 2001. évi népszámlálás adatai szerint a 7061 fős állandó lakosság mellett 50-en vallották magukat a bolgár nemzetiséghez tartozónak, 55-en nyilatkoztak úgy, hogy a bolgár kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődnek és 53-an tekintették anyanyelvüknek a bolgár nyelvet. A 2010. évi census adatai szerint a bolgársághoz kötődőnek 83-an vallották magukat. Arányait tekintve tehát településünkön él a legtöbb, a bolgár nemzetiséghez valamilyen módon kötődő lakos a vidéki települések körében.

A Halásztelki Bolgár Kisebbségi Önkormányzat 2004 decemberében 100 000 Ft-ot adományozott a polikraistei óvoda és nyugdíjas otthon céljaira, valamint döntő szerepet játszott Halásztelek 2004 júliusában és októberében, Halásztelek, valamint a bulgáriai Polikraiste és Nikopol (Nikápoly) közötti testvér-települési kapcsolat létrejöttéhez is.

A helyi bolgár közösség kapcsolata azonban ettől függetlenül és ezt megelőzően is nagyon intenzív és élő volt. Szoros kapcsolatot áptak szülőföldjükkel, az anyaországban élő rokonaikkal. Még az 1990-es években is volt arra példa, hogy házastársat onnan választottak maguknak. Popov Szimeonov Trifon az 1960-as években ottani tanulmányai miatt katonai szolgálatát is Bulgáriában töltötte. Polikraiste egyik kávézójának a neve „Budapest”. A falu főtere évente ad helyet a Szent Marina napi búcsú eseményeinek, amelyet rendszeresen látogatnak halásztelki bolgárok.

A Szent Marina templom harangjának alsó peremén az alábbi felirat olvasható: „A polikraistei Szent Marina templomnak adományozták Atanasz P. Szarnov, Trifon Iv. Mlecsenkov kertészek és munkatársaik. Az adakozást 1885-ben kezdték és 1893-ban fejezték be.” A „Budapesti asszonynak” is nevezett harang alsó peremén olvasható ez a feliraton olvasható rokont sokáig nem tudtam archoz kötni, de nagyapám szülőfalujában, az egykori bolgár koronázóváros, Veliko Tarnovóhoz közeli falu iskolájának folyósójára kikerült ez a kép is a helyi hírességek sorában.

Az egyik legjelentősebb bolgárkertész emlékhely is Halásztelken található. Az egyik általuk létesített és használt egykori kút közelében látható Reich László helybéli asztalos mesternek és fiának a munkája, a Bolgárkerék-emlékmű, melyet 2007. szeptember 29-én avattak és szenteltek fel. A bolgár kisebbségi önkormányzat szervezésében megvalósuló projekt a Ijaskoveci

1. kép: A Bolgárkerék-emlékmű
Forrása: halasztelek.hu

(Bulgária) kertész múzeumban látható öntözőkereket (dolap) mintaként használva valósult meg. Valamivel később az állagmegóvás érdekében oldalról nyitott tetővel látták el a fa építményt.

Végezetül szeretnék kitérni a Halásztelken élő bolgárkertészek származására is, amelyet korábban már ecseteltem. Való igaz, hogy a többség Polikraistéből költözött a Csepel-szigetre, ám a teljes kép ennél nyilvánvalóbban árnyaltabb. Nagy segítségemre volt Menyhártné Csangova Penka „Magyar ég alatt” címmel 1989-ben Szófiában bolgár nyelven megjelent monográfiája, amelyből eddig sajnos egy néhány oldalas részlete jelent meg magyarul. Ebben a munkában látott napvilágot első alkalommal a *halászteleki bolgárkertészek listája 1980-ból*, ami az alábbi volt:

Petko Dzsongov és felesége Gina	Ilija Krasztev és felesége Julianna
Marin Dzsongov	Dobri Valev és felesége Róza
Sztefan Dzsongov	Petko Kusev és felesége Danalina
Kiril Popgeorgiev és felesége Cvetana	Georgi Szlavov és felesége Marija
Marin Radev és felesége Elena	Dimitar Kolev és felesége Marija
Marin Popmarinov és felesége Marinka	Georgi Kusev és felesége Veszka
Denyo Grigorov	Kosztadin Hadzsipetkov és felesége Milana
Marin Grancsarov és felesége Elena	Todor Dragnev
Petko Hrisztov és felesége Margarita	Marin Karapencsev és felesége Terezija
Cvjatko Szomov és felesége Marija	Marin Popgeorgiev és felesége Szamuila
Vaszil Vladov és felesége Petrana	Dimitar Concsev
Ivan Szarnov és felesége Sztoila	Ivan Bundej
Mlecsenkov (született Horváth) Terézia	Marija Bundeva

Szimeon Popov és felesége Sztefana	Luiza Bundeva
Szimeon Nejkov és felesége Ágnes	Szlavi Racsev és felesége Jordána
Bozsán Dimitrov és felesége Erzsébet	Jordán Kusev és felesége Elizaveta
Angel Travnev és felesége Kuna	Alekszandar Kusev és felesége Elena
Ljuben Szimeonov	Nikola Ganev
Sisman Gardev és felesége Sztefana	Marin Karailiev és felesége Milana

Ha jól összeszámoljuk, összesen 38 nevet és ugyanennyi kertészetet jelenít meg ez a lajstrom, bár ez utóbbiak nem mindegyike volt egyformán aktív. Sajnos, kimaradt belőle a már korábban említett Kucarov család, akik idővel virágtermesztésre álltak át.

A települések sorát bővítve a Jantra és Roszica folyók által ölelt, a középkori bolgár cári koronázóváros, Veliko Tarnovo vonzáskörzetéhez tartozó falvak sorjázna többségében. Zárójelben az érintett családok vezetékeve olvasható: Carevo Gradiste (Canev), Dachnov (Encsev, Todorov), Boszilkovci (Dimitrov), Trambev (Krasztev Iliev), Radnova (Pencsev), Boriszova (Canev), Kurudzse (Szlavov) és Golena Szelezna (Boszevszki Dobri Valev), Szennik (Kerkinov), Leszkovecs (Sztójanov), Pírgovo (Ganev), Sandako (Marinov), Polszki Trambes (Petrov), Novo Gradiste (Ivanov), Gorna Ruszica (Hrisztov), Gorna Lipica (Linkov).

Az információk Tököl, illetve Halásztelek polgári anyakönyveiből származnak.

Nem mehetünk el szó nélkül a mellett a jelenség mellett sem, hogy a helyi magyar ajkú lakosság nehezen birkózott meg a bolgár családnevekkel. Annak ellenére, hogy számos egyes bolgár-magyar házasság kötött, általános volt az, hogy nem ismerték a kertészek igazi családnevét, hanem becenevükön emlegették őket. Így járt nagyapám, Mlecsenkov Georgiev Trifon is. Az ő familiáját is csak, mint a Trifon családot emlegetik napjainkban is. Ezzel azonban korántsem volt egyedül. Marin Radev a „Zsidó Marci” ragadványnevet kapta, illetve úgy is emlegették, hogy „Dzsjulunci”, ami a származási helyére utalt (Dzsjulunitsa - Джулюница). Marin Hrisztov „Büszke Marci” néven volt közismert. Petko Dzsongovot, aki kapusként működött az egy időben szokásos helyi bolgár-magyar futball mérkőzéseken botja miatt, mint „Sánta Péter” emlegették ismerősei. Petko Végül Hrisztov „Peca bácsi”, Popgeorgiev Kiril pedig „Kiró bácsi” és utóbbi felesége is „Kiró néni” néven volt számontartva Halásztelken.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bakó Gábor: *Halásztelek*. Halásztelek Város Önkormányzata. Halásztelek, 2010.
- Doncsev Toso: *Bevándorló kertészekből – bolgár kisebbség*. In: Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából 1. Szerk. Eperjessy Ernő. Budapest, 1996.
- Halásztelek tegnap, ma, holnap*. Főszerk. Bunde Todorov Ivánné, szerk. Farkas Ottó. Halásztelek, 1980.
- Hargitainé Szimeonova Rajna: *Bolgárkertészek működése és kertkultúrája*. Bolgár Országos Önkormányzat. Budapest, 2004.
- Juricskainé Szabeva Aszja: *A magyarországi bolgárkertészek szokásai a XVIII–XX. században*. In: Bolgárok Magyarországon. Tanulmányok. Szerk. Papadopolosz. Petkova Adriana. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára.
- Mlecsenkov László: *A halászteleki Malonyay-kastély története*. Halásztelek, 2020.

A TÁPIÓ-VIDÉKI TANYÁK SZÁMÁNAK VÁLTOZÁSA A 19. SZÁZADTÓL NAPJAINKIG

BEVEZETÉS

Kutatásom témája a Tápió-vidék tanyavilágának felmérése és bemutatása különböző szempontokból a 19. századtól napjainkig. Érintem többek között e területek tanyasi emberének feladatait, szokásait, ruházatát, ünnepeit, hiedelemvilágát, ételeit, épületeinek kinézetét és funkcióját, a háztartásban és a munkában használt eszközeit, továbbá a Tápió-vidék tanyavilágához kapcsolódó infrastruktúrát. Mindezt térben és időben is egymás mellé állítom, hiszen a Tápió-vidék valamennyi településéről bemutatom a gyűjtött adatokat a 19. század végétől kezdve (a szakirodalom, a népszámlálási statisztikák és a levéltári források alapján) napjainkig bezárólag (interjúkkal és terepbejárással is kiegészítve). Az alábbi dolgozatban az átfogó témának egy kisebb fejezetét ismertetem: a Tápió-vidék tanyavilágának számbeli (területben, lélekszámban) követhető változásait.

2. A TANYÁK KIALAKULÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

A tanyák elődjének tekinthető nomád téli szállások már a honfoglalás előtt is léteztek, mint az állattartás, illetve állatteleltetés központjai. Őseink a téli időszakban az Alföldön, a nagyobb vizek közelében telepedtek le, ahol téli legelőkre leltek.²

A tanyák meglétének egyik első bizonyítékaként I. Ulászló 1514-i dekrétumának 61. törvénycikkét tekintjük, mely *szállásként (tugurium)* említi az állatok őrzése céljából állított mezei házakat, kunyhókat. (Bár Balogh István a *szállás*nak egy másik történeti jelentésére is felhívja a figyelmet: a 14–15. században él a *descenus* szó a jászoknál és kunoknál, a két fogalmat azonban a 17. század óta ugyanaz a magyar szó jelöli: *szállás*.³) A 16. századi szállásokra és a 18–19. századi tanyákra is az állattartás volt jellemző, így feltételezhető, hogy az előbbi, az utóbbinak őse. A 16. századtól a kert jelentése hasonló, mint a szállásé, később jelentésük egybeolvadt. A tanya őséneket tekintjük a mezei kertet, mely *'szénakaszálással és részben földműveléssel hasznosított, szabad foglалású határbeli földdarabon kialakított állatteleltető-hely lehetett.'*⁴

1 Szarvas Angéla a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának néprajz doktorandusz hallgatója.

2 Györfly, 1937.

3 Balogh, 2000.

4 MNéprLex V.: Tanya

A *tanya* a 18. század elején még az állatok számára állított hely, mely nem feltétlenül szolgált lakóhelyül is. A 18. század végétől a mezővárosok, városok pusztáin álló *szállások* kezdik *tanya* névvel illetni (mely lakóhelyül is szolgál). Fontos azonban azt is megjegyezni, hogy az egyes országrészekben más-más időpontban, akár több évtizedes eltolódással beszélhetünk a tanyavilág virágzásáról.⁵ A tanya először ideiglenes építmény volt, mely állandó emberi lakhatásra nem is alkalmas, azonban a legelőkhöz, szántókhoz közel esik. A munka bővülésével már praktikusabb a tanyák átmeneti szállásként való alkalmazása. Az állattartásnak, gabonatermelésnek és kapásnövények termelésének párhuzamosan együttlutása, a vele járó munkák sokaságával megkövetelte a folyamatos odafigyelést és időráfordítást, így a kapások, pásztorok bár rendelkeztek a községen belül is házzal, már praktikusabb számukra a huzamosabb ideig való tanyán tartózkodás. Innen pedig már csak egy lépés, hogy a birtokos parasztok is végleg a tanyákra költözzenek, ez tömegelesen a 19. század közepén-végén valósul meg.⁶

Az állandóan lakott tanyákat csoportosíthatjuk aszerint, hogy valójában kik és miért éltek ott:

- azok a gazdák, akik kiköltöztek, de továbbra is megtartották a korábbi, belterületen lévő házukat;
- a gazda gyermekei költöztek ki, házastársukkal;
- a cseléd költözött ki, a gazda bent maradt;
- haszonbérelő lakja a tanyát;
- azok a tanyák, melyek már úgy épültek, hogy állandóan ott lakjon a család.⁷

3. A TANYA DEFINÍCIÓJA

A *tanya* szláv eredetű szó, jelentéstörténete, jelentésfejlődése meglehetősen sokrétű. A magyar nyelv értelmező szótára az alábbi jelentéseket sorolja fel:

1. Főként alföldi városok és falvak határában különálló, magános település, egy tagban levő gazdaság, kisebb földbirtok a rajta épült lakóházzal és gazdasági épületekkel együtt; major.
2. Az a hely, ahol ide-oda vándorló v. (munka)helyüket gyakran változtató emberek (pásztorok, halászok, vadászok stb.) rövid(ebb) időre megtelepsznek; ideiglenes tartózkodási hely, átmeneti szállás.
3. (főleg összetételben) (néha kissé rosszalló): Valamely kisebb közösségnek, csoportnak, társaságnak kedvelt, gyakori találkozó- v. tartózkodási helye.
4. (tájszó, halászat) A halas víznek akkora része, amely húzóhálóval egy vetésre befogható.⁸

⁵ Barabás, 2000.

⁶ Romhány, 1973.

⁷ Romhány, 1973.

⁸ ÉrtSz VI.: Tanya

Eredeti jelentésköre az értelmező szótárban negyedik helyre szorult, ami azt bizonyítja, hogy a *tanya* szavunk lényeges jelentésváltozáson ment keresztül az évszázadok során. Pusztai Ferenc a következő jelentéseket sorolja fel:

1. 'halászó hely; halászat';
2. 'mély víz, örvény';
3. 'tó; tócsa stb.';
4. 'tartózkodási hely; halászkunyhó; pásztorhajlék; község, (mező)város határában lakóházból és gazdasági épületből álló kis település stb.';
5. 'telek; földdarab';
6. '(baráti) társaság'

Legkorábbi adatunk az 1. *halászhely; halászat* jelentéssel bír, s egy 1037-es bakonybéli alapítólevélben maradt fenn.⁹

A Magyar Néprajzi Lexikon *tanya* címszó alatti definíciója: „*az alföldi városok és falvak határában szétszórta álló, rendszerint egy lakóépületet és néhány hozzá tartozó gazdasági épületet magába foglaló, paraszti használatú állandóan lakott magános telep.*”¹⁰ A továbbiakban ezt a definíciót használom, ugyanakkor kitérek arra is, hogy a tanya szó jelentése napjainkban is változáson megy keresztül, ugyanis a meghatározásban megjelölt „*paraszti használat*” a kor előrehaladtával, esetenként háttérbe szorul, ugyanakkor a megnevezés megmarad az ott élő személyek szóhasználatában. A 90/2023. (III. 22.) Korm. rendelet (OTÉK 29. § (10)) definíciója szerint a „Tanya a település külterületén, mezőgazdasági területen fekvő, legalább 1500 m², legfeljebb 10 000 m² nagyságú olyan földrészlet, amelyhez a föld mellett növénytermesztés és állattenyésztés, továbbá az ezekkel kapcsolatos termékfeldolgozás és terméktárolás célját szolgáló lakó- és gazdasági épület, illetve ilyen épületcsoport is tartozik. A tanya területén vendéglátást szolgáló épület is elhelyezhető.”¹¹ A kormányrendelet definíciója keretbe foglalja a föld nagyságát is, a néprajzi lexikon és Gyórfy¹² definíciója még nem említi a terület négyzetméterben meghatározott kritériumát.

A tanya tehát magában foglalja az épületet, mely lakóházként szolgál, az udvart annak különféle épületeivel, a kertet, továbbá a tanyaóhoz tartozik valamennyi földbirtokot is.¹³ A tanyák nem alkotnak önálló településformát, azok valamely faluhoz vagy városhoz tartoznak.¹⁴ Beszélhetünk szórányban elhelyezkedő tanyaókról, ezek különállóan, szórtan helyezkednek el, a köztük lévő távolság néhány száz métertől több kilométerig is terjedhet. Illetve halmazban elhelyezkedő tanyaókról,

9 Pusztai, 1980.

10 MNéprLex V.: Tanya

11 https://jogkodex.hu/jsz/2023_90_korm_rendelet_6878779

12 Gyórfy, 1937.

13 Nagy, 1975.

14 Gyórfy, 1937.

mint a tanyasorok, melyek utcasorban helyezkednek el és vannak a bokortanyák, melyek körivet alkotnak.¹⁵ Az alföldi paraszti tanyák mellett uradalmi tanyákat, majorokat is megkülönböztetünk, melyekben a cselédség él, akik ellátják az urasági birtokot.¹⁶

4. A TÁPIÓ-VIDÉK

A vizsgált terület a Pest megyei Tápió-vidék, mely a rajta keresztülfolyó Tápió patakról kapta a nevét. Jelenleg 21 települést foglal magában, névsorrendben: Bénye, Farnos, Gomba, Káva, Kóka, Mende, Nagykáta, Pánd, Süllyás, Szentlőrincváta, Szentmártonkáta, Tápióbicske, Tápiógyörgye, Tápióság, Tápiószecső, Tápiószele, Tápiószentmárton, Tápiószőlős, Tóalmás, Újszilvás és Úri.

Már a honfoglalás előtt is lakott volt ez a terület; több régészeti feltárást is végeztek^{17,18,19} melyek alkalmával szkíta, kelta, szarmata, hun leleteket is találtak. A legtöbb település a török időszak alatt elnéptelenedett, majd a törökök kivonulását követően némelyek újraéledtek, míg más korábbi települések végleg eltűntek.

4.1. A TÁPIÓ-VIDÉK TANYAVILÁGA

A Tápió-vidék tanyavilágának kialakulása a 18–19. századra tehető, előidézője a jobbágyfelszabadítás. A földrajzi viszonyok miatt a tanyák megjelenése szempontjából két részre oszthatjuk a vidéket, az északi dombos részek településeire, melyeken csak később, a 20. század közepén terjedtek el a tanyák, szemben a déli, laposabb részekkel, ahol már a 19. század végén is nagyobb számban előfordultak. Ennél korábban, a 18. század végén, mindössze két településen, Tápiószentmártonban és a vele szomszédos Sőreg pusztán²⁰ tűntek fel tanyák.²¹ Egy másik szempont a föld minősége: az 1930–1950 közötti periódust vizsgálva, a keleti részekben, ahol a feketeföld és a sárga homok a jellemzőbb, ott a lakosság nagyobb része választja a tanyasi életet, mint a nyugati részekben fekvő löszvidéken.²²

Az 1800-as évek közepén Farnos, Tápiógyörgye és Tápiószele kezdett tanyagazdálkodást folytatni. Farnos első tanyái a Rekettyésen és a Bika-ér környékén épültek, Tápiószelén a *Birincseken*, *Kisfélegyházán* és *Külsőmezőn*, Tápiógyörgyén a *Vámos széki*, *Pap széki*, *Varrók széki*, *Homoki dűlőkben* és az *Urbáriumban*. A tápióbicskei Erdővolgyben 1880-as években készült térképen

15 Ferenc-Deák, 2017.

16 Gyóffy, 1937.

17 Dinnyés 1985.

18 Basa 2010.

19 Németh 2020.

20 Ma Tápiószentmárton külterülete.

21 Kocsis, 1985.

22 Halász, 1985.

láthatók olyan tanyák, melyek még talán közvetlenül az úrbérrendezés után épültek. A kataszteri térképek telekkönyveiből kiderül, hogy a 19. század végén, a vidék külterületén meglévő épületek száma kevés, azoknak is jelentős része gazdasági épület, melyek legtöbbször mellett nem áll lakóház. A nagykáta Erdőszőlőben, ahol napjainkra utcasorokba sűrűsödtek a lakóházak, az 1882-es telekkönyv még mindösszesen csak két lakóházat és egy gazdasági épületet jegyzett. Nagykáta teljes külterületét figyelembe véve is, mindössze 26 lakóházat találunk.²³ A század közepén tanyásodni kezdő Tápiógyörgye 1883-as telekkönyvében már 75 külterületi lakóépület, és több mint 200 gazdasági épület szerepel.²⁴ A 20. századi földreform és parcellázások lényeges növekedést hoztak a tanyák számának tekintetében. A birtokosok azonban jobbára törpebirtokosok, akiknek nincs lehetősége tanyagazdálkodásra.²⁵ Tápiószőlős és Újszilvás kezdetben egy-egy szomszédos falu tanyás területe volt, s csak a 20. század közepén alakultak önálló településsé.²⁶ Napjainkban a Tápió-vidék tanyavilágában előfordulnak magányosan álló tanyák, szórt tanyák, de gyakori a tanyasűrűsödés is, például a nagykáta Erdőszőlő, a farmosi Muszaly vagy a gombai Farkasd, melyeken korábban, az 1800-as évek végén, csak elszórtan vagy egyáltalán nem álltak lakóházak, mára benépesült utcákat találunk.²⁷

4.2. A TÁPIÓ-VIDÉK TANYAVILÁGA – SZÁMSZERŰ ADATOK

A Tápió-vidék egyes településein található tanyák számszerű összehasonlításában a KSH adataira, a kataszteri térképre, valamint a szakirodalomban előkerült adatokra támaszkodom. Vizsgálatom gerincét a KSH 1910–1990 közötti adatbázisa²⁸, a 2001-es statisztikák²⁹, a 2011-es adatok³⁰, valamint a 2022-es³¹ eredmények adják. Fontos irodalmi forrást jelentenek a Studia Comitatensia régióval foglalkozó 15–16. részei, Borovszky Samu Magyarország vármegyéi és városai című, Pest vármegyére vonatkozó kötetei, egyes helytörténeti dokumentumok, továbbá a kataszteri térkép³² és a hozzá tartozó telekkönyvek³³. Az ezekből kinyert adatok segítségével az alábbiakban településenként veszem sorra a külterület lakónépességének változását.

23 Nagykáta 19. század végi kataszteri térképéhez készült birtokrészleti jegyzőkönyv.

24 Tápiógyörgye 19. század végi kataszteri térképéhez készült telekkönyv.

25 Kocsis, 1985.

26 Halász, 1985.

27 A 19. század végi kataszteri térképnek és napjaink térképének összevetése alapján (<https://maps.arcnum.com/hu>).

28 https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ksh_neda_nepszamlalask/

29 <https://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/kotetek.html>

30 https://www.ksh.hu/apps/hntr.main?p_lang=HU

31 Az adatok épp a dolgozat keletkezési ideje alatt jelentek meg folyamatosan, így bizonyos kérdésekben a KSH munkatársaitól kértem és kaptam egy-egy adatsort.

32 A kataszteri térképen nem egyértelmű, hogy a külterületi egységek közül melyek jelentenek lakóépületet, s melyek gazdasági vagy egyéb melléképületeket, így bár ezeket számszerűsítem, ebből nem következtethetünk a külterületi lakosok számára. Némely településhez elérhető a telekkönyv is, ez pontosítja a térképen feltüntetett épületek funkcióját. A lakónépesség azonban legkorábban az 1910-es népszámlálási adatokból nyerhető ki. Továbbá: a határok azóta változtak, így ez is torzíthat az adatokon.

33 Kóka, Nagykáta, Tápiógyörgye és Sőreg telekkönyvei érhetőek el a <https://maps.hungaricana.hu/hu/> oldalon

4.2.1. Bénye

A kataszteri felmérés 1881-ben Bénye külterületén 7 épületet mutat.³⁴ Ezek többsége, feltehetőleg gazdasági épület. A 20. század első harmadára azonban a helyi lakosság több mint 10%-a él a külterületi részeken, ez a szám a század közepére egyre csökken, 1980-ra pedig 0 fő él Bénye külterületén. 2011-től kezdve viszont újra megfigyelhető külterületi lakosság (0,7%), mely 2022-re tovább gyarapszik (1,7%). Bénye lakott külterülete 1910–1960 között *Újmajor*, a 2000-es évek elején *Eredeitanya*.

4.2.2. Farnos

Farnos első tanyáinak kialakulása az 1850-es évek végére datálható. „Az 1853. évi úrbéri pátens nyomán az 1850-es évek végére zajlott le az úrbéri viszonyok felszámolása a volt jobbágyok s a földesurak földjeinek elkülönítése, több községben a részleges tagosítás is. A kialakult új viszonyok között három község (Farnos, Györgye, Szele) választotta a tanyagazdálkodás útját. A volt farmosi jobbágyok a Rekettyésben, a Bika-ér környékén és a sőregi-nagykátai határ közelében kapták meg járandóságukat, itt épültek az első tanyák.”³⁵

A kataszteri térkép 1882-ben Farnos határában több mint 350 épületet jelöl. Farnoson a külterületi lakosság aránya már 1910 előtt meghaladta a 40%-ot. Bár a 19. század végén a vidéken Farnos, Tápiószele és Tápiógyörgye rendelkezett a legnagyobb tanyavilággal, ezek a területek csak 3–6%-os növekedést mutattak 1910 és 1930 között. Farnoson 39,5%-ról 42%-ra emelkedett, minek oka, hogy alig volt több olyan terület, ami arra alkalmas, de még nem tanyásodott.³⁶ A század közepétől kezdődő hanyatlás ellenére, a külterületi lakosság aránya a rendszerváltás óta is folyamatosan meghaladja a 10%-ot.³⁷ Farnos lakott külterületi egységei a 20. század folyamán: *Friedmanntanya*, *Györgyeiföld*, *Krizsán*, *Lebujmajor*, *Muszáj*, *Nyárvesztő*, *Öregszőlő*, *Peres*, *Prónaiföld*, *Rekettyés*, *Szegedi föld*, *Tápiószelei-út*, *Szelektá*, *Szelektaföld*, *Tsz.tanya*, *Újföld*, melyekből a kétezres évek elején lakott külterület *Györgyeiföld*, *Krizsán*, *Muszáj*, *Öregszőlő*, *Rekettyés*, *Szegediföld*, *Újföld*.³⁸

4.2.3. Gomba

Az 1881-es kataszteri térképen Gomba külterületén több mint 60 lakóépület vagy gazdasági és egyéb melléképület látszik. 1910-re közel 20%, 1949-re közel 30% a külterületi lakosság ará-

³⁴ Manuálisan, térkép alapján számolva.

³⁵ Kocsis, 1985. 131.

³⁶ Kocsis, 1985.

³⁷ Dusek, 2007.

³⁸ A külterületi részek megnevezésénél sok esetben előfordul, hogy helyesírási szabályok változása miatt máshogyan írták (pl. Öregszőlő-Öregszőlő, Harcivölgy-Harcvölgy stb.), vagy éppen változott a terület neve (pl. Szöllők-Öregszőlő, Szőlőhegy-Aranyos, Bárczymajor-Hársas stb.).

nya, ezt követően indul el a visszaesés. 1949 és 1990 között több mint 150 külterületi épület tűnik el Gomba határától, a rendszerváltástól napjainkig a külterületi lakosság az 1%-ot sem éri el. Külterületi lakott részei a 20. században: *Alsófarkasd, Csukás, Felsőfarkasd, Felsőfarkadmajor, Harcvölgy, Kültelek, Tetepusztá, Tópart*, melyből napjainkban is lakott *Alsófarkasd, Tetepusztá* külterülete és *Tópart*.³⁹

4.2.4. Káva

A kataszteri felmérés Káva 1881-es állapotát mutatja, melyen közel 20 épület található a település külterületén. Káva külterületi lakónépessége 1910-ben közel 25%, ez a szám azonban egyre csökken, 1949-ben már 1% alá esik, s azóta is 1% alatt van. Borovszky Samu írja: „A községhez tartozik *Czigánytanya*, és *Ladányi tanya*.”⁴⁰ A KSH adatok szerint lakott külterületi részei a 20. század folyamán *Berkestanya, Cigány- és Gyümölcstanya, Halásztanya, Külterület*, a 2000-es évektől pedig a *Hosszúvölgy*.

4.2.5. Kóka

A kataszteri térkép Kóka külterületén 1894-ben körülbelül 300 épületet mutat, a telekkönyvek szerint ebből kevesebb mint 30 lakóház. Kókán a külterületi lakosság aránya 1910-ben 10% alatt van, azok nagyobb részét is az uradalmi majorságok cselédei, munkásai tették ki.⁴¹ A század közepétől már az 5% arányt sem éri el, annak ellenére sem, hogy a település külterületén jelentős mennyiségben állnak szőlőültetvények. Kókát a külterület leépítése nem érintette olyan drámaian, mint más településeket, 1949-ben 86 lakóház, 1990-ben még mindig 60 lakóház áll a külterületen. Kóka lakott külterületi egységei a 20. században: *Alsóhegy, Felsőhegy, Kisrét Tsz., Körtefalapos, Ómajor, Paskom, Újmajor, Újszőlő, Várok*, melyek közül a 21. század elején is lakott területként létezik még *Alsóhegy, Felsőhegy, Körtefalapos, Újszőlő és Várok*.

4.2.6. Mende

Mende külterületén az 1882-es kataszteri térkép csak elenyésző, 10 alatti számú épületet mutat. Ekkor még különálló településként létezik *Bille* és *Oszlár*, melyek napjainkban Mendéhez tartoznak. 1910-ben a külterületi lakosság aránya 20% körüli, azok nagyobb részét is az uradalmi majorságok cselédei, munkásai teszik ki. Szignifikáns növekedés 1930-ra sem figyelhető meg.⁴² A 60-as évektől 5% alá esett a külterületi lakosság aránya, s egészen napjainkig csak néhányan élnek Mende határában. A település külterületei a 20. században

39 Előfordul, hogy egyes külterületi részeket egyéb belterületi részé minősítsenek, ilyen például Gombán a továbbra is lakott Tetepusztá vagy Felsőfarkasd, Tápiószentmártonban Göbolyjárás stb.

40 Borovszky, 1910. 82.

41 Kocsis, 1985.

42 Kocsis, 1985.

*Borbélytanya, Csemetekert, Gerendási tanya, Harmattanya, Határ út, Kettestanya, Krausztanya, Pusztabille, Pusztaszentistván*⁴³, *Vincellérház*. Napjaink elenyésző külterületi lakosa a Csemetekertben él.

4.2.7. Nagykáta

Az 1800-as évek végén a kataszteri térképekhez készült telekkönyvek Nagykáta külterületén közel 150 épületet jegyeznek, ebből mindösszesen 26 lakház (köztük őrházak is). Az 1910-es évek 22%-ához képest az 40-es évek végére közel 35%-ra növekedett a külterületi lakosok aránya. A 80-as évektől kezdve ez az arány 10% alatti. 1949 és 1990 között több mint 400 lakóház tűnt el a határból. A 20. század lakott külterületei: *Alsőegreskáta, Alsőfeketeerdő, Borsosér Erdőszőlő, Erekköze, Felsőegreskáta, Felsőfeketeerdő, Homokdűlő, Horgasér, Hosszútó, Káposztaföld, Kerekktó, Kétútköze, Kispaskom, Nagypaskom, Öregszőlő, Ráadás, Részvényeszőlők, Túlsópaskom, Újszőlő, Verdungos, Zsellérpaskom*. A felsoroltak túlnyomó része ma is lakott, napjainkban jelentősebb számú (50–200) lakos él *Alsó- és Felsőegreskátán, Erdőszőlőn, Kétútközén és az Öregszőlőben*.

4.2.8. Pánd

A kataszteri térkép 1882-ben 20 körüli számban jelez Pánd külterületén épületet. 1910 és 1930 között a külterületi lakosság aránya 10–15%, nagyobb részük az uradalmi majorságok cselédei, munkásai.⁴⁴ 1949-től ez az arány 5% alá esik. Pánd lakott külterületei a 20. században *Cigánysor, Hársas (Bárczymajor), Szopókás (Montágmajor)*, melyek közül napjainkban lakott külterülete mindössze a Szopókás, melynek 30–40 közötti lakosát a szociális otthon bentlakói teszik ki, tehát klasszikus értelemben vett lakott területről vagy akár tanyáról nem beszélhetünk.

4.2.9. Sülysáp

Az 1881–82-es kataszteri felmérésen Tápió-Sülyön és Tápió-Sápon is 10–20 körüli külterületi épület látszódik, mely lakóépület vagy gazdasági és egyéb melléképület. Tápiósáp és Tápiósüly 1950-ben egyesült, s lett belőlük Sülysáp, majd 1954-ben különváltak a korábbi név és állapot szerint, ezt követően 1970-ben újra Sülysáppá egyesültek, s napjainkig ez az állapot érvényes. Az egyesülés előtti időszakban Tápiósápon jellemzőbb a külterületi lakosság, a század első harmadá-

43 1980-ban már Egyéb belterületként tünteti fel a népszámlálás statisztikája. Egyéb belterület: „a településnek a központi belterülettel össze nem függő, de belterületnek minősülő város-, illetve községrésze, amelynek fejlesztése a belterületre érvényes szabályok szerint történik” (Bajmóczy-Makra, 2016. 5.) A Tápió-vidéken egyéb belterület státuszt kapott 1980–2011 között a gombai *Felsőfarkasd, Tetepusza és Tópart*, a mendei *Pusztaszentistván*, a tápiószecsői *Magdolna és Sági út*, a tápiószentmartoni *Göböljárás* egy része és az *Üdülőterület*, valamint a tápiószőlősi *Bogaras* egy része és a *Ceglédi úti tanyák* egy része.

44 Kocsis, 1985.

ban 10-20% közötti a külterületi lakónépesség, míg Tápiósülyön 5% körüli az arány. Az egyesüléstől kezdve egészen napjainkig szintén 5% körüli az arány, ez alatt az időszak alatt a külterületi lakóházak számában sem történt lényeges változás (1949: 87+16; 1990: 93). Tápiósápi lakott külterületi részek: *Antaltanya, Jakabszállás, Kisoszlár, Kistelek, Nagyoszlár, Sándorszállás, Vasúti őrházak, míg tápiósülyiek Buzbokor, Cirokvölgy, Hosszúvölgy, Melegvölgy, Sűrípuzta, Szecsői út, Sápiszőlők*, melyek közül a 2000-es évek elején *Cirokvölgy, Jakabszállás, Kistelek, Külterület, Melegvölgy, Nagyoszlár, Sápiszőlők* és *Szecsői út* lakottak.

4.2.10. Szentlőrinc-káta

Szent-Lőtincz-Káta határában az 1882-es kataszteri térkép alapján közel 30 külterületi épület található. Külterületi lakossága a 20. század elején 10% körüli, az 1950-60-as években 1-3%, azóta szinte teljesen megszűnt, az 1%-os arányt sem éri el. A 20. század folyamán külterületi lakott területek: *Balázsovichtanya, Bognártanya, Bódistanya, Ézsiástanya, Gátőrház, Juhásztanya, Nagytanya, Pásztortanya, Sinkatanya, Tanyák*, melyek közül a 21. század elejére egyedül a *Gátőrház* maradt lakott.

4.2.11. Szentmártonkáta

Szent-Márton-Káta külterületén a 1882-es kataszteri térképen több mint 100 lakóépület vagy gazdasági és egyéb melléképület látható. A külterületi lakosok aránya az 1910-es és az 1930-as évek között 21%-ról 43%-ra emelkedett. 1930-ban a legtöbb szentmártonkátai tanya a Homokerdőben és az Öregszőlőben volt, melyek 10 kataszteri hold alatti területtel bírtak.⁴⁵ A szembe-tűnő változást ezen a településen is jól mutatja a külterületi lakóházak megszűnése, 1949-ben még 627 lakóházat rejt a határ, 1990-ben már csak 262-t, vagyis a század közepén csaknem egyharmadára csökkent a Tápió-vidék egyik leginkább lakott külterülete. Ennek ellenére a külterületi népesség 1990-ben Szentmártonkátán több mint 10%, sőt ehhez képest 2001-re bár az egész településhez képest arányuk csökken, számuk azonban tovább nő 598 főről 643 főre.⁴⁶ A település lakott külterületi részei a 20. század folyamán: *Boldogkáta, Boldogkáta - Állami Gazdaság, Borjújárás, Forrópuszta, Homokerdő, Nagypaskom, Nyírjes, Öregszőlő, Székes, Szúnyogos, Tamáskáta, Tápió, Újerdő, Újszőlő, Újtelep*, melyek közül *Székes* és *Újtelep* kivételével a 21. század elején is mindegyik lakott.

4.2.12. Tápióbicske

Az 1882-es kataszteri térképen Tápió-Bicske határában közel 300 külterületi épület látható. Bár csak az 1880-as években készült térképen jelennek meg, Kocsis a tápióbicskei erdővölgyi tanyák

⁴⁵ Kocsis, 1985.

⁴⁶ Dusek, 2007.

megépülését is közvetlenül az úrbérrendezés után sejtí.⁴⁷ Tápióicskén a külterületi lakosság aránya 1910-ben csaknem 10%, ennek nagyobb részét az uradalmi majorságok cselédei, munkásai teszik ki. A 20-as évektől az 50-es évekig 30–40% közé emelkedett ez az arány, majd megkezdődött a visszaesés, a 60-as 70-es években 15% körüli, ezt követően napjainkig 10% alatti az arány. A külterületi lakóházak több mint negyedére csökkennek 1949 és 1990 között. „*Itt az alsó- és felső-tápiói, valamint a hagyatéki és harcmezei szőlő dűlőkben, a legelő helyén volt a legtöbb külterületi lakos.*”⁴⁸ A 20. században lakott külterületi részek: *Alsótápió, Aranyos (Szőlőhegy), Drágahegy, Erdővölgy, Feketeföldi tanyák, Felső-tápió, Fürj, Hagyaték, Kislujzihegy, Kispánd, Kistápió, Kodehegy, Külterület, Külső Sági út, Nagylujzihegy, Pándi völgy, Salamonhegy, Sági út, Tornyosdűlő, Varjasdűlő, Vágóhíd, Várhegy.* Ezek közül napjainkban legjelentősebb lakónépességgel (15–50 fő) bír: *Alsótápió, Felső-tápió, Kislujzihegy, Kispánd, Nagylujzihegy,* valamint 10 alatti lakónépességű *Aranyos, Erdővölgy, Fürj, Hagyaték, Kistápió, Kodehegy és Pándivölgy.*

4.2.13. Tápiógyörgye

A farmosi alfejezetben már említésre került Tápiógyörgye tanyáinak megjelenése. Az 1850-es évek végére alakultak ki az első györgyei tanyák, mégpedig a *Vámos széki, Pap széki, Varrók széki, Homoki dűlőkben* és az *Urbáriumban*. Az 1882-es kataszteri térképen a *Tápió Györgye* külterületén 300 körüli épület található, ennek körülbelül negyede lakház. Györgyén a külterületi lakosság aránya már 1910 előtt meghaladta a 40%-ot. Bár a 19. század végén a vidéken Farmos, Tápiószele és Tápiógyörgye rendelkeztek a legnagyobb tanyavilággal, ezek a területek csak 3-6%-os növekedést mutattak 1910 és 1930 között. Györgyén 31%-ról 33%-ra emelkedett ez az arány, minek oka, hogy alig volt több olyan terület, ami arra alkalmas, de még nem tanyásodott.⁴⁹ Tápiógyörgye belterületétől 3 km-re délkeleti irányban található a hajdani Megyer falu helye, mely a 17. században elnéptelenedett, majd a 19. század közepén kezdett újra lakókkal megtelni, s ekkortájt alapították meg a Pokoltanya majort is (feltehetőleg az első major a györgyei határban), melyet az 1860-as évektől a Táfler (Györgyey) család birtokol. Németh Csaba a 19. század végén további nyolc majorsági központot említ Tápiógyörgye határában: *Baktelek, Kispaskom, Nagypaskom, Nagymegyer, Pocsogósmajorja, Döghátmajor, Szőröspusztá, Újmajor.* Megyeren és Szőröspusztán 1857-ben 142 ember lakott.⁵⁰ 1907-ben a Györgyey család 450 k. hold földet eladásra kínált *Pokoltanya* szomszédságában, közel az újszászi határhoz, mely területet valószínűleg ekkor neveztek el Békásnak. Az új birtokosok itt építettek lakóházat maguknak, mely kb. 30 épületet jelent. 1910-re a kistanyás parasztcsaládok rétege is megduplázódott a külterületeken. A Györgyey családfő 1920-as elhalálózását követő birtokfelaprózódás, majd a földosztás következtében kezd benépesülni *Pokoltanya* és környéke. Ekkor Györgyéhez tartozó alábbi határrészek

47 Kocsis, 1985.

48 Kocsis, 1985. 136.

49 Kocsis, 1985.

50 Németh, 2018.

található még virágzó tanyavilág: Békás, Nagymegyer, Görbeszék, Rókás/Rókalyuk, Döghát, Hantos. 1938-ban Szőlők határrészen több mint 1000 lakos él, ekkor nevezik át Szent István telepre.⁵¹ Pokoltanya hanyatlása az 1960-as évekre tehető. „A belső részeken még áll a tanyák egy része, ezeknek többsége azonban lakatlan, üres helyiségekből álló épület, s csak néhánynak van, ma is benne élő, őt ápoló gazdája. A környező határrészek tanyáiból még ennyi sem maradt, csak itt-ott akad egy-egy lakatlan épület, amely csodával határos módon még dacol az idővel. A központban és környékén élt egykoron nagyszámú külterületi lakosságból napjainkra mindössze három család maradt, akik származásukat tekintve sem mind helyből voltak.”⁵² A számok is jól mutatják a csökkenést, hiszen a népességszám 1960-ban Pokoltanyán 115 fő, 1970-ben már csak 55 fő. A közeli határrészekben is látható a visszaesés az 1960-as és 1970-es év tekintetében: Békásban 105–43, Görbeszéken 30–15, Dögháton 10–8, Nagymegyeren 10–0.⁵³ 1975-ben Faragó Béla írja helytörténeti könyvében: „A község déli részein Kis- és Nagypaskom, Báró Megyer, Szőrös, Szőlők, Újmajor területnek el. A Szőlők (...) lakóinak száma 1260. (...) A Szőlőben 224 ház van és 33 beépítetlen terület, illetve telek.”⁵⁴ Ezzel ellentétben, 1990-ben Tápiógyörgye egész külterületén mindössze 36 lakóház található. A 20. század közepi külterületi lakónépesség és lakóház csökkenés Tápiógyörgyén is egyértelműen lekövethető, ám a pontos statisztikai adatokat torzíttja, hogy Tápiógyörgye külterületének egy részből alakult meg Újszilvás 1950-ben, mint új, önálló település. Tápiógyörgye lakott külterületi részei a 20. században: Bárómegeyer, Békás, Csillás, Döghát, Fáradt- (Menyhért-) tanya, Görbeszék, Harangdűlő, Hantos, Homokdűlő, Jegesi dűlő, Kismegyer, Kispaskom, Kistelek, Külsőmező, Nagymegyer, Nagypaskom, Nagytelek, papszéki dűlő, Pokoltanya, Rókás, Sziget, Szőlők, Szőröspuszta, Uraságipaskom, Urbárium, Újmajor, Vasútállomás, Vámoszszék, melyek közül a 21. század elején még lakott Békás, Hantos, Kispaskom, Kistelek, Nagytelek, Pokoltanya, Sziget és Vámoszszék.

4.2.14. Tápióság

Az 1882-es kataszteri felmérés alapján Tápió-Ságon 150 körüli külterületi épület található. Ságon a külterületi lakosság aránya 1910-ben 10% alatti, akik nagyobb részét is az uradalmi majorságok cselédei, munkásai tették ki. Szignifikáns növekedés 1930-ra sem figyelhető meg.⁵⁵ 1949-ben 20% fölé nő, az 1960-as évektől napjainkig azonban 1% körüli az arány. Lakott külterületei

a 20. században Alsószőlő, Czimbáldrét, Felsőszőlő, Homokitanya, Papp tanya, Zsigerpuszta, melyek közül ma Czimbáldrét és Felsőszőlő lakott.

⁵¹ Németh, 2018.

⁵² Németh, 2018. 238.

⁵³ Németh, 2018.

⁵⁴ Faragó, 1975. 19.

⁵⁵ Kocsis, 1985.

4.2.15. Tápiószecső

A kataszteri térképen 1882-ben Tápió-Szecsőn 30 körüli külterületi épület látszik. A külterületi lakosság aránya 1910-ben 15% körüli, azok nagyobb részét is az uradalmi majorságok cselédei, munkásai teszik ki.⁵⁶ Ez a szám a század közepére sem éri el a 20%-ot, azt követően pedig egészen napjainkig 0-5%-ot mutat, a külterületi lakoházak 1949 és 1990 között hetedére csökkennek. Tápiószecső lakott külterületi részei a 20. században: *Czukortanya, Gáborkút, Halastó, Hármasberki dűlő, Kisperjés, Kistanya, Kláramajor, Külső Sági út, Magdolna, Sági út, Tápió kismajor, Téglagödör, Tó útja Ugyer, Vasúti őrházak, Vásártér*. A 21. század elején lakott: *Alsószőlő, Halastó, Hármasberki dűlő, Kisperjés, Külső Nagyréti, Sági út, Tó útja*.

4.2.16. Tápiószele

Ahogy az Farnos alfejezetében már felmerült, Tápiószelén is az 1850-es években vette kezdetét a tanyásodás. Ekkor a *Birincseken, Kisfélegyházán* és *Külsőmezőn* voltak paraszti tanyák. Az 1870-es évektől a századfordulóig a vizsgált területen belül Tápiószelén volt a legjelentősebb a tanyák számának növekedése, a kataszteri térkép 1882-ben csaknem 800 külterületi épületet mutat Tápió-Szelén. *„Tápiószele déli, homokos talajú határrészén már az 1860-as években több mint 300 kh terjedelmű szőlőterület volt, amelyet a Tápió vidéken több községben előforduló néven »Halesz« szőlőnek neveztek. Ettől az időtől kezdve a kis terjedelmű, 1-2 holdas szőlőparcellákra folyamatosan költöztek ki a túlnyomórészt törpebirtokosokból, egykori zsellérekből verbuválódott tulajdonosaik. 1883-ra már 212 lakóház volt a Haleszban, ezek közül jónéhányat környékbeli falvakból (Bicske, Tápiószentmárton, Pánd, Cegléd, Abony, Szentmártonkáta, Jászkisér) jött családok birtokolták.”*⁵⁷ Ez a növekedés végül úgy tetőzött, hogy gyakorlatilag egy közigazgatásilag önálló terület jött létre, miután a szelei lakosság 70%-a már 1910 előtt külterületen élt, s ezek jelentős része a Halesznál tömörült: *„1910-ben a tápiószelei külterületi lakosok 40%-a itt élt. A szelei határban lényegében egy külön falu alakult ki, amely az 1940-es évek végén közigazgatási önállóságot is nyert.”*⁵⁸ Így alakult meg 1947-ben Tápióhalesz, mint önálló község, mely 1948 óta a Tápiószőlős nevet viseli. Bár a 19. század végén a Tápió vidéken Farnos, Szele és Györgye rendelkezett a legnagyobb tanyavilággal, ezek a területek csak 3-6%-os növekedést mutattak 1910 és 1930 között. Tápiószelén 57%-ról 61%-ra emelkedett az arány, aminek oka, hogy 1910-re már befejeződött a homoki tanyák kiépülése.⁵⁹ A külterületi lakházak 1949 és 1990 között tizedére csökkentek, mely szám nemcsak Tápiószőlős kiválásának, de a század második felére jellemző elnéptelenedésnek is következménye. Tápiószele 20. századi lakott külterületei a következők: *Abonyi út, Ábrahámtelek, Benedictytanya, Ceglédi út, Dánieltanya, Félegyházi dűlő,*

⁵⁶ Kocsis, 1985.

⁵⁷ Kocsis, 1985. 132.

⁵⁸ Kocsis, 1985. 134

⁵⁹ Kocsis, 1985.

Gombostanya, Halesz, Horthytelep, Káldytanya, Kláratelep, Külsőmező, Linkatanya, Öreghegy, Papszög, Pusztafélegyháza, Reinletanya, Sárközytanya, Szelényi tanya, Szolnoki út, Szomorák, Szőröspuszta, Tangazdaság, Újföld, Vasútmenti dűlő. Közülük Tápiószeléhez tartozó, lakott rész a 21. század elején *Abonyi út, Ábrahámtelek, Külsőmező, Szomorák.*

4.2.17. Tápiószentmárton

Kocsis Gyula Tápiószentmártont és a vele szomszédos Sőregpusztát említi a Tápió-vidék első olyan területeiként, melyeken fellelhetők tanyák. Már a 18. század végén megfigyelhetők, részben a szántóföldek között elszórtan, részben pedig Sőregpusztán a kaszálók és legelők közelében, utcasorba rendeződve. Ám a 18–19. század fordulóján bekövetkezett határrendezés következtében eltűnnek Tápiószentmárton határából a tanyák. A jobbágytanyák megszűnését követően földesúri majorok jönnek létre.⁶⁰ Az 1882-es kataszteri térképen Tápió-Szent-Márton külterületén 100 körüli épület lelhető fel, ekkor a térkép *Sőreget* még önálló településnek jelöli, később Tápiószentmártonhoz tartozik, mint ahogyan napjainkban is. 1930-as években a mezőgazdasági népességből a tanyán lakók aránya 56%-ra emelkedett.⁶¹ „1930-ban Tápiószentmárton lakosságának csaknem fele élt külterületen, akik elsősorban a nagybirtokosok tanyaközpontjaiban laktak (*Sőreg, Bertalan-major, Erzsébetmajor stb.*). Viszont az 1960-as kollektivizálás után a falu határában a tanyák döntő többsége megszűnt, a lakosság beköltözött a falu belterületére vagy a környező településekre.”⁶² 1930-ban még a lakosság 49,3%-a élt külterületen, ez 1970-re 20,4%-ra, 1980-ra 10,8%-ra csökkent.⁶³ A külterületi lakóházak száma csaknem ötödére csökkent a 20. század közepétől a század végére, 1949-ben 920, 1990-ben 190 lakóház található Tápiószentmárton külterületén. Lakott külterületei a 20. században: *Bertalanmajor, Ernesztmajor, Erzsébetmajor, Göbolyjárás, Kísérleti Gazdaság, Magyaritanya, Malachegy, Sashegy, Sinkatanya, Sőregi föld, Sőregpuszta, Szabópuszta, Szentkirályitanya, Teleki rész és Újmajor, Túlahegy, Újfa-lu, Újföld, Ürgés, Vasúri őrházak*, melyek közül századunk elején is lakott *Malachegy, Sashegy és Sőregpuszta*, továbbá egyéb belterületté lett *Göbolyjárás* és *Üdülőterület*.

4.2.18. Tápiószőlős

Tápiószőlős és Újszilvás csak a második világháborút követően alakultak ki, így – ebben a formában – nem tekinthetnek vissza nagy múltra (Korábban Tápiószele és Tápiógyörgye külterületeinek számítottak, így azokban az alfejezetekben található előzmények). Tápiószőlősön az országban egyedülálló módon a külterületi lakosság száma növekedett a második világháború után.⁶⁴ 1970-

60 Kocsis, 1985.

61 Kocsis, 1985.

62 Dusek, 1985. 966.

63 Dusek, 1985.

64 Dusek, 2007.

ben a lakosság 52%-a tanyán élt. A külterületi lakosság az 1980-as években 30–40% közötti⁶⁵, s 1990-ben is meghaladja a 30%-ot, azóta pedig 30% körüli az arány. A Tápió-vidék legtöbb külterületi lakóháza 1990-ben Tápiószőlősen található: 529 külterületi lakóházzal messze elhagyva a vidék legnagyobb településének, Nagykátának 393 külterületi lakóházát. Tápiószőlős külterületén az alábbi lakott részek találhatók a megalakulástól a század végéig: *Annustanya, Bogaras, Ceglédi út, Kálditanya, Kláratelep, Seprüstanya, Újföld*, melyek közül *Seprüstanya* kivételével ma is mind lakott (köztük némely területnek egy része egyéb belterületté lett), a 2011-es statisztikában pedig már az *Ürgés* külterületi lakott településrész is megtalálható.

4.2.19. Tóalmás

Az 1882-es kataszteri felmérés Tó-Álmás külterületén 40–50 körüli épületet mutat. A külterületi lakónépesség az 1910–20-as években 10% fölötti, azt követően napjainkig 10% alatti. A mélypont 1980-as évek 1,6%-os lakosságaránya, azóta 2022-re csaknem 8%-ra emelkedett Tóalmás külterületének népessége. A 20. században lakott külterületi részek: *Boldogkáta (Alsó- és Felsőboldogkáta), Erdészlak, Paskomszőlő, Őregszőlő*, melyek közül a 21. század elején *Alsóboldogkáta* lakott, valamint az ún. *Külterület*.

4.2.20. Újszilvás

Tápiószőlős mellett Újszilvás is csak a második világháborút követően alakult ki, tehát – ebben a formában – ez a település sem rendelkezik nagy múlttal. (Korábban Tápiósele és Tápiógyörgye külterületeinek számított, így azokban az alfejezetekben található előzmények). Önálló településsé válásakor külterületi lakónépessége 55%, az 1970–90-es évek között 20–40%, a rendszer-váltást követően pedig 10% alá esett. Lakott külterületeinek megnevezése kezdetben *II., III. és IV. körzet, majd Ábrahám tanya, Fáradt tanya, Szőrösparcella, Szőrös puszta, Új földi rész*. A 21. század elején is lakott külterület az *Ábrahám tanya*, valamint a *Külterület* megnevezésű rész.

4.2.21. Úri

Úri határában az 1881-es kataszteri térképen csak elenyésző, 10 körüli épületet számolhatunk. A külterületi lakosság aránya 1910-ben 5% körüli, ennek nagyobb részét is az uradalmi majorságok cselédei, munkásai tették ki. Növekedés 1930-ra sem figyelhető meg.⁶⁶ 1949-re eléri a közel 10%-ot, azóta azonban folyamatosan 1% alatti a külterületi lakónépesség. A 20. században lakott külterületei: *Béke Tsz., Czövektanya, Kovácstanya, Málnaház, Tahymajor*, melyek közül napjainkban csak a *Málnaház* lakott, valamint a *Fazekastanya*.

⁶⁵ Berényi, 1985.

⁶⁶ Kocsis, 1985.

4.2.22. Ma már nem létező települések tanyái

Az évtizedek, évszázadok során sokszor változtak a határvonalak a Tápió-vidéken. Egyes települések eltűntek, vannak, melyek egybeolvadtak, s akadnak olyanok is, melyek korábban nem léteztek, napjainkban viszont igen. Az 1880-as évek kataszteri térképein még feltűnnek *Bille, Egres-Káta, Farkasd puszta - Tete puszta, Oszlár, Sőreg, Tamás-Káta* és *Zsiger-puszta* helynevek. A Tápió-vidéken – Tápíószentmártonnal egyidejűleg – *Sőregpusztán* alakult ki elsőként tanyavilág. A felsoroltak azonban ma már nem léteznek önálló településként.

5. A KÜLTERÜLETI LAKÓNÉPESSÉG SZINKRÓN ÉS DIAKRÓN VÁLTOZÁSA

Mint azt korábban említettem, a vidék keleti felén jellemzőbbek a tanyák, míg a nyugati felén kevésbé. Az 1. táblázat a települések külterületi lakónépességének százalékos arányát foglalja össze az összlakossághoz viszonyítva, 1910 és 2022 között.

	1910	1920	1930	1949	1960	1970	1980	1990	2001	2011	2022
Bénye	10,8%	11,8%	12,1%	7,1%	5,9%	5,3%	0%	0%	0%	0,7%	1,7%
Farmos	39,5%	42,4%	42,0%	50,3%	34,7%	24,9%	16,1%	11,6%	11,2%	10,3%	13,8%
Gomba	18,3%	20,6%	21,2%	27,9%	17,2%	13,5%	2,5%	0,9%	0,0%	0,7%	0,2%
Káva	23,7%	20,3%	15,7%	0,5%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,4%	0,1%	0,5%
Kóka	7,1%	8,4%	8,8%	7,3%	4,0%	4,0%	4,0%	3,6%	4,0%	5,9%	6,0%
Mende	21,6%	22,6%	14,7%	49,3%	3,5%	0,6%	0,2%	0,2%	0,1%	0,0%	0,1%
Nagykáta	15,9%	21,1%	25,2%	33,6%	18,8%	21,7%	8,9%	5,7%	5,6%	5,9%	7,0%
Pánd	13,2%	14,3%	11,8%	5,1%	2,0%	2,5%	2,1%	2,3%	2,0%	1,5%	1,7%
Tápiósáp1	11,8%	18,4%	18,3%								
Tápiósüly	0,0%	6,5%	3,0%	9,8%	7,8%	6,4%	4,5%	3,2%	3,8%	4,1%	6,7%
Szentl.	11,3%	7,5%	10,7%	2,7%	1,4%	0,7%	0,2%	0,3%	0,2%	0,0%	n.a.
Szentm.	21,1%	19,5%	43,1%	54,2%	29,2%	26,7%	19,1%	14,0%	13,7%	16,2%	16,2%
Tápióbicske	9,7%	30,7%	36,1%	38,5%	15,6%	15,0%	8,9%	6,5%	5,1%	5,2%	5,9%
Tápiógyörgye	30,9%	31,7%	32,5%	34,4%	10,5%	5,4%	3,0%	1,6%	1,2%	1,3%	0,8%
Tápióság	6,2%	12,5%	6,4%	25,5%	0,8%	1,3%	0,9%	0,9%	0,9%	0,8%	0,5%

Tápiószecső	15,2%	15,2%	13,0%	18,7%	3,3%	3,8%	1,4%	0,9%	0,7%	1,1%	1,6%
Tápiószele	56,5%	59,4%	60,7%	45,4%	12,8%	7,6%	3,5%	2,4%	1,5%	1,3%	1,7%
Tápiószentm.	31,8%	35,9%	49,3%	60,1%	27,4%	20,4%	11,0%	6,7%	3,7%	2,6%	2,6%
Tápiószőlős					22,0%	51,8%	44,4%	36,3%	27,2%	29,3%	29,7%
Tóalmás	11,8%	13,2%	7,8%	4,4%	2,3%	2,1%	1,6%	4,0%	4,5%	5,8%	7,9%
Újszilvás					55,1%	36,6%	26,6%	22,4%	8,2%	7,4%	8,2%
Úri	4,7%	6,0%	4,0%	9,6%	0,7%	0,3%	0,2%	0,2%	0,5%	0,4%	0,5%

1. táblázat: A külterületi népesség aránya a Tápió-vidéken 1910-2022 között. ⁶⁷ (Forrás: saját szerkesztés)

A vidék nyugati és középső településein a külterületi lakosság száma csekély volt már a 20. század elején is. Kóka, Tápióság, Tápiószőlős, Úri külterületi lakónépessége kevesebb mint 10%; Bénye, Pánd, Szentlőrincváros, Tápiószék, Tápiószecső és Tóalmás esetében 10–15% az arány. A Tápió-vidék keleti részén lényegesen magasabb számok rajzolódnak ki, Tápiógyörgyén, Tápiószentmártonban és Farnoson a lakosság 30–40%-a él a 20. század elején külterületen, Tápiószelén pedig közel 60%. A II. világháború után bekövetkező földosztás a külterületi lakosság növekedését hordozta magával, ekkorra tehető a külterületi lakónépesség számának csúcsa. Ekkorra bár a vidék nyugati részén (Káva, Szentlőrincváros, Tóalmás, Pánd, Bénye Kóka, Úri, Süllyás) 10% alá esett az arányuk, a vidék középső részén (Tápiószecső, Tápióság, Gomba, Nagykáta, Tápióticske) 20–40%, a legkeletibb településeken (Tápiószele, Farnos, Tápiószentmárton) pedig 40–60% volt a külterületi lakosság aránya az egész település lakónépességéhez képest. Ám nem sokkal később ez a folyamat alább hagyott, amikor a szocialista állam termelőszövetkezeti gazdálkodásra épülő mezőgazdálkodás politikája érvényesült. A földek magántulajdonát megszüntetni kívánó politika a tanyavilág pusztulását hozta, mindezt sok esetben tetézte a villamosítás elmaradása is. Fialok, majd idősebb generációk is az elköltözést választották.⁶⁸ A század második felében a külterületi lakosság elszéledése, a tanyavilág bukása jellemző, 1980-ra a 21 Tápió-vidéki településből mindössze a nemrégiben alakult 2 új településen 25% fölötti az arány (Tápiószőlős 44,4%, Újszilvás 26,6%), 3 településen 10–20% közötti (Farnos, Szentmártonkát, Tápiószentmárton), hat településen pedig kevesebb, mint 1% (Bénye, Káva, Mende, Szentlőrincváros, Tápióság, Úri). A visszaesést a fentebb bemutatott települési elemzéseknél a lakott külterületek száma is mutatja (torzíthatja a képet, hogy esetenként ugyanazon külterületi részek más néven futnak, mint korábban, vagy éppen két rész egybeolvadt/különvált, ám ezeket figyelembe véve is látványos a mennyiségbeli változás). A táblázatban a színezett cellák az előző népszámláláshoz képest kiugró számokat jelölik. Az 1920-as Nagyatádi-féle földreform, a statisztikák alapján, nem hoz lényeges változást a külterületi lakosság számában, a táblázat 1949-es és 1960-as évek oszlopában a kiugró számok

⁶⁷ KSH adatok alapján összeállított táblázat.

⁶⁸ Németh, 2018. 4.

magyarázata azonban többségében a földosztások, a parcellázások, kollektivizálás lehetnek. Az 1945-ös „a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról szóló 600/1945. ME rendelet”⁶⁹, mely az ország valamennyi települését – így a vizsgált vidéket is – érintette, majd a mezőgazdaság 1959–1962 közötti szocialista átszervezése, a kollektivizálás⁷⁰ jelentős változást eredményezett a külterületi lakónépesség számában. Az 1945-ös földosztás során a kiosztott területek egy jelentős része a nagy határú településeken (Farmos, Tápiógyörgye, Tápiószele, Tápiószentmárton) történt, ahol egyrészt ekkor megemelkedett a tanyán élők száma, másrészt az itt keletkező szórványokból alakult ki az 50-es években Tápiószőlős és Újszilvás. Kókán és Mendén is meghatározó volt a földosztás, ám ez a külterületi népességet jelentős változással nem érintette.⁷¹ Tápiószőlős és Újszilvás század közepi önálló településsé válását mutatja Tápiógyörgye és Tápiószele, Tápiószentmárton külterületi lakosságának csökkenése az 1960-as évekre, ugyanis a két újdonsült település a nevezett háromból alakult ki. A települések területein az egyes településrészek átszerveződése, átminősítése is befolyásolhatja helyenként a táblázat kiugró adatait. Gombán 1970 és 1980 között azért látszik a több mint 10%-os visszaesés, miközben a település össznépessége gyarapszik, mert az 1970-es statisztikában Felsőfarkasd és Tetepusza, mint a legnépesebb gombai külterületi egységek még „egyéb külterület” státuszban futnak, míg az 1980-as adatsorban már „egyéb belterületként” jelennek meg. Hasonló az indok Szentmártonkáta 1920 és 1930 közötti több mint 20%-os növekedése esetében, a KSH statisztikái 1930-ban lényegesen több külterületi egységet mutatnak, mint tíz évvel korábban. Az 1940-es évekre megszűnt a kétbeltelkesség (amikor egy gazdának két belső telke van) a községek belterülete pedig egyre növekedni kezdett a lakosság házhelyigényéből következően. A 19. században a kétbeltelkes települések belterületének növekedése kevésbé mérvadó a kertészek beépítése miatt. A növekedés általában a vasútvonal irányába terjedt, vagy a belterületekkel szomszédos szőlők felé, ahol a szőlőbeli kunyhók, illetve a szőlővel kapcsolatos munkálatok rendszeressége is elősegítette a folyamatot.⁷² Az 1880-as évek kataszteri térképét napjaink térképével összehasonlítva⁷³ az összes településnél, ahol végighalad a Budapest–Újszász–Szolnok vasútvonal, megfigyelhető a belterület vasút irányába való növekedése.

Az 1970-es években a következőképp alakul a vidék tanyavilága: „A külterületi népesség fogyása a Tápió mentén is általánosan erős volt az 50-es évektől, de még 1970-ben is kb. 9 ezer ember, az összes népesség kb. 12%-a élt tanyákon. 1950–1970 között főként a szántóföldi növénytermelő tanyák tűntek el a tagosítás révén. A legdrasztikusabb tanya-felszámolódás Mende, Szentmártonkáta, Újszász határában volt, ahol 1949-ben még a népesség fele élt külterületen (5152 fő), de 1970-ben már az 1%-ot sem érte el arányuk (137 fő). Ez a népesség azonban csak részben költözött be az „anyatelepülésbe”, gyakran foglalkozást váltva a

69 Rendelet: https://jogkodex.hu/jsz/1945_33000_fm_rendelet_5327383

70 Szabó, 2010.

71 Berényi, 1985.

72 Kocsis, 1985.

73 <https://maps.arcanum.com/hu/>

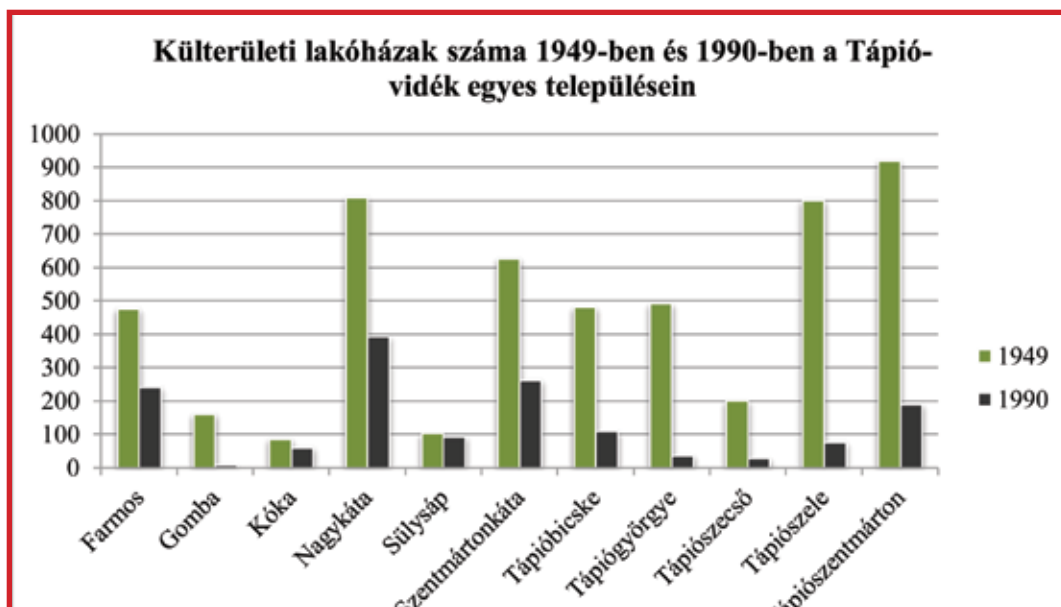
fővároshoz húzódott közelebb.”⁷⁴ Az 1. *diagram* a Tápió-vidék külterületi lakónépességének változását mutatja meg 1910–2022 között, melyből jól látszik a 1950-es évek csúcspontja után a szélsőséges visszaesés. Az 1949-es adatok óta, a 2000-es évek elején látszik először növekedés a külterületi lakónépességben. A növekedés bár nem szignifikáns, de szemmel látható. 2011 és 2022 között több mint 1% növekedés tapasztalható Bénye, Farnos, Nagykáta, Sülysáp és Tóalmás esetében, ezzel szemben csökkenés Gomba, Tápiógyörgye és Tápióság településeknél látszik, 0,3–0,5%-os visszaeséssel. Az egész Tápió-vidéket figyelembe véve, 2001-ben látszik a külterületi lakónépesség mélypontja, a 21 település összlakosságának 4,5%-a élt külterületen, 2011-re ez 4,8%-ra, 2022-re pedig 5,7 %-ra növekedett. 2001 és 2022 között a Tápió-vidék össznépessége 2059 fővel nőtt, melynek közel fele, 1001 fő, külterületi lakónépesség.

1. *diagram*: A Tápió-vidék külterületi lakónépességének százalékos aránya 1910-2022 között
(Forrás: saját szerkesztés)

Nemcsak a lakónépesség, de a lakóházak száma is érzékelteti a változást. A 2. *diagramon* a külterületi lakóházak száma látható az egyes településeken, zöld színnel jelölve az 1949-es adatokat, feketével az 1990-es adatokat.

⁷⁴ Berényi, 1985. 333.

2. diagram: Külterületi lakóházak száma 1949-ben és 1990-ben a Tápió-vidék egyes településein
(Forrás: saját szerkesztés)

A lakóházak, a lakónépesség számában tehát jelentős visszaesés tapasztalható. A század közepi politikai hatások mellett számos egyéb okra visszavehető, hogy a későbbiekben sem jellemző a tanyasi életmód.

Többek közt:

- a háztáji gazdálkodás növekvő költségei;⁷⁵
- a kiöregedő generáció nem hagyott maga után egy újabb generációt, aki számára vonzó lenne a tanyasi élet;
- a külterületi infrastruktúra lemaradása, például a közutak minősége,
 - a tömegközlekedés távolsága,
 - az egészségügy távolsága,
 - a szórakozási lehetőségek távolsága
 - a közművek elmaradottsága stb.
- megváltozott igények (pl. szórakozásra, szabadidőre való magasabb igény)

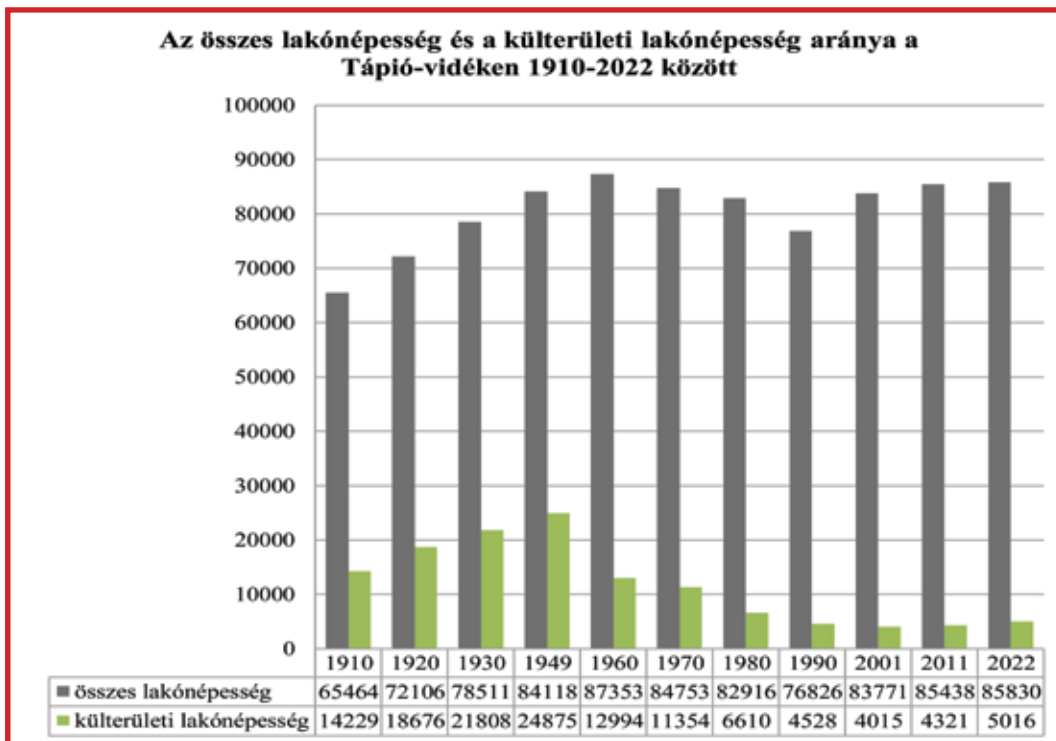
A vidék elnéptelenedése nem egyedi eset, egész Európában meglévő jelenség.⁷⁶ A korábban tanyán élő, termeléssel, állattartással foglalkozó réteg sok esetben idős korára a település belterületére költözött, maga mögött hagyva a tanyát, amivel gyermekeik és unokáik a fent soroltak

⁷⁵ Vigvári, 2022.

⁷⁶ Pándi, 2017.

okán nem kívántak foglalkozni. A nem lakott, nem karbantartott, a környék lakói számára szabad prédaként maradt épületek hamar eltűntek, mára legfeljebb kisebb „domb” látszik a helyükön, esetleg néhány faldarab, kőtörmelék, vályogmaradvány.

Mindennek ellenére, egy lassú növekedés figyelhető meg az elmúlt húsz év statisztikái szerint. Ez látható a 3. *diagramon*, melyen a vidék össznépesége és hozzá képest a külterületi lakónépesség aránya figyelhető meg. Az utolsó három oszloppár mutatja a lassú, szemmel alig észrevehető, de meglévő növekedést.

3. *diagram*: Az összes lakónépesség és a külterületi lakónépesség aránya a Tápíó-vidéken 1910-2022 között
(Forrás: saját szerkesztés)

Ez többek között a gazdasági helyzetre, a lakáshiteltől való tartózkodásra⁷⁷, a túlnépesedésre, az egyéb globális környezeti problémákra, az egészséges életmód divattá válására, a befelé forduló ember jelenségére stb. vezethető vissza.

77 Vigvári, 2022.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bajmóczy Péter – Makra Zsófia, 2016: Központi-, egyéb belterületek és külterületek népesedési trendjei Magyarországon 1960–2011 között. *Településföldrajzi kiadványok*, 5. évf. 2. sz. 3–21. Online: <https://ojs.elte.hu/index.php/tft/article/view/3312/3043>
- Balogh István, 2000: *Tugurium-szállás-tanya*. In: Településformák, népi építészet, földművelés. Szerk.: Juhász Antal. Szeged, JATEPress. 21–28.
- Barabás Jenő, 2000: *A szállásföldtől a tanyaig*. In: Településformák, népi építészet, földművelés. Szerk.: Juhász Antal. Szeged, JATEPress. 29–34.
- Basa László: *Régészeti emlékek Nagykáta és térségéből* Online: https://tapiokultura.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1260:regeszeti-emlekek-nagykata-es-tersegebl&catid=16&Itemid=142
- Berényi István, 1985: *A Tápió mente földhasznosításának átalakulása*. In.: *Studia Comitatus* 15. – A Tápió mente néprajza. Szerk.: Ikvai Nándor. Szentendre, Pest megyei Múzeumok Igazgatósága. 319–336.
- Borovszky Samu, 1910: *Magyarország Vármegyéi és városai - Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegye I*. Budapest, Országos Monográfia Társaság.
- Dinnyés István, 1985: *A táj, a természet hasznosítása a régészeti leletek alapján*. In: *Studia Comitatus* 15. – A Tápió-mente néprajza. Szerk.: Ikvai Nándor. Szentendre, Pest megyei Múzeumok Igazgatósága. 11–66.
- Dusek László 1985: *Tápiószentmárton, Tápióbicske és Pánd szociográfiai és gazdaságföldrajzi változásai*. In: *Studia Comitatus* 16. – A Tápió mente néprajza. Szerk.: Ikvai Nándor. Szentendre, Pest megyei Múzeumok Igazgatósága. 951–1012.
- Dusek László, 2007: *A Tápió-mente*. Tápiószentmárton, Szerzői kiadás.
- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII.*, 1959–1962: Főszerk.: Bárczi Géza – Országh László. Budapest, Akadémiai Kiadó. Online: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/t-4D5B8/tanya-4DE10/>
- Faragó Béla, 1975: *Tápiógyörgye község története*. Kézirat. Tápiógyörgye, Községi Könyvtár.
- Ferencz Árpád – Deák Zsuzsanna, 2017: A magyar tanyák funkció-változásának elemzése. Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok. XII. évf., 3. sz. 269–276.
- Gyóffy István, 1937: *A magyar tanya*. In: Földrajzi Közlemények. Szerk.: Hészer Aurél – Kéz Andor. Budapest, Magyar Földrajztani Társaság. 70–94.
- Halász Péter, 1985: *A Tápió menti falvak telekhasználatá és építkezésének változásai*. In.: *Studia Comitatus* 15. – A Tápió-mente néprajza. Szerk.: Ikvai Nándor. Szentendre, Pest megyei Múzeumok Igazgatósága. 359–416.
- Kocsis Gyula, 1985: *A Tápió-vidék településtörténete a XII. századtól*. In: *Studia Comitatus* 15. – A Tápió-mente néprajza. Szerk.: Ikvai Nándor. Szentendre, Pest megyei Múzeumok Igazgatósága. 67–156.
- MNéprLex = *Magyar Néprajzi Lexikon I–V.*, 1977–1982: Főszerk.: Ortutay Gyula. Budapest, Akadémiai Kiadó. Online: <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/5-395.html>
- Nagy Gyula, 1975: *Tanya és élete*. In: *Parasztélet a vásárhelyi pusztán*. Szerk.: Nagy Gyula. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei IV. 221–277. Online: http://epa.oszk.hu/01500/01577/00004/pdf/bmmk_1975_221-277.pdf
- Németh Csaba, 2018: *Pokoltanya története*. Tápiószéle, Tápió Nyomda Kft.
- Németh Csaba, 2020.: *Régészeti feltárás Farnos határában*. In: *Farmosi Információk Riportok XXXIII/2*. 12–13. Online: http://www.farnos.hu/e107_themes/jonipeti_v10.0/data/ujstag/farnos2020majus.pdf
- Pándi Ildikó, 2017: *A tanyavilág megszűnésének tájékológiai és természetvédelmi hatásai a Duna-Tisza közti Homokhátságon*. PhD értekezés. Gödöllő, Szent István Egyetem. (http://real-phd.mtak.hu/1431/1/Pandi_Ildiko_ertekezés_DOI.pdf)
- Pusztai Ferenc, 1980: *Tanya szavunk jelentéstörténeti kérdései*. In: *A magyar tanyarendszer múltja*. Szerk.: Pölöskei Ferenc – Szabad György. Budapest, Akadémiai Kiadó, 61–70. Online: <https://www.szaktars.hu/akademiai/view/poloskei-ferenc-szabad-gyorgy-szerk-a-magyar-tanyarendszer-multja-tanulmányok-1980/pg=64&layout=s> (utolsó letöltés: 2020.11.06.)
- Romhány Pál, 1973: *A tanyarendszer ma*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Szabó Gyula, 2010: *Föld- és területrendezés 2. (Agrárvilági fordulatok, magyar reformok)*. Székesfehérvár, NyME Geoinformatikai Kar.
- Vigvári András, 2022: A külterületi zártkertek benépesülése a lakhatási válság árnyékában (Egy Budapest környéki eset tanulságai). *Szociológiai Szemle*, 32. évf. 1.sz. 145–168.

ONLINE FORRÁSOK

KSH statisztika [2023.11.09.]

1910–1990: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozponti_statisztikai_hivatal_nepszamlalasi_digitalis_adattar/

2001: <https://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/kotetek.html>

2011: https://www.ksh.hu/apps/hntr.main?p_lang=HU

2022-es adatok: a KSH ügyfélszolgálatával való magánlevelezésből, az általuk küldött táblázatokból

Kataszteri térképek [2020.12.30.]

<https://mapire.eu/hu/map/cadastral/?bbox=2209324.79489384%2C5999705.676013327%2C2217269.4685212304%2C6002572.064574021&map-list=1&layers=osm%2C3%2C4>

Kataszteri térkép telekkönyvei [2023.11.02.]

Kóka: <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/24999/view/?pg=0>

Nagykátá: <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/25009/view/?pg=0&bbox=-2189%2C-4515%2C5063%2C72>

Sőreg: <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/25086/view/?pg=0&bbox=-2262%2C-4500%2C4989%2C87>

Tápiógyörgye: <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/25112/view/?pg=0&bbox=-2193%2C-4518%2C5059%2C68>

SZILAJ ANIKÓ¹

CEGLÉD NEVES SZÜLŐTTEI: „IRÁNY A HOLD!” GEORGE PAL HOLLYWOODI FILMRENDEZŐ

BEVEZETÉS

Amikor 2018-ban felkerült a ceglédi mozi homlokzatára a George Pal Filmszínház felirat, sokan kérdezték csodálkozva, ki az a George Pal, és mi köze van Ceglédhez? Be kell vallanom, hogy 2017-ig én sem tudtam sokat róla. Amikor a moziban megemlékezést tartottak születésének 109. évfordulója alkalmából, akkor fedeztem fel, hogy ő az általam már korábban ismert *Időgép* és *Világok harca* című filmek rendezője, producere, aki ráadásul magyar, sőt ceglédi származású.

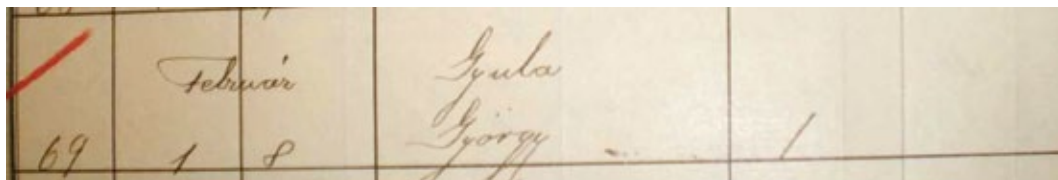
Szerettem volna minél többet megtudni róla, hogy felterjeszthessem a Települési Értéktárba, melynek kezelője munkahelyem, a Ceglédi Városi Könyvtár. Ezzel a döntéssel hosszas kutatási, anyaggyűjtési, elemzési folyamat kezdődött számomra, levéltári források, szakkönyvek, folyóiratcikkek és az internet segítségével. Megismerkedtem egy Los Angelesben élő kutatóval, Justin Humphreys-zel, aki George Pal hagyatékának gondozója, egyébként meg a rendező nagy rajongója. Alkalmam volt kapcsolatba kerülni George Pal fiával, Daviddal is, aki nagyra értékelt minden új információt, amit az édesapjáról találtam. Kutatásaimat számos amerikai könyvtáros is segítette dokumentumokkal, elsősorban az előfizetéssel elérhető archív cikkek esetében.

Tehát, ki is volt George Pal?

¹ Szilaj Anikó a Ceglédi Városi Könyvtár helyismereti könyvtárosa. Legutóbbi publikációja: Helyismereti munka a Ceglédi Városi Könyvtárban. In: *KÖNYV, KÖNYVTÁR, KÖNYVTÁROS*, 2021. júl-aug. 10–16.

KEZDETEK

Eredeti neve *Marczincsák Gyula György*, aki 1908. február 1-én született Cegléden. Szülei korán elváltak, ő pedig felkerült Budapestre a nagyszüleihez.

1.kép: Marczincsák Gyula György anyakönyvi bejegyzése 1908. február 1-én.
Forrás: Katolikus Óplébánia Kereszteltek Könyve (XIII. kötet 57. la)

Rajzkészsége már fiatal korában megmutatkozott, ezért tanulmányait az Iparművészeti Főiskolán végezte, ahol 1928-ban végzett bútortervező szakon. Szerencséjére a Hunnia Filmstúdió alkalmazni tudta, mint főcímrajzoló, plakátkészítőt és reklámfilmkészítő szakembert, ugyanis akkor még nem készült hangosfilm, és feliratok segítettek megérteni a filmek történetét.

NÉMETORSZÁG

1930-ban Berlinbe ment, ahol egy reklámügynökségnél tudott elhelyezkedni, majd az UFA-nál (Universum Film AG) kapott szerződést, ahol két hónapon belül ő lett a rajzfilmosztály vezetője. Budapesten 1931-ben feleségül vette Elisabeth Grandjeant (Zsókát), akivel együtt visszatért Németországba, és egy ideig továbbra is a tekintélyes UFA filmvállalatnál dolgozott.

A berlini stúdióban megalkotta az akkor világszerte nagyon népszerű, Disney-féle Mickey egér konkurens európai figuráját, Habakukkot. Egy másik jellegzetes, általa tervezett figura a „Kolléga” hetente hagyta el a filmasztalát. 1932-ben már saját stúdiót alapított (Trickfilm-Studio GmbH Pal und Wittke), de 1933-ban, a faszimusz előretörésekor elhagyja Németországot, előbb Prágába, majd Párizsba megy.

2. kép: Zsóka és Marczincsák Gyula György Berlinben, 1930-ban.
Forrás: Gail Morgan Hickman: The Films of George Pal, New York, A. S. Barnes and Company, 1977. 19.

3. kép: Marczincsák saját filmstúdiója Berlinben 1932-ben. Forrás: Fotó album a Puppetoons stúdióból Online: <https://www.royalbooks.com/pages/books/137272/animation-george-pal-film/photo-album-archive-of-original-photographs-from-george-pals-puppetoons-studio-circa-1932>

HOLLANDIA

Párizsban megismerkedett Sies Numann animációs filmmessel, és az ő segítségével jutott el Hollandiába. 1933-tól Eindhovenben folytatta munkáját, és részt vett a holland animációs filmgyártás megteremtésében. Itt is saját stúdiót alapít, Pal studio néven, és reklámfilmeket gyárt olyan nagy cégeknek, mint a Philips, a Unilever, egy Holicks nevű angol cégnek és még néhány amerikai hirdetési ügynökségeknek is. Ekkori munkáinál használja először a Puppatoon kifejezést, melyet az angol „puppet” (báb) és a „cartoon” (rajzfilm) szavak összevonásából alkotott meg. Itt készítette el egyik legismertebb reklámfilmjét, a Philips Broadcastot 1938-ban.

4. kép: George pal Eindhovenben a Pal stúdióban 1935-ben. Forrás: Mari Kieneker, Eindhoven in beeld. Online: <https://www.eindhoveninbeeld.com/new/photodetail.php?id=10161>

1936-ban hivatalosan nevet változtatott a külföldiek által nehezen kiejthető Marczincsákról Palra, és ettől kezdve használta a George Pal nevet. 1937-ben megszületett első fia, David. 1939-ben, nem sokkal a második világháború kitörése után New Yorkba utazott a családjával, mert a Columbia Egyetem oktatói állást kínált neki. A Pal studio hamarosan bezárt.

AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK – HOLLYWOOD

A Paramount Pictures filmstúdió hosszú távú szerződést ajánlott neki bábfilmek készítésére, ezért Hollywoodba költöztek, ahol 1940 és 1947 között reklámfilmeket készített a puppetoon technikával. Pal a bábfilmjeihez a rajzfilmkészítés szabályait alkalmazta, előbb elkészült a rajzfilm és ezek alapján készítették el a háromdimenziós, fából készült kb. 15 cm magas bábokat, melyeknek mozgatható végtagjai voltak. Minden mozdulathoz, cserélgetni kellett a végtagokat vagy a fejet, ezért egy néhány perces filmhez is sok száz figurát kellett készíteni. Ennek köszönhetően viszont bármilyen mozdulatot és érzelmet ki tudtak fejezni a szereplői, ezért gyorsan népszerűbbé váltak filmjei, mint a hagyományos rajz- vagy bábfilmek.

Stúdiójában együtt dolgozott többek között Willis O'Briennel, a filmhatások egyik úttörő kitalálójával, a King Kong és Frankenstein-filmek Oscar-díjas alkotójával, valamint Ray Harryhausennel, a fantasztikus filmek másik nagy alakjával (utóbbi nevéhez fűződik a Szindbád utazásainak lenyűgöző megjelenítése is). Ott találjuk Wah Changot is, aki a Star Trek sorozat Oscar-díjas tervezője, és Gene Warrent, a vizuális effektek és speciális animációk későbbi nagy egyéniségét. Gene Roddenberry gyakran kapott tanácsot George Paltól a Star Trek készítése közben.

Egyik legsikeresebb puppetoon-filmje a Csavar Hadsereg (Screwball Army) volt, mely a náci rezsim paródiája. Létrehozta a fekete főhős, Jasper figuráját, amellyel később is számos bábfilm készült. 1944-ben életműdíjat kapott a puppetoon technika kidolgozásáért.

5. kép: Pal filmkészítés közben.
Forrás: Mechanics Illustrated, 1944. 69.

6. kép: Pal fia David is a stúdióban dolgozott animátorként.
Forrás: Gail Morgan Hickman: The Films of George Pal, New York, A. S. Barnes and Company, 1977. 162.

7. kép: George Pal 1946 novemberében.

Forrás: National Museum of American History.
Online: <https://americanhistory.si.edu/>

FILMEK

1947-ben felhagyott a puppetoon bábfilmek készítésével. Mindig is vonzotta a mese, meg a fantasztikum világa, így játékfilmeket kezdett forgatni. Új korszak kezdődött életében, de a filmgyártásban is.

IRÁNY A HOLD (DESTINATION MOON)

1950-ben producerként elkészíti első egész estés filmjét, az „Isten küldte, mókus hozta” (*The Great Rupert*) címmel. Ebben még alkalmazza a puppetoon technikát, de már ötvözte az élő szereplős játékkal, és különleges fotó- és hangeffektusokkal.

Egy Life magazinban olvasott cikk hatására 1946-ban elhatározta, hogy filmet készít a holdutazásról, mert meggyőződése volt, hogy ez lehetséges. Az 1950-ben készült, „Irány a hold” (*Destination moon*) című filmjében számos filmtrükköt alkalmaztak a világűr, a holdbéli táj vagy a rakéta működésének megjelenítéséhez. A siker minden várakozást felülmúlt, a film Oscar-díjat kapott a filmtrükkök

8. kép: Barbara Rush és Pal a „Világok összeütközése” (*When worlds collapse*) c. film forgatásán.

Forrás: Gail Morgan Hickman: *The Films of George Pal*, New York, A. S. Barnes and Company, 1977. 55. o.

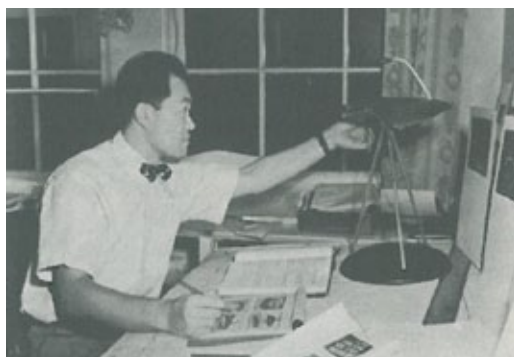
(specialis effektek) kategóriában. Nem mellékesen olyan embereket ihletett meg és lelkesített fel, akik később az űrbe küldték az első űrhajót.

VILÁGOK HARCA (*WAR OF THE WORLDS*)

A Paramount filmstúdió már 1925-ben megvette H. G. Wells: *War of the worlds* című regényének filmjogát. 1953-ban Pal elhatározta, hogy elkészíti a filmet. A stúdió úgy döntött, hogy modernizálják a történetet, és a Földet megtámadó marslakóknak hatalmas fegyverzenával kellett szembenézniük. A filmben bonyolult trükkök egész sorát vonultatta fel, melyek még mai szemmel is kiválóak. Pal ezzel a filmmel alapozta meg hírnevét a sci-fi műfajban.

9. kép: George Pal, mellette felesége Zsóka, továbbá Anna Robinson és a főszereplő, Les Tremayne a „Világok harca” bemutatójának 25. évfordulóján.
Forrás: Monster Land, 1985. június. 42.

10. kép: Al Nozaki művészeti igazgató.
Forrás: Gail Morgan Hickman: The Films of George Pal, New York, A. S. Barnes and Company, 1977. 42

HOUDINI (*HOUDINI*)

1953-ban készült a Houdini (*Houdini*) című filmje, melyet a bűvészet iránti gyerekkori rajongása ihletett. A szintén magyar származású Tony Curtis főszereplésével forgatott mű Houdini életének állít emléket, nagyon pontosan és alaposan mutatva be a bűvésztükköket, de azért arra is vigyázva, hogy ne derüljön fény Houdini trükkjeire.

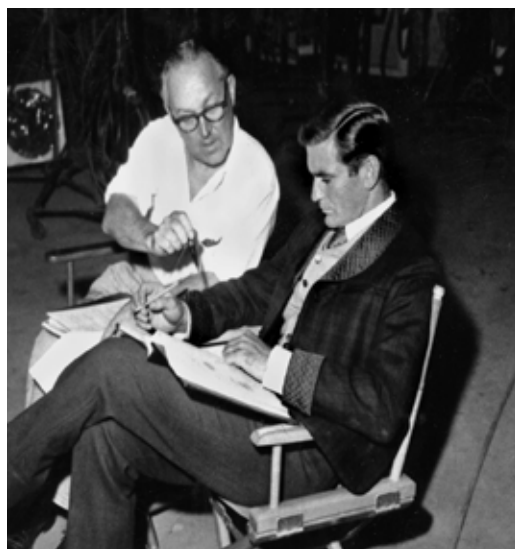
11. kép: Pal, Janet Leigh és Tony Curtis a Houdini film forgatásán 1953-ban.

Forrás: Justin Humphreys, George Pal hagyatékából

AZ IDŐGÉP (*THE TIME MACHINE*)

Wells örököseinek annyira tetszett a Világok harca című film rendezése, hogy felajánlották Palnak egy másik Wells-regény megfilmesítésének jogát. Ő az *Időgép* címűt választotta. Hatalmas kihívás volt az idő múlásának ábrázolása, valamint az időgép megjelenítése, de a kiváló alkotói gárdával mindent nehézséget megoldottak. A nagy sikerű alkotás bebizonyította, hogy óriási az érdeklődés az emberekben a tudományos-fantasztikus (sci-fi) műfaj iránt. Új generációk váltak a műfaj rajongóivá. Ez a filmje is Oscar-díjat nyert a speciális effektek kategóriában.

12. kép: Pal és Rod Taylor az *Időgép* forgatásán.

Forrás: Online: <https://www.facebook.com/photo?fbid=942484805804248&set=pb.100027836696292.-2207520000>

TOVÁBBI FILMJEI

1961-ben forgatta az „Atlantisz: Az elveszett kontinens” (*Atlantis: The Lost Continent*) című filmet. Akkoriban jelent meg a szélesvásznú filmtechnika, az ún. Cinerama, mely során 3 kamerát használnak. A Metro-Goldwyn-Mayer (MGM) filmstúdió is kereste a lehetőséget ennek a technikának a felhasználásra, és a Grimm testvérek története mellett döntöttek. Az 1962-ben forgatott „A csodálatos Grimm testvérek / Igaz mese a Grimm testvérekről” (*The Wonderful World of the Brothers Grimm*) című film szórakoztató családi mozi, néhány lélegzetelállító filmtrükkal, melyben Pal visszatért a mesék és a puppетоontechnika világába, amelyet pályakezdésekor annyira szeretett.

13. kép: Hüvelyk Matyi (Tom Thumb) képregény főcímlapja.

Forrás: Dell Publishing, 1958.

14. kép: Pal és Hüvelyk Matyi (Tom Thumb) a címlapon.

Forrás: Genii Magazin, 1963. febr.

15. kép: Doc Savage képregény címlapja.

Forrás: The man of bronze Doc Savage, 1975. augusztus.

Az 1964-ben forgatott „Dr. Lao hét arca (*7 Faces of Dr. Lao*) című filmjében a speciális hatásokat régi barátai, Wah Chang és Gene Warren készítették. Ez a film a főszerepet játszó Tony Randall pályájának egyik legsikeresebb alakítása volt.

Pal 1970-ben úgy döntött, hogy megszakítja a kapcsolatát az MGM-mel, és 1974-ben a Warner Bros-szal kötött szerződést. Producerként közreműködött egy Doc Savage-történet megfilmesítésében. Doc Savage (Bronzember) az amerikai képregény kedvelő olvasók népszerű szuperhőse volt.

Pal 1980-ban a „Berg tengeri utazása” (*The Voyage of the Berg*) forgatása közben hunyt el, szívroham következtében.

16. kép: George Pal 1968. július 6-án.

Forrás: The Herald Examiner Collection by Los Angeles Public Library

GEORGE PAL MUNKÁSSÁGÁNAK HATÁSA

Halála után előadás-sorozatot indítottak az Amerikai Filmakadémia támogatásával, amelyben neves előadók – mint például barátja, Ray Bradbury – mutatták be alkotói pályafutását, méltatva, milyen meghatározó befolyást gyakorolt munkásságával az amerikai filmgyártásra és a fiatal filmes generációra.

Pal és munkatársai számítógépes támogatás nélkül készítették ezeket a filmtrükköket, és bár gyártottak őrölte is kezdetleges sci-fiction filmeket, de azok nem hagytak olyan örökséget, amelyet tovább vihetek volna. A bábfilmjeiben használt, cserélhető alkatrészű, animálható bábuk és a forgatáskor használt "stop-motion" technika (képkockánként beállított rögzítési eljárás) teljes egészében George Pal újítása volt, amelyet később is gyakran használt filmjeinél. Ezzel a technikával kezdődött minden a filmtrükkök világában, amelyet továbbfejlesztve készültek a 80-as, 90-es évek klasszikus filmjei a Jurassic parktól a Toy storyig és tovább. Filmes és szellemi hagyatéka George Lucas, Steven Spielberg és Gene Roddenberry munkáiban követhető nyomon.

Munkáit összesen 19 alkalommal jelölték Oscar-díjra, ebből 8 alkalommal meg is kapta a díjat. 1944-ben a speciális puppetoon technika kifejlesztéséért személyes (életmű) Oscar-díjat kapott.

GEORGE PAL FILMSZÍNHÁZ CEGLÉDEN

2018-ban ünnepélyes keretek között vette fel a ceglédi Uránia mozi a George Pal nevet. Bokor Balázs a Magyar Hollywood Tanács elnökének közreműködésével Pal fia, David Pal adott engedélyt a névfelvételre. A rendezvényen jelen volt a már említett Justin Humphreys Los Angelesből, aki a családot képviselte. Ellátogatott a könyvtárba és nagy örömmel fedezte fel azt a kisvárost, ahol kedvence született.

17. kép: Justin Humphreys a ceglédi George Pal Filmszínház előtt.
Forrás: Szilaj Anikó

18. kép: Justin Humphreys a moziban a George Pal emlékiállítással.

Forrás: Szilaj Anikó

Azóta Los Angelesben publikálásra került George Palról szóló, 600 oldalas életrajzi könyve: *George Pal: Man of Tomorrow*. Várjuk a magyar fordítást.

George Pal öröksége nem csak a vizuális vagy bűvésztrükkökből áll. Egy derülátó, pozitív életszemléletű, kivételes látásmódú művész volt, aki egész életét annak szentelte, amiben hitt. Ő alapozta meg azt a műfajt, amely iránt ma nézők milliói rajonganak. Az amerikai sajtóban „a sci-fi atyjának” nevezték őt, nem véletlenül. Olyan ember volt, aki igazi példakép lehet a fiatal nemzedék előtt is.

Játékfilmjei

The Great Rupert (1950) (producer)

Destination Moon (1950) (producer) – Oscardíj: Best Special Effects – 1950

When Worlds Collide (1951) (producer) – Oscardíj: Best Special Effects – 1951

The War of the Worlds (1953) (producer) – Oscardíj: Best Special Effects – 1953

Houdini (1953) (producer) (with Tony Curtis)

The Naked Jungle (1954) (producer) (with Charlton Heston)

Conquest of Space (1955) (producer)

Tom Thumb (1958) (producerdirector) Oscar-díj: Best Special Effects – 1958

The Time Machine (1960) (producer, director, Morlock designer) Oscardíj: Best Special Effects – 1960

Atlantis: The Lost Continent (1969) (producerdirector)

The Wonderful World of the Brothers Grimm (1962) (Producerdirector) Oscar-díj: Best Costume Design – 1962

7 Faces of Dr. Lao (1964) (producerdirector) Oscar-díj: Makeup Honory Award – 1964, Hugo-díj jelölés: Best Dramatic Presentation – 1965

The Power (1968) (producer)

Doc Savage: The Man of Bronze (1976) (producer) Golden Scroll – Legjobb fantasy film díja – 1976

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A fan remember George Pal: From Puppertoons to Doc Savage, man of Bronze 2017. júl. 15. Online: <https://www.bewaretheblog.com/2017/07/a-fan-remembers-george-pal-from.html>
- Az időgép (The Time Machine) Online: <https://www.youtube.com/watch?v=M0qR7BiIWE&list=PLwygboCFkeeAVzymkCr1Xjzmfvq2i4wk9&index=17>
- Destination moon [Video]. Online: https://www.youtube.com/watch?v=DyOU0sF8_SY
- Forshaw, Barry: The war of the worlds. London, Palgrave Macmillan, 2014. 86.
- Erdődy Lilly: Egy zsák baba – öt Oscar. In: *Amerikai Magyar Népszava*, 1959. Szeptember 10. 2.
- Filming „War of the worlds” By George Pal. In: *Astounding Science Fiction*, 1953. October. Online: https://archive.org/details/sim_astounding-science-fiction_1953-10_52_2/page/100/mode/2up_100-111.
- George Pal Hollandiában [Video]. Online: <https://archive.org/details/EHV854X480>
- George Pal in Eindhoven. – Online: <https://archive.org/details/EHV854X480>
- Könyvtári Hírmondó – Irány a hold. Szerk.: Szilaj Anikó. Cegléd, Ceglédi Városi Könyvtár, 2022. Online: <https://konyvtarcegléd.hu/wp-content/uploads/2024/05/Konyvtari-hirmondo-22Iransy-a-Hold22-VII.-evfolyam-1.-szam-2022-1.pdf>
- Könyvtári Hírmondó – Library herald: Marczincsák Gyula György – George Pal. Szerk.: Szilaj Anikó. Cegléd, Ceglédi Városi Könyvtár, 2018. Online: <https://konyvtarcegléd.hu/wp-content/uploads/2024/05/Konyvtari-hirmondo-Marczincsak-Gyula-Gyorgy-George-Pal-III.-evfolyam-3.-szam-2018-1.pdf>
- Margaret Herrick Library. Online: <https://www.oscars.org/library>
- Meeker, Oden and Olivia: The Puppet’s Pal. In: *Mechanics Illustrated*, 1944. November, 66–76.
- Oscar -díj átadó-Irány a Hold (Destination moon). [Video] Online: <https://www.oscars.org/videos-photos/23rd-oscars-highlights?fid=16821>
- Scheuer, Philip K.: Town called Hollywood. – *Los Angeles Times*, 1938. March, 27. 1.
- Putting life in Puppets. In: *Popular Mechanics*, 1947. Szeptember, 156–159., 244., 248.

A MACOUREK CSALÁD ÉS ÜLLŐ

BEVEZETÉS

Macourek Lajos a váci káptalan üllői birtokainak bérlője volt. Gregor Máriával kötött házasságából hat gyermek született: három fiú és három leány. 1891-ben kerültek Üllőre. Ettől kezdve fontos szerepet játszott a község társadalmi életében és fejlődésében is. Ő és gyermekei, valamint leszármazottjai számtalan szállal kötődtek, kötődnek településünkhöz. A Vargha Gyula Városi Könyvtár égisze alatt működő Helytörténeti Gyűjtemény értékes fényképeket és dokumentumokat őriz a család leszármazottjainak jóvoltából. Ezek felhasználásával próbálom megrajzolni a város és a család történetét.

1 Topor István nyugdíjas tanár, jelenleg gyűjteménykezelő az üllői Vargha Gyula Városi Könyvtár Helytörténeti Gyűjteményében.
Fontosabb publikációi:

Topor István: *Egy magyarra lett szír története. Fadallah el Hedad Mihály*. In: Balogh-Ebner Márton – György Sándor – Hajnáczy Tamás (szerk.): *Történelmi töredékek*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2019. 86–100. ;

Topor István: *A Miklóssyak. Egy debreceni család fiai a Nagy Háborúban*. Debrecen, Carruginé Miklóssy Éva, 2020.; Molnár József – Topor István: *A hősök és az áldozatok emlékére. Pándiak a két nagy világhéjésben*. Pánd Község Önkormányzata, 2021.;

Topor István: *A magyar királyi debreceni 2. honvéd huszárezred a Nagy Háborúban*. Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Lovas és Huszár Hagymányörző Sport és Kulturális Egyesület, 2021. ;

Topor István: *A lovak szerelmese: Hetey Sándor György*. Hortobágyi Természetvédelmi és Génmegőrző Nonprofit Kft., 2024. ; Topor István: *Pándi bakák a az első nagy világhéjésben*. Online: http://nagyhaboru.blog.hu/2018/01/25/pandi_bakak_az_első_nagy_vilagegesben ;

Topor István: *Az üllői Macourek család fiai a Nagy Háborúban*. Online: https://nagyhaboru.blog.hu/2022/10/07/az_ulloi_macourek_csalad_fiai_az_első_vilaghaboruban ;

Topor István: *Kiegészítések a hajdúszovati veszetesglistához*. Online: <http://bocskaikonyvtar.hu/veszetesegutatas/telepulesek-szerint/kiegeszitesek-a-hajdusovati-veszetesglistahoz> ;

Topor István: *Az Úr Jézus öreg dalnoka. Endröd első világháborús veszeteségei egy különleges könyvecske tükrében*. Online: <https://www.bocskaikonyvtar.hu/veszetesegutatas/telepulesek-szerint/az-ur-jezus-oreg-dalnoka?highlight=Wyj0b3BvcIsImZdHZcdTAWZTFuliwidG9wb3JgaXN0dlx1MDBiMW4iXQ==>

Topor István: Csányi József a két világháborút megjárt tengerész és életmentő. Online: https://ntf.hu/index.php/2022/07/05/csanyi-jozsef-a-ket-vilaghaborut-megjart-tengeresz-es-embermento/?fbclid=IwAR3pK6NZg_gjw-RE8k3MdHspcfCxrZ8S6g3InYDavHKHx8Qx3_ev3ys3fx4

Topor István: *Macourek (Maklár) Béla I. világháborús ászpilóta emlékére*.
Online: <https://ntf.hu/index.php/2024/01/24/macourek-maklary-bela-i-vilaghaborus-aszpilota-emlekere/>

MACOUREK LAJOS (1856–1926)

A családfő, Macourek Lajos 1856-ban látta meg a napvilágot a morvaországi Lipníben.² 1884-től 1890-ig Gülcher Ámin gyártulajdonos nebojszai keményítő gyárának volt a cégvezetője. 1891. január 2-án törölte a pozsonyi törvényszék cégvezetői jogosultságát.³ 1891-ben a váci káptalani uradalom bérlőjeként jelent meg. Bizonyíték erre, hogy 1891-től már, mint üllői földbérlő, illetve birtokigazgatóként adta fel hirdetésait. Felesége, Gregor Mária 1860-ban született. Gregor Lipót jószágigazgató és Krocsák Matild gyermekeként. A pár 1882. április 11-én kötött házasságot a csehországi Boskowitzban.

A bőséges gyermekáldásnak köszönhetően hat gyermeket neveltek fel: az elsőszülött, Lajos Lipót és a másodszületett Károly József Nebojszán született. Őket egy lány követte, Mária Ludovika (1886, Galánta), majd ismét Nebojszán jött a világra Béla Lajos Vilmos, az I. világháború ászpilótája. Bélát követően Gregor Mária két lánynak adott még életet: Leopoldina 1890-ben még Nebojszán született, de a legkisebb lány, Blanka már Üllőn látta meg a napvilágot 1895-ben.

1. kép: Macourek Lajos és felesége Gregor Mária.

Forrás: Üllői Helytörténeti Gyűjtemény

2. kép: A házaspár gyermekei 1900-as évek elején. Ülő sor balról jobbra: Lajos, közepén Mária, mellette Károly. Álló sor balról jobbra: Blanka, közepén Béla, mellette Leopoldina.

Forrás: Üllői Helytörténeti Gyűjtemény.

2 Fehér László – Fehérmé Fazekas Anett: Macourek Lajos (1866-1926). *Üllői Hírmondó*, 2016. augusztus. 12. – Macourek Lajos születési éve tévesen került közlésre. Ennek magyarázata az lehet, hogy alapul Macourek unokájának, dr. Domonkos Jánosné, született Zimmer Máriának gépelt visszaemlékezését használták forrásként, amelyen ez az adat szerepelt. Forrás: Helytörténeti Gyűjtemény.

3 *Központi Értesítő*. 1891. 9. szám 77. o. Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár.

A váci káptalantól bérelt üllői birtok 3000 magyar hold kiterjedésű volt, amelyhez a vasadi és a vecsési határból is tartoztak részek. Üllőnek a Juhállás nevű részén 300 hold saját földdel is bírt.

A magyar királyi földművelésügyi miniszter 1896 decemberében az 1890. XIII. törvényekben biztosított állami kedvezményeket egy év időtartamra megadta Macourek Lajos üllői mezőgazdasági szeszgyárának.⁴ 1897. május 9-én a Magyar Lloyd új céggént tünteti fel Macourek Lajos üllői szeszgyárát.⁵

Az üllői bérleten Borovszky Samu 1911-es adatai szerint a kert és beltelek 45 holdat tett ki. Szántóföld 2379, kaszáló 60, legelő 50, erdő 400, szőlő 18, nádas 8 és adó alá nem eső terület 40 magyar hold volt. Rozsot 1200 holdon termelt. Jelentős állatállománnyal bírt. Lóból 30, szarvasmarhából 536 (ebből jármos ökör 36, magyar bonyhádi tehén 400, hízómarha 100) volt. A hízómarhát – melyet a szeszgyári mellékterméken, s a Darvas, Gólyás⁶ dülők legelőjén hizlalt fel, az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadseregének szállította. Gazdaságának napi tejtermelése elérte a 3500 litert. Ezt Budapesten értékesítette. Erdészetében elsősorban akácot nevelt. Foglalkozott borászattal is. A fő borszőlő a rizling és a kadarka, a fő csemegefajta a saszla és passatutti. A Gyár utcában mezőgazdasági szeszgyára évi 1400 hl állított elő 20 lóerős géppel és hét munkással.⁷ Az utca, amelyben a gyár állt, ma a Gyár utca nevet viseli.

A Malom utcában két kővel daráló és finom őrlésre is alkalmas gőzmalmot üzemeltetett. A malomban rozból őrlött liszt nagy részét valószínűleg szintén a monarchia hadseregének szállította. Rendelkezett még három készlet 4–6–8 lóerős gőzcséplővel, egy gőzekével és három aratógéppel. A munkaeőrt, 1910-es adatok alapján, Üllőn szerezte.⁸

A Somogy vármegyei Gálósán gróf Festetics Páltól is bérelt 3800 magyar holdat. Ezt a gazdász végzettségű fia, Lajos irányította, egészen az első világháborúba való bevonulásáig. Neve az országos lapokba is bekerült, amikor 1 400 000 koronáért megvásárolta Batthyány Zsigmondtól annak klenovniki birtokát. A birtokhoz tartozott egy 16. századbéli gyönyörűen berendezett 90 szobás főúri kastély, nagy kápolnaépülettel, vadaskerttel és körülbelül százholdas parkkal.

A korabeli lapok úgy vélték, Macourek az egész birtokot parcellázni fogja. Először a horvát kormánnyal folytatott tárgyalásokat, amely női fegyintézet fölállítását tervezte a kastélyban. Azonban

4 *Földművelésügyi Értesítő*. 1896. december 20. Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár

5 *Magyar Lloyd*. 1897. május 9. 7. Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár.

6 Darvas dülő: ma az üllői Aldi található a helyén (Üllő, K-Sped krt. 368/129); Gólyás dülő: a Darvas dülő melletti terület Monor irányába. A Pesty Frigyes készítette *Hazánknak nagy helységnevtára* című könyvhöz 1863. december 15-én Poppel Péter jegyző és Béky M. János bíró által küldött adatokban Gólyás dülőként szerepel. Valaha erdő állt itt, amelyben a költöző gólyák tartózkodtak. Innen a név eredete. Később az erdőt kiirtották és legelő lett a helyén.

7 Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye* 2. kötet. (Magyarország vármegyéi és városai, 1911) Ipar, Kereskedelem, Hitelügy és Forgalom/ I. Az ipar/ Élelmezési ipar. 138. o.

8 Borovszky, 1911. Uo. 86.

ez a terv háttérbe szorult, mert a Portugáliából kiűzött kongregációk megbízottjai szemelték ki maguknak letelepedés céljából a hatalmas várkastélyt és határozott tárgyalásba kezdtek az új tulajdonossal az átengedésről. A szerzetesek a kastélyon és kápolnán kívül még körülbelül 1300 hold erdőséget is akarnak a maguk részére lefoglalni.⁹

Macourek 1913 őszén bekerült a Pest vármegyei esküdtbírátság tagjai közé. Az üllői gazdaság központja a Gyár utcai major volt, de a család a Nagykastélyban, vagy másként mondva, a Nagyudvarban élte mindennapjait (ma Üllő, Pesti út 78.) egészen 1924-ig, a bérlet lejártáig.

3. kép: Macourekék Nagykastélya a Pesti úton. Fölül egykori, alatta mai állapotában.
Forrás: Üllői Helytörténeti Gyűjtemény.

A négyzetes udvar mögött terült el a kert a gyümölcsös, a zöldségessé, a málnással, a rózsakerttel. Itt volt a kuglipálya is, mely gyakran biztosította a család szórakozását. Tenispálya is állt itt, de alig használták. A kert végében sorakoztak a melegágyak, három üvegházban nevelték a palántákat. Az egyikben dísznövényeket, virágokat, a másik kettőben zöldségféléket, főleg

⁹ *Magyarország*, 1911. január 21. 8. o.; *Népszava*, 1911. január 21. 5-6- o.; *Pesti Napló*, 1911. január 21. 19. o.; *Világ*, 1921. január 21. 16. o.
Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár.

primőröket termesztettek. A kertész lakása az udvaron volt a mosókonyha és a gyakornokok szobája mellett. A másik oldalon a libakeltető, a borospince és a kocsiszín volt. Ez utóbbiban egy homokfutót, két hintót és egy vadászkocsit tároltak.¹⁰ Később a család az Ócsai út 2. szám alatti épületbe költözött.

A község társadalmi életének irányításában, fejlődésében is iránymutató szerepet vállalt. Az üllői katolikus egyház Historia Domusa szerint, amikor 1903-ban a templom környékét rendezték Macourek Lajos 400 kocsi földet hordatott oda. Ekkor ültették körbe bokrokkal a templomot, illetve készítették el a templom és plébánia vaskerítését is.¹¹

1920-ban háromszázezer koronát adományozott a vecsési Jézus Szíve templom építésére. E nemes felajánlásnak is köszönhető, hogy az új templomot 1921. április 23-án birtokba vehették a hívek. Macoureket a templom építésében nyújtott támogatásáért a Nagy Szent Gergely rend lovagiává választották.¹² Unokája így emlékezett a nevezetes eseményre: „A jeles napra Ópapa (az unokák így nevezték) sok vendéget hívott, de kiderült, hogy a plecsni nem fog időre megérkezni. Erre az az ötlete támadt, hogy édesapámtól (Zimmer Tódor mérnök), aki tagja volt a Schlaraffiának,¹³ kér egy kitüntetést, amilyeneket ott gyakran osztogattak jó előadások, „nagy tettek” után. A kék-sárga szalagot a lovagi zöldre cserélte, így a vendégek teljes meglepedésükre megcsodálhatták az elismerő kitüntetést. Persze két-három nap múlva megérkezett az igazi is, a zöld palástot viszont érdekes módon sosem rendelte meg”.¹⁴

Unokája így emlékezett rá: „Ópapa egyébként nagyszerű gazdász volt. Már reggel négy órakor homokfutójára pattant és a határba vitette magát, hogy kiadja a munkát. Második terepszemléjére, amely a reggeli elfogyasztása és a posta átnézését követően kezdődött 9 órakor, engem is elvitt, sőt néha még hajtanom is szabad volt. Délben ült le otthon a terített asztalhoz, és ha harangszóra nem volt kész az ebéd, nagyon mérges lett. [...] Ópapa család- és emberszerető volt, aki boldog, ha tele van a háza vendégekkel.”¹⁵

Állandó programot töltött be életében a vasárnap délutáni tarokk parti. Ezekben a délutánokon szinte minden alkalommal részt vettek a község elöljárói. A rendszeres kártyapartnerek között ott találjuk Vargha Béla főjegyzőt, Joanovics Sebő községi orvost és Bodonyi Ernő állomásfőnököt is.

10 Dr. Domokos Jánosné, született Zimmer Máriának, Macourek Lajos gazdálkodó unokájának visszaemlékezése. 13 gépelt oldal. Összeállította: ifj. Órsi Károly. Budapest, 2000. Forrás: Üllői Helytörténeti Gyűjtemény.

11 Fehér – Fehérmé Fazekas: 12. o.

12 A rendet XVI. Gergely pápa alapította 1831. szeptember 1-jén Nagy Szent Gergely emlékére és dicsőségére. 1905-ben X. Pius pápa megújította. A rendbe való felvétellel azoknak a katolikusoknak a tevékenységét ismerik el, akik jószolgálatot tettek az egyháznak, támogatták a Szentszék munkáját, jó példát mutattak közösségeikben és országaikban.

13 A Schlaraffia egy 1859-ben Prágában alapított csak férfiakból álló német nyelvű társaság volt, amelyet a barátság, a művészet és a humor ígéretével hoztak létre.

14 Órsi Uo. 5.

15 Órsi Uo. 2.

Macourek Lajos vendégszerető és nagylelkű ember volt. Soha nem engedte el üres kézzel vendégeit. Egy alkalommal például a család orvosának egy mintás éjjeli edényt ajándékozott, amely nemcsak a mintázatában volt különleges, hanem abban is, hogy a fedelét fölemelve zenélni tudott. A doktornak annyira megtetszett az ajándék, hogy nem rendeltetésének megfelelően, hanem gyümölcsöstálként használta.

A vadászati idényben soha ki nem fogyott a vendégekből. Főleg Budapestről érkeztek a vadászok, de megesett, hogy külföldi vendégek is megfordultak nála. A családi legendárium szerint az alábbi történet egy német vadászvendégével esett meg: „Valamikor tilos volt fácánt lőni, de egy német vendég mégis lelőtt egyet. Szétnézett, hogy látta-e valaki a „bűntettet”, majd gyorsan bedugta a madarat a hátizsákjába. Valaki azonban mégis meglátta és megsúgta Ópapának, amikor betértek ebédelni a vadászok. Ebéd közben titokban kivették a vendég hátizsákjából a fácánt, kibeleszték és megtöltötték főtt céklával, majd összevarrták megint és visszarakták. Este elmentek a vadászok, hazament a német úr is, aki egyébként agglégény volt. Másnap a munkahelyén felhívta a házvezetőnője, és kétségbeesve jelentette, hogy ő ilyen fácánt még soha életében nem látott, nem is tudja elkészíteni. Ópapa, aki egészet kitervelte, nagyvonalúan küldött neki másnap két frissen lőtt fácánt, hogy ne legyen azért olyan mérges, és közben jót mulatott a vendég megleckéztetésén, akit hamarabb utolértek, mint a sánta kutyát.”¹⁶

Macourek Lajos 1926. december 22-én rövid szenvedést követően távozott az élők sorából. „Ópapa, mint egy koldus halt meg, mert spekulánsokra hallgatva, egész vagyonát elvesztette. A legnagyobbat, úgy emlékszem, egy sajtgyár megvásárlásával bukta. Nem szabadott volna elkezdenie börcézni”.¹⁷

MACOUREK LAJOSNÉ SZÜLETETT GREGOR MÁRIA (1860 –1941)

Macourekné mellett, hogy nevelte a hat gyermeket és gondoskodott a család életéről, a helyi közéletben is aktív szerepet játszott. Több jótékonyági rendezvénynek is támogatója volt. Így például 1905. február 18-án az Üllői Kaszinó a kaszinói könyvtár gyarapítása céljából remek hangulatú táncestélyt rendezett, amelyet a Kaszinó ízlésesen feldíszített dísztermében tartottak. A francia négyest 34 pár táncolta, közöttük Macourek Lajosné is.¹⁸

A család ellátásáról és étkeztetéséről mindig ő gondoskodott. Tavasztól őszig igen gyakran volt disznóölés, amelyet mindig ő vezényelt le. Ő volt a fő fűszerező, remek disznósajtokat készített. Unokája 1909 és 1924 között sok időt töltött nagyszüleiével. Rendszeres program volt

¹⁶ Őrsi Uo. 2.

¹⁷ Őrsi Uo.

¹⁸ *Pesti Hírlap*, 1905. február 22. 12. Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár.

a nagymamával közös tojásszedés. Hogy mennyi baromfit tartottak, jól mutatja, hogy a nyári hónapokban 40–60, a téli időszakban pedig 15–20 tojást gyűjtöttek be naponta.¹⁹

Macourekné különösen fontosnak tartotta a család összetartását. Kialakultak családi rituálék és voltak közös játékaik. Szenteste napján az ünnepi szobát mindig lezárták a gyerekek elől. Poldi (Macourek Leopoldina) és Blanka (Macourek Blanka) feldíszítették a karácsonyfát, meggyújtották rajta a gyertyákat és csengettyűszóval jelezték, hogy a gyerekek bejöhetnek. A család hagyományos szilveszteri játéka volt a „kalte Küche”²⁰. Ezt mindig az ebédlőben rendezték. „A terítő alatt kellett továbbadni a különböző „gusztustalanságokat”, melyeket mindig be kellett jelenteni (pl. homokkal kitömött kesztyűt, mint halott női kezét; vagy klozetkefét, mint sündisznót). Ott aztán volt sikongatás!”²¹

A másik ünnepi játék a tombola volt. A család az ebédlőasztalnál ült. „Egymás után húzták ki és mondták be a számokat, amelyeket mindenkinek le kellett takarnia a játéktáblán. Ha két lefedett mező összejött egy vonalban, azt ambónak²², ha három, azt ternónak²³ neveztük, valamennyi szám kihúzása pedig a tombolát jelentette. A találatok hierarchiája szerint egyre komolyabb díjakat kaptunk, a tombola eredményezte a fődíjat, melyet igazságos módon előbb-utóbb mindenki megnyert. Blanka volt a fő játékmester.”²⁴

Férje halálát követően Gregor Mária és a család is nehéz anyagi helyzetbe került. A hitelezők több alkalommal végrehajtást kértek ellene és gyermekei ellen, így többször is árverésen kellett átesniük. Unokája erre így emlékezett: „Ómama Poldi néniékhez költözött, és ott lakott egészen a haláláig. Az üllői temetőben nyugszanak.”²⁵ Gregor Mária 81 éves korában, 1941. május 18-án tért meg teremtményéhez. Május 21-én helyezték végső nyugalomra a családi sírboltban, ahol szülei, férje és fia, Károly volt eltemetve.²⁶

MACOUREK LAJOS LIPÓT (1883. JANUÁR 5.–1914. NOVEMBER 11.) JOGÁSZ, OKLEVELES MEZŐGAZDA

Lajos 1883. január 5-én Nebojszán jött a világra. 13-án tartotta keresztvíz alá Macourek Tamás és felesége Gregor Mathild. Tanulmányait a Kegyes-Tanítórendiek Budapesti Főgimnáziumában végezte. Az 1900/1901-es tanév végén sikeres érettségi vizsgát tett. Ezt követően felvételt nyert

19 Órsi Uo. 13.

20 A német szókapcsolat jelentése: hidegkonyha

21 Órsi Uo. 6.

22 Latin szó, jelentése kettős találat. A régi lottójátékban, a lutriban használatos kifejezés.

23 Olasz szó, jelentése hármass találat.

24 Órsi Uo. 6.

25 Órsi Uo. 13.

26 *Magyarság*, 1941. május 21. 8. o. Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár.

a Magyar Királyi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karára, ahol ügyvédi képesítést szerzett. Ezután a Kolozsvári Gazdasági Tanintézetben kezdte meg a tanulmányait. A tanintézet társadalmi életéből is kivette a részét. Az 1908. január 22-én az akadémia az ifjúsági zászlóalap javára szervezett zárt körű táncestélyt, a New York szálló dísztermében, és a szervezőbizottságban mint alelnök szerepel a neve.

Az új mezőgazdasági eszközök iránti érdeklődését jól mutatja, hogy az akadémián 1908. július 5-én és 6-án tartott gazdasági lokomobil és cséplőgép tanfolyamot is jó eredménnyel végezte el.

Még abban az évben tagja lett az Országos Magyar Vadászati Védegyletnek.²⁷ Apja a gálosfai birtok irányítását bízta rá. 1911 decemberében ott volt az Országos Magyar Gazdasági Egyesület éves közgyűlésén a Köztelek dísztermében. A közgyűlésre az ország minden részéből érkeztek gazdák, hogy részt vegyenek a tanácskozáson, melyet Károlyi Mihály gróf megnyitója és a tárgyalta kérdések egész sora tett fontossá és általános érdekűvé.²⁸

I. világháborús tevékenységéről alig található adatok. A háború kitörését követően a magyar királyi 17. népfelkelő gyalogezredhez vonult be. Az 1937-ben megjelent *A magyar királyi 17-ik honvéd-és népfelkelő gyalogezred történetében* nem található meg a neve.²⁹ A Magyarország és a Köztelek című lapok viszont rövid hírben emlékeztek meg hősi haláláról.³⁰ Ezek alapján tudjuk, hogy dr. Macourek Lajos a 17. népfelkelő gyalogezred hadapródja, életének 33-ik évében, 1915. november 1-jén az olasz harctéren, a San Martino del Carso nevű településrész és Savogna d'Isonzo község között emelkedő San Michele-hegyért folytatott ütközetben halt hősi halált. Bajtársai ideiglenesen Kotiči temetőjében temették el. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület a közlönyében, a Köztelekben megindokolja, hogy az évdíjasok sorából való törlésére a tag hősi halála miatt került sor.³¹ A Kegyes-Tanítórendiek Budapesti Főgimnáziuma 1925-ben márványtáblát állíttatott a világháborúban elesett egykori tanítványai emlékére. Ezen a táblán ott szerepelt Macourek Lajos neve is.

27 *Vadászlap*, 29. évfolyam, 1908-03-15 / 8. szám 106. o. Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár.

28 *Budapesti Hírlap*, 1911. december (31. évfolyam, 285-309. szám). 1911-12-09 / 292. szám. 11. o. Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár.

29 *17-esek a világháborúban. A m. kir. székesfehérvári 17-ik honvéd gyalog- és népfelkelő ezredek története*. Székesfehérvár, 1938. Szerk.: márkosfalvi Sipos Gyula

30 *Magyarország*, 1916. január (23. évfolyam, 1-31. szám) 1916-01-06 / 6. szám. 11. ; és *Köztelek*, 1916. 126. szám. 1916-01-15 / 3. szám.

80. Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár.

31 *Köztelek*, 1916. 1-26. szám 1916-03-11 / 11. szám 337. o. Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár.

MACOUREK KÁROLY JÓZSEF (1884. SZEPTEMBER 3.–1932. ÁPRILIS 19.) HUSZÁRTISZT

Károly 1884. szeptember 3-án ugyancsak Nebojszán jött a világra, mint Lajos bátyja. Szeptember 10-én keresztelték. Tanulmányait is ugyanabban a gimnáziumban kezdte meg a Kegyes-Tanítórendiek Budapesti Főgimnáziumában, ahol a bátyja tanult. A negyedik osztályt már magántanulónként végezte. Valószínűleg az 1883. évi XXXIV. törvénycikk rendelkezéseit kihasználva, 1899-ben jelentkezett a Ludovika Akadémiára, mert az új képzési rendszer lehetővé tette a hadköteles kort még el nem ért 14–16 éves növendékek felvételét is. A tényleges állománybeli tisztképző tanfolyam valójában négy évfolyamos iskola volt, amelyre évenként hatvan hallgatót vettek fel. Az Akadémiát 1903-ban fejezte be. 1905. november 1-jétől hadnagyi ranggal számfellettiként a magyar királyi 1. honvéd huszárezredhez, a nagykőrösi állami méntelep katonai osztályához lett beosztva. 1911-ben kapta meg a főhadnagyi rendfokozatot. Ekkor már a császári és királyi 13. huszárezredben szolgált.³²

A háború kitörését követően a mozgósítási utasítások értelmében az ezredet a 10. lovashadosztály kötelékébe sorolták és megindították a szerb frontra. Július 30-án és 31-én az ezredtörzs és a II. osztály Székesfehérvárról, az I. osztály pedig Tolnárról vasúton a szerbiai hadszíntérre indult. Az orosz hadüzenet miatt a haderő összes lovasságára szükség volt, így a 10. lovashadosztályt a jász-kun huszárokkal együtt az orosz frontra vezényelték. Augusztus 20-án Mitrovicáról vasúton Zágráb–Graz –Semmering–Lundenburg–Krakkó–Jaroszlav útvonalon keresztül Lubaczówra szállították. 24-én érkeztek meg a célállomásra, ahonnan Naro felé meneteltek. Augusztus 26-án estek át a tűzkeresztségen. 1915 tavaszán az ezred már Okna település környékén állomásozott. 1915. május 10-én az oroszok ellentámadást indítottak. Az ekkor főhadnagyi rangban lévő Macourek az Onuth északi részén kialakított védelmi vonalban küzdött katonáival. Október 1-jén Macourek főhadnagyként a 10. lovas lövészosztályhoz beosztott 2. század parancsnokaként tűnik fel. Beosztott tisztjei: báró Majthényi és Ordódy hadnagyok voltak. A Brusilov-offenzíva harcaiban megsérülhetett, de erről nem áll rendelkezésre dokumentum. 1916. június 1-jén visszakerült a lövészosztálytól az ezredhez, ahol ettől kezdve, mint kiképzőtiszt tevékenykedett. Október 1-jével előléptették századossá.³³ Október 10-én menetszázada élén ötven emberrel bevonult az ezredhez. A román hadüzenetet követően ezredével együtt az erdélyi frontra került. November 4-én a II. lövészszázadot vezette. Beosztottjai: Brzorad Jaroslaw főhadnagy, Tompa Sándor hadnagy, Halm Sándor zászlós. Ezt követően neve nem szerepel többször az ezredtörténetben. Ami biztos, hogy 1919. május 1-jei hatállyal saját kérésére felmentették a katonai szolgálat alól. A trianoni

32 Katonai pályájának megrajzolásához a Deryny György: *A cs. és kir. Jász-kun 13. huszárezred története 1859-1918* (1941) című könyvet használtam.

33 *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára* - Személyes Ügyek, 1919 (46. évfolyam, 71-107. szám). 1919-12-17 / 98. szám 2388. o.

békeszerződés folytán 1921. november 1-jével nyugállományba került.³⁴ Ezt követően visszavonult és Üllőn élt a szüleivel, illetve apja halálát követően az édesanyjával. Unokahúga visszaemlékezéseiben így írt nagybátyjáról: „A Nagyerdőbe (így nevezték a majorság melletti tölgyest) Károly bácsival sokat kirándultunk, főleg esős napok után, amikor bőven nőtt szertesztét a finom sampinyon. Séta közben sokat beszélgettünk. Károly bácsi vicces ember lévén, elhitette velem, hogy szárnyai vannak, amit összehúzott lapockájánál még ki is tapogathattam. Azt mondta, hogy a kertben szokott repkedni, mint az angyalok. Azon a helyen, ahol elmondása szerint repkedni szokott, egyébként gyakran folyt gerelyhajítás, még szerencse, hogy sose találták el a jómadarat. Rossz időben gyakran biliárdozott a biliárdszobában. Károly bácsi egyébként Üllőn élt még sokáig Ómamával, és ott is halt meg 1932-ben, 48 éves korában.”³⁵ 1932. április 19-én harctéren szerzett betegsége következtében hunyt el és április 22-én helyezték végső nyugalomra az üllői római katolikus temetőben. Halálhírééről a korabeli lapok is beszámoltak.³⁶

MACOUREK MÁRIA LUDOVIKA (1886. JÚLIUS 12. – 1980. MÁRCIUS 5.)

Galántán született. Tanult a Szent Vincéről elnevezett irgalmas nővérek Ranolder Intézetében, illetve a Budapest székesfővárosi VI. kerületi nyilvános községi polgári leányiskolában.³⁷ 1907 januárjában eljegyezte Zimmer Tódor német mérnök és még ugyanazon évben, augusztus 2-án oltárhoz is vezette. Szülei filmben illő megismerkedését lányuk, Zimmer Mária így idézte fel: „Ópának volt egy szeszfőzdéje. Egyszer szüksége volt egy szivattyúra, amit édesapám cégétől, a Worthingtontól rendelt meg. Édesapám volt ekkor már a Worthington magyarországi képviselőtének igazgatója. Egyszer ez a szivattyú elromlott, amit Ópapa igen rossz néven vett, reklamálni kezdett, míg egy vasárnap édesapám rá nem szánta magát, hogy személyesen nézi meg az üllői szivattyút. Az állomáson persze nem várta senki, mert előtte nem jelentkezett be, így fél órát gyalogolhatott a faluig. Közben éppen a templomból jött ki a nép, és ő véletlenül mögé került három hazafelé tartó leányszónak, akik mind szépek voltak, de az egyik különösen jól nézett ki. Így már élvezte a gyaloglást. Aztán találkozott Ópapával, a szivattyú hibájára rögtön rájött, és hamar megjavította. Ópapa, ahogy nála szokás volt, meghívta ebédre. És milyen érdekes, a három szép lány ott ült az asztalnál. Ettől kezdve elég gyakran „ellenőrizte a szivattyút, persze egy idő után mindenkinek feltűnt, hogy a gyakori üllői kirándulásoknak anyu az oka.”³⁸ Három gyermekük született. Két lány és egy fiú. Mária 1980-ban hunyt el Budapesten.

³⁴ *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára* - Személyes Ügyek, 1921 (48. évfolyam, 1-63. szám)1921-10-15 / 50. szám

³⁵ Őrsi Uo. 2.

³⁶ *Magyarország*, 1932. április (13. évfolyam, 73-95. szám); 1932-04-20 / 86. szám 8. o.

⁸ *Órai Újság*, 1932. április (18. évfolyam, 73-95. szám)1932-04-22 / 88. szám 5. o. Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár.

³⁷ Szt. Vincéről nevezett irgalmas nővérek Ranolder-intézete, Budapest, 1898. Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár.

³⁸ Őrsi Uo. 4.

MACOUREK (MAKLÁRY) BÉLA LAJOS VILMOS (1889. FEBRUÁR 4.–1944. JÚLIUS 16.)
HONVÉDTISZT, PILÓTA

A három fiú közül ő vált a legismertebbé. 1889. február 4-én ő is Nebojszán született, akárcsak a bátyjai. A születési anyakönyvben található egy szlovák nyelvű bejegyzés, amely a névwáltozást rögzíti. Eszerint 1930. október 3-án a 29544-es számú engedély alapján nevét Maklára változtatta. Ugyanitt olvasható a Thorma Juliannával Szolnokon kötött házasságának a ténye is.³⁹

Tanulmányait a Kegyes Tanítórendiek Budapesti Főgimnáziumában kezdte meg.⁴⁰ Kezdetől fogva magántanuló volt, aztán a negyedi osztályt követően az ötödik osztályt már a rákospalotai Wágner Manó Magángimnáziumban folytatta és itt is tett érettségi vizsgát.⁴¹ Ezt követően a Debreceni Magyar Királyi Gazdasági Akadémia hallgatója lett. Az 1907–1908-as tanévben neve ott található a végzett gazdaszok névsorában.⁴²

Önkéntesként lépett be a hadseregbe. 1910-ben sikeres vizsgát tett és ennek eredményként az 5. tábori tüzérandár kötelékébe került. 1911-ben már tartalékos kadét. 1913. évi január hó 1-jével a közös hadsereg tartalék állományából a magyar királyi honvédség tartalék állományába került. A 3. honvéd tábori ágyús osztályhoz osztották be Nyitrára.⁴³ 1914. január 1-jével 83. rangszámmal a tartalékos hadnaggyá léptették elő.⁴⁴ Április 1-jétől pedig az 1. honvéd lovas tüzér osztályban kezdte meg a szolgálatát.⁴⁵ A háború kitörését követően egységét a szerb frontra vezényelték. Macourek 1914. szeptember 10-től 1915 decemberéig harcolt a szerb fronton.⁴⁶ Az első és második szerb offenzíva idején minden harcban részt vett. 1914. december 7-én Macourek szakaszparancsnokként harcolt Pudarci község (Belgrádtól 41 km-re délkeletre) és a Duna partján fekvő Grockától 7 km-re délre lévő frontszakaszon. Macourek észrevette, hogy a sereg balszárnya veszélybe került. Mivel a szakaszban kevésbé képzett tartalékos huszárok szolgáltak és kezelték az ágyúkat, ezért az egyik lövegtől a másikig sietve, maga irányozta az ágyúkat, így véve tűz alá a támadókat. Tettéről Julier Ferenc így emlékezett meg:

„Háztetőkről, aztán különböző fák tetejéről követte Maklár a szélső balszárny harcának menetét. Láttá, hogy a szerb rajvonala a mi állásainkat 40–50 méter távolságra közelítette meg, és élénken folyik a kölcsönös lövöldözés. Déltájban aztán jó kilátóhelyéről azt is megfigyelhette, hogy nagyobb szerb erő közeledik egy völgyön keresztül állásaink oldala felé, s ugyanekkor egy újonnan

39 Forrás: *Matricula Baptisatorum, Galanta*, 12/1889. Szlovákia, Egyházi és zsinagógai könyvek, 1592-1935; <https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-Y39V-Y1R?cc=1554443&wc=9P3V-K68%3A107654301%2C108072301%2C108126001%2C132659601>

40 A Magyar Kegyes Tanítórend Budapesti Főgimnáziumának Értesítői. Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár.

41 Wágner Manó Rákospalotai Nyilvános Jogú Főgimnázium, Polgári és Elemi Iskolájának értesítői. Forrás: Arcanum Digitális Tudástár.

42 A Debreceni Magyar Királyi Gazdasági Akadémia Értesítője az 1907-1908. tanévről. Forrás: Arcanum Digitális Tudástár.

43 Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára - Személyes Ügyek, 1912 (39. évfolyam, 1-48. szám) 1912-12-31 / 48. szám

44 Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára - Személyes Ügyek, 1913 (40. évfolyam, 1-70. szám) 1913-12-31 / 70. szám

45 Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára - Személyes Ügyek, 1914 (41. évfolyam, 1-83. szám) 1914-03-07 / 10. szám

46 Katonai pályafutásának legfontosabb eseményeit Czírok Zoltánnak a Hadtörténelmi Közleményekben megjelent tanulmánya alapján mutatom be. Forrás: Czírok Zoltán: Vitéz Maklár (Macourek) Béla repülőtiszt pályafutása. Hadtörténelmi Közlemények, 133. évfolyam, Hadtörténelmi Intézet 2020 / 1. szám 3 – 37.

felbukkant szerb üteg heves tűzzel árasztja el rajvonalunkat, amely ennek hatása alatt már visszavonulásra készül. Nyilvánvalóan szerb támadás volt itt kifejlődőben. Ekkor avatkozott Maklár, felsőbb parancs nélkül, a harcba. Két ágyúját állásba hozta és megkezdte a tüzelést. Már első lövései elérték azt, hogy a gyalogság megnyugodott és egyben ki is tartott állásában. Maklár ezután igen jól célzott lövéseivel előbb a szerb rajvonalat bírta hátrálásra, majd a szerb üteget hallgattatta el. Így aztán az este bekövetkezett visszavonulásunk a legnagyobb rendben történhetett meg. A bakák hálásan köszönték meg a félütegnek az idejében nyújtott segítséget...⁴⁷ A szerbekre mért tűz olyan sikeres volt, hogy azok kénytelenek voltak visszavonulni. Tettéért a Bronz Katonai Érdeméremre terjesztették fel.

1915. december 17-től 1916. április 21-ig Macourek szakasza élén az északi front állóharcaiban vett részt. A Kowel környéki harcokban küzdött. Nyugodtsága és megfontoltsága alapján alkalmasnak ítélték kiképzőtisztnek. Így került 1916. április 22-től kiképzőként Szegedre. Burián Géza főhadnagy, a parancsnoka így jellemezte: „Oktatólag hat a legénységre. Nyugodt és biztos fellépése az alárendeltjeiben nagy bizalmat biztosít”⁴⁸.

Macourek Béla vélhetően szegedi szolgálata alatt adta be kérelmét a császári és királyi légiáró csapatok (k.u.k. Luftfahrtruppen) kiképzésére. Miután jelentkezését elfogadták, a bécsújhelyi (Wiener Neustadt-i) repülőtisztis iskolába (Fliegeroffizierschule) vezényelték. 1916. szeptember 1-je és november 20-a között kapta meg a kiképzést, mint megfigyelőtiszt. Még a bécsújhelyi tanfolyamon volt, amikor november 1-jei ranggal 83. rangszámmal főhadnaggyá léptették elő.⁴⁹ A megfigyelőtisztis tanfolyam elvégzését követően, 1916. november 25-én a 23. repülőszázadhoz (Flik 23) osztották be, ahová december 10-én érkezett meg.

Repülőszázada 1916. szeptember 21. óta a Prosecco melletti tábori repülőtéren állomásozott. Macourek főhadnagy első ismert bevetésére 1917. január 8-án került sor. A bevetés során heves tüzérségi tüzet kapott, ennek ellenére sikeresen fényképezte le az Isonzó-hidat és az ellenséges pihenőhelyeket, ezért elismerésben is részesítették. Február 11-én és március 10-én ismét bevetésen vett részt. Ezúttal is nehéz körülmények között és erős elhárító tűzben végezte a felderítést Doberdó felett, teljesítményéért a Katonai Érdemkereszt III. osztályra terjesztették fel. Ehelyett azonban csak az Ezüst Katonai Érdeméremre tartották érdemesnek.

1917 tavaszától öt és fél hónap alatt több mint 30 ellenséges terület feletti repülést végzett. Felderítő repüléseit sikerrel teljesítette. Május 30-án és június 1-jén például fontos felvételeket készített az ellenséges állásokról a tengertől Konstanjevicáig. Június 7-én pedig a Monfalcone-Villarspa

47 Julier Ferenc: Magyar hősök. *Függetlenség*, 1936. április 26. 12-13.

48 Czirók i.m. 7.

49 *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára - Személyes Ügyek*, 1915 (42. évfolyam, 1-137. szám) 1915-11-06 / 115. szám, 1866.

4. kép: Macourek a 338.02 jelű Aviatik D I típusú vadászgépével Igaló repülőtérén.
 Forrás: Üllői Helytörténeti Gyűjtemény

térségről hozott haza egy 24 képből álló fényképsorozatot. 12 eredményes bombázó repülést is végrehajtott Vermeigliano, Sdraussina, Vila Vicentina, Auzza és egyéb célpontok ellen.

Első légi győzelmét a 10. isonzói csata idején, május 21-én aratta. Felderítő repülést végzett a 129.46 jelű Hansa-Brandenburg C.I gépen. Pilótája Franz Slanina szakaszvezető volt, aki a Monarchia egyik legjobb felderítő pilótájának számított. Hamarosan két Spad típusú olasz vadászgép támadt rájuk. A negyedóráig tartó kemény légi harcban Macourekéknek sikerült az egyik ellenséges gépet lelőniük, míg a másikat visszaverni, noha saját repülőgépük is súlyos sérüléseket

szenvedett. A teljesen szétlőtt felderítőgéppel sikeresen visszatértek a támaszpontra, az olasz gép lelövését a cs. és kir. 16. gyaloghadosztály igazolta.

Macourek szerette volna magát pilótává átképezni, ezért proceccói szolgálata alatt pilótaképzésre jelentkezett. A jelentkezését elfogadták és 1917. július 18-tól augusztus 16-ig a Flik 19-hez vezényelték. Kiképzésére nem a hátszágban, hanem a fronton került sor. Augusztusban öt bevetésen megfigyelőként ült a gépen, de néhány alkalommal pilótaként is felszállt. Ezalatt 111 egyedül végzett felszállást teljesített. Később, szeptemberben egy rövid időt a Flik 35-nél töltött hasonló célból. A 23. repülőszázadhoz visszatérve szeptemberben már két-két bevetést teljesített megfigyelőként, illetve pilótaként, október elején pedig mindkét bevetésén a repülőgép kormányánál ült.

A pilótaként teljesített sikeres bevetései nyomán szeptemberben megkapta a táborig pilóta címet. Szeptember elején Macoureket kiemelkedő teljesítményéért újabb kitüntetésre terjesztették fel. A kitüntetési javaslat kiemelte rendkívül ambíciózusságát, kivételes tudását és folyamatosan kiemelkedő és példaadó teljesítményét. Ezek mellett nagy érdemeket szerzett az egység ütőképességének kialakításában. Mindezek alapján a Vaskorona Rend III. osztályára terjesztették fel, de a vezetés végül ismét csak egy alacsonyabb kitüntetést, a 3. osztályú Katonai érdemkereszt a hadiékítményekkel és kardokkal adományozta számára.⁵⁰

A Flik 23 állományában 46 ellenség feletti repülést teljesített, három légi harcban egy igazolt légi győzelmet ért el. 1917. október 16-tól az albán frontra a Flik 6 állományába helyezték át. Október végén érkezett új állomáshelyére és mivel ő volt a legmagasabb ranggal rendelkező pilóta, ezért ő lett a század főpilótája (Chefpilot). Novemberben öt bevetésen vett részt. Ezt követően jelentősen csökkent a bevetések száma. Decemberben is csak elvétve szálltak fel a század gépei.

Egy 1918. január 21-én kelt parancs szerint Macoureket Wiener Neustadtba rendelték a 6-os számú repülőpótszázadhoz, hogy befejezze vadászpilóta kiképzését. Az április ismét a Flik 6-nál találta. Gyakran előfordult, hogy egy nap több felszállást is végzett. Ezek során egy alkalommal egy kényszerleszállást végrehajtó francia pilótát ejtett foglyul, a francia géppel pedig maga repült át a parancsnoksághoz. Május 31-én bevetésről tért vissza, amikor landolás közben átvágódott gépével, amely így teljesen használhatatlanná vált és le is kellett selejtezni. Szerencsére, a pilótának nem esett komolyabb baja.

A nyár folyamán egyre fokozódtak a szövetséges gépek támadásai, így a századnak többször kellett harcba szállni velük. Június 6-án a rajt Macourek vezette 238.29-es Aviatik D.I típusú gépével. Harcba keveredtek egy angol repülővel, amelyet sikerült üzemképtelenné tenniük. Az angol pilóta

⁵⁰ *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára - Személyes Ügyek*, 1917 (44. évfolyam, 86-172. szám) 1917-12-08 / 162. szám. 3117.

kénytelen volt kényszerleszállást végrehajtani. Mire Macourekék földet értek, az angolok felgyújtották a repülőgépeket. Aznap még egy másik bevetésen is részt vett, amikor egy Caproni típusú olasz gépet lőtt le, és az akcióban az olasz gép mind a négy tagja életét veszítette.

Másnap olasz–francia erők támadták meg Fieri repülőterét. Az ellenség egyik lovasezrede elfoglalta a bázist. Macourek Aviatik 238.51 jelű gépével nem sokkal a támadás előtt ért földet egy másikkal géppel egyetemben, hogy üzemanyagot vételezzenek. Erre azonban már nem volt idejük. Macoureknek a repülőjét otthagyva, menekülnie kellett. Szerencséjére a keresésére küldött repülő megtalálta és felvette, majd pedig a Beratnál lévő repülőtéren földre tette. Itt Macourek azonnal másik gépre ült és visszaindult Fieribe, hogy gépét megsemmisítse. Sikerült az otthagyt gépet lövésekkel felgyújtania. Estefelé újra visszatért, de addigra a szövetségesek elhagyták a repteret. Leszállt, hogy szemügyre vegye a pusztítást. Ekkor találta meg a másik gép pilótáját Michael Schwach őrmestert, aki az olasz gyalogság támadása következtében halálos lövést szenvedett. Gondoskodott róla, hogy bajtársát eltemessék, és arról is, hogy a repülőtéren maradt anyagot hátra szállítsák.⁵¹ Az olasz–francia támadás másnap újra kezdődött. Így a berati repülőteret is fel kellett adni. Egy cseh főhadnagy kapott parancsot a lehető legtöbb hadianyag elszállítására, illetve a többi megsemmisítésére. A cseh azonban nem teljesítette kötelességét, helyette átadta a repülőteret a bevonuló olaszoknak. Miután erről értesültek, másnap reggel Macourek egyedül visszarepült Beratra és mélyrepülésben, gyújtólövedékekkel megsemmisítette az összes létesítményt.

A 6. századnál eltöltött ideje alatt 73 bevetést teljesített, két légi harcban két győzelmet aratott. Július 26-án Cattaróba helyezték át Macourek Bélát, ahol a nemrég alakult Flik 1/J század parancsnoka lett. Július 29-től egészen a hadműveletek végéig töltötte be ezt a posztot. Az 1/J repülőszázad Igalo község mellett állomásozott. Legfontosabb feladatként a Cattarói-öbölben állomásozó német bűvárnaszádok védelmét kapták. Augusztus 23-án angol gépek indítottak támadást Cattaro ellen. Az ellenséges bombázókat elsőként Macourek érte el gépével, majd a hamarosan felbukkanó Julius Arigi tiszthelyettessel együtt az egyik DH 4-est sikeresen likvidálták. Az újabb légi győzelem hozta meg számára 3. osztályú Vaskorona Rendet.

Szeptember 6-án újabb angol támadás bontakozott ki. Macourek Béla 338.02 jelű gépén kívül még három vadászpilóta szállt fel: Grosschmid István, Georg von Bleyleben és Plachner János. Hamarosan utolérték az angol bombázókat. Macourek első sorozata eltalálta a DH. 4 N6418 jelű gépet, amely kigyulladt és a tengerbe zuhant. A gépen ülő Picken és Hodgskin főhadnagyok életüket veszítették. Ez volt Macourek ötödik légi győzelme, amellyel az ászpilóták sorába került.

Az összeomlást követően el kellett hagynia a frontot. Az egyik verzió szerint Macourek repülő-

⁵¹ Jülier Uo.

géppel hagyta el az igalói repteret és Újvidéket érintve Budapesten szállt le. Julier szerint „az összeomláskor Maklár repülőgépen hagyta el Cattarót, de az igen kedvezőtlen légköri viszonyok miatt Mostarnál kénytelen volt leszállni. Itt a gépét elvették, de engedték vonaton hazautazni.”⁵² E második változat látszik valóságosabbnak, ugyanis mint arra Czirók Zoltán rámutatott, az igalói repülő állományából származó gépnek a későbbi magyar repülőcsapatok kimutatásaiban semmiféle nyomát nem találni.⁵³

A családi legendárium szerint Macourek egy alkalommal repülőgépével Üllőre látogatott. „A major közelében szállt le, persze az egész falu kicsődült megnézni a nem mindennapi látványosságot. Még a plébános, Kubinyi Endre főtisztelendő úr is kiment, akit aztán fel is vitt egy kis sétarepülésre. Mikor a felhők eltarták a gépet, a falubeliek kórusban kiabálták: A plébános úr felszállt a mennybe!”⁵⁴

5. kép: Maklár Béla ravatala. Középen a kitüntetései.
Forrás: Maklár család hagyatéka.

52 Julier Uo.

53 Czirók i.m. 25. o.

54 Órsi Uo. 5. o.

Macourek a háborút követően visszatért Üllőre és gazdálkodással foglalkozott. 1921-ben az elsők között avatták vitézzé. 1929-ben a belügyminiszter az 1929. évi 252.408/VIII. számú határozatával engedélyezte számára, hogy nevét Makláryra változtathatja.

Kimagasló katonai teljesítménye ellenére meglehetősen mostohán bántak vele. Őt légi győzelme is csak a Tiszti Vitézségi Éremre volt elég. Végül jóval a világháború befejezése után, 1931. október 3-án kérelmére a Mária Terézia-rend káptalanja elismerte vitéz magatartását, „és az 1914. december 7-én, Podarcinál mint lövegparancsnoknak, majd 1916-tól 1918-ig mint a repülőcsoporthoz beosztott főhadnagynak Isonzónál és a Balkánon tanúsított vitéz magatartásáért” odaítélte neki a Tiszti Arany Vitézségi Érmet.⁵⁵ Nem tudni, hogy mikor léptették elő századossá. A Rendeleti Közlönyökben nincs nyoma.

1941. február 21-én Szolnokon házasságot kötött Torma Nagy Juliannával. Házasságukból egy fiú, Béla született, 1942. április 1-jén Budapesten. Macourek ebben az időben már az Első Magyar Általános Biztosító Társaságnál a mezőgazdasági károkkal foglalkozó kárbecslők felügyelője volt.

A második világháború idején a Magyar Királyi Gazdasági Felügyelőségen kapott fontos feladatot. 1941. január 1-jén Máramaros vármegye gazdasági felügyelőségére került ideiglenes minőségi gazdasági gyakornoknak. Szépen emelkedett a hivatali ranglétrán, és 1943-ban az aknasugatagi járás gazdasági felügyelőjévé nevezték ki.

Makláry Bélát hosszas, súlyos szenvedést követően 1944. július 16-án 23.00-kor Budapesten érte a halál. Július 20-án délután négy órakor kísérték utolsó útjára a Farkasréti Temetőben.

Jelenleg is ott nyugszik a VK 7-es parcellában (régi katonai parcella) a 0 szakasz, 9 sorának, 3. sírjában.⁵⁶ A sírkőn található feliratok alapján ide temették felesége szüleit és testvérét, továbbá a nála 29 évvel fiatalabb felségét is. Torma Nagy Julianna Macourek halála után újból férjhez ment. Második férje Juhász László volt.

Üllő város Értéktár Bizottsága a helyi kulturális értékek kategóriájába is beemelte Macourek-Makláry Béla ászpilóta tevékenységét.⁵⁷ 2023. szeptember 24-én Üllő első világháborús emlékművének 100. évfordulóján a Vargha Gyula Könyvtárban Dédapáink emlékezete címmel megnyílt kiállításon külön tárlóban mutattuk be Makláry Béla életútját a családtól kapott írásos és tárgyi dokumentumok segítségével. A városházán tartott ünnepi megemlékezések során pedig Czirók Zoltán repüléstörténész érdekfeszítő előadásának köszönhetően idéztük meg alakját.

⁵⁵ Julier Uo.

⁵⁶ A sírról készült képet a Történelmi Vitézi Rend üllői alegységének parancsnoka vitéz Zentai István bocsátotta rendelkezésemre. Köszönöm önzetlenségét.

⁵⁷ <https://ulloiertektar.hu/macourek-maklary-bela-aszpilota-tevekenysege/>

6. kép: Az 1918. szeptember 6-án lelőtt angol gép feszítőhuzaljából készített pecsétnyomó. Jól látható a monogramja: vitéz Maklár Béla.

Forrás: Maklár család. Fotó: Gera Béla.

MACOUREK LEPOLDINA (1890. SZEPTEMBER 29.–1948. MÁRCIUS 5.)

Leopoldina csakúgy, mint bátyjai, Nebojszán született. A VIII. kerületi polgári leányiskolában kezdte meg tanulmányait az 1900/1901-es tanévben, de 1902-ben ismeretlen ok miatt ki-maradt. Elképzelhető, hogy egészségügyi problémák játszottak szerepet, mert a harmadik és a negyedik osztályt magánvizsgával tette le.⁵⁸

Nagyon kedvelte a gyerekeket. Orvos szeretett volna lenni, de édesapja nem egyezett bele, így a terve meghiúsult. 1921. június 4-én feleségül ment Jausz Jenőhöz. Haláláig Üllőn élt. Testvé-rével, Blankával segítették édesanyjukat a családi élet szervezésében. Házasságukból egy lány és egy fiú gyermek született. 1948. március 5-én hunyt el a németországi Heidesheimben. Az üllői római katolikus temetőben együtt nyugszik bátyjával, Károllyal és az 1967-ben elhunyt férjével.

MACOUREK BLANKA (1895. JÚNIUS 3.–1988. SZEPTEMBER 16.)

A család legkisebb gyermeke Üllőn jött a világra. Az 1906/1907-es tanévben a Békéscsabai Magyar Királyi Állami Felsőbb Leányiskola tanulója volt.⁵⁹ 1906. szeptember 27-én az 1908. számú engedéllyel írták be a II. osztályba. 1908-ban már Budapesten tanul az Országos Nőképző-egye-sület Veres Pálné leányiskolájának IV. évfolyamos hallgatója.⁶⁰ A VII. osztályt rendkívüli (magán) tanulóként fejezte be.

⁵⁸ VIII. kerületi Práter-utcai Községi Polgári Leányiskola, Budapest, 1901. Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár.

⁵⁹ Állami Polgári Leányiskola, Békéscsaba, 1906. Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár.

⁶⁰ Országos Nőképző-egyesület Veres Pálné leányiskolája, Budapest, 1908. Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár

A családi gazdaság irányításából is kivette a részét. Ő kezelte – és ha kellett – házásította a megtermelt és előállított borokat. A fagyaltkészítés szinte kizárólag az ő feladata volt. A konyhában összeállított fagyaltlét a jégveremben egy tekerős fagyaltgép segítségével készítette. A portán álló jégverembe a jeget a Galica gödörből⁶¹ termelték ki. A jégtömböket kocsin szállították oda, majd szalmarétegek közé helyezték. A verem nem volt túl mély, hat-nyolc lépcsőfok vezetett le a háromszor négy méteres térbe, de a tetejét jól szigetelte a vastag földbe rétegzett szalma, így őszig sem olvadt el teljesen a jég. Szerette az állatokat is. Volt két kerti őze is, amiket saját maga nevelt fel és aztán értékesített. Erről vallanak az általa feladott újsághirdetések.⁶²

1917 áprilisában ifj. Vargha Gyula tartalékos honvéd tüzérfőhadnagy, a Magyar–Olasz Bank tisztviselője eljegyezte. Az ifjú vőlegény görzsönyi Vargha Gyula tudós, statisztikus, költő, műfordító és Szász Póla gyermeke volt. Édesapja 1897-ben az Üllőhöz tartozó Löbön vásárolt egy kis tanyát, ahol végre megvalósíthatta régi álmát, egy saját gazdaságot. Gabonát, szőlőt termesztettek, és tehenészetük is volt. Az esküvőre 1921. december 14-én került sor Üllőn. Házasságukból három leánygyermek született. Blanka 1988. szeptember 16-án Montreálban hunyt el.

FELHASZNÁLT IRODALOM

A Debreczeni Magyar Királyi Gazdasági Akadémia Értesítője az 1907–1908. tanévről. Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár.

A Magyar Kegyes-Tanítórendiek Budapesti Főgymnáziumának Értesítői. Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár.

A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja, 1902–1903. Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár.

Budapesti Hírlap, 1911. 12. 09. Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár.

Czeigler Gusztáv – Clauser Mihály: *A magyar tűzér. A magyar tűzéség története.* Budapest, 1939. 31. o.

Czirók Zoltán: Vitéz Maklár (Macourek) Béla repülőtszít pályafutása. *Hadtörténelmi Közlemények,* 133. évfolyam, 2020. 1. szám 3–37.

Dernyey György: *A cs. és kir. Jász-kun 13. huszárezred története 1859–1918* (1941) Forrás: Üllői Helytörténeti Gyűjtemény.

Fehér László: *Üllő története.* Üllő, 2014.

Fehér László–Fehérné Fazekas Anett: Macourek Lajos (1886–1926). *Üllői Hírmondó,* 2016. augusztus. 12.

Fehér László–Fehérné Fazekas Anett: *Dédapáink emlékezete. Üllő az első világháborúban.* Üllő, 2019.

Gazdasági Tanintézet, Kolozsmonostor, 1906. Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár.

Julier Ferenc: Magyar hősök. *Függetlenség,* 1936. április 26. 12–13.

Köztelek, 1913. 12. 13; 1913. 12. 24; 1916. 1. 15. és 1916. 3. 11. számok. Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár.

Magyarország, *1932-04-20.* Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár.

Magyarország, *1916-01-06.* Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár.

Matricula Baptisatorum, Galanta. 12/1889. Szlovákia, Egyházi és zsinagógai könyvek, 1592–1935; <https://familysearch.org/>

61 Egykori agyagos víztározó volt. A helybeli gyerekek nyáron fürdésre, télen korcsolyázásra használták. 1976 telén még használták, majd feltöltötték, és a helyén az Új Tavasz Tsz alakított ki családi ház építésére három telket. Pest Megyei Hírlap, 1975. november 16. és 1976. január 11. Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár. Ma a K-Sped Kft. telephelye található a helyén.

62 *Köztelek,* 1913. december 13. és december 24. Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár.

- ark:/61903/3:1:9Q97-Y39V-Y1R?cc=1554443&wc=9P3V-K68%3A107654301%2C108072301%2C108126001%2C132659601
8 Órai Ujság, 1932. április 22. Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár.
- ifj. Őrsi Károly: *Dr. Domokos Jánosné, született Zimmer Máriának, Macourek Lajos gazdálkodó unokájának visszaemlékezése.* Budapest, 2000. Üllői Helytörténeti Gyűjtemény
- Pesti Hírlap*, 1941. február 16. 6. Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár.
- Pest Megyei Hírlap* 1975. november 16. és 1976. január 11. Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár.
- Rendeleti Közlönyök a Magyar Királyi Honvédség számára.* Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár.
- Topor István: *Az üllői Macourek család fiai a Nagy Háborúban.* https://nagyhaboru.blog.hu/2022/10/07/az_ulloi_macourek_csalad_fiai_az_első_vilaghaboruban
- Topor István: *Maklár (Macourek) Béla, a méltatlanul elfeledett első világháborús ászpilóta.* <https://www.bocskaikonyvtar.hu>
- Topor István: *Macourek (Maklár) Béla I. világháborús ászpilóta emlékére.* <https://ntf.hu/index.php/2024/01/24/macourek-maklary-bela-i-vilaghaborus-aszpilota-emlekere/>
- Üllői értékek.* Kiadja: Üllő Város Önkormányzata. 2022.
- Vadászlap* 29. évfolyam, 1908-03-15. Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár.
- Wágner Manó Rákospalotai Nyilvános Jogú Főgymnásium, Polgári és Elemi Iskolájának értesítői.* Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár.
- 17-esek a világháborúban. A m. kir. székesfehérvári 17-ik honvéd gyalog- és népfelkelő ezredek története.* Székesfehérvár, 1938. Szerk.: márkosfalvi Sipos Gyula. Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár

ANALÓG ÉS DIGITÁLIS

BEVEZETÉS

Gyakran jellemezzük napjainkat a digitális kor megnevezéssel, utalva arra, hogy a digitalizálás, a digitális tartalmak és szolgáltatások határozzák meg a mindennapokat, döntően ezekre támaszkodunk a munkánkban, ezek segítségével töltjük el a szabadidőnket. Különösen igaz ez a könyvtárakban és általában a tartalomszolgáltatással foglalkozó szektorokban. Az üzleti életben, a közszolgáltatásokban, az oktatásban, a kultúrában és általában a szolgáltató szektorok valamennyi szegmensében zajlik a digitális átállás annak reményében, hogy még gyorsabban, még hatékonyabban legyünk képesek menedzselni az értékteremtő folyamatokat, még jobban bővüljön a tartalmakhoz való hozzáférés, és általában még kényelmesebbé váljon az életünk. Mi, a szentendrei Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtárral sem tartozunk a kivételek közé.

2022-ben kezdtünk bele a *Pest Megyei Digitális Könyvtár* megvalósításába. A célunk az volt, hogy a Pest megyében élő, professzionális vagy amatőr szinten helytörténettel foglalkozó kutatók munkáját segítsük a könyvtárunkban található helytörténeti tartalmak digitális formában való elérhetővé és kereshetővé tételével. A digitális könyvtár indítására 2024 novemberében került sor.² A fejlesztés technikai és tartalmi tanulságairól a 2023. és a 2024. évi Workshop konferenciákon számoltunk be a szakmabelieknek.³

A digitalizálás motivációinak mára már nem túlzás azt állítani, hogy könyvtárnyi szakirodalma van; a digitálisan elérhető tartalmak által nyújtott új lehetőségek gazdagságáról, az előnyökről pedig minden kutatással foglalkozó szakember megbizonyosodhatott. A digitális könyvtárak fejlesztésének motivációt senkinek nem kell elmagyarázni. Mindenki számára világos, hogy a digitalizálással biztosíthatjuk a tartalmak teljes szöveges kereshetőségét, a 0–24 órás hozzáférést, valamint azt, hogy az általunk közzétett könyvtári dokumentumokhoz a világ bármely pontjáról hozzá lehessen férni. Egy digitális könyvtár nagy értéke mindezek mellett, hogy tudatosan, szakszerűen összeállí-

1 Dr. Tóth Máté a Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár (HBPMK) igazgatója. Előtte az OSZK Könyvtári Intézet Kutatási osztályának vezetője, a Könyvtári Figyelő szerkesztőbizottságának tagja, számos folyóiratcikk és tanulmánykötet szerzője.

2 Pest Megyei Digitális Könyvtár <http://digitaliskonyvtar.hbpmk.hu> (2024.11.11.)

3 Héjja Balázs, Tóth-Jávorka Brigitta, Tóth Máté: *Digitális tartalomfejlesztés közkönyvtári környezetben* = Új technológiákkal, új tartalmakkal a jövő digitális transzformációja felé. 32. Workshop: országos konferencia 2023. április 12–14. Pannon Egyetem, Veszprém Szerk. Tick József, Kokas Károly, Holl András. 85–90. p. <http://real.mtak.hu/182922/1/141-187-1-PB.pdf> (2024.11.04.); Nemoda Zsuzsanna, Héjja Balázs, Nagy Andor, Tóth Máté: *A Pest Megyei Digitális Könyvtár fejlesztése* = Az oktatás, a kutatás és a közgyűjtemények digitális transzformációja felsőfokon. 33. Workshop: országos konferencia 2024. április 3–5. Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Eger. Megjelenés előtt.

tott gyűjtemény, amelyben egy keresés során biztos lehet a használó abban, hogy csak releváns találatokat fog kapni.

Talán ezeknek a mindenki számára egyértelmű előnyöknek a következménye, hogy a digitalizálás és a tartalmak digitális elérhetővé tételének szükségessége kritikán felül áll. A *Håkon Larsen* és *Erik Henningsen* szerzőpáros, norvég közgyűjtemények fejlesztésével kapcsolatos szakmapolitikai dokumentumokat vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy a digitalizálásnak egyenesen mitikus karaktere van, amit ők abból a tapasztalatból vezettek le, hogy egy tartalom vagy szolgáltatás digitális elérhetővé tételének szükségességét, az erre szánt közpénz-felhasználást jellemzően nem kell megindokolni, azt evidenciaként kezelik, míg más fejlesztések esetében csak kiterjedt költség-haszon elemzések után kaphat zöld utat egy-egy projekt.⁴

A DIGITALIZÁLÁS MÍTOSZA ÉS VALÓSÁGA

A digitalizálás mítosza valahol az 1990-es és a 2000-es évek fordulóján kezdett el formálódni. Egyik pillanatról a másikra váltak elérhetővé teljes szöveges adatbázisok. Egy magyar nyelv- és irodalom szakos bölcész az 1990-s évek végén még abban a tudatban kezdhetette el az egyetemet, hogy neki el kell olvasni, majd tájékozódnia kell tudni a magyar irodalom kanonizált szerzőinek teljes életművében. Ugyanannak a bölcészhallgatónak, amikor a 2000-es évek elején a szakdolgozatát írta, már teljes szöveggel a rendelkezésére állt a teljes *Nyugat* című folyóirat⁵, a legnagyobb magyar írók összes versei, a Magyar irodalmi lexikon, először még CD-ROM-on, majd nemsokára már szabadon az interneten. Nem is csoda, hogy akkor a bölcészettudományok művelői abban a hitben éltek, hogy a digitális tartalmak elérhetővé tételével egy csapásra meg fog változni a kutatás természete: gyorsabbak, hatékonyabbak és ezáltal eredményesebbek leszünk a jövőben. Bár a kutatás természete valóban megváltozott egy-egy területen, így például a filológiai munkában vagy a történeti kutatásban, hiszen jóval kevesebb időt kell szánni egy-egy név, évszám, adat megtalálására, mégis az igazán nagy áttörés évtizedek múlva sem következett be. Nem születtek érezhetően nagyobb tudományos teljesítmények a bölcészet- és társadalomtudományok területén a 2000-es évektől kezdve, mint korábban.

Szintén nem történt igazán nagy áttörés általában az analógról a digitális olvasásra való áttérés terén sem. Bár az elektronikus könyvek megjelenésével sokan vizionálták a papíralapú könyvek visszaszorulását, a jelenleg rendelkezésünkre álló adatok nem ezt mutatják. A 2017-ben és 2019-ben az Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár szakmai felügyelete alatt elvégzett országos

4 Henningsen, E. – Larsen, H. (2020): *The digitalization imperative: Sacralization of technology in LAM policies. Libraries, archives and museums as democratic spaces in a digital age.* 53–72. <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/46691/1/9783110636628.pdf#page=62>.

5 *Nyugat, 1908–1914 egy irodalmi legenda – digitálisan.* CD-ROM. Budapest, Arcanum Adatbázis Kft., 2001.

reprezentatív olvasás- és könyvtárhasználati kutatás eredményei egyértelműen azt sugallják, hogy az emberek továbbra is a papíron megjelenő könyveket preferálják. Egy kérdésben azt vizsgálták, hogy a válaszadó – saját bevallása szerint – milyen típusú tartalmakat fogyasztott előző nap. 2017-ben 19,5%, 2019-ben 20,5% állította, hogy használt papíralapú könyvet az előző napon, az e-könyvek esetében ugyanez mindössze 3,6% (2017) és 5,3% (2019) volt.⁶ Nem kérdés, hogy évtizedekkel az elektronikus szövegek megjelenését követően még mindig többször annyian vannak a papír alapú könyvek olvasói, mint az e-könyveké.

A könyvtárhasználat terén szintén nem beszélhetünk áttörésről a digitális tartalmak javára. Ugyan- ebben a felmérésben azt is megkérdezték a könyvtárhasználóktól, hogy milyen szolgáltatást vettek igénybe az elmúlt egy év alatt. Míg a könyvtárhasználók 90%-a nyilatkozta, hogy kölcsönzött könyvet, mindössze 17% volt, aki igénybe vette a digitális gyűjtemények adta lehetőségeket. Az adatok azt sugallják, hogy aki könyvtárba megy, az jellemzően könyvet kölcsönözni megy oda, ezzel szemben igen kevesen vannak azok, akik a digitális szolgáltatásokat (vagy azokat is) igénybe veszik.

A papíralapú, nyomtatott könyvek töretlen népszerűségéről árulkodnak a könyvkiadás adatai is. A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) adatai szerint 1990-ben Magyarországon 8322 könyvet adtak ki, 2023-ban már 15 866-ot.⁷ Az adatok alapján világos, hogy az olvasók igénylik, és meg is vásárolják a nyomtatott könyveket.

Vajon miben rejlik a nyomtatott formában megjelenő könyvek sikerének titka? Mi teszi őket annyira kikezdhettlenné egy olyan világban, amelyben minden az információ megszerzésének gyorsaságáról, hatékonyságáról szól? A következőkben erre keresem a válaszokat, ehhez keresek szempontokat, teszek fel kérdéseket, hogy megpróbáljuk megérteni az analóg tartalmak, a nyomtatott könyvek és a könyvkölcsönzés mint változatlanul a legnépszerűbb könyvtári szolgáltatás töretlen sikerének titkát.

ANALÓG ÉS DIGITÁLIS KÖNYVTÁR

Az 1990-es évektől kezdve az online elérhető, elektronikus gyűjtemények megjelenését követően sokan megkísérelték meghatározni a digitális könyvtárak fogalmát. Számos definíció született, amelyeket most nem szükséges részletesen ismertetni, hiszen azt sokan megtették már előttem.⁸ Egyetlen definíciót idézek, egy igen jellemzőt, amely jól mutatja, hogy a 90-es években is az előző paradigma tükrében, az ahhoz képest felfedezhető különbségek útján igyekeztek definiálni a digitális könyvtárakat. *Sebestyén György* automatizált könyvtárnak azt a könyvtárat

⁶ Tóth Máté: *A könyvtárak társadalmi szerepei empirikus kutatási adatok tükrében*. Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár, Szentendre, 2022. 78. p.

⁷ A kiadott könyvek és füzetek jelleg szerint. KSH adattábla. Elérhető: https://www.ksh.hu/stadat_files/ksp/hu/ksp0005.html (2024.11.11.)

⁸ Koltay Tibor: *Virtuális, elektronikus, digitális*. Budapest, Typotex Kiadó, 2007

tekintette, amelyben valamennyi munkafázis automatizáltan működött. Vélekedése szerint digitális (vagy elektronikus) könyvtárnak azokat az intézményeket nevezhetjük, ahol valamennyi dokumentumot digitális formában őriztek és szolgáltatnak, virtuális könyvtárnak pedig azokat, ahol a dokumentumot nem is a könyvtár őrizte elektronikus úton, hanem kizárólag az azokhoz való távoli hozzáférést biztosította.⁹ A meghatározás nyilván idejét múlt. Ma már alig van különbség az automatizált, az elektronikus, digitális, és a virtuális könyvtárak között. A könyvtárak igyekeznek a lehető legszélesebb hozzáférést biztosítani a tartalmakhoz és az azokat leíró metaadatokhoz egyaránt. A fizikai hordozók mellett mind több adat, egyre többször a teljes szöveg is elérhető az intézmények online felületein. Az elektronikus tartalmak fizikai tárolása részletkérdés lett, a használó számára teljesen mindegy, hogy a hozzáférést a könyvtár miként teszi lehetővé, egy saját szerverről vagy egy másik intézmény gyűjteményéhez való hozzáférés útján. A könyvtárak többsége ráadásul tartalmaz nyomtatott és digitális dokumentumokat is, biztosítva az analóg és digitális világ közötti mind zökkenőmentesebb átjárást.

A nyomtatott és digitális tartalmak egyetlen, határok nélküli szövegfolyammá álnak össze, éppen úgy, mint *Borges* Bábeli könyvtárában, amelyben a könyvtárat az univerzum, praktikusán az írott univerzum szinonimájaként használja. Fejtegetésében két alapvetést, axiómát fogalmaz meg könyvtárakról: 1. A Könyvtár ab aeterno (kezdetből fogva) létezik. 2. Az ortográfiai jelek száma huszonöt. A könyvtár e szerint a latin ábécé 22 betűjének, a pontnak, a vesszőnek és a szóköznek a véletlenszerű sorba rendezéséből álló művek birodalma. *Borges* világában a könyvtár tartalmazza a még meg nem írt műveket is, így kezdetből fogva létezik és mindig is létezni fog.¹⁰ *Borges* megközelítését, bár elsőre misztikusnak és elvontnak tűnhet, semmiképpen sem szabad félvállról venni, különösen nem a digitális tartalmak egyre szélesebb körben történő térhódítása idején.

Világos, hogy nem a digitális gyűjtemények egyeduralmává válása lesz a jövő, hanem a hordozók egymás mellett élése, ahol egyre kevésbé érdekel majd minket, hogy a tartalmak eredetileg analóg vagy digitális formában kerültek először kiadásra. A könyvtárak függetlenül attól, hogy digitálisan vagy papír alapon realizálódnak, mindenképpen a publikált tudás teljességének tükrékként állnak előttünk. Függetlenül attól, hogy mi könyvtárosok milyen szolgáltatásokat fejlesztünk, miként biztosítjuk a hozzáférést a szövegek univerzumához, ez az univerzum a kezdetektől fogva létezik, és örökké létezni is fog.¹¹

Ha a könyvtár maga a szövegek világa, akkor vajon van-e értelme megkülönböztetni hagyományos, nyomtatott és digitális gyűjteményeket? *Walt Crawford* (amerikai könyvtári szakíró) és *Michael Gorman* (brit könyvtártudós) meglehetősen sommás megállapítást tettek, amikor a

9 Sebestyén György: A Gutenberg-galaxis és a digitális kultúra szintézise: az elektronikus-virtuális könyvtár = *Írás tegnap és holnap*, 1997. (1. évf.) 1. sz. <https://epa.oszk.hu/00400/00413/00001/11sgv.html>

10 *Borges*, Jorge Luis: *A bábeli könyvtár*. In: *Borges*, Jorge Luis: A halál és az iránytű – elbeszélések. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2008. 69–80. p.

11 „Talán az öregség és a félelem vezet félre, de azt gyanítom, hogy az emberi faj – az egyetlen – kihalóban van, és a Könyvtár fennmarad: kiválgatva, magányosan, végtelenül, tökéletes mozdulatlanúságba, értékes köteteivel, haszontalanul, ronthatatlanul, titkosan.” (*Borges*, 2008. 79. p.)

következőket írták még 1995-ben a könyvtárak történelmi szerepéről. „A könyvtárak szerepe nem változott az elmúlt évezredekben, s nem fog változni a jövőben sem: beszerezni, őrizni, hozzáférhetővé tenni a tudást és az információt, bármilyen hordozón jelenik meg, és segíteni az embereket, akik hozzá akarnak férni ezekhez.”¹² Ez a közel 30 évvel ezelőtti gondolat a mai napig helytálló.

A kérdés tehát, hogy az emberek – a digitális dokumentumok minden kétséget kizáró előnyei ellenére – miért választják mind a mai napig az analóg tartalmakat? Miért olvasnak annyi könyvet? Miért nem megy ki a divatból a nyomtatott könyv? Ezekre a kérdésekre természetesen nem tudunk teljes bizonyossággal választ adni. Csupán két feltételezést fogalmazok meg, amelyeket érdemes lehet mérlegelni. Az egyik ok a könyvek és az olvasás által hordozott lassúság tudatos keresése lehet, a másik pedig a megértés vágya, amelyet a könyvek jobban ki tudnak elégíteni, mint a digitális formában feldolgozható adatok.

AZ ANALÓG TARTALMAK „LASSÚSÁGA”

A digitális formában elérhető tartalmak előnye, hogy az előzetesen indexelt adatok keresését a gép elvégzi helyettünk. Gépesítve van egy olyan tevékenység, amely nagyon sok fáradságot, feleslegesnek tűnő munkát adott korábban. Egy nyelvésznek példákat keresni egy szövegtörzsben, egy irodalmárnak egy-egy szó, költői eszköz előfordulásait megtalálni műalkotásokban, a helytörténésznek, vagy a családfakutatónak nevek említéseit keresni történelmi dokumentumokban mind sziszifuszi és rengeteg időt igénylő lassú munka volt a nyomtatott dokumentumok korában. A gép a szövegekben való tájékozódást, azok megismerését felgyorsítja, amellyel egyben lerövidíti nekünk a megoldáshoz vezető utat. Felmerülhet viszont bennünk, hogy vajon – éppen az út rövidsége miatt – nem csökken a megértés képessége? Vajon nem ez a könyvek titka: a motorizáltság hiánya, az út öröme, amelyet csak akkor érezhetünk, ha végigmegyünk rajta és megéljük minden pillanatát?

„A motorbiciklijére gömnyedő ember csak a száguldás jelen pillanatára tud figyelni; múlttól-jövőtől elvágott időtöredékbe kapaszkodik; kiszakad az idő folytonosságából; kívül kerül az időn; más-képp mondva eksztázisban van [...] Az eksztázisnak ezzel a formájával, a sebességgel a technikai forradalom ajándékozta meg az embert. A motorossal ellentétben a futó ember mindig érzékeli a testét, kénytelen a vízhólyagjaira, a lihegésére figyelni; amikor fut, érzi a súlyát, a korát, soha ennyire nincs tudatában önmagának s életidejének. De mindjárt más a helyzet, ha a sebesség képességét egy gépre ruházza: ezzel kikapcsolja a testét, testetlen, anyagtalan sebességnek adja át magát, a tiszta sebességnek, az eksztázisnak.”¹³

¹² Crawford, Walt – Gorman, Michael: *Future libraries, dreams, madness and reality*. Chicago ; London, American Library Association, 1995.

¹³ Kundera, Milan: *Lassúság*- Budapest, Európa Könyvkiadó, 2005. 5–6. p.

Ahogy a motorizált autóst a nála jóval lassabb kerékpáros vagy futó, a digitális világ polgárait a könyvtár és az olvasás lassúsága idegesíti. Talán azért van korunk társadalmában egy igen jelentős réteg, akik makacsul ragaszkodnak hozzá, hogy a könyvtárak éppen a nyomtatott dokumentumok miatt elavult intézmények, amelyek csak idő kérdése, hogy végleg eltűnjenek a színről egy jóval modernebb (motorizáltabb) digitalizált világban.

Egy téren és időn kívüli eksztázisban végtelenül terhes dolognak tűnik az olvasás lassúsága, a szöveges tartalmak szóról szóra történő feldolgozása. De vajon tényleg mindig mindent motorizálni kell? Paradoxon, hogy a mind nagyobb mértékű motorizáltság, gépesítettség ellenére egyre többen vannak a lassúság hívei. *Carlo Petrini* olasz séf által 1986-ban egy gyorsétteremlánc terjeszkedése elleni tiltakozásul indított „slow food” kezdeményezéséből mára az élet számos területére kiterjedő kulturális mozgalom (slow movement) lett, amely egyrészt kritikusan reflektál a késő modern élet okozta problémákra, másrészt alternatív értékmentákat igyekszik kialakítani.¹⁴ A lassúság és a tudatos lassítás híveit megtaláljuk az ökológiai katasztrófa elleni küzdelemben élen járók¹⁵ között ugyanúgy, ahogy a mindennapok mélyebb, tartalmasabb megélésének titkait keresők¹⁶ körében is.

Ahogy a kerékpáros vagy a futó is jóval többet tapasztal meg és ezzel ért meg az útból magából, mint a motoros vagy az autós, úgy a könyvolvasó is alaposabban ismeri meg a tárgyat, amelynek a megismerését kitűzi célul, mint egy digitális adatbázis használója. „Az egzisztencialista matematikában [...] a lassúság foka egyenesen arányos az emlékezés intenzitásával; a gyorsaság foka egyenesen arányos a felejtés intenzitásával.”¹⁷

A MEGÉRTÉS VÁGYA

Az emlékezés intenzitása, az alaposabb megismerés és megértés iránti igény szintén a könyvek és a papíron történő olvasás irányába hajthatja az embereket. A megértés vágya nagyon fontos eleme az emberi mivoltunknak. A technológia képessé tesz minket arra, hogy a dolgok megértése nélkül is sikeresek legyünk. Nem kell bizonyos dolgokat megértenünk. A számítógép algoritmusok alapján a dolgok megértése nélkül is elvégzi helyettünk a feladatokat, amennyiben kellően nagy tudásbázis áll rendelkezésére.

Chris Anderson, a *Wired* Magazin főszerkesztője egyenesen azt állítja, hogy teljesen felesleges megérteni például az emberi viselkedést akkor, amikor az kellően nagy mennyiségű adat alapján

¹⁴ Molnár Csilla: A slow-mozgalom Magyarországon = *Magyar Tudomány*, 2023. 184. évf. 3. sz. 304–310. p. <http://publicatio.uni-sopron.hu/2604/1/85350-64969.pdf>

¹⁵ Sánta-Takács András: *Világeleje - A jó élet keresése az ökológiai válság korában*. Gödöllő, Gingko Kadó, 2024.

¹⁶ Wiking, Meik: *Hygge. A dán életérzés, amely boldoggá tesz*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2024.

¹⁷ Kundera, Milan: *Lassúság*. 32. p.

nagy pontossággal előre jelezhető. „A Google-hoz hasonló vállalatoknak, amelyek bőségesen elegendő adat korábban lettek nagygyá, nem kell rossz modellekre alapozniuk. Valójában egyáltalán nem kell modellekre alapozniuk.”¹⁸ Ugyanitt később állítja: „Vége az emberi magatartás minden elméletének a lingvisztikától a szociológiáig. Felejtsek el a rendszerelmélet, az ontológiát és a pszichológiát is. Ki tudná megmondani, miért teszi az ember azt, amit tesz? Egyszerűen csak teszi, és mi képesek vagyunk példa nélkül álló pontossággal lekövetni és megmérni. Ha elég adat áll rendelkezésre, a számok magukért beszélnek.”¹⁹

Anderson szerint a mintázatok, amelyeket az adatok kirajzolnak éppen elegendő információt nyújtanak nekünk ahhoz, hogy megértsük az emberi viselkedést, és ezen keresztül tudjuk, hogy mi a dolgunk az üzleti életben, nem szükséges ezeket emberi értelemmel felfogni és megérteni. Nincs tehát szükség hipotetikus elméleti modellekre, amelyek vagy bizonyítást nyernek vagy nem, hanem helyette elegendő követni az adatok által kirajzolt mintázatokat. Az adatok pedig folyamatosan születnek. Amikor pedig már minden adat rögzítésre került digitálisan, akkor a mesterséges intelligencia algoritmusai alapján lényegében bármilyen következtetést levonhatunk bármilyen rendelkezésre álló adatról.

A mesterséges intelligencia akár egy könyvet is képes lenne megírni helyettünk a tudásbázisa alapján. A tudásbázisa pedig folyamatosan bővíthető, és bővül is, ahogyan a generatív mesterséges intelligencia megoldások már a felszíni web szinte teljes szövegtömegét használják a válaszadáshoz. Ekkor az a furcsa helyzet állna elő, hogy születne egy könyv, amelyet még a szerzője sem olvasott el és értett meg. Van-e értelme vajon egy ilyen könyvnek mint szellemi produktumnak? A kérdés természetesen költői.

Han, dél-koreai egyetemi tanár szerint a Big Data által kínált abszolút tudás nem más, mint abszolút nemtudás. „A folytonos addíció nem képez következtetést. A következtetés nem addíció, hanem narráció. Az abszolút következtetés olyasmiről, ami kizárja a további addíciót. A következtetés mint narráció, az addíció ellentéte. A Big Data tisztán additív, és soha nem jut el a következtetésig vagy a lezárásig. A Big Data által létrehozott korrelációkkal és addíciókkal ellentétben az elmélet a tudás narratív formáját képviseli.”²⁰

A könyvek a digitálisan rögzített adatokkal szemben az elmélet és a megértés narratív formáját hordozzák. A megértés vágya pedig az ember szellemi profiljának a meghatározó eleme, amelyről nem szívesen mondunk le pusztán azért, hogy hatékonyabbak legyünk a mindennapokban, a munkánkban vagy az üzleti életben.

18 Anderson, Chris: The end of theory. *Wired Magazine*, 2008. július 16-i számában. Idézi: Han, Byung-Chul: Erősz haldoklása. Budapest, Typotex Kiadó, 2022. 76. p.

19 Han, 2002. 82 p.

20 Han, Byung-Chul: *Pszichopolitika*. Budapest, Typotex kiadó, 2020. 93. p.

ÖSSZEZÉS

Analóg vagy digitális? Feltétlenül motorizálni akarjuk-e a kutatást, vagy a lassúság és a megértés vágya okán inkább a nyomtatott dokumentumokat preferáljuk? A kérdés sokkal időszerűbb, mint amikor a digitális kor kezdetén a közgyűjtemények elkezdték a tartalmaikat online, elektronikus formában is elérhetővé tenni. A nyomtatott dokumentumok töretlen népszerűsége mellett van szükségünk digitális könyvtárakra, hiszen mindenki számára világos, hogy csak a digitalizálással biztosíthatjuk a tartalmak teljes szöveges kereshetőségét, a 0-24 órás hozzáférést valamint azt, hogy az általunk közzétett könyvtári dokumentumokhoz a világ bármely pontjáról hozzá lehessen férni. Egy digitális könyvtár értéke a tudatosan, szakszerűen összeállított gyűjtemény, amelyben egy keresés során biztos lehet a használó abban, hogy csak releváns találatokat fog kapni. A Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár által elindított Pest Megyei Digitális Könyvtár is ezen megfontolásokból született.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Borges, Jorge Luis: *A bábéli könyvtár*. In: Borges, Jorge Luis: *A halál és az iránytű – elbeszélések*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2008. 69–80. p.
- Crawford, Walt – Gorman, Michael: *Future libraries, dreams, madness and reality*. Chicago and London, American Library Association, 1995.
- Han, Byung-Chul: *Erősz haldoklója*. Budapest, Typotex Kiadó, 2022.
- Han, Byung-Chul: *Pszichopolitika*. Budapest, Typotex Kiadó, 2020.
- Héjja Balázs – Tóth-Jávorka Brigitta – Tóth Máté: *Digitális tartalomfejlesztés közkönyvtári környezetben*. In: Új technológiákkal, új tartalmakkal a jövő digitális transzformációja felé. 32. Networkshop: országos konferencia 2023. április 12–14. Pannon Egyetem, Veszprém Szerk. Tick József, Kokas Károly, Holl András. 85-90. p. <http://real.mtak.hu/182922/1/141-187-1-PB.pdf>
- Henningsen, E., – Larsen, H.: *The digitalization imperative: Sacralization of technology in LAM policies*. Libraries, archives and museums as democratic spaces in a digital age. 2020. 53–72. <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/46691/1/9783110636628.pdf#page=62>
- Koltay Tibor: *Virtuális, elektronikus, digitális*. Budapest, Typotex Kiadó, 2007
- Kundera, Milan: *Lassúság*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2005. 5–6. p.
- Molnár Csilla: *A slow-mozgalom Magyarországon = Magyar Tudomány*, 2023. 184. évf. 3. sz. 304–310. p. <http://publicatio.uni-sopron.hu/2604/1/85350-64969.pdf>
- Nemoda Zsuzsanna – Héjja Balázs, – Nagy Andor – Tóth Máté: *A Pest Megyei Digitális Könyvtár fejlesztése*. = Az oktatás, a kutatás és a közgyűjtemények digitális transzformációja felsőfokon. 33. Networkshop: országos konferencia 2024. április 3–5. Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Eger. Megjelenés előtt.
- Nyugat, 1908–1941 egy irodalmi legenda – digitálisan*. CD-ROM. Budapest, Arcanum Adatbázis Kft., 2001.
- Sánta-Takács András: *Világeleje - A jó élet keresése az ökológiai válság korában*. Gödöllő, Gingko Kiadó, 2024.
- Sebestyén György: *A Gutenberg-galaxis és a digitális kultúra szintézise: az elektronikus-virtuális könyvtár = Írás tegnap és holnap*, 1997. (1. évf.) 1. sz. <https://epa.oszk.hu/00400/00413/00001/11sgy.html> (2024.11.11.)
- Tóth Máté: *A könyvtárak társadalmi szerepei empirikus kutatási adatok tükrében*. Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár, Szentendre, 2022. 78. p.
- Wiking, Meik: *Hygge. A dán életérzés, amely boldoggá tesz*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2024.

200 ÉVE SZÜLETETT SZEBERÉNYI ANDOR, „A MÉCSNEK SZENDE VILÁGA”

– PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZ

GYERMEKKOR

A hamisítatlan népmesébe illő történet minden bizonnyal Szeberényi Jánossal (1780–1857) kezdődött.² Nem csak azért, mert az apró földjéből Nagyfaluban (Árva megye) megélni képtelen, írástudatlan szellércsaládból – tízévesen, és a saját maga erejéből – először ő lépett a tudás és érvényesülés útjára. Hanem azért is, mert hamarosan öccse, Szeberényi András taníttatására, majd később lelkészi pályaválasztására is hatást gyakorolt³ a jénai egyetemet megjárt, 1834-ben a selmecebányai evangélikus egyházkerület fejevévé választott, a szabadságharcot mindvégig támogató, bár magyarul nem beszélő püspök, aki kiterjedt lelkészdinasztiát⁴ is alapított. Selmecebányai lelkészként a nevéhez köthető a helyi iskola nevezetes líceummá fejlesztetése, és neki köszönhetőek ottani taníttatásukat a Maglódon lelkészi szolgálatot teljesítő, korán elhunyt öccsének⁵ félárván maradt fiai is: Lajos és Andor, akik a gimnázium magyar önképzőkörének is jeles tagjai voltak. Általuk a maglódi Szeberényiek is lelkészdinasztiával szolgálták a hazát, ha nem is akkorával, mint a másik ág. A mesepárhuzamon túllépve: valójában a Szeberényi család számos tagja járta be a társadalmi felemelkedés rögzös útját a lelkészi pályára állással.

1 Varga Zoltán a maglódi Polgármesteri Hivatal önkormányzati tanácsadója. Helytörténeti kutatásait a Szeberényi Lajos Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény vezetőjeként (2013–2020) kezdte el. Publikációi: Varga Zoltán: *Közepén patakotkska foly. Maglód története a 18. századig*. 2022, Maglód, MagHáz Centrum Nonprofit Kft.; Gäwert Henriette (1889. június 22. – 1982. április 1.) In Balogh Lászlóné Zsoldos Julianna – Hajas Zsuzsa (szerk.): *Pedagógusok arcképcsarnoka*. Debrecen, Karácsony Sándor Pedagógiai Egyesület, 2023. 103–107. ; Gürtler Magda (1923. január 23. – 2016. március 10.) In Balogh Lászlóné Zsoldos Julianna – Hajas Zsuzsa (szerk.): *Pedagógusok arcképcsarnoka*. Debrecen, Karácsony Sándor Pedagógiai Egyesület, 2023. 118–120. ; Maglódok – Egy település nevének keletkezéstörténete és etimológiája. In Varga Zoltán (szerk.): *Helytörténet és helyi közösség. A Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár I. helytörténeti konferenciájának előadásai*. Szentendre, Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár, 2024. 284–304.; Maglódi helytörténeti posztokat a közösségi oldalon jelentet meg: <https://www.facebook.com/zoltan.varga.1291421/>, illetve a Szeberényi családnak szentelt emlékdala: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100069334932852>. 2024 vége óta a maglodhangja.hu oldalon is publikál.

2 Az Evangélikus Országos Múzeum és a Munkácsy Mihály Múzeum 2014. május 29-én megnyitott „Tanító egyház – Szeberényiek és Békéscsaba” című kiállításának első tablója von párhuzamot a mesék, illetve az azok semáit követő hollywoodi filmek és Szeberényi János életútja között. Vö. Szeberényi Gusztáv: Szeberényi János, hittudor, bányakerületi ág. h. ev. superintendens. In: Bartók György et al.: *Nagy papok életrajza*. A Magyarországi Protestansegyetel kiadványai XIII. Budapest, Magyarországi Protestansegyetel, 1877. 87–126.

3 Kertész Botond: *Békeidők küzdelmei. Szeberényi Gusztáv Adolf élete*. Békéscsaba, Szeberényi Gusztáv Adolf Evangélikus Gimnázium, Szak-középfiskola, Általános Iskola, Óvoda, Alapfokú Művészeti Iskola és Kollégium, 2014. 15. Vö. Szeberényi Gusztáv 1877, 96–97.

4 Vö. Kertész 2014, 9–18. A Szeberényiek ároni háza című fejezet.

5 Szeberényi Andrást 1819-ben választotta meg a maglódi evangélikus gyülekezet. 1832-ben hunyt el. Ahogy a gyülekezet oldalán korabeli helyesírás szerint idézik Kemény Sámuel lelkész *Emlékül!* *Az egyháznak rövid története* című írásából (1858): „Megjegyzésre méltó, hogy ezen pap oct. 21-én mint vasárnap még teljes erővel a jó keresztény harcról prédikált. Az egyház énekelte ama reggeli éneket! »O Slunce spravednosti«... [Igazság napvilága – Tranoscius énekeskönyv 693.] melynek utolsó v. »Dobry jsem boj bojoval« – sat. [Nemes harcot harcoltam] és már dél után a 2. harangozásra rosszul lett, s estig gutatásban meghalt”. Maglódi sírkövén a felirat: „Szeberényi Andrásnak, a legjobb férjnek és atyának özvegye és árva 1847. Meghalt okt. 1832-ben”. Lásd *Szeberényi Lajos emlékdala*, 2020. március 15.

„A szülőföld megtart” – ez áll a 2020 augusztusában, Szeberényi Lajos (1820–1875) születésének 200. évfordulóján felavatott emléktáblán, a róla elnevezett maglódi Helytörténeti Gyűjtemény falán. Róla, „a ki egyházának[,] az ifjuságnak[,] övéinek[,] a magyar hazának[,] az irodalomnak többet élt[,] mint magának”.⁶ 2024 tavaszán akár hasonló szövegű tábla is kerülhetett volna mellé, vagy a kissé távolabb álló szülőház, az evangélikus paplak környékére, hiszen kétszáz esztendeje, 1824. március 26-án Maglódon látta meg a napvilágot öccse, Szeberényi Andor (1824–1895) is.

Andort jóval kevesebbet emlegetik bátyjánál, Szeberényi Lajosnál, akit – egyébként méltatlanul⁷ – a kultúrtörténetből leginkább csak Petőfi selmeci barátjaként, majd haragosaként ismerhetjük, pedig Andor is érdemdús életutat tudhat magáénak.⁸ Maglódi kötődése is szorosabb, lévén a szabadságharc elején még helyben községi jegyző, illetve itt kötötte első házasságát Pokorny Sámuel tanító leányával, Susannával (Zsuzsannával).⁹

1. kép: A maglódi evangélikus paplak, Szeberényi Andor és Lajos szülőháza
Forrás: képeslap 1909-ből, a szerző tulajdona

6 A pozsonyi sírkő feliratát (a ma olvashatótól némileg más alakban) a barátjának, Greguss Ágostnak tulajdonítja Falaky Károly: Szeberényi Lajos. *Figyelő*, 1877/2. kötet [szám]. 281.

7 Szerteágazó munkásságába ad némi betekintést a 200. születési évforduló alkalmából létrehozott, említett *Szeberényi Lajos emlékdal*.

8 Míg a *Nemzeti Névtér* Szeberényi Lajost úgy tartja számon, mint aki „evangélikus tanár, egyházi író, költő, pedagógiai író, pedagógiai szakíró, újságíró, evangélikus lelkész, városi képviselő, egyházi jegyző, tanár, szakíró”, addig Andort „csak”, mint „országgyűlési képviselő, evangélikus lelkész”, holott pusztán a Wikipédián alapuló, közölt életrajzából is legalább annyi hivatás következne, mint bátyjééból... (A Wikipédia-szócikről pedig nem tudják, de legalábbis nem közlik a szerkesztők, hogy az szó szerint Szinyei később itt is szóba kerülő életrajza.)

9 K.: † Szeberényi Andor Nagylak papja 1824–1895. *Evangélikus Egyházi Szemle*, 1895. február. 25. (1. évf. 2. szám. A lap felelős kiadója és szerkesztője Szeberényi Lajos Zsigmond volt, Szeberényi János unokája, Andor unokaöccse.)

DIÁKÉVEK

A testvérek ifjúkora annak ellenére szorosan fonódott össze (vagy keresztelte egymást többször), hogy apjuk korai halála után¹⁰ édesanyjuk, „a nyomorral küzdő” Krizsek Katalin¹¹ nem tudta a taníttatásukat fizetni. Egyik ránk maradt önéletrajzában ezt írja Andor: „Első nevelést szüleimnél nyertem, – a hazai nyelvet pedig Péczelen tanultam.¹² E közben atyám meghalt, Tekintetes Petróczy Márton¹³ fogadott fiának, ki is 3 évig Jolsván, egyig pedig Sajó-Gömörben neveltetett, [de] ezen jóltevő pártfogóm is, az élők sorából kiragadtatván, magamra hagytam.”¹⁴

A bevezetésben említett Szeberényi Jánost, nagybátyjukat 1819-ben hívták meg a kétezer lelket számláló selmecbányai gyülekezet szlovák lelkészének (németajkú paptársra mellé). A kohanóci kis egyház után itt már kibontakoztathatta tehetségét. Bár a modori gimnázium tanári állását korábban visszautasította, ezzel pedig végleg lemondott a tanári pályáról, Selmecen az oktatásügy fejlesztése állt gyülekezeti munkájának gyúpontjában.¹⁵ A legnagyobb evangélikus egyházkerület¹⁶ dűlőfélben lévő és inkább fogházra hasonlító¹⁷ legmagasabb szintű iskolájának új épületére jelentős összeget, 50 ezer forintot biztosított. Ő maga az alsóbb osztályokban hitoktatást (katekizációt), a felsőbbekben igehirdetést (homiletikát) vitt a hamarosan hat „rendes” és két „rendkívüli” tanárral működő iskolában. Közülük az egyik tanár a magyar nyelv oktatásáért felelt, hiszen az anyanyelvi képzés, illetve egyházi szolgálat „az árvai tót fiú”-ból¹⁸ lett selmeci lelkész számára természetes körülmény és igény volt.

Szeberényi Lajos már 1830-tól Selmecen tanult (1839-ig), ahová tehát nagybátyja, János „vitte magával”.¹⁹ Szintén a nagybácsi jóvoltából jöhetett 1838-ban a líceumba Andor is, ahol öt tanévet töltött.²⁰ „Bátyám és én Placzernénál laktunk, földszint, útcái szobában. Ez az iskola

10 Szeberényi András 47 évesen hunyt el, Andor ekkor tehát nyolc, Lajos tizenkét éves volt.

11 Lásd Szinyei József: Szeberényi Andor. In: uő: *Magyar írók élete és munkái. XIII. kötet.* Budapest, Hornyánszky Viktor, 1909. 481.

12 „Gyermekkoromat 7 évig jó szülőim gondos felügyelete alatt töltöttem. De mihelyst a 7 évet elértem, atyám sajnálva, hogy a magyar nyelvben nem eléggé jártas, nehogy e bajnak kitéve maradjak, engem két évre a szomszéd Rákos-Csabára adott az ottani református lelkészhez magyar nyelvre” taníttatni – írta hasonlóképp Lajos a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában őrzött, 1874. október 25-én írott életrajzában. Vö. Szeberényi Andor: *A makói evangélikus fiók-gyülekezet anyaegyházzá nyilvánítása 1854-ben.* A Makói Keresztény Értelmiségi Szövetség Füzetei 27. Makó, Keresztény Értelmiségi Szövetségének makói csoportja, 1998. 33.

13 Petróczy Márton és Gosztonyi Pólexina Szeberényi Andor keresztszülei voltak, akik előbb antalováci (Antalóc, Ung vármegye) birtokukon viselték a gondját, miközben a német és a latin nyelv gyakorlására külön figyelmet fordítottak. Vö.: Szinyei: Szeberényi Andor, 481. Jolsvára 1833-ban, Sajógömörre 1837-ben ment, lásd K. 1895, 25.

14 Forrás: *Szeberényi Lajos emlékkönyv*, 2024. március 26.

15 Kertész 2014, 10. Érdekes, kritikus képet kaphatunk a Szeberényi fivéreknél ugródeszkat kínáló selmeci, majd pozsonyi képzés színvonaláról a jótévő püspök (superintendens) ezen intézményeket szintén végig járt fiától, Gusztávtól. Lásd uo. 20–21.

16 A mai Szlovákia középső részén fekvő Zólyomtől a Horvátországban és Szerbiában elterülő Szerémségig húzódó Bányai egyházkerület akkor majdnem 320 ezer evangélikust fogott össze. Vö. Kertész 2014, 11.

17 Szeberényi Gusztáv 1877, 108.

18 Rozsnyói tanulmányai alatt csúfolták így fia leírása szerint, ezzel egy lapon említve, hogy épp magyar nyelvi hiányosságai miatt kapott testi fenyegetéséből következett csökönyössége („későbbi nagy bánatára”), ami miatt magyarul többé nem tanult. Vö. Szeberényi Gusztáv 1877, 94. Tudott viszont szlovák anyanyelvén kívül ugyanilyen jól németül és latinul is.

19 Lásd a „Szeberényi Lajos (1820–1875)” szócikket a *Békés megyei online helyismereti enciklopédiában*, és vö. Vutkovich Sándor: Szeberényi Lajos. *Hazánk s a Külföld*, 1872. március 28. 101.

20 Szeberényi Andor. *Petőfi 200, Petőfi social.*

során éjszakra, utolsó egyemeletes kis ház” – írja a Petőfi-Társaság havi közlönyében publikált visszaemlékező levelében, amelyet a selmeci líceum igazgatójához címzett, amikor emléktáblával akarták megjelölni azt a házat, ahol a költő lakott diákkorában, és hozzá, mint egykori osztálytársához, barátához fordult a helyi emlékbizottság.²¹ A selmeci diákévek dokumentáltsága ugyanis nagyrészt vagy egészében annak köszönhető, hogy a két Szeberényi szorgalmas tagja volt a líceumban működő Nemes Magyar Társaságnak, a jónevű önképzőkörnek, sőt, 1838-ban Lajos a diáktársaság másodelnöki tisztségét töltötte be öccse beiratkozásakor, illetve Petőfi (akkor még Petrovics) Sándor érkezésekor. Kettőjük drámai viszonyát tükrözik levélváltásaik, illetve a barátságuknak indult, ám viharos véget ért kapcsolatukkal foglalkozó, jórészt Petőfivel elfoglult tanulmányok is.²² A Szeberényi fiúk és Petőfi barátságát a kutatásokon kívül az irodalom is feldolgozta.²³ „Melyik házba fogják a táblát befalazni, miután kettőben lakott? Nem célszerűbb volna-e az osztályban, a hol a poesist hallgatta? A kapun bemenne jobbra, a földszinti első teremben volt az osztályunk. Vagy a Placzer házban ily fölirattal: »E házból kelt vándor útjára Petőfi 1839 tavaszán« – javasolta Andor a már idézett levélben. Petőfi korábban is gyakran időzött náluk, és utolsó éjszakáját is velük osztotta meg (azaz az ifjabb Szeberényi engedte át fekhelyét neki).²⁴

Andor – tudatosan vagy szükségszerűen? – követte bátyját a további képzések során is. Csak látszólag hasonló e viszony, mint a dolgozat elején vázolt Szeberényi János és András öccse közötti testvéri kapcsolat. Részben azért, mert az övéké már másodgenerációja volt a zsellérsorból kikerült családnak ebben a státusban. Leginkább meg azért, mert közöttük nem látszott akkora tehetségbeni különbség, mint édesapjuk és nagybátyjuk esetében.²⁵ Vagy talán a reformkor,

21 Név Nélkül: Adalékok Petőfi életrajzához. *Koszoru*, 1882. január. 352.

22 Lásd Elek László: Szeberényi Lajos, Békés megye első folyóiratának a Néptanítók Könyvének szerkesztője. In uő: *Művelődés, irodalom Békés megyében. II. A XIX. század derekától az 1880-as évekig*. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 13. Békéscsaba, Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1988. Különösen 148–167. Az empátikusabb és elfogulatlanabb megközelítéshez pedig lásd Milbacher Róbert: Plágiumvadás Petőfi ellen I. A Szeberényi-ügy. *A Vörös postakocsi online*, 2012. július 9. Online: avorospostakocsi.hu/2012/07/09/plagiumvadas-petofi-ellen-i/. A családi visszaemlékezések szemszögéből érdemes mindezt összevetni Bakos Miklós – Szalóné Bakos Judit: *Szemelvények Petőfi Sándor és Szeberényi Lajos életéből*. Várpalota, szerzői kiadás, 2022. 18–42. (Az édesapja kutatásait tovább vivő és sajtó alá rendező szerző Szeberényi Lajos lányának, Izabellának, Záboji Bélánének az unokája, aki részben a maglódi eredettörténet, részben a helytörténeti kutatások előtt tisztelegve kezdeményezett és szervezett Szeberényi-emléknapot és családi találkozót 2022 októberében a helyi evangélikus gyülekezet és a művelődési ház közreműködésével, ahol e dolgozat szerzője tarthatott emlékbeszédet. Lásd *Szeberényi-emlékoldal*, 2022. október 9.)

23 Lásd például Illyés Gyula: *Petőfi Sándor*; Hunyady József: *A viharmadár. Mozaikok Petőfi Sándor életéből*; Harsányi Zsolt: *Petőfi. A legismertebb magyar költő alig ismert élete* – mindhárom több kiadásban.

24 Adalékok Petőfi életrajzához 1882, 353. Vö. „A maglódi fiú, Szeberényi András (sic!) is közel állt Petőfihez, s ő is között visszaemlékezéseket a költőről.” Csáky Károly: Petőfi és Selmecbánya. In Mezei Zsolt (szerk.): „*A kényes úrfi s a rongyos baka*” *Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról – Petőfi Sándor, Jókai Mór*. Pápa, Pápai, Református Gyűjtemények, 2001. 67. Csáky a liceumi *Értesítő* alapján közli a 37 főből álló évfolyam névsorát, életkorát, illetve apja nevét, lakhelyét. (Petőfi a 21., Szeberényi a 30.) Uo. 65–66. Az adatokból az is jól kivehető, hogy a diákok túlnyomó többsége a Felvidékről, illetve Nógrádból származott, a kevés kivétel közé tartozott Andor és a szintén barátként számon tartott, ugyancsak Pest vármegyei, illetve evangélikus lelkész családból származó Dlhányi Zsigmond. A vagyoni, társadalmi helyzetük is inkább összekötötte, semmint elválasztotta a diák barátokat, szemben Elek állításával, aki tudomást sem vesz a szlovák gyökere, de magyar nemzeti érzelmű, evangélikus indíttatású közös kulturális hagyományról, és „az idősebb eminens diák szokványos felsőbbrendűségérzeté”-ből, valamint „az osztályhelyzetéből eredő korlátok”-ból eredeztetni a valójában pedig nincstelen, félálva Szeberényi és az elszegényedett szülők gyermeke, Petőfi közötti későbbi vitát: Elek 1988, 149.

25 A magabiztos kijelentésnél óvatosságra int – noha a tény túlértékelné is óvakodnék –, amit Lajos önéletrajzában nem mulaszt el kiemelni: „A magyar irodalom iránti vonzalmamat zsenge koromban Szervey József észlezté föl bennem, ki olykor a szülői háznál megfordult.” Lásd *Szeberényi*

majd a szabadságharc szellemisége és lehetősége adott hozzá ehhez a két életúthoz annyit, amennyi szükséges volt számukra a valamivel nagyobb ívű páros boldoguláshoz? Az éppen nagybátyjuk által „kikövezett” erős középfokú oktatási alapok mindenesetre sokat segíthettek ebben.

TEOLÓGIA, KÖZÉLET, IRODALOM

Selmecebánya után mindkét testvér teológiát hallgatott Pozsonyban. Lajos be is fejezte 1841-ben ottani tanulmányait, közben pedig Deák, Széchenyi, Klauzál szónoklatainak hatása alatt az *Országgyűlési Tudósítások* számára másolta a felszólalásokat. Irodalmi szárnypróbálgatásai is kezdtek megjelenni immár a *Jelenkorban*, az *Athenaeumban*, valamint a *Hírnök* című lap szerkesztőségi munkáiban is részt vett. Aztán egy rövid időre Vieszkán vállalt nevelői állást. Nem maradt tehát a lelkészi pályán, sőt 1844-től jogot hallgatott Pápán (ahol konfliktusa kiteljesedett Petőfivel), és 1847-ben sikeres ügyvédi vizsgáját követően, Pestre költözött.²⁶

Andor 1843-ban kezdte meg Pozsonyban teológiai tanulmányait, és miközben szerkesztette a *Lepke* című irodalmi lapot, az ifjú hallgató ideje jó részét az „ország házában” töltötte, mert Kossuth Lajosnak segédkezett a Végegylet díjnokaként.²⁷ Viszont ő nem fejezte be a teológiát, amiből később családi-egyházi feszültség is keletkezik majd Békéscsabán. Így írt erről a már idézett önéletrajzában: „...s Pozsonyban a hittant elvégzém. A hittani szigorvizsgálatot letévén, a kényszerűség maglódi jegyzőség elfogadására késztetett.” Míg bátyja 1846 és 1848 között alapvetően újságíróként tevékenykedett, Andor 1845-től 1848-ig jegyző volt szülőfalujában.²⁸ Időközben boldog házasságra is lép, amint arról korábban már szó esett. Jogi tanulmányainak végeztével a kecskeméti líceumban tette le vizsgáit, és lett a királyi tábla hites jegyzője.²⁹

FORRADALMÁROK

Lajos pályáját 1848-ban a *Búvirágok* és a *Forradalmi szikrák* című versgyűjtemények kísérik (mindkét versgyűjtemény az áthallásos Jenőfi álnév alatt jelent meg Pesten), valamint a *Magyar*

Lajos emlékközl. 2024. május 26. Itt ugyanis annak a Szenveynek a „megfordulásairól” van szó, aki ez idő tájt Maglódon Liphay Sándor királyi ügyvédnél volt nevelő. Schiller művei nagy részének valóban művészi, a korábbi kísérleteket messze túlszárnyaló fordításai tartoznak az érdemei közé. 1827–1832 között Maglódról folytatott barátaival, Kazinczy Ferencsel, Kisfaludy Károllyal kiterjedt levelezést. Feltételezhetjük, hogy később a Kisfaludy Társaság és az MTA tagjává vált neves hírlapszerkesztő nem pusztán a hivatalos ügyek miatt járt az evangélikus paplakba.

26 Lásd például Szeberényi Lajos (1820–1875), illetve Vutkovich 1872, 101.

27 Szinnyei József: Szeberényi Andor, 481. A Selmeccen megkezdett magyar önképzőkori tevékenység folytatásának pedig ékes bizonyítéka az a Pozsonyban, 1845. június 26-án kiállított okirat, mely szerint „Mi a pozsonyi Magyar Tanuló-társaság' Elölülője 's minden Tagjai bizonyítjuk ezen levelünk' rendeiben, hogy Pestmegye Maglódi Szeberényi Andor, hittan másodévi hallgatója körünkben két esztendő't töltött, és ezen idő alatt mint rendes tag kitűnő magaviselete és szorgalma dicséretünket és ajánlásunkat megérdemelte munkálatai által. A' mit nagyobb hitelesség' okáért nevünk aláírásával és pecsétünkkel erősítünk. Az egész Társaság' nevében: *Jakubovics János főjegyző*. Tanító egyház – Szeberényiek és Békéscsaba, 3. tabló. (A kiemelt részek az okiratblankettán kézzel írottak.)

28 Tanító egyház – Szeberényiek és Békéscsaba, 3. tabló.

29 Szeberényi Andor. *Petőfi 200, Petőfi social*.

olvasókönyv a tót ifjúság számára című összeállítása jellemzi, immár saját nevén.³⁰ Utóbbival pedig el is indul azon a pedagógiai szakírói pályán, amelyen nemcsak jóval sikeresebb, mint költőként, hanem úttörő is sok tekintetben, ahogy könyve Előszavában utal a még 1848 novemberében befejezett, a politikai szónoklás első magyar tankönyvére, a *Politikai szónoklat-tanra*.³¹ A szabadságharc alatt ugyanakkor tollal, és ha nem is ólomgolyókkal, de ólombetűkkel harcolt *Kossuth Hírlapjának* munkatársaként, illetve a kormányzati *Nép Barátja* szlovák nyelvű kiadása, a Pest után Debrecenben megjelenő *Prjat'el ludu* társszerkesztőjeként.³²

Érdemes alaposabban megmutatni azt a folyamatot is, amely során ugyanezen időszakban a jegyző Szeberényi Andorból újságíró lesz, s amelyet K-szignójú nekrológírója így foglal össze: „1848-ban a szabadság harcz őt is elszólitotta otthonából. A nemzeti kormány tót közlönyének, a »Priatel ludu« czimű lapnak szerkesztőségébe lépett, s mint ilyen követte a kormányt Debreczenbe, Szegedre, Aradra. Ott volt Világosnál is.”³³

Az alaposághoz segítségül hívhatjuk a báty lapját, a *Kossuth Hírlapja* 1848. augusztus 8-i (33.) száma 150. oldalán olvasható névtelen tudósítást. Ez részben azért izgalmas vállalkozás, mert a körülötte lévő cikkek többsége aláírt szöveg, így akár a testvér munkáját is gyaníthatjuk benne, a névtelenséggel kerülve el az elfogultság látszatát az esetleg első kézből származó információk kapcsán. De azért is érdekes, mert a szabadságharc tankönyvízü, fekete-fehér ábrázolását segít árnyaltabban, földközelié látni. Végül pedig: mert a maglódi eseményekhez hasonlóak történtek a környék több falujában is... A sorshúzással kiválasztott maglódi nemzetőrök részeg dühöngését, vasvillát, baltát ragadott ellenállását a velük viszont önkéntesen táborba vonulni kívánó jegyző próbálta lecsillapítani. Közben kiszabadította a túsul ejtett helyi bírót is. Ebben a kockázatos, méltatlan helyzetben mondott le hivataláról, ám még a szabadságharc oltárára önként lehelyezni kívánt életét is csak futva menthette meg a gyáva és részeg – igaz, a vármegye által becsapott! – csöcseléktől.³⁴ Így maradt Szeberényi Andor „családostúl

30 Szeberényi Lajos (szerk.): *Magyar olvasókönyv a tót ifjúság számára. Uhorská cit'anika pre slovensku mládež*. Pest, Heckenast Gusztáv, 1848. Az Előszóban megírt ajánlásmagyarázata egész pedagógia szakírói munkásságának is ars poeticája: „Nem ok nélkül ajánlom nektek szerény munkámat, hazám tanító! A Ti vállaitokon nagy teher nyugszik; – egy nemzet jövője tőletek függ, azt áldással vagy átokká tenni. Nagy munkátokon akartam kissé segíteni e könyv által; mert méltó panaszok, hogy elegendő kézi könyveink még nincsenek.” Uo. i.

31 Szeberényi Lajos: *Politikai szónoklat-tan. Alapos utmutatás nyilvános beszédekben és a parlamenti vitatkozásokban. Görög, romai, angol, frank, német és magyar minta-beszédekből példákkal*. Pest, Heckenast, 1849. Julius Sander *Die Redekunst* című művének fordítására szolt a felkérése, ő azonban annak hiányosságaira hivatkozva saját könyvet írt, jegyzi meg az említett Előszó elején. És így fejezi azt be: „... a szónoklat – mint e munkában is bizonyították – csak szabad földön tenyésző növény. A szónoklat a civilisált népek fegyvere, mellyel vérontás nélkül nyerne győzelmeket.” I. m. v., vii–viii.

32 De jelent meg cikke Táncsics lapjában is. Míg a *Kossuth Hírlapjának* részletes és érzelmes ismertetését közli Kosáry Domokos, többször említve Szeberényi Lajos nevét és cikkeit is, addig a *Nép Barátja* mint néplap mai szemmel némileg elfogultnak ható értelmiségi kritikáját adja *A magyar sajtó története* vonatkozó fejezeteiben. Tévesen kétszer is Lászlónak nevezi Lajost, mintha a két lapban két különböző Szeberényi tevékenykedett volna, egyszer pedig épp Andorral is összemossa őt, azt a képzetet kelteve, hogy nem tudja, a két testvér egyazon lapnál dolgozott egy időben. Kosáry Domokos: *A forradalom és a szabadságharc sajtója, 1848–1849*. In Kosáry Domokos – Németh G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története II/1. 1848–1867*. 173–199., 220–221. További „párhuzam” a testvéri életutakban, hogy 1849-ben már mindkettőjüket a *Közölyönnél*, a kormány hivatalos lapjánál találjuk. Tanító egyház – Szeberényiek és Békéscsaba, 3. tabló.

33 K. 1895, 25.

34 „– Maglód (Pest ugy) jul. 7. Soha sem voltam barátja azon mystificationának, melly szerint némelyek azon ámitással igyekeztek a honpolgárokat a nemzetsergebe édesgetni, hogy lakhelyük határából egy lépésnyire sem fognak kimozdulni. Pest vármegyének más nézete volt, s hogy e

hivatal nélkül”.³⁵ És így válik érthetővé, hogy Pest bizonyára kockázatos közelségén túl, miért is nem igyekezett a szülőfaluba többé visszatérni a későbbi neves egyházi-közeleti személyiség.

Szeberényi Andor tehát újságíróként követte a kormányt Debrecenbe, Szegedre, Aradra és Világosra, és a róla szóló szűkszavú életrajzok nem felejtik el megemlíteni azt a hősiességnek számító tettét, hogy tudniillik: „Ő nyomatta ki Kossuth lemondó okiratát s Görgey dictator proclamációját, miután a nyomdai személyzet szétfutott.”³⁶ Mindennek körülményeit, részleteit bemutató elsődleges forrást azonban mindezedáig nem sikerült fellelnem.

BUJDOSÁSBAN, BÉKÉSBEN

Közismertnek mondható, több életrajzban megemlített adatsor, miszerint Szeberényi Lajos a szabadságharc bukása idején épp a rendőrségnél dolgozott (ami előzménynélküli, noha jogi végzettsége miatt nem tűnik idegennek), és ezáltal lehetősége nyílt a megtorlás elől menekülőknél útlevelek kiállítására. Ő maga is hamis névre kiállított útlevél segítségével kerülte el a letartóztatást, mert bár Világos után Aradnál orosz fogságba esett, de Nagyváradra vitelekor megszökött, és így jutott el Hódmezővásárhelyre, ahol 1849–1850-ben Szelepcsényi Gábor álnéven,

kántortanítóként „lappangott”.³⁷ Elek László azonban e háromhetes rendőrségi fogalmazói állást, majd az aradi fogságot és szökést is főként az ellentmondások, a gyanú légköre, a feltétlenül kételkedni akarás mentalitásával, legendalebegtetéssel emlegeti, hitelteleníti.³⁸

nézet nem volt a leghelyesebb, mutatja a következő. Megjött a rendelet, hogy az őrsereg egy része mozgóvá tétetvén, a lázadók ellen küldessék. Valamint az első magyarázatot, úgy e rendeletet is a jegyzők tudatták a néppel, mely magát ezek által tartotta megcsalottnak, s kész volt a gyűnyanyag a kedélyek ingerültségére. A sorhúzás által választott nemzetőrök kivált a fölnevezett helyen a hon maradóknak ellen dühöngeni kezdtek, ezt is csalásnak tulajdonították, s fölkerekedve több hon maradó lakost támadtak meg, követelvén, hogy számukra úti költséget, név szerint egynek egynek 600 fírt adjanak. Mitől midőn ezek vonakodtak nemcsak őket, de a helybeli bírákat is vasvillás őrizet alatt vezették a helység házába. Szeberényi Andor helybeli jegyző, ki mint önkényes készült velök a táborba erről tudósítván, sietett a méltatlanul szenvedőket megszabadítani. Ekkor őt támadá meg a dühös csoport, s midőn a kiszabadítottak egyikével haza felé ment, illy értesítést nyert tőle: »Uram, vigyázzon magára, mert életére akarnak törni, különösen Rimár János (egy gyanús életű festő, ki társait arra is föl szólította, hogy a ráczokat ne bántásák, mert azok a tótoknak nem ellenségei) megfogadta, hogy önt vagy a táborban, vagy ha oda el nem megy, visszajötte után agyonlövi, mivel önt okozza csak, hogy besoroztatott.« Illy előzmények után a jegyző később volt hivataláról lemondani, mint illy zsványok közt jegyző lenni, mit a bírákkal is közölt. Nem sokára laka felé közeleg a részeg és dühös csoport, s azon kérdéssel támadja meg: miért nem jó bajtársaival a kocsmába inni? Mire azt válaszolván, hogy közte s a helység közt minden viszony megszűnt, Lipthay Sándor tisztje Kis Albert szitkok közt »fegyver[re]!«-t kiált, és a sereg eloszolván, néhány percz múlva felvasvillásozva és baltázva kezd laka felé nyomulni, úgy, hogy életét csak futással mentheti meg. Tegnap a járásbeli főszolgabíró erélyes fenyegetésére elindult ugyan a dühöngő csoport, magával vive az erőszakosan kicsikart pénzt, de mind ő, mind a honmaradtak egyre agyonütéssel fenyegetik az őket állítólag megcsalt jegyzőt, ki most családostúl hivatal nélkül maradt. Fog-e róla most a vármegye gondoskodni? Hasonló ámbár csekélyebb zavarok történtek Ecseren, Soroksáron és Péczelen; a czinkotai és r. keresztúri nemzetőrök pedig ép[pen] nem mentek el. Némelyek a maglódi eseményeket, hol az indulás előtti éjjel még a pap is megtámadtatott, s az egész éj puska-durrogások és baromi ordítások közt telt el, hajlandók egy részint bizonyos gróf úrnak tulajdonítani, ki a lakosoknak az hirdetéget, miszerint az ősszeírásokról ellenszegültek büntetésének egyedül a jegyző és pap okai. Az egészből pedig az a tanulság, hogy legjobb az egyenes út.”

35 Felesége ekkor már várandós volt a következő év január 22-én született egyetlen gyermekükkel, Zsuzsannával, lásd a családfát: Bakos-Szalóné 2022 [7.]

36 Szinnyei: Szeberényi Andor, 482.

37 Lásd például Szinnyei József: Szeberényi Lajos. In uő: *Magyar írók élete és munkái. XIII. kötet.* Budapest, Hornyánszky Viktor, 1909. 487.; Tanító egyház – Szeberényiek és Békécsaba, 3. tábló.

38 Elek 1988, 167–170. A *Néptanítók Könyve* repertóriumát összeállító kutató azonban (forrásmegjelölés nélkül) közli, hogy Szeberényit az országos rendőrségnél „mint forgalmazó” (fogalmazó?) maga Hajnik Pál rendőrfőnök, országgyűlési képviselő alkalmazta. Vö. Kovács Endréné

Szeberényi Andor Világos után előbb Nagyváradon, majd Békéscsabán bujkált.³⁹ Haan Lajos (akit Andor később Nagylakon követett a lelkési tisztségben, de aki pályafutása nagyobb részét Békéscsabán töltötte), így emlékezett erre az időszakra: „Azonban a forradalom életét egészen másfelé irányozta. Ugyan is ő is annak árjai által elragadtatván, mint annyi más fiatal magyar, annak végeztével kénytelen volt házi tűzhelyét elhagyni 's ide 's tova bujdosott, hogy el ne fogassák. Mint ilyen Csabára jött 's éppen akkor Brószmannak nem lévén káplánja, ez őt segédül fogadta, 's fölszenteltette [1850. szeptember 26-án Miskolcon]⁴⁰ Komáromy József bányakerületi cs. k. superint. Administrator által, mert a' rendszeréni püspök, az ő nagybátyja, Szeberinyi János, nem akarta őt fölszentelni, mint olyat, a' ki a' theológiát nem végezte egészen, sőt világi hivatalt viselt is. [Az] 1849ik évben egész 1853ig tehát segédlelkész volt itt Szeberinyi Andor.”⁴¹

Valószínűleg ekkor fordult elő először, ám nem utoljára, hogy ezúttal a báty követte öccsét: Elek László szerint a hódmezővásárhelyi kántortanító, Szelepcsényi Gábor 1851 őszén lett ismét Szeberényi Lajossá, immár reáliskolai tanárrá, a meghívást pedig „minden bizonnyal” Andornak köszönhetette, mert unokatestvérüket, Gusztávot később, 1853-ban választották meg az imént idézett Haan Lajos apja, Haan János mellé csabai lelkésznek.⁴²

Ha Szeberényi Lajos ifjúkori vitáit és élete fehérebb foltjait a kelleténél esetleg nagyobb szigorral is elemzi Elek, a szabadságharc jó tollú újságírói teljesítménye mellett a békési éveket már igencsak elismerően részletezi. Nem fukarkodik a maradéktalanul dicséző jellemzésekkel Lajos pedagógusi és pedagógiai szakírói korszakának, különösen pedig a megye első folyóiratának, a *Néptanítók Könyvének* szerkesztőjeként végzett munkájának és érdemeinek bemutatásával.⁴³

„Szeberényi hamar megtalálta régi önmagát megyénk legnépesebb városában. Azonnal cselekvő részese lett annak az eleven szellemiségű helyi értelmiségi csoportnak, amely az *Entwurf*⁴⁴ szigorú rendelkezései folytán csaknem »végvészélybe« került szarvasi esperességi gimnázium megmentésére alakult. Munkatársa – életre keltője? – volt az *Egyház és Oskola* című kiadványnak,

(összeáll.): *Néptanítók könyve. Repertórium*. Kézirat. [Békéscsaba, 1988.] 9.

39 Szeberényi Andor. *Petőfi 200, Petőfi social*.

40 Lásd a többször idézett saját életrajzot.

41 Haan Lajos: *Békés-Csaba*. Szerk.: Gecsei Lajos. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig. Békéscsaba, Békés Megyei Közigyelés Önkormányzati Hivatala, 1991. [75–76.] Haan téved, amikor Andort nevezi meg „a Superintendens testvérenek legidősb fia”-ként. Mindenesetre ez az a családi, bár bizonyára inkább teológiai-egyházi konfliktus, amelyre be nem fejezett pozsonyi tanulmányainál utaltam.

42 Elek 1988, 174. Épp az idézett várostörténetből tudjuk, hogy maga „Szeberényi Andor csabai káplán” is a három próbaszónoklattal „föleléptetett” jelentkező között volt, de mindhárman „szerencsésen megbuktak”. A superintendens fia, a közismert unokatestvér, Gusztáv lépett Brószmann örökébe, ugyanis „a helybeli honoratior osztály” korántsem volt vele olyan szigorú, mint Szeberényi János, hiszen ő szintén a világi pályát módosította az egyházi gravitáció erejének hatására. Vö. Haan 1991, [68.] Megjegyzendő, hogy Lajos pedig, tévesen feltételezve, hogy „az üldözését meg fogják elégegni”, 1852. május 4-én, 8 nappal letartóztatása előtt megházasodott. A hódmezővásárhelyi Fekete Ninát (Annát) vette el, akinek a portréját Szeberényi Lajos szintén forrásértékű fotójával lásd Bakos–Szalóné 2024, 12. Krízsek Katalin egyetlen általam ismert fényképével, uo. 14.

43 Elek 1988, 181–205.

44 Bach osztrák középiskolák számára készített tanterv-rendelete.

színésze egy olyan műkedvelő társaságnak, amely magyar és francia szerzők darabjainak bemutatására vállalkozott, s az előadások tiszta bevételét a bajbajutott »főgimnázium« segélyezésére ajánlotta fel.”⁴⁵

Már csak azért is érdemes ezt a magára találást idézni, mert Andor ugyancsak részt vett mind-ebben, bár Elek elemzése tükrében ő a halványabb: „A szarvasi Réthy-nyomdában kiadott »vallásos és növelészeti zsebkönyvet«, az *Egyház és Oskolát* végül is nem ő, hanem öccse: Andor szerkesztette. Minden valószínűség szerint azért, mert ellene⁴⁶ már a nyomdai munkálatok kezdetén megindult a haditörvényszéki vizsgálat. Feltevésünket több emberi tényezőre alapozzuk. Például arra, hogy a két testvér közül ő volt a merészebb és célratörőbb, a markánsabb egyéniség. Benne munkált nagyobb vállalkozó kedv. Neki volt szélesebb körű ismeretanyagra alapozott pedagógiai kultúrája és gyakorlati jártassága. Emellett rendelkezett is már némi szerkesztői tapasztalattal.⁴⁷ Jobban ambicionálta a közéleti szereplést és a szépirodalmi sikert. Aztán nem lehet mellékes tényező az sem, hogy míg öccsének jövője a lelkeszi pályán biztosítottnak tűnt már, neki határozott előrelépést jelenthetett volna a gimnáziumi katedra.”⁴⁸ Mindazonáltal bár Lajos a 10 éves műben épp 10 verssel volt jelen, Andor pedig „csak” az 1852. húsvét vasárnapi beszédével, ám ez volt a kötet egyetlen aktuális mondandójú írása. Épp az *Entwurf* szellemében mutatott rá arra, mekkora erkölcsi és szellemi kárt okozott már, hogy „az elhírhedett [nagy hírű] bölcsész számtannal, a költő hittannal, a hitnök természettannal robotként [lélektelen munkaként] és siker nélkül bajlódott”. Elek ismerteti, hogy nyíltan kiállt a protestáns önkormányzat védelméért és a szarvasi iskolának egyházi szempontból is nélkülözhetetlen rendeltetéséért, hivatkozva a nagykőrösiek és a kecskemétiiek példamutatására főgimnáziumaik megvédelmezése terén. „És te, Alföld, Magyarhon Kánaánja!” késeleksz? Hogy „egyházunk életét megmenthessük, meg kell annak csíráját – az oskolát tartanunk” – szólított fel közadakozásra. Hiszen a kor igényei szerinti átszervezés nélkül „elsüllyed az önkormányzati jog”, vele vész a közösség kincse is, a szarvasi „tanoda”, amely pedig ugyanolyan nívós oktató-nevelő munkát végez, mint az ország akármelyik jó iskolája.⁴⁹

45 Uo. 174.

46 Az egyértelműség kedvéért: Lajos ellen, akinek a büntetéséből fél évet le is kellett töltenie, de kiengedése után is rendőri megfigyelés alatt maradt. Előbb Aradra, majd Nagyváradra vitték, e rabságtól eredeztethető barátsága az ugyanott fogoly Greguss Ágosttal. Vutkovich 1872, 102.

47 Láttuk, hogy pontosabban inkább nagyobb szerkesztői tapasztalattal rendelkezett, hiszen Andor is volt szerkesztő. Ezt az évsort bár visszamenőleg, de ugyancsak gyengíti még Andor nagylaki teljes közéleti pályafutása (mint majd látjuk), amely egyértelműen szerteágazóbb volt, bizonyos vonatkozásokban pedig merészebb is volt bátyja pozsonyi tevékenységénél.

48 Elek 1988. 174–175.

49 Uo. 175. Itt érdemes megjegyezni, hogy Lajos és Andor húga, Poxelina (1828–1862) és a helyi jegyző Ruttkay Sándor másodszüllött fia – a hét gyermek közül csak róla van tudomásom –, az ifjabb Sándor (Maglód, 1849. július 11.–1943. november 1., Szarvas), Salgótarján első, templomépitő evangélikus lelkésze, épp a már Nagylakon lelkész Andorhoz került hatéves korában. És bár az első osztályt a pesti evangélikus gimnáziumban töltötte, Szarvason végezte el a középiskola többi hét osztályát, mielőtt a pozsonyi teológiára beiratkozott volna. (Olyan meghatározó volt számára a gimnázium és városa, hogy salgótarjáni nyugdíjazása után is Szarvasra vonult vissza.) Lásd Önéletrajzát. In Ruttkay Sándor: *Szarvasi deák évek (1862–1868) Humorisztikus rajzokban*. II. kiadás. Mindszent, [szerzői kiadás] 1928. 103–106. (Az 1901. évi I. kiadásban nincs önéletrajz.)

A *Néptanítók Könyve*, ahogy Elek tanulmánya és Kovács Endréné repertórium⁵⁰ szemléletesen mutatja, joggal igényel és érdemel önálló feldolgozást. Itt most annyit jegyzek meg csupán, hogy az egyedülálló vállalkozás valóban leginkább Szeberényi Lajos szorgalmát és tehetségét példázza, noha Andor is a folyóirat többször foglalkoztatott szerzője. (2. kép)

MINDKETTEN MAKÓN

Az ifjabb Szeberényit négy évi békéscsabai szolgálat után Makóra hívták meg. 1854 és 1856 között az ottani (408 főből álló) evangélikus gyülekezet első önálló lelkésze és tanítója lett. A beiktatási beszédek nyomtatásban is megjelentették a terjedelmes, ám végletekig pontos, *A makai ág. hitv. fiok-gyülekezetnek anya egyházzá lett kinyilatkoztatása s első rendes lelkésze bevezetésének ünnepélye, tisztelendő Szeberényi Andor urnak 1854 évi febr. 19-én lett beiktatása alkalmával mondott egyházi beszédekben előadva* címmel. Prédikációját e szavakkal zárta: „Ezt akartam Atyámfiain, midőn először szólok hozzátok mint beiktatott lelkésztök, szívetekre kötni. O vajha ne volnék pusztában kiáltozó szózat! O vajha szavaim ama mustár mag, kebletek pedig a jó föld lenne, hogy így egyházunk fája sikeres növésnek örvendhetne. Részemről ezennel adom szavamat, hogy rajtam a szent akarat nem múlik. Én a lobogót megragadom, és ti mintegy szent lélektől áthatva jertek utánam. Én a kormány evedzőt másnak nem engedem, hogy kormányom alatt az ígéret földjét elérhessük.”⁵²

2. kép: Szeberényi Andor (b), Gusztáv (k) és Lajos (j)
Forrás: a kép dr. Szeberényi Andor tulajdona⁵¹

A majdnem kétéves működés során ő hozta létre a város mintegy 1,5-2%-át kitevő evangélikusok iskoláját, amelynek tíz különböző korú fiú és hét leány volt az első növendéke.⁵³ Furcsa firtora a párhuzamos életrajznak, hogy az idézett makói monográfia hosszasan sorolja még Andor érdemeit, melyek a rövid működése során jellemezték: hiszen közösségi és anyagi értelemben is erősítette a gyülekezetet, felépítette az egyházi szervezetet, megindította az önálló anyakönyvezést, és az általa

50 Elek 1988, i. m.; Kovácsné [1988]. Kovács Endréné 200 oldalas munkája is jóval túlmutat egy repertórium keretein. Az előfizetők névsorából például kiderül, hogy a maglódi Pokorny Mihály tanító és a lelkész, Kemény János is táborukat gyarapította.

51 Lásd Nyemcsok László: Petőfi Sándor legjobb barátja volt Selmeceen egy Békéscsabán is oktató tanár. *Beol.hu*, 2023. június 7.

52 Az alapító lelkész által írt előszó a „makai” gyülekezet történetét is összefoglalja. A hasonmás kiadást lásd Szeberényi Andor 1998. (az előszó 5. oldalán a gyülekezeti adattal).

53 Szabó Ferenc (szerk.): *Makó története 1849-től 1920-ig*. Makói monográfia 5. Makó, k. n., 2002. 38., 339.

3. kép: Szeberényi Andor.
 Forrás: köszönet a fotóért Fülöp Áronnak

építtetett fa haranglábbba a vesztfáliai Bochumból meg hozat-
 ta az ország első (és olcsóságuk miatt nagy közfigyelmet is
 keltő, máig használatos) acélharangjait,⁵⁴ továbbá temetőt is
 nyitott... Mégis, azzal a nem is feltétlenül igaz, még kevésbé
 szükségszerű logikával érvel a monográfus, hogy bár egy kö-
 zösség életében az első lépések mindig nagyon nehezek, de
 a Nagylakra áthívott Andort követő (hivatalát azonban csak egy
 év múlva elfoglalható) Lajosra vártak a nehezebb feladatok:
 tudniillik az elért magas színvonal folytatása. Ezért, bár „Nem
 jelzik működését kiemelkedő építkezések, szervező munkája
 nyomán mégis úgy tartották számon, mint aki »fáradhatatlan
 buzgalommal működött az egyház felvirágoztatásán (...) [így]
 méltán lehet az egyház megalapítójának tekinteni.”⁵⁵ Lajos

1857 júliusától 1860 végéig töltötte be a lelkészi tisztelet, kialakítva a helyi evangélikusok szokásainak és szertartásainak rendjét, ám advent első vasárnapján a nagy becsben tartott tiszteletest az ekkor anyaegyházzá alakuló szegedi gyülekezet hívta meg. És bár a makóiak egy évig vártak Lajosra, ennek az esztendőnek a vége őt már a Tisza partján találta.⁵⁶

Noha e dátumoknak különösen a Szeberényi Andor-bicentenárium kapcsán itt nagyobb relevanciájuk nincs, Rapcsányi J. Jenő szerint Lajost már az 1860. október 28-i közgyűlés egyhangúlag kitüntette bizalmával Szegeden, mivel ő a felajánlott állást elfogadta, és december 2-án, advent első vasárnapján be is iktatták. A szegedi evangélikus egyházközség történetét megőrkítő pap-szerző bő hat oldalon keresztül ecseteli a majdnem négyéves alapítói működést, a „nemcsak jeles lelkészt, hanem érdemekben gazdag hazafit s kitűnő irodalmi férfiút”. Ő pedig egyelőre ellenállt más gyülekezetek elismerő hivatásának,⁵⁷ de a nagybecskerekiek egyhangú felkérésére egy évvel a pozsonyi lelkészi állást már nem utasította el, és 1864 őszének elején „elbúcsúzott alkotása érdemtelen színhelyéről, az első kapavágástól a betetőzésig úgyszólván önmaga építette isteni végvártól”.⁵⁸

A makói és szegedi teendők némileg visszafogták Szeberényi Lajos irodalmi, közírói tevékenységét,⁵⁹ mégis, ki kell emelnünk a Tisza-parti kiadványokból a *Néhány év Petőfi életéből* című

54 Szeberényi Lajostól tudjuk, hogy a három harang együtt nyom 23 mázsát. Ő és Félix Márton gondnok a makói gyülekezet rövid leírását is adja egy országos gyűjtés aláírási ívében. Lásd Székács J[ózsef] pesti ev. magyar lelkész közleményét 1859. július 8-án a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* július 12-ei számának 755. oldalán. A nagyharang pedig közülük így szól: www.youtube.com/watch?v=IM9VmdGj_wA.

55 Az 1877. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvet is idézi Orbán Imre. In Szabó 2002, 340–341.

56 Uo. 342.

57 Báró Podmaniczky Frigyes 1864. január 26-án kelt levelében ajánlotta az egyházmegyei felügyelő Podmaniczky János figyelmébe Szeberényi Lajost, amikor megüresedett a neves keresztúri pap, Melczer János helye. A javaslat nem csupán az ajánló személye miatt figyelemre méltó, hanem annak fényében is, hogy a felügyelő azért nem kedvelte a tudós lelkészt, mert nem tudott a néppel bánni. Vargha Zoltán: *Báró Podmaniczky János életrajza (1786–1883)*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1933. 135.

58 Rapcsányi J. Jenő: *Út a kegyelem templomáig. A szegedi ág. hitv. evang. egyházközség története*. Szeged, szerzői kiadás, 1943. 46–54., idézet: 53.

59 Makóhoz kötődik a *Néptanítók Könyvének* szerkesztése, és itt született meg a *Protestáns Népkönyvtár* is. Szeberényi Lajos. In Grósz Mihály (szerk.): *Csabai életrajzok*. Kézirat. Békéscsaba, 1995. 87.

fűzetét, amely a költő halálának bizonyossá válásakor készült el, és az irodalomtörténet igazán fontos, bár több helyen fenntartásokkal kezelt forrásává vált. Nem sikerült hát életükben a békekötés, bizonyára ezzel függött össze a borító közlése: „a tiszta jövedelem fele a fölállítandó Petőfi-szoborra van szánva”.⁶⁰

POZSONY: GYÜMÖLCSÖZŐ NYÁR

Lajos élete utolsó állomáshelyéről a nekrológíró találón mondja: „Szeberényinek pozsonyi tartózkodását úgy tekinthetjük, mint férfiúi tevékenységének gyümölcsöző nyarát. Kettős hivatalának terheitől nyomatva lelt időt arra, hogy saját irodalmunk művelése mellett még a tót költészetnek is tolmácsává legyen, s feledhetetlen érdemeket szerzett magának a tót népdalok fordítása által, melyeket a Kisfaludy-Társaság adott ki 1865-ben, s Szeberényit tagjává választá, a ki a következő évben székfoglalóját megtartotta »A középkori mysteriumok s ezek nyomai a hazai népköltészetbe.« cím alatt.”⁶¹ A „tót költészetet” azért is érdemes kiemelni, hiszen folklórtévékenysége már szintén részévé vált az irodalomtudományi kánonnak. Ám azért is, mert e téren első nagyobb műve bevezetőjének első mondataiban testvérét, illetve a mű „eredettörténetéhez” Maglódot emlegeti: „1847-ben néhány hetet Szeberényi Andor öcsémnél falun töltvén, a hosszú téli estvéken olykor elővettük Kollár János tót népdal gyűjteményét, s inkább enyelgésből, mint valami komoly szándékkal egyet-egyet, a mely leginkább feltűnt, magyarra fordítottunk. Kis gyűjteményünk akkor mintegy 50 darabra szaporodott. Visszatérvén aztán akkori rendes lakhelyemre, Pestre, komolyabban kezdtem a dologról gondolkodni.”⁶³

A nekrológ még felidézi, hogy élete utolsó évtizedében gyakorlati teológia tanárként tapasztaltságát és jellemét kartársai és tanítványai egyaránt tisztelték. E mellett „avatott munkása” volt az egyháznak egyházkerületi jegyzőként, ahogy a világi köröknek is gyámintézeti elnökként és a városi tanács elismert tagjaként. Megidézi ugyanakkor a befejezetlen maradt (azóta sajnos el is veszett vagy lappangó) kéziratot, a tíz évi munkával összegyűjtött Protestáns egyházi

60 Az ország első Petőfi-mellszobra 1862-ben el is készült Kiskőrösön, míg az egészalakos pesti alkotás csak 20 évvel később (lásd például Patyi Szilárd: Szobrok életének helyszínein. A kiskőrösi, a budapesti és a segesvári Petőfi-szobor története. *Magyar Szó*, 2023. január 15. Online: www.magjarszo.rs/mellekletek/hetvege/a.27349/Szobrok-eletenek-helyszinein). Mindenesetre a Szeberényi-mű mérlege és annak sorsa előttem ismeretlen.

61 Falaky 1877, 279.

62 „Szeberényi Lajos folklór vonatkozású írásai alkotói munkásságának jelentős eredményei, noha főleg egyéb műveivel vált a korabeli társadalmi és irodalmi élet ismert személyévé. A szlovák, morva, cseh népköltészet, mitológia megismertetésével a szláv népekkel való lelki rokonságot és műveltségbeli kapcsolatot törekedett megmutatni.” Ujváry Zoltán: A szlovák népdalok fordítója: Szeberényi Lajos. In Viga Gyula – Holló Szilvia Andrea – Cs. Schalm Edit (szerk.): *Vándorutak – Múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére 60. születésnapja alkalmából*. Budapest, Archaeolingua, 2003. 175.

63 Szeberényi Lajos (szerk. és bev.): *Tót népdalok*. Pest, Kisfaludy-Társaság, 1866. [III.]. És bár sem maglódí, sem környékbeli földrajzi névre nem bukkanom magam sem a Szeberényi által fordított „I. csapatban” (azaz 253 dalban) sem, mégis túlzásnak tűnhet Elek már-már megszokott szkepszise, amely a Kisfaludy Társaság korszerű nemzetiségpolitikája révén megjelent műben „Szeberényi poétai adottságainak a gyengeségét” ostorozva arra is célozgat, hogy talán minden dal Kollár művéből származik saját gyűjtés helyett... Elek 1988, 173–174.

írók életrajzát, egyházi szónoklattanát, valamint a saját költészeténél jóval jelentősebb fordításait, melyekkel „kora ifjúságától kezdve haláláig irodalmunknak szerény, de hű munkása volt”. Mindezek okán bár az 1875. június 4-én elhunyt Szeberényi „szelleme nem árasztott vakító sugarakat maga körül, de jótékony szelíd fényével világított és használt, amíg tudott.”⁶⁴

NAGYLAJ: A FEGYVERNÉL HATALMASABB IGE

A „szelíd fény” e szimbólumához kapcsolódva idézhetjük Andornak azt a gondolatát, amelyet bátyjához képest rendkívül kevés magyar nyelven fennmaradt művéből vettünk: „A »Protestans népkönyvtár« eszméjének megfogalmazása után, én is eltökéltem magamban, tehetségem szerint, szerény áldozatokat hozni egyházam oltárára, s alig hiszek üdvösebbet tehetni, mint a multakból, gyöngö ecsetemmel fátyol képeket tüntetni elő. Midőn igénytelen munkámhoz fogok, nem úgy járok-e, mint a ki fényes ragyogó nappal mécszet gyújt? – E pislogó mécs bágyadt sugarai az én elmeszüleményem. [...] Láttatok-e már világra szóló festményt, mely által a teremtő lángész halhatlanítá nevét? S a remek ideal mellett árnyéklatot pillantok meg, ez árnyéklat az én rajzaim [...]. Mindemellett, ha a napsugár özöne lenyugodott, s az ég sötét bánatában gyászolja letűntét, a mécsnek szende világa is jótékonyan hat; – s a remek festvény árnyéklatja ennek kiegészítő része, s még nagyobb fényben tünteti elő a képet. Azt tartom tehát, szeretett testvéreim, türelmes olvasóim lesztek. És nekem belső sugallja, valamint egykoron látásban az Úr mondá Pál Apostolnak: »Ne félj, hanem szólj és ne hallgass!«”⁶⁵

Andor tehát, miután élete utolsó nagy állomásaként 1856-ban Makóról Nagylakra költözött, továbbra is együttműködött bátyjával, ám életéből az ő rendelkezésére még kétszer annyi idő állt, mint testvérének. A Gyulán kéthavonta megjelenő *Protestáns Népkönyvtárnak* – most már jellemzőnek állíthatjuk e tényt – szintén Lajos volt az alapító szerkesztője. Az egy évfolyamot és hat számot megért időszaki folyóirat alcímeként az OSZK sajtóbibliográfiája „a józan értelmiség terjesztése és tiszta erkölcsök megkedveltetésére” kitűzött célt tartja nyilván.⁶⁶

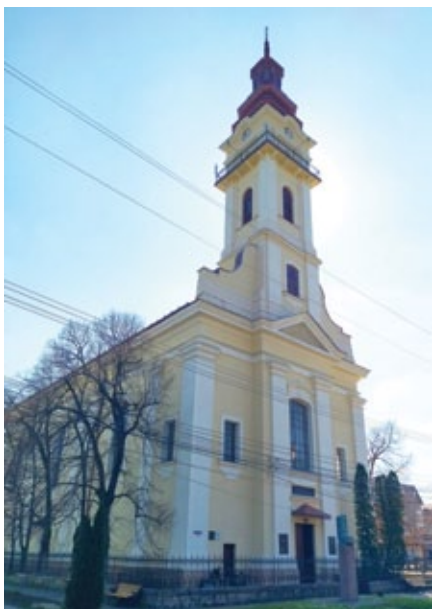
Szeberényi Andor a *Lombok a reformáció történetéből* című ezen írása „miatt pörbe is fogatott az absolutismus közegei által”.⁶⁷ Cikke zárógondolata: „Nem szabad felednünk, hogy a könyvnyomtatás nem kis befolyással volt a reformációra. Mint általában az értelmiség haladni kezdett; úgy Luther minden gondolatja nyomban egész Európát bejárta, úgy hogy lehetett mondani:

64 Falaky 1877, 280–281.

65 Szeberényi Andor: *Lombok a reformáció történetéből. Protestans Népkönyvtár, 1857/I. kötet* [szám]. 70. (E számban, még Jenőfi álnév alatt jelentette meg szerkesztő a Gyászhangok című versét „Főtisztelendő Szeberényi János, hittudor, az ág. evang. bányakerület superintendense, a selmeci egyház lelkésze s több tudós társaság tagja halálára”: uo. 109–111.)

66 V. Busa Margit: *Magyar sajtóbibliográfia, 1850–1867. A Magyarországon magyar és idegen nyelven megjelent, valamint a külföldi hungarika hírlapok és folyóiratok bibliográfiája*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1996. Online: www.mek.oszk.hu/03500/03546/03546.htm#3.

67 Szinyei: Szeberényi Andor, 482.

4. kép: A nagylaki evangélikus templom
Forrás: a szerző fotója, 2024. március 26.

Az ige meggyőzi a világot, és az ige hatalmasabb lett a fegyvernél.”⁶⁸

A nagylaki templom szlovák nyelvű lelkészi márványtáblája 1804-től 1996-ig 15 papot örökít meg, közülük legtovább, 44 évet, Szeberényi Andornak (Ondrej) tulajdonít.⁶⁹ Sokirányú tevékenységét legtömörebben, legérzékletesebben szintén nekrológiájából érdemes felidézni: „Paposkodásának 39 éve alatt egymásután épültek Nagylakon a minden igényeknek megfelelő elemi iskolák, paplakok, az egyház bérháza, a nagyszerű felsőbb elemi iskola. Oroszlány része volt Szeberényinek abban, hogy az egyház a kincstártól több száz hold földet kapott. Takarékmagtárt, takarékpénztárt létesített. Szóval minden téren vezette, emelte népét, egyházát, a várost. Nem is létesült, nem is létezhetett Nagylakon a társadalom körében semmi üdvös, a minek élére a közbizalom ne állította volna Szeberényit” – sorolta a gyászbeszéd.⁷⁰

A megemlékező megfogalmazása szerint „bármily nehezebbé esett is az írás”, ehhez az időszakhoz több egyháztörténeti,⁷¹ homiletikai és szépirodalmi munkája kötődik. A magánéleti tragédiák mindenképp a nehezítő tényezők közé tartoztak: 1871-ben, 22 éves korában elhunyt egyetlen gyermeke, akit hamarosan,⁷² 1874-ben követett a „fenkölt lelkű” feleség is. És bár Szeberényi hamarosan elvesztette unokahúgát, Vanicsek Krisztinát, a harmonikus második házasság húsz éve sem tudta feledtetni ezeket a sebeket. A másik nehézséget Kiss Gy. Csaba jól érzékelteti Szeberényi fő irodalmi művét az asszimiláció szemszögéből vizsgálva.⁷³ Szerinte a ’70-es évektől szlovákul publikáló Szeberényi „semmiképpen nem tartozik a 19. századi szlovák művelődés tipikus alakjai közé”, az 1886-ban megjelent *Slováci a sloboda* (Szlovákok és a szabadság)⁷⁴ a szlovák regény történetének akkor is jelentékeny állomása a realizmus első vonulataként, ha a szlovák irodalomtörténeti

68 Szeberényi Andor 1857, 77.

69 A tábla 1856–1899 időszakja nyilvánvaló tévedés vagy elírás: 4 évvel hosszabbítja meg Szeberényi életét.

70 K. 1895, 25.

71 A viszonylag legismertebb műve is a Nagylakon született egyháztörténeti műve, lásd Szeberényi Andor: *Az 1791-ki pesti év. ág. hitv. zsinat történelme*. Pest, Hornyánszky Victor, 1869. „A tért, melyen mozgunk, s az alapot, melyre építeni szándékozunk, szükséges ösmernünk. Ilyen tér, az egyház múltja, ilyen alap az egyházi törvényhozásnál, a régebbi zsinatok” – indokolja az Előszóban számunkra az egyháztörténeti munkálkodását, a korabeli olvasónak pedig azt, mennyire természetes, hogy „az 1848-ki és 1868-ki törvények életbeléptetése után, a zsinat összehívása sürgettetik”. Uo. 3. Hiába sietett azonban a „nehány heti rögtönzés szüleménye”-ként jellemzett művével, a zsinat csak 1891-ben ült össze, és Szeberényi Andor halála után 11 hónappal fejezte be munkáját.

72 A viszonylag gyors újrarázasodást a gyászbeszéd szerzője az elagott édesanya „gyámol nélkül” maradásával is magyarázza. Uo.

73 Kiss Gy. Csaba: Kik voltak azok a magyarónok? Az asszimiláció a szlovák regények tükrében. *Irodalmi Szemle*, 2011. február. 48–54.

74 Előbb Veterán név alatt a *Slovenské Pohl'ady* folyóirat jelentette meg, de még ugyanabban az évben könyv alakban is publikálta. Kiss Gy. 2011, 49.

kánon nem tartja számon. Bemutatja, hogy míg az önkényuralom idején a haza és a szlovákság harmóniában élhetett egymással, addig a dualizmus magyarosítása és a szintén élesen bírált szlovák politikai elit közötti kölcsönös meg nem értés katasztrófához vezethet.

Andor dilemmáit, kettős kötődése szálainak viszonyát még jobban érzékelteti Demmel József, aki szintén egyfajta párhuzamos életrajzvázlatot ad a Szeberényi fivérekről. Ő a kezdetben a magyar reformmozgalom következetes híveként bemutatott Andornál a későbbiekben kétlépcsős fordulatot lát. Már 1849-ben, Debrecenben elindult ezen az úton, amikor még „szívvel lélekkel Kossuth híve volt, de, amint maga beszélte nekem, lelkiismeretében megmozdult valami, amikor arról volt szó, hogy térítse jobb útra az elfogott felföldi tót papokat. Valahogy lerázta magáról ezen megbízatást.”⁷⁵ A nagyobb fordulat két évtized múlva következett be gondolkodásában, hiszen addig a magyarokhoz lojálisabb *Új Iskola* elnevezésű politikai csoportosuláshoz tartozva képviselte a szlovák–magyar megbékélés eszméjét. „A hetvenes években éppen a sovinizmus ellenhatásaként visszatért népéhez és majdnem a tót nacionalista határt is átlépte” – folytatja a fordulat leírását az unokaöcs.⁷⁶ Erre az időszakra esik ugyanis unokatestvérének, Gusztávnak a meghurcoltatása, amikor az apja nyomdokaiba lépve, szuperintendenssé választják. De hogy valóban nem tartozott a szlovák nemzeti mozgalom konzervatív archetípusához, az is mutatja, hogy bár 1872-től vált aktív tagjává a magyarokkal való együttműködést jobbra elutasító Matica slovenskának, ez nem gátolta meg abban, hogy az egyesületét betöltő Tisza Kálmán szabadelvű pártjának színeiben (Gusztával együtt) megválassza magát. Ily különös mameluk⁷⁷ lett volna, vagy inkább a romantizáló gyászbeszédnek van igaza? „Mikor nem a pénz, hanem a bizalom választott országgyűlési képviselőt, akkor a nagylaki választókerület általa képviseltette magát.”⁷⁸

Bár a történettudománynak a politikai állásfoglalás és az egyházi beszéd közötti territóriumon kell megállnia, a helytörténet esetenként líraibb, megengedőbb: nehéz feltételezni, hogy hamis tényeket közöl a búcsúzó folyóirat: Szeberényi Andor „1895. jan. 1-sején halt meg 71 éves korában. Az új év hajnala volt életének alkonya. A zord, fergeteges idő daczára közel és távolból tisztelőinek oly özöne gyülekezett temetésére, a melyet a nagylaki templom nem látott még.”

75 Szeberényi Lajos Zsigmond levelét (OSZK Kézirattár, Szeberényi-hagyaték) idézi Demmel József: *A kettős identitás ára. A békéscsabai Szeberényi Gusztáv és a nemzetiségi kérdés a 19. századi evangélikus egyházban*. Békéscsaba, Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete, 2014. 79.

76 Uo. Másik unokaöccse, Vilám még határozottabb időponthoz köti a fordulatot: „1872-től kezdve lelkében különös és erőteljes fordulat állt be. A szlovák gondolatra egyre inkább fogékony volt a szlovák népünkhöz fűződő, egyre sűrűsödő kapcsolatai és a szlovák írások olvasása révén. Főként, amikor átlátta, hogy mindazon ígéretek, melyeket a magyarok tettek a nem magyaroknak Bach előtt [...] csak ígéretek maradtak [...] igazat adott a szlovák törekvéseknek.” Uo. Bár a magyarországi szlovák nemzetiségi mozgalom története és értelmezése (ehhez kapcsolódóan Demmel József vonatkozó kutatásai és könyvei) nélkül érthetetlen Szeberényi Andor közéleti és nagylaki irodalmi tevékenysége is, ennek áttekintése szétfeszítené e párhuzamos életrajzi vázlat szűkre szabott kereteit.

77 „Legtitkosabb ideálja a Maticza. Bár már ex offo nem létezik, ő folyvást tagja, s fel-feljár az alföldről kebelbarátjához Hurbánhoz” – rajzol róla nem csak ebben a vonatkozásban kíméletlen karikatúrát az ellenzéki élclap, hangsúlyosan alkoholistaként bemutatva. A két Szeberényi közül, ő, „a pópa” a „kisebbik baj”, de Gusztával, a szuperintendenssel ketten csak „egy muszka”. Mamelukok albuma. Panye Szeberényi Andor. *Bolond Istók*, 1881. február 6. 4.

78 K. 1895, 25.

5. kép: Szeberényi Andor sírja Nagylakon
Forrás: a szerző fotója, 2024. március 26.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bakos Miklós – Szalóné Bakos Judit: *Szemelvények Petőfi Sándor és Szeberényi Lajos életéből*. Várpalota, szerzői kiadás, 2022.
- Csáky Károly: Petőfi és Selmezbánya. In Mezei Zsolt (szerk.): „A kényes úrfi s a rongyos baka” *Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról* – Petőfi Sándor, Jókai Mór. Pápa, Pápai, Református Gyűjtemények, 2001. 63–81.
- Demmel József: *A kettős identitás ára. A békéscsabai Szeberényi Gusztáv és a nemzetiségi kérdés a 19. századi evangélikus egyházban*. Békéscsaba, Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete, 2014.
- Elek László: Szeberényi Lajos, Békés megye első folyóiratának: a Néptanítók Könyvének szerkesztője. In uő: *Művelődés, irodalom Békés megyében. II. A XIX. század derekától az 1880-as évekig*. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 13. Békéscsaba, Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1988. 147–205. (Irodalomjegyzék: 359–360.)
- Falaky Károly: Szeberényi Lajos. *Figyelő*, 1877/2. kötet [szám]. 275–281.
- Haan Lajos: *Békés-Csaba*. Szerk.: Gecsei Lajos. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig. Békéscsaba, Békés Megyei Közgyűlés Önkormányzati Hivatala, 1991. Online: www.oslovma.hu/XXX/HaanBekC.pdf
- K.: † Szeberényi Andor Nagylak papja 1824–1895. *Evangélikus Egyházi Szemle*, 1895/2. szám. 25–26.
- Kemény Sámuel: *Emlékül!* Az egyháznak rövid története. Kézirat, Maglód, 1858. Forrás: maglod.lutheran.hu/elodeink-irtak
- Kertész Botond: *Békeidők küzdelmei. Szeberényi Gusztáv Adolf élete*. Békéscsaba, Szeberényi Gusztáv Adolf Evangélikus Gimnázium, Szakközépiskola, Általános Iskola, Óvoda, Alapfokú Művészeti Iskola és Kollégium, 2014.
- Kiss Gy. Csaba: Kik voltak azok a magyarónok? Az asszimiláció a szlovák regények tükrében. *Irodalmi Szemle*, 2011. február. 48–54.
- Kosáry Domokos: A forradalom és a szabadságharc sajtója, 1848–1849. In Kosáry Domokos – Németh G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története II/1. 1848–1867*. 25–287.
- Kovács Endréné (összeáll.): *Néptanítók könyve. Repertórium*. Kézirat [Békéscsaba, 1988.] Online: adoc.pub/neptanitok-knyve-repertorium.html
- Maglód (Pest ugy) jul. 7. *Kossuth Hírlapja*, 1848. augusztus 8. 150.
- Mamelukok albuma. Panye Szeberényi Andor. *Bolond Istók*, 1881. február 6. 4–5.
- Milbacher Róbert: Plágiumvadás Petőfi ellen I. A Szeberényi-ügy. *A Vörös postakocsi online*, 2012. július 9. Online: avorospostakocsi.hu/2012/07/09/plagiumvadak-petofi-ellen-i
- Név Nélkül: Adalékok Petőfi életrajzához. *Koszoru*, 1882. január. 351–355.
- Nyemcsok László: Petőfi Sándor legjobb barátja volt Selmeccen egy Békéscsabán is oktató tanár. *Beol.hu*, 2023. június 7. Online: beol.hu/helyi-kozelet/2023/06/petofi-sandor-legjobb-barataja-volt-selmeccen-egy-bekescsabani-is-oktato-tanar#google_vignette
- Rapcsányi J. Jenő: *Út a kegyelem templomáig. A szegedi ág. hitv. evang. egyházközség története*. Szeged, szerzői kiadás, 1943.
- Ruttkay Sándor: *Szarvasi deák évek (1862–1868) Humorisztikus rajzokban*. II. kiadás. Mindszent, [szerzői kiadás] 1928.
- Szabó Ferenc (szerk.): *Makó története 1849-től 1920-ig*. Makói monográfia 5. Makó, k. n., 2002.
- Szeberényi Andor: *Az 1791-ki pesti ev. ág. hitv. zsinat történelme*. Pest, Hornyánszky Victor, 1869. Online: medit.lutheran.hu/files/egyhajzog_1869_az_1791-iki_zsinat.pdf
- Szeberényi Andor: *A makói evangélikus fiók-gyülekezet anyaegyházzá nyilvánítása 1854-ben*. A Makói Keresztény Értelmiségi Szövetség Füzetei 27. Makó, Keresztény Értelmiségiek Szövetségének makói csoportja, 1998.
- Szeberényi Andor: Lombok a reformáció történetéből. *Protestans Népkönyvtár*, 1857/I. kötet [szám]. 70–77.
- Szeberényi Andor. *Petőfi 200, Petőfi social*, online: petofikozossege.mnl.gov.hu/szeberenyi-andor
- Szeberényi Gusztáv: Szeberényi János, hittudor, bányakerületi ág. h. ev. superintendens. In Bartók György et al.: *Nagy papok életrajza*. A Magyarországi Ptotestansegylet kiadványai XIII. Budapest, Magyarországi Protestansegylet, 1877. 87–126.
- Szeberényi Lajos (szerk.): *Magyar olvasókönyv a tót ifjúság számára. Uhorská Čitanka pre slovensku mládež*. Pest, Heckenast Gusztáv, 1848.
- Szeberényi Lajos: *Politikai szónoklat-tan. Alapos utmutatás nyilvános beszédekben és a parlamenti vitatkozásokban. Görög, romai, angol, frank, német és magyar minta-beszédekből példákkal*. Pest, Heckenast, 1849.
- Szeberényi Lajos: *Néhány év Petőfi életéből*. Szeged, Burger Zsigmond, 1861.
- Szeberényi Lajos (szerk.): *Tót népdalok*. Pest, Kisfaludy-Társaság, 1866.
- Szeberényi Lajos (1820–1875) In *Békés megyei online helyismereti enciklopédia*, online: [bekeswiki.bmk.hu/index.php/Szeberenyi_Lajos_\(1820-1875\)](http://bekeswiki.bmk.hu/index.php/Szeberenyi_Lajos_(1820-1875))
- Szeberényi Lajos. In Grósz Mihály (szerk.): *Csabai életrajzok*. Kézirat. Békéscsaba, 1995. 87–88.

Szinnyei József: Szeberényi Andor. In uő: *Magyar írók élete és munkái*. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1909. 481–483. Online: mek.oszk.hu/03600/03630/html/sz/sz25840.htm

Szinnyei József: Szeberényi Lajos. In uő: *Magyar írók élete és munkái*. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1909. 487–490. Online: mek.oszk.hu/03600/03630/html/sz/sz25844.htm

Tanító egyház – Szeberényiek és Békéscsaba. Az Evangélikus Országos Múzeum és a Munkácsy Mihály Múzeum kiállításának tablóí, 1–6. 2014. május 29. Online: eom.lutheran.hu/sites/default/files/csatolt/Szeberenyi_kiallitas_tabloi.pdf

Ujváry Zoltán: A szlovák népdalok fordítója: Szeberényi Lajos. In Viga Gyula – Holló Szilvia Andrea – Cs. Schalm Edit (szerk.): *Vándorutak – Múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére 60. születésnapja alkalmából*. Budapest, Archaeolingua, 2003. 169–175.

V. Busa Margit: *Magyar sajtóbibliográfia, 1850–1867. A Magyarországon magyar és idegen nyelven megjelent, valamint a külföldi hungarika hírlapok és folyóiratok bibliográfiája*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1996. Online: www.mek.oszk.hu/03500/03546/03546.htm#3.

Varga Zoltán: *Szeberényi Lajos emlékkoldal*. Online: www.facebook.com/profile.php?id=100069334932852

Vargha Zoltán: *Báró Podmaniczky János életrajza (1786–1883)*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1933.

Vutkovich Sándor: Szeberényi Lajos. *Hazánk s a Külföld*, 1872. március 28. 101–102.

